देवानंद सुवर्णांक

સંચયકાર

'કેસરી'

મૂલ્ય 0/10-0

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફન્ડ

ખડેખાનો ચકલો, ગોપીપુરા

સુરત

મુદ્રક
ભુવનકુમાર ગાંધી
ગાંડીવ મુદ્રણાલય
દાડિયા ચકલા
સુરત-

પ્રકાશક
ચોકસી મોતીચંદ મગનભાઈ
શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ
બડેખાનો ચકલો ગોપીપુરા સુરત-૨

અનુક્રમણિકા

ગુજરાતી લેખ સંગ્રહ વિભાગ પહેલો.

ગુજરાતી લેખ સંગ્રહ ભાગ બીજો

હિન્દી વિભાગ

અંગ્રેજી વિભાગ

THE LATE
SHETH DEVCHAND LALBHAI JAVERI

BORN 1853 A D SURAT   DIED 13th JANUARY 1906 A D, BOMBAY

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जह्वेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे	निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे
कार्तिकशुक्लैकादश्यां (देवदीपावलीदिने)	पौषकृष्णतृतीयायाम् (मकरसंक्रान्तितः)
सूर्यपुरे	मोहमयीनगर्याम्

આમુખ

अर्हन्त तमहं वंदे, सर्वाज्ञानतमोपहं ।
प्रवृत्ता यन्मुखाद् देवी, द्वादशाङ्गी सरस्वती ॥

પરમ વંદનીય અર્હંન્ત ભગવાનના વદનકમલમાંથી જન્મ પામી, પ્રાતઃસ્મરણીય ગણધર મહારાજાઓ વડે વિવિધતાને પામી, અનેક પ્રકારના અર્થ વડે ગંભીર બનેલી અને શ્રીમાન મુનિપુંગવો વડે ધારણ કરાયેલી અને વિકાસને પામતી એવી શ્રુતગંગાને શાસ્ત્રકારોએ મોક્ષના અગ્રદ્વાર તુલ્ય, વ્રત અને ચારિત્રરૂપ ફળવાળી, જ્ઞેય ભાવને વ્યક્ત કરવામાં દીપક સમાન અને સમગ્ર લોકને વિષે અદ્વિતીય સારભૂત વગેરે વિશેષણોથી બીરદાવી છે એવી શ્રુતગંગાની પૂરા પચાસ વર્ષથી પરમપૂજ્યભાવે અનન્ય સેવા કરનારી શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ નામની સંસ્થાની સુવર્ણ જયંતિ નિમિત્તે પ્રસિદ્ધ થતાં સ્મૃતિગ્રંથના આમુખ રૂપે બે શબ્દો લખવાનું મને સૂચન થયું એ મારું સદ્‌ભાગ્ય છે

ભારતવર્ષમાં જ્ઞાનની મહત્તા તો પૂર્વાપૂર્વથી ચાલતી આવી છે બ્રાહ્મણ તેમજ શ્રમણ પરંપરામાં જ્ઞાનનો મહિમા અનેક પ્રચલિત સૂત્રોમાં વણી લેવામાં આવ્યો છે " જ્ઞાનના જેટલું બીજું કંઈ પણ આ લોકમાં પવિત્ર નથી," " જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી," " પહેલું જ્ઞાન ને પછી ક્રિયા, " " જ્ઞાન રૂપી દીવાકરને મારા અનેકશ. નમસ્કાર " ઇત્યાદિ અનેક વાક્યો જ્ઞાનની ઉપાસનાના દ્યોતક છે બન્ને પરંપરામાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ જ સાધકોનું અંતિમ ધ્યેય રહેતું શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીરનું તપ બીજું કંઈ જ નહિ પરંતુ કેવળજ્ઞાનની પરમ શોધ જ હતું અને એ શોધના ફલસ્વરૂપ જે પ્રાપ્તિ થઈ તે જ કાલાંતરે શ્રુત અને આગમ રૂપે પરિણમી

શરૂ શરૂમાં આ શ્રુત અને આગમ કેવળ કંઠસ્થ કરાઈ ગુરુદ્વારા શિષ્યને પરંપરામાં પ્રાપ્ત થતા આવ્યા, પરંતુ પુસ્તકારૂઢ થતાં, પવિત્ર જ્ઞાનના દ્યોતક અને સંરક્ષક એવા પુસ્તકોની બહુમાન પૂર્વક સાચવણી થવા માંડી અને આ સાચવણી અનેક ભંડારોના રૂપમાં પરિણમી આજે પણ નૈસર્ગિક અને યાવની હુમલાઓ થવા છતાં જૈનોનું વિશાળ ધર્મસાહિત્ય અનેક ભંડારોમાં હજીએ સચવાયેલું રહ્યું છે, પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે જ્યારે પ્રાચીન અને મધ્યકાળમાં સાધન સમૃદ્ધિનો આજના પ્રમાણમાં ખૂબ જ અભાવ હોવા છતાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વર, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તથા ઉ શ્રી યશોવિજયજી જેવા અધ્યાત્મ સાહિત્ય સૃષ્ટિના જ્યોતિર્ધરો થઈ ગયા, ત્યારે આજે સાધન ઉપકરણની અનેક પ્રકારની પ્રચુરતા અને સગવડ હોવા છતાં એવા પ્રકારના વિશિષ્ટ અભ્યાસી દૃશ્યમાન પણ થતાં નથી જ્ઞાનોપકરણની કેવળ સ્થૂળ અને બાહ્ય પૂજા કરવામાં રચ્યોપચ્યો રહેતો આપણો સાધુ તેમજ ગૃહસ્થવર્ગ " સ્વાધ્યાય " રૂપ અભ્યંતર તપની સાચી ઉપાસના આદરી જ્ઞાનને અપનાવે એ આજના સમયમાં ખાસ જરૂરી છે. નવા ક્ષણજીવી અને અલ્પોપયોગી સાહિત્ય પાછળ નાણાં, સમય અને શક્તિનો વ્યક્તિગતરૂપે દુર્વ્યય કરવા કરતાં, સાચા આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર કરતી સંસ્થાને વિકસાવવામાં સમાજ સંગઠીત થઈ કાર્ય કરે તો સમાજને અમૂલ્ય અને અપ્રાપ્ય પુસ્તકોની પ્રાપ્તિ થાય અને પરિણામે એવી કેન્દ્રસ્થ સંસ્થા ઉદ્‌ભવે કે જેનો લાભ દેશ પરદેશના જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનો લઈ શકે.

આજે જગતને સાચા આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની વિશેષ જરૂર છે કેવલ પૌદ્‌ગલિક જ્ઞાનના વિકાસથી જગતને સાચી શાંતિ, કલ્યાણભાવ અને યુદ્ધવિરામની પ્રાપ્તિ થવાની નથી ' જીવ ' તત્ત્વના સાચા જ્ઞાન વિનાનું

કેવળ અજીવ તત્ત્વનું જ્ઞાન અધૂરું જ રહેશે અને જ્યાં સુધી આવી પરિસ્થિતિ રહેશે ત્યાં સુધી પ્રાણી વચ્ચે કેવળ સ્વાર્થાંધતા જ જન્મશે અને કદાપિ સદ્ભાવ અને સંપ નહિ પ્રવર્તે એ પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે તો આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો જ પ્રચાર કરવો રહ્યો

એવા સાચા આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાં શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડે છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે અને એના પરિમિત ફંડના પ્રમાણમાં સમાજને જે સાહિત્ય પીરસ્યું છે તે એના સંચાલકો માટે એક ગૌરવપ્રદ વસ્તુ છે સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત કરવાના પુસ્તકોની પસંદગીમાં પણ ધોરણ અત્યંત ઊંચું રહ્યું છે અને પરિણામે સમાજને ઘણા શિષ્ટ ગ્રન્થોનો અનન્ય લાભ પ્રાપ્ત થયો છે

આ સંસ્થાએ સો ઉપરાંત ઉચ્ચ કક્ષાના ગ્રન્થોનું સંશોધન કરાવી મુદ્રિત કર્યાં છે સંશોધનના કાર્યમાં ત્રેવીસ જેટલી વ્યક્તિઓ સહાયભૂત થઈ છે તેમાં પણ પચાસ ટકા ઉપરાંત પુસ્તકોનું સંશોધન એક જ વ્યક્તિએ કર્યું છે અને એ વ્યક્તિ તે આ સંસ્થાના મૂળ સ્થાપક અને સંયોજક આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ એ મહાપુરુષનો તો આ પ્રસંગે જેટલો ઉપકાર માનીએ એટલો ઓછો છે

આ સ્મૃતિગ્રન્થમાં વિદ્વાન લેખકોના લેખ ઉપરાંત અનેક ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે એ એની સૂચી ઉપરથી સુવિદિત થાય છે આજ સુધીમાં આ સંસ્થાનો અનેક મુનિ મહારાજો, ગૃહસ્થો સંસ્થાઓ અને ભંડારોએ ઉપયોગ કર્યો છે પ્રકાશિત પુસ્તકોમાં સંસ્કૃત, અર્ધમાગધી અને ગુજરાતી પુસ્તકો વિશેષ છે બેએક પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં પણ છે એ સર્વ પુસ્તકોની યાદી તેમજ ગુર્જર કવિઓ કૃત રાસાદિની પણ યાદી આપી છે અને તે તે વિષયોના અભ્યાસીને ઘણી જ મદદ રૂપ થઈ પડશે. લેખ સામગ્રી જેવી જોઈએ તેવી અને તેવા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થઈ નથી આ સંસ્થાનો ઉપયોગ અનેક વ્યક્તિઓએ કર્યો છે તેઓ આ સંસ્થા પ્રત્યેનું તેમનું ઋણ અનેક વિષયોને સ્પર્શતા વિદ્વદ્યોગ્ય લેખો મોકલી અદા કરી શક્યા હોત. કાર્યકર્તાઓની ધગશ અને ઉત્સાહ હોવા છતાં એમને નિરુત્સાહી અને નિરાશ થવું પડે એવી ઉદાસીનતા તો વિદ્વદ્વર્ગે ન જ રાખવી ઘટે, છતાં જે જે વિદ્વાનોએ લેખો મોકલી સહકાર આપ્યો છે તે પ્રશંસનીય અને અભિનંદનીય છે

આ સંસ્થાના ઉત્પત્તિ અસ્તિત્વ અને વિકાસમાં શ્રી દેવચંદ લાલભાઈના કુટુંબે જે તનમન અને ધનથી સેવા કરી ભોગ આપ્યો છે એ ખરેખર અત્યંત અનુમોદનીય છે એમાં પણ આ સંસ્થા પ્રત્યેનો શ્રી જીવણચંદ સાકરચંદનો અતુટ પ્રેમ અને તેમાંથી ઉદ્ભવેલી એમની સંસ્થાની કરેલી ઉત્તમ સેવાનો આ પ્રસંગે ખાસ ઉલ્લેખ કરવો ઘટે. સંસ્થાની પ્રગતિમાં એમનો હિસ્સો જેવો તેવો નથી. હાલના કાર્યકરોનો ઉત્સાહ પણ તીવ્ર છે છતાં તેઓ સમાજના અને ખાસ કરીને વિદ્વાનોના સંપૂર્ણ સહકાર વગર પોતાની ઉચ્ચલક્ષી ભાવનાઓને મૂર્તસ્વરૂપ આપી શકતા નથી. નિ:સ્વાર્થભાવે એઓ સમાજની સેવા કરતાં હોઈ સમાજે પણ એમને તન મન અને ધનથી એમના કાર્યમાં સહાય આપવી જ રહી.

આવી અત્યંત ઉપયોગી કામ કરનારી સાહિત્યોપાસક સંસ્થાને સેવાભાવી કાર્યકરો ધર્મપ્રેમી સજ્જનો અને અધ્યાત્મપ્રેમી વિદ્વદ્વર્ગ તરફથી હજીએ સારો સહકાર પ્રેરણા અને ઉત્તેજન મળે એ આશા સાથે, સંસ્થાને ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ ઇચ્છી, કાર્યકરોને સંસ્થાના વિકાસના ક્ષેત્રમાં પૂરેપૂરો આવશ્યક સહયોગ મળી સફળતા પ્રાપ્ત થાય એમ પ્રાર્થી વિરમું છું

મનસુખલાલ સુરચંદ બદામી

પ્રકાશકીય અને સંપાદકીય
સંયુક્ત નિવેદન

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડનો ઇતિહાસ અને સાહિત્ય સંબંધી દિગ્દર્શન

સંસ્થાની સ્થાપના

પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજીનું સંવત ૧૯૬૪ નું ચાતુર્માસ સાસવાગના ઉપાશ્રયમાં થયું હતું. સુરતમાં પ્રથમ પગલાં કર્યા બાદ મુંબઈમાં પણ તેમનું આગમન પ્રથમવાર જ થયું હતું. સુરતમાં એમના પ્રથમ આગમન દરમ્યાન શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ ઝવેરી સાથે એમનો સંસર્ગ થયો હતો અને તે સમયમાં શેઠ ગુલાબચંદ સુરતના એક જાણીતા સુશિક્ષિત પ્રસિદ્ધ કુટુંબના ધનાઢ્ય નબીરા હતા. તેમને સાહિત્ય તેમજ કેળવણીનો શોખ હતો. શ્રી જ્ઞાન સરસ્વતી ગંગાના તેઓ કૃપાપાત્ર બન્યા હતા. તેમણે જીવન દરમિયાન લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો હતો.

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ એમને ભાવનગરમાં ચાલતી શ્રી જૈનધર્મપ્રસારક સભાના જેવી પ્રકાશન સંસ્થા સુરતમાં સ્થાપવાનું સૂચન કર્યું. અને એ ઉદારાત્મા શેઠશ્રીએ તે તરત સ્વીકારી લીધું. પોતાના સદ્ગત પિતાની પાછળ ખરચવાની રૂપિયા એક લાખની યોજના હતી. તેમાંથી રૂપિયા પંચાવન હજાર નિર્દેશ પ્રમાણે ખર્ચ્યા અને બાકી રહેલા પીસ્તાલીસ હજારની રકમથી તેમણે ઉપર્યુક્ત સૂચન મુજબની સંસ્થાની સ્થાપના કરી અને આ રકમમાં રૂા ૨૫,૦૦૦ અંકે પચીસ હજાર પોતાની તરફથી ઉમેર્યા તેમજ બાકીના રૂા ૩૦,૦૦૦ અંકે ત્રીસ હજાર એમના કુટુંબીજનોએ ઉમેરવાથી એ સંસ્થા માટેનું કાયમી ફંડ પૂરા એક લાખ રૂપિયાનું કર્યું. આ સંસ્થાનું નામ 'શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ' રાખવામાં આવ્યું.

ટ્રસ્ટી-મંડળની રચના

તે પછી તેમણે ટ્રસ્ટ કરીને કાયમી મંડળ રચ્યું અને તેમાં કુટુંબના તે વખતના વકીલ શેઠ નગીનભાઈ ઘેલાભાઈ ઝવેરીને મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી નીમ્યા. આદ્ય ટ્રસ્ટી તરીકે કામ કરનાર પૈકી શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ આજે હયાત છે અને આ ઉજવણી મહોત્સવમાં તેઓ સંપૂર્ણ સક્રિય ભાગ લઈ રહ્યા છે, એ ઉત્સાહ માટે તેમજ લાગતાવળગતા સૌ કોઈ માટે આનંદનો વિષય છે.

ફંડની સેવાનું ક્ષેત્ર

ઉપર્યુક્ત સંસ્થાને અસ્તિત્વમાં લાવવા અગ્રગણ્ય ભાગ ભજવનાર આચાર્યશ્રીની મુખ્ય ભાવના ફંડ તરફથી પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ થનાર આ ગ્રંથોની કૃતિઓને પુસ્તકોમાં પ્રધાન સ્થાન આપવાની હોવાથી પ્રકાશન માટે નિયમ સંવત ૧૮૫૦ પહેલાની કૃતિઓ પૂરતી મર્યાદા બાંધી અને જૈનોના જુદા જુદા ફિરકાઓનું સાહિત્ય જુદું જુદું હોવાથી એ પ્રકાશનમાં શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક ધર્મને લગતી કૃતિઓ પૂરતી મર્યાદા બાંધી આથી જુદા ફિરકાઓ વચ્ચે ઘર્ષણ થાય નહિ અને એક માન્યતાનું પ્રતિપાદન થઈ શકે એવો ઉદ્દેશ રાખીને ઉપર મુજબની મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી હતી.

સંશોધકો માટે વિશાળ પ્રેમ

આ સંસ્થામાં પોતે એકલા જ કામ કરે એવી સંકુચિત ભાવના આચાર્યશ્રીની નહોતી તેથી તેમણે જે કોઈ મુનિમહારાજ અગર ઇતર વિદ્વાન એમાં સહકાર આપવા ઇચ્છતા હોય તેમનો સહકાર લેવાની પ્રેરણા ફંડના વહીવટદારોને આપી હતી. વિદ્વાન મુનિરાજો અને ઇતરજનોએ એ પુસ્તકોના પ્રકાશનમાં ઠીકઠીક સહકાર આપી કામ કર્યું છે તેની સાક્ષી એ સંસ્થા તરફથી બહાર પડેલાં પ્રકાશનો પૂરી પાડે છે એ ફંડમાંથી લગભગ રૂપિયા ૨ાા લાખનો વ્યય પ્રકાશનમાં કરવામાં આવ્યો છે અને પાંચ લાખના પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે

પ્રકાશન સાથે સંગ્રહ

પુસ્તક પ્રકાશનની સાથે પુસ્તકસંગ્રહનો પણ ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો હતો દરેક ધર્મના અને નીતિપોષક તેમજ બુદ્ધિવર્ધક વિષયોનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે ઘણાં લાંબા સમય સુધી એ સંગ્રહાલયમાંનાં પુસ્તકોનો ઉપયોગ રેફરન્સ પૂરતો કરાતો હતો પરંતુ હાલ કેટલાક સમયથી એ સંગ્રહાલયનો ઉપયોગ જાહેર પ્રજા પણ લઈ શકે તેવા ઉદાત્ત હેતુથી પ્રેરાઈને ફંડના ટ્રસ્ટીઓએ એને લાયબ્રેરી એટલે કે પુસ્તકાલયનું રૂપ આપીને જાહેર પ્રજાને એના વાચનનો લાભ આપવા માંડયો છે. અને જાહેર પ્રજા પણ એનો સારો લાભ લઈ રહી છે એ સંગ્રહાલયમાં હજારો પુસ્તકો છે અને કેટલાંક પુસ્તકો તો અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે

આદર્શ પુસ્તકાલય

આ પુસ્તકાલયમાં અનેક સંસ્થાઓનાં પ્રકાશનો ઉપલબ્ધ થાય છે અને એમાં જરૂરી નવાં પ્રકાશનો ઉમેરવાની અમારી ભાવના ચાલુ છે. અમારી હાર્દિક ઇચ્છા સુરત ખાતે એક આદર્શ સુસજ્જ મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય બનાવવાની છે પ્રકાશન સંસ્થાઓ પોતાનાં પ્રકાશનો આ સંસ્થાને ભેટ મોકલે એવી એમને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે વાચકોને પણ આ પુસ્તકાલયનો વધુ ને વધુ લાભ લેવાની અમારી હાર્દિક વિનંતિ છે

બદલામાં પુસ્તકો આપવાલેવાની પ્રવૃત્તિ
(Exchange of Books)

આજે ઘણી સંસ્થાઓ એક્ષ્ચેંજ ઓફ બુક્સ ની પ્રદ્ધતિનો સ્વીકાર કરતી રહી છે અને અમે પણ એ પદ્ધતિ સ્વીકારી છે જે સંસ્થાઓ અમને પોતાનાં પુસ્તકો મોકલશે તેમને અમે અમારાં પ્રકાશનો આપીશું.

પ્રચાર-યોજના

અગાઉના સમયમાં ચાતુર્માસ દરમ્યાન વિદ્વાન મુનિમહારાજાઓને ચોમાસામાં પોતાનો સંગ્રહ એક ગામથી બીજે ગામ લઈ જવો પડતો હતો. આજે એ ફેરફારી ઓછી થઈ છે અમે આ સ્થળેથી લાગતા વળગતા સૌ કોઈ ને વિનંતિ કરીએ છીએ કે તમે તમારા સંગ્રહો ગમે તે સેંટરો માં મૂકો અને ભંડારો સ્થાપો

જ્ઞાનખાતાના દ્રવ્યની વ્યવસ્થા

ચાતુર્માસ દરમ્યાન જ્ઞાનખાતાની ઊપજ થાય છે તેમાંથી દરેક ગામે ભંડારો સ્થપાય તો જ્ઞાનપરબો દ્વારા દરેક જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિને લાભ મળી શકે દરેક સ્થાનોના જ્ઞાનખાતાઓમાં હજારો જમા હોય છે તે રકમનો ઉપયોગ કરવા ટ્રસ્ટીઓએ કટીબદ્ધ થવું ઘટે.

અભ્યાસ માટે સગવડો (એક અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવો જરૂરી છે)

દરેક મુખ્ય શહેરમાં મુનિઓનાં ચાતુર્માસ થાય છે ત્યાં જો સારા લાયક વિદ્વાનો રોકી મુનિઓ માટે યોગ્ય અભ્યાસનો પ્રબંધ કરાય તો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ વધતો જાય અને અભ્યાસની પ્રગતિ રૂંધાતી

અટકી જાય આજે તો સુરતમાં શરૂ કરેલો અભ્યાસ ચાતુર્માસ અર્થે પાટણ જવાનુ થતાં બદલાય અગર તો એક પંડિતને કાયમ સાથે રાખવા પડે તેવી પદ્ધતિ છે તેમાં પરિવર્તન થાય અને યુનિવર્સિટીની માફક અમુક નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમમાં વિદ્વાનો તૈયાર થાય તો આપણો સમાજ સારા વિદ્વાન મુનિઓ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય આજે આ બાબત ખૂબ જરૂરી છે આપણો નૂતનશિક્ષિત યુવાનવર્ગ મુનિમહારાજોના વ્યાખ્યાનો સાંભળવાથી દૂર થતો જાય છે અને સાચી ધર્મભાવનાથી વંચિત થતો જાય છે, તે સ્થિતિ ટાળવાને આમ કરવાનું બહુ જરૂરી લાગે છે આજે પણ શક્તિશાળી વિદ્વાન વ્યાખ્યાનકાર નૂતન શિક્ષિત યુવાનવર્ગને ઠીકઠીક આકર્ષે છે એટલુ જ નહિ પણ વિદ્વાન જૈનેતરો પણ એમનાં વ્યાખ્યાનોનો સારો જેવો લાભ લે છે આ સબંધમાં આપણા દરેક સમુદાયના વિદ્વાન મુનિરાજોનો સંપર્ક સાધી એમની સલાહ સૂચના ધ્યાનમાં લઈ ચોક્કસ અભ્યાસક્રમ નક્કી કરાય અને એ દિશામાં આગળ પ્રગતિ કરાય એની આજે અનિવાર્ય જરૂર છે એવી રીતે નક્કી થયેલા અભ્યાસક્રમ મુજબનાં પુસ્તકો પ્રકાશન સંસ્થાઓ પૂરાં પાડી શકે તેમ પણ થવુ જોઈએ અમારી સંસ્થા આવા કાર્યમાં જરૂરી સક્રિય સહકાર આપશે જ

આજે પ્રગટ થતાં પ્રકાશનો

આજે બહાર પડતાં પ્રકાશનો તરફ નજર કરીએ તો માલુમ પડે છે કે મોટે ભાગે અભ્યાસ માટે જરૂરી અને નિત્યનિયમોનાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન થાય છે અને તેનું સારુ વેચાણ થાય છે

વાચકોને નવલકથાઓનો ભારે શોખ હોય છે અને તેમાં જૈન કથાસાગર અને કથાનુયોગ જેવાં પુસ્તકો મુખ્ય હોય છે વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ પણ સારા પ્રમાણમાં છપાય છે અને એવા પુસ્તકો પણ ઠીકઠીક પ્રમાણમાં વેચાય છે અને વંચાય છે વિદ્વાન મુનિરાજોનાં બોધપ્રદ વ્યાખ્યાનો સરળ અને ગુજરાતી ભાષામાં આકર્ષક સ્વરૂપમાં બહાર પડે છે અને લોકો તેનો સારો લાભ લે છે

આજે આપણી બહુમૂલ્યવતી પ્રાચીન વિદ્વદ્ભોગ્ય કૃતિઓનાં સરળ અને સુગમ્ય ભાષાંતરો થવાની જરૂર છે વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્યના વાચકોની સંખ્યા દિન પર દિન ઘટતી જાય છે ભારત સરકારે બિનસાંપ્રદાયિકત્વના સિદ્ધાન્ત અપનાવવાને લીધે શાળાઓમાંથી અને કોલેજોમાંથી ધાર્મિક શિક્ષણને રૂખસદ આપવામાં આવી છે અને તે તે સંપ્રદાયના અનુયાયીઓને સરળતાથી સમજાય એવાં પુસ્તકોનો અભાવ સાલે છે

આજની પ્રકૃતિમાં વિદ્વાનો અભ્યાસકોને યોગ્ય સાહિત્યમાં વિવરણ શક્ય તેટલું વધુ સ્પષ્ટ કરતા જાય છે તેથી મૂળ ગ્રંથોનું ગાંભીર્ય સમજાવુ મુશ્કેલ બને છે મૂળ ગ્રંથોનું ગાંભીર્ય સમજાવા માટે વધુ જ્ઞાન મેળવવાનું જરૂરી છે સારાં સુગમ્ય ભાષાંતરો થવાથી ગાંભીર્ય સમજવાનુ સરળ થાય છે

વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્યની પ્રણાલિકા

અમારી સંસ્થાએ આજસુધી વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્ય પ્રકાશનની યોજના વિચારી છે અપ્રગટ આગમના ગ્રંથોનુ પ્રકાશન ચાલુ છે આગમોદ્ધારક આચાર્યશ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજીએ આગમવિભાગમાં સુંદર પ્રકાશન કર્યું છે તેનુ પુન પ્રકાશન કરવાની અમારી યોજના નથી, પરંતુ તેઓશ્રી તરફથી જે બાકી રહ્યુ છે તેનુ પ્રકાશન કરી નવીન ચૂર્ણિઓ, વૃત્તિઓ, અવચૂરિઓ અને દીપિકા સમાજ સમક્ષ મૂકવાની અમારી અભિલાષા છે શાસનદેવો અમારી એ અભિલાષા પૂર્ણ કરો એવી એમને અમારી પ્રાર્થના છે

સાહિત્યસેવાનુ સર્વોત્તમ ક્ષેત્ર

આજે સમાજના ઉત્કર્ષ માટે અનેક ક્ષેત્રો છે, તેમાં અમારુ ક્ષેત્ર સાહિત્યસેવાનું છે સાહિત્ય એ નિર્મળ જળ છે એ નિર્મળ જળનુ પાન કઈ રીતે કરવુ તે વિચારવા યોગ્ય છે અને પાનારે કેટલી રીત

એ જળપાન કરાવવું તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે આજે કેટલાય વિદ્વાનો સાહિત્યના નિર્મળ જળને પોતાના દુષ્ટ વિચારોથી કલુષિત કરી સમાજને ખોટા ખ્યાલો આપી કુ માર્ગે લઈ જઈ રહ્યા છે તે સામે લાલબત્તી ધરવાનું પણ જરૂરી છે ઉત્સૂત્રભાષી બનવું એ એક ખૂબ મોટું પાપ છે જૈન શાસ્ત્રોએ એ વાત પોકારી પોકારીને ફરી ફરી કહી છે એથી અટકવાનું આજના જૈનસમાજ માટે ખૂબ જ આવશ્યક છે

પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની વિશિષ્ટતા

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો અડધી કિંમતે વેચાય છે એ એની વિશિષ્ટતા છે અને એ અંગે આવતી અડધી ખોટ ફંડ ભોગવે છે એ રીતે ભોગ આપવા દ્વારા એ ફંડ સમાજને સસ્તું અને શ્રેષ્ઠ કોટિનું સાહિત્ય પૂરું પાડે છે

ગામેગામ જ્ઞાનભંડારોની સ્થાપના

ગામેગામના જ્ઞાનભંડારોને સમૃદ્ધ કરવાના ખ્યાલથી પ્રેરાઈને અમે લગભગ રૂપિયા ૨૫૦ અને પંદરહજારની કિંમતનાં અમારાં પ્રકાશનો તેમને ભેટ તરીકે આપ્યાં છે એની યાદી આ સાથે જોડેલ છે અમારી ભાવના દરેક મુનિશ્રીના ચાતુર્માસના સ્થાનોમાં ભંડારો સ્થાપવાની છે આમ થાય તો ચાતુર્માસ દરમિયાન મુનિશ્રીઓ એ ભંડારોનો લાભ લઈ શકે અને જ્ઞાનપિપાસુઓને આપી શકે આજે ઘણા ભંડારો મોજૂદ છે અને જ્યાં ન હોય ત્યાં સ્થાપવાની જરૂર છે

સંશોધન કેન્દ્ર (Research Institution)

અમારી ભાવના પુના અને અમદાવાદની માફક સુરત ખાતે સંશોધન કેન્દ્ર સ્થાપવાની છે સંશોધન કરનારાઓને પૂરતી સગવડો મળી રહે તેવું સુસજ્જ પુસ્તકાલય આપણે બનાવવું જોઈએ અને એની સાથે સાથે તેઓ નિશ્ચિંતતાથી સંશોધનનું કામ કરી શકે તેવી દરેક પ્રકારની સગવડ તેમને માટે કરી આપવી જોઈએ. આમ થાય તો જ એ સંશોધન કેંદ્રમાં કામ કરનારા ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે અને એવા સંશોધન કેન્દ્ર પ્રત્યે આકર્ષાય આ સબંધમાં શ્રી કુલચંદભાઈ હરિચન્દ દોશી મહુવાકરનો ભારત જૈન જ્ઞાન વિહાર શિર્ષક લેખ ઘણો મનનીય અને અનુકરણીય છે

સગવડનો પ્રકાર

સુરતમાં ઘણી ધર્મશાળાઓ છે તેમાં તેમને ઊતરવાની સગવડ આપી શકાય અને અન્ય ખર્ચ માટે પુરસ્કાર તરીકે આર્થિક સહાય આપી શકાય અને એ સહાય પુસ્તક પ્રકાશનમાં મજરે મળી શકે સારી કામગીરી માટે પારિતોષિકો પણ આપવાનો પ્રબંધ કરી શકાય.

સાગરજીની અપ્રગટ કૃતિઓ

આચાર્યદેવશ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજની અનેક કૃતિઓ લગભગ ૨૨ અપ્રગટ છે તે છપાવવાનો યોગ્ય પ્રબંધ કરવાની જરૂર છે એ કૃતિઓ અમારી સંસ્થાએ મુકરર કરેલ સમય બહારની હોવાથી અમારું ટ્રસ્ટ તે છપાવી શકતું નથી આમ હોવાથી અમે "શ્રી જૈન આનંદ પુસ્તકાલય"ના કાર્યવાહકોને તેમની અપ્રગટ કૃતિઓ છપાવવાનો યોગ્ય પ્રબંધ કરવાની નમ્ર સૂચના કરીએ છીએ. તેઓશ્રીના સમુદાયમાંના અનેક વિદ્વાન મુનિરાજો પણ સ્વતંત્ર રીતે સાહિત્ય સેવા કરી રહ્યા છે તેમનું પણ અમે આ કાર્ય પરત્વે લક્ષ ખેંચીએ છીએ. એ કૃતિઓ પ્રગટ થાય તો જૈન સમાજને ઘણો લાભ થાય તેમ છે એમની વિદ્વત્તા માટે બે મત નથી. જૈન સમાજને એમની એ મહામૂલ્યવતી કૃતિઓનો લાભ જલદી મળે તેમ કરવાનું જરૂરી છે

સુરતના ભંડારોનું એકમ (The Central Library)

પાટણમાંના એકેએક જ્ઞાનભંડારને એકત્ર કરી એક વ્યાપક ભંડાર કલિકાળસર્વજ્ઞ આચાર્ય મહારાજ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીના પુનીત અભિધાનથી અંકિત કરીને 'સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી' સ્થાપવામાં આવી છે એની વ્યવસ્થા પણ બહુ સુંદર રીતે થઈ રહી છે જો સુરતના અલગ અલગ એવા નાના ભંડારોનુ પાટણની જેમ એકમ કરી તેને 'સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી'નુ સ્વરૂપ અપાય તો જૈન સમાજને ઘણો લાભ થાય તેમ છે આજે એવા નાના ભંડારોમાંથી વાચકોને પુસ્તકો વાંચવા આપવાની કોઈ યોગ્ય વ્યવસ્થા નથી એવા ભંડારો પોતાની માલિકી, ભંડારનુ નામ વગેરે કાયમ રાખીને ફક્ત વાચકોને પુસ્તકો આપવા માટેની કેંદ્રિત વ્યવસ્થા માટે સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી જેવી સંસ્થા ઊભી કરાય તેમાં પોતાનો સાથ પૂરાવે તે ઇચ્છનીય છે સુરતમાં ૧૩,૦૦૦ હસ્તલિખિત પ્રતોની યાદી પ્રગટ થઈ છે એ બધી પ્રતોનો કુલ ૧૨ જુદા જુદા ભંડારોમાં સંગ્રહ કરાયેલ છે લગભગ દરેક ઉપાશ્રયમાં જુદા જુદા સમુદાયના મુનિરાજોના સંગ્રહના પુસ્તકોનાં કબાટો નજરે પડે છે એ બધાનુ એક એકમ કરી 'સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી' જેવુ કેન્દ્રિત પુસ્તકાલય કરાય અને તેનો લાભ વાચનારાઓને આપવાનો પ્રબંધ કરાય તો વધતી જતી વાચનભૂખના સમયમા જૈન સમાજની ઉપયોગી સેવા કરવાની તક સાંપડશે અને તેથી સારુ જેવુ પુણ્ય ઉપાર્જન થવા ઉપરાંત જ્ઞાનપરબમાં ભાગીદાર બન્યાનો સંતોષ માણવાનુ ભાગ્ય પ્રાપ્ત થશે

ઉપકાર અને આભાર

છેવટમાં સદ્ગત શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ જેઓએ સૂર્યપુરને સાહિત્યક્ષેત્ર બનાવી પોતાના પિતાશ્રીનું કાયમી સ્મારક સુરત ખાતે સ્થાપી સૂર્યપુરને સાહિત્યક્ષેત્રમાં અગ્રસ્થાને સ્થાપ્યુ છે, તે માટે અને અનેક જૈન ગ્રંથોનુ પ્રકાશન કરીને, ભેટ આપીને, પ્રચાર કરીને આ ફંડને અનન્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવ્યુ છે તે માટે તેમનું અમો જેટલું સ્મરણ કરીએ અને ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે

આ દેવાનંદ સુવર્ણાંક માટે જે જે આચાર્યદેવો, મુનિપુંગવો, શ્રદ્ધાસંપન્ન શ્રાવક બંધુઓ વગેરેએ સમયનો સદ્ઉપયોગ કરી મનનીય લેખો લખી મોકલ્યા છે, તે બધાનો આ અંકના પ્રકાશકો હાર્દિક આભાર માને છે વિશેષમા આ અંકને સમૃદ્ધ બનાવવામાં જે જે વ્યક્તિઓએ ફાળો આપ્યો છે તે સર્વેનો પણ અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે આ અંક માટેના નિવેદનમાં અનેક સાહિત્ય વિષયોનો સ્પર્શ કરવામાં આવ્યો હતો તેમજ તેને અંગેના લેખો પણ માગવામાં આવ્યા હતા, છતાં ઘણા લેખકોએ તે વિષયોનો ખ્યાલ નહિ કરી, જુદા જુદા વિષયો ઉપર લેખો મોકલી આપ્યા છે આ લેખો પણ ઉપયોગી હોવાથી તેમજ લેખકોનો સહકાર જરૂરી હોવાથી અમોએ એને યોગ્ય સ્થાન આપ્યુ છે. અને દરેક લેખકનો અમો આ તકે ઉપકાર માનીએ છીએ

અનેક વિષયોના લેખો અમોને મળ્યા છે લેખકોના મંતવ્યો તેઓના અંગત છે અમારી સંસ્થાને તેઓના વિચારો સાથે સંમત સમજવી નહિ

દીલગીરીની નોંધ

આ ફંડના આદ્ય મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી શેઠ નગીનભાઈ ઘેલાભાઈ જેઓ આ ફંડના સ્થાપક કુટુંબના વડીલ હતા અને જેઓની દેખરેખ દશ વર્ષમા ૫૬ ગ્રંથો પ્રકાશિત થયા હતા તેઓ તથા તેઓના સહ ટ્રસ્ટીઓ તરીકે શેઠ દેવચંદ રૂપચંદ, ફૂલચંદ કસ્તુરચંદ, અમરચંદ કલ્યાણચંદ, મંછુભાઈ સાકરચંદ, નેમચંદ અમેચંદ, સાકરચંદ ખુશાલચંદ વગેરે ટ્રસ્ટીઓ દેવગત થયા છે, તે બદલ દિલગીરી વ્યક્ત કરીએ છીએ અને તેઓએ પોતાની હયાતી દરમ્યાન પોતાની બુદ્ધિનો સદ્ઉપયોગ આ ફંડની કાર્યવાહીમાં આપ્યો હતો જેને અંગે ટ્રસ્ટીઓ તરફથી અમો તેઓનો ઉપકાર માનીએ છીએ

અંકના સુધારાનું સૂચન

લેખ સંગ્રહ પા. ૮ આચાર્ય કીર્તિવિજયસૂરિને બદલે કીર્તિસાગરસૂરિ સમજવું.

પા. ૫માં શ્રી જયન્તિલાલ દવે ભાઈશંકર નામ સાથે જો વધારવું

પા ૪૪માં ખુલાસો સંશોધન વિભાગ.

ન ૧ ઠાણાંગ દીપીકા નાગર્ષિ સંશોધક બાકી છે

ન ૧૨ આચારાંગ તત્ત્વાગમાવચૂર્ણિ લક્ષ્મીકલ્લોલ સંશોધક તરીકે ઉપાધ્યાય કૈલાસસાગરજી ક્ષમાસાગરજીને સોંપવામાં આવ્યું છે

ન ૧૪ પ્રેમ વ્યાકરણ દીપિકા આચાર્ય રામસૂરિ ડેલાવાળાને સોંપવામાં આવ્યું છે

ન ૧૫ જીવાભિગમ હરિભદ્રીય સંશોધક બાકી છે

પ્રકાશિત ગ્રંથો પૈકી

પિંડનિર્યુક્તિ	૪૪	જુદા જુદા ટીકાકારોની કૃતિઓનું પુન પ્રકાશન થશે.
દશવૈકાલિક	૪૭	
જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ	૫૨–૫૪	
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭–૩૯–૪૧	

(૧) મહાનશ્રુતધરોના ચરિત્રો તેમની કૃતિઓ વગેરે સંબંધમાં અમોએ લેખો માગ્યા હતા. તેમજ અમોને અનેક મુનિઓ તરફથી લેખો પણ મળ્યા છે ચરિત્રો અન્યત્ર ઘણા વિસ્તારથી લખાયા છે જેથી એ વિભાગ અમોએ જુદો છપાવવા વિચાર્યુ છે એને આગે અગાઉ છપાયેલા લેખો પણ જોવાના રહે છે જેથી લખાયેલ ચરિત્રમાં વિચારભેદને સ્થાન રહે નહિ

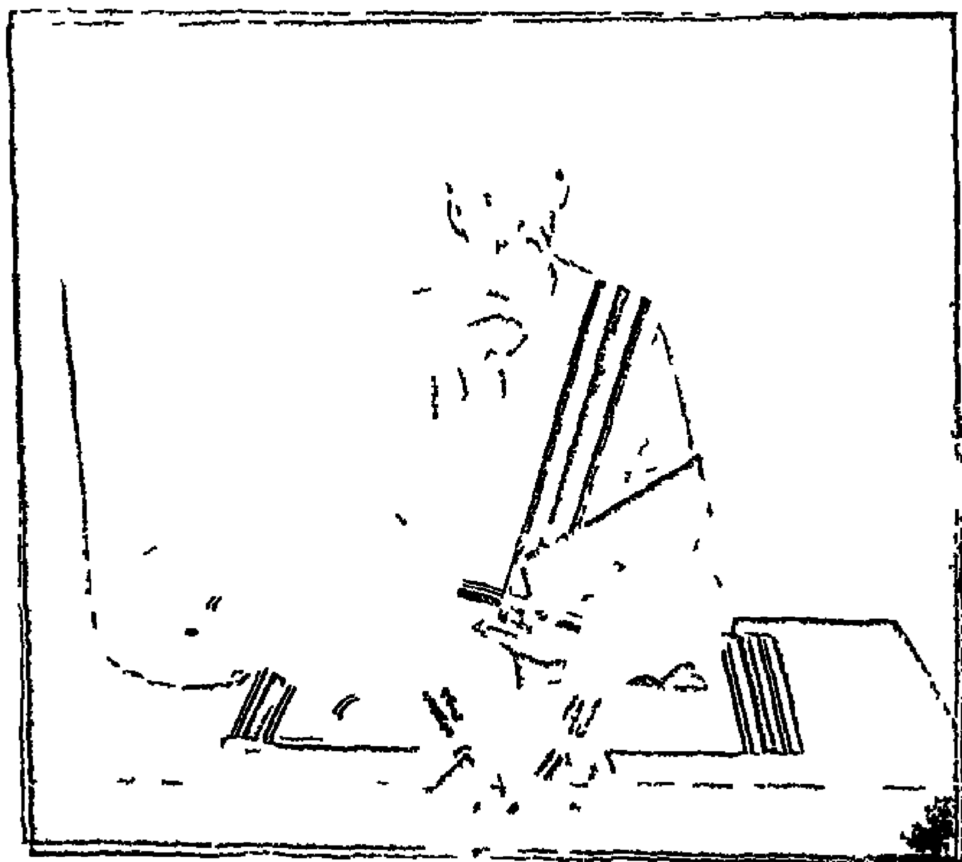
(૨) આગમવિસ્તાર. જે ગ્રંથોના નામો અમોએ ગ્રંથ પ્રકાશનની નવીન યોજનામાં દાખલ કર્યાં છે તેના સંશોધકોને ખ્યાલ આવી શકે તે માટે અન્યત્ર છપાશે

કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી સંચયકાર	મોતીચંદ મગનભાઈ ચોકસી વગેરે ટ્રસ્ટીઓ

મહાન શ્રુતધરો

(૧) શ્રી મહાવીરનિર્વાણ પછીના શ્રુતધરો

(૨) ભદ્રબાહુસ્વામી	મુનિશ્રી હરિભદ્રવિજયજી
(૩) સિદ્ધસેન દીવાકરજી	પં ધુરંધરવિજયજી
(૪) દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ	,, પં સુશીલવિજયજી
(૫) હરિભદ્રસૂરિજી	ભદ્રગુપ્તવિજયજી
(૬) ઉમાસ્વામીજી	રૂચકવિજયજી
(૭) નવાંગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિજી	પં બેચરદાસજી
(૮) આ હેમચંદ્રસૂરિજી	શ્રી ફતેહચંદ ઝવેરચંદ
(૯) આ. મલ્લધારી હેમચંદ્ર	મુનિશ્રી જ્ઞાનવિજયજી
(૧) ઉ યશોવિજયજી	ઉપાધ્યાય દેવેન્દ્રસાગરજી
(૧૧) આ. આનંદસાગરસૂરિજી	શ્રી કંચનવિજયજી
(૧૨) કવિચક્રીપાલ	શ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી

श्रीमदानन्दसागरसूरीश्वराः ।

ભગવાન મહાવીરનાં નમસ્કાર કાવ્યો

સંચયકાર : શ્રી હીરાચંદ સ્વરૂપચંદ

नमोऽत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર હો.

ભગવાન મહાવીર કોણ હતા? તેમને ભગવાન શા માટે કહે છે? મહાવીર શા માટે કહે છે? તેમણે ક્યાં ક્યાં મહાન કાર્યો કર્યા એ સર્વે આપ સારી રીતે જાણો છો, એટલે એ વસ્તુની વિચારણા બાજુ પર છોડી દઈને માત્ર મહાન પૂર્વાચાર્યોએ તેમની જે સ્તુતિ કરી છે તેનું વિવેચન કરીશું

અનેક મહાન પૂર્વાચાર્યોએ અનેક ગ્રંથોમાં આદિમાં શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરી છે તેનું યત્કિંચિત યથાશક્તિ યથામતી નમ્રપણે વિવેચન કરી મારી લેખીનીને ધન્ય બનાવવા પ્રયત્ન કરુ છુ

मंगलं भगवान् वीरो मंगलं गौतमप्रभुः ।
मंगलं स्थूलिभद्राद्या जैनधर्मोऽस्तु मंगलम् ॥१॥

અર્થ—'અષ્ટમંગલ પૂજન વિધિ'માં શાસ્ત્રકાર—ગ્રંથકાર—મહારાજા ભાવમંગલની સ્થાપના કરતાં લખે છે: શ્રી વીર ભગવાન મંગલ છે, શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મંગલરૂપ છે, સ્થુલિભદ્ર આદિ મુનિ મંગલરૂપ છે અને જૈન ધર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવ મંગલ છે. (૧)

नमो दुर्वाररागादि-वैरीवारनिवारिणे ।
अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥२॥

અર્થ—વિશ્વવંદ્ય કલિકાળસર્વજ્ઞ ભગવત હેમચંદ્રાચાર્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ 'યોગશાસ્ત્ર'ની રચના કરતાં થકાં મંગલાચરણને વિષે શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે: 'જેમણે રાગ—દ્વેષ આદિ અંતરંગ શત્રુઓની સેનાને મારી નાખી છે, જેઓ પૂજવાને યોગ્ય છે, જેઓ યોગીઓના નાથ છે તે શ્રી વીર પરમાત્મા તમારું રક્ષણ કરો, અને તેમને નમસ્કાર થાઓ (૨)

पन्नगे च सुरेंद्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।
निर्विशेष-मनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥३॥

અર્થ—બીજા શ્લોકમાં લખે છે કૌશિક સર્પે દ્વેષ બુદ્ધિથી ભગવાન મહાવીરના ચરણને દંશ દીધો, કૌશિક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઈંદ્રે ભક્તિભાવ વડે પ્રશસ્ત રાગની બુદ્ધિથી ભગવાન મહાવીરના ચરણને સ્પર્શ કર્યો.

દંશ દેનાર ચંડકૌશિક સર્પ ઉપર જેમને દ્વેષ નથી, ભક્તિભાવ વડે પ્રણામ કરનાર ઈંદ્ર ઉપર જેમને પ્રેમ નથી, બન્નેની ઉપર જેમને સમભાવ છે તે શ્રી વીર પરમાત્માને મારો નમસ્કાર થાઓ. (૩)

कल्याणपादपारामं श्रुतगंगाहिमाचलम् ।
विश्वाम्भोजरविं देवं वंदे श्रीज्ञातनंदनम् ॥४॥

અર્થ—વિશ્વવંદ્ય કલિકાળ સર્વજ્ઞ ભગવત હેમચંદ્રાચાર્યજી 'ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર'ની

રચના કરતાં 'પરિશિષ્ટ પર્વ'માં મંગલાચરણને વિષે શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે.— કલ્યાણરૂપી વૃક્ષને ઉગવાને માટે જે બગીચા સમાન છે શ્રુતજ્ઞાનરૂપી ગંગા નદીના ઉદ્ભવસ્થાન માટે જે હિમાચલ પર્વત સમાન છે વિશ્વરૂપી કમળને ખીલવવાને માટે જે સૂર્ય સમાન છે તે જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીરને હું નમસ્કાર કરું છું (૪)

पांतु व श्रीमहावीर-स्वामिनो देशनागिरः ।
भव्यानामांतर-मल-प्रक्षालनजलोपमाः ॥५॥

અર્થ— પરિશિષ્ટપર્વ'ના મંગલાચરણમાં આગળ લખે છે—ભવ્ય જનોના હૃદય-મંદિરમાં જામી ગયેલા કામ ક્રોધ વિષય કષાય મોહ મમતા, રાગ દ્વેષ કુડ કપટ આદિ આંતરિક મળને દૂર કરવા માટે જેમની વાણી પાણી-જળ-સમાન છે તે ભગવાન મહાવીર તમારું રક્ષણ કરો. (૫)

अनन्तविज्ञानमतीतदोषमबाध्य-सिद्धान्तममर्त्यपूज्यम् ।
श्रीवर्धमानं जिनमाप्तमुख्यं स्वयम्भुवं स्तोतुमहं यतिष्ये ॥६॥

અર્થ—વિશ્વવંદ્ય કલિકાળસર્વજ્ઞ ભગવંત હેમચંદ્રાચાર્યસૂરિજી 'અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા' નામના ગ્રંથમાં ભગવાન મહાવીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં મંગલાચરણને વિષે લખે છે

જેમનું વિજ્ઞાન અનન્ત છે જેમના દોષ નાશ પામ્યા છે જેમના સિદ્ધાન્તો અબાધ્ય છે જેઓ દેવોને પણ પૂજ્ય છે જેઓએ રાગ-દ્વેષને જીત્યા છે આપ્ત પુરુષોમાં જે મુખ્ય છે જે સ્વયંભૂ છે એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની સ્તુતિ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ (૬)

अगाध्यमध्यात्मविदामवाच्यं वचस्विनामक्षवतां परोक्षम् ।
श्रीवर्धमानाभिधमात्मरूपमहं स्तुतेर्गोचरमानयामि ॥७॥

અર્થ—કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય 'અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા'માં વર્ધમાન પરમાત્માની સ્તુતિની રચના કરતાં મંગલાચરણને વિષે લખે છે—હું હેમચંદ્રસૂરિ અધ્યાત્મવેત્તાઓને અગમ્ય તથા નિષ્પાપ વાક્પટુ વાણીવિલાસી અને નિપુણ પંડિત એવા પુરુષોને અવાચ્ય અગમ્ય તેમજ ચર્મચક્ષુવંત પ્રાણીઓની દૃષ્ટિને અગોચર એવું શુદ્ધાત્મરૂપ ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાનસ્વામીનું અદ્ભુત સ્વરૂપ સ્તુતિ ગોચર કરું છું. અર્થાત્ તે પરમાત્માના ગુણનું વર્ણન કરવાને યત્કિંચિત્ પ્રયત્ન કરીશ. (૭)

सिद्धार्थभूशासननन्दनेन चिद्व्यूहवैर्वाग्रिपनन्दनेन ।
ताप-व्यपोहोत्तम-चन्दनेन विकासितं विश्वमनिन्दनेन ॥८॥

અર્થ—શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ 'ઉપદેશપ્રાસાદ'માં શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે—શ્રી સિદ્ધાર્થ રાજાના રાજ્યને આનંદ આપનારા મનના વ્યૂહ એટલે વિચારણારૂપ રચનારૂપી કલ્પવૃક્ષના સમૂહમાં નંદનવન જેવા તાપને દૂર કરવામાં ચંદન સમાન અને વિશ્વના માણસોના મનને ખુશ કરનારા શ્રી મહાવીર પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું. (૮)

श्रीमद् वीर जिनेश रवि मिथ्यातम हरतार ।
विघन हरन मंगल करन वहु वृष करतार ॥९॥

અર્થ—દિગમ્બર સંપ્રદાયના શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય 'અષ્ટપાહુડ' નામના ગ્રંથમાં મંગલાચરણ કરતાં શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય સમાન વિઘ્ન હરનાર મંગળના કરનાર અને ધર્મના કરનાર શ્રી વીરપ્રભુ જય પામો કે જેઓ જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મી યુક્ત છે (૯)

जयइ जग जीव जोणी वियाणओ जगगुरु जगानंदो ।
जगनाहो जग बंधो जयइ जगप्पीयामहो भयव ॥
जयइ सुयाणं पभवो तित्थयराणं अपच्छिमो जयइ ।
जयइ गुरुलोगाणं जयइ महप्पा महावीरो ॥१०॥

અર્થ—શ્રીદેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ 'નંદીસૂત્ર'ની રચના કરતાં થકાં મંગલાચરણને વિષે શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે જગતમાં ઉત્પન્ન થતી ચોરાશી લાખ જીવાયોની જાણનારા, જગતના ગુરૂ, જગતને આનંદ આપનારા (શ્રી વીર પરમાત્મા) જય પામો જગતના નાથ, જગતના બંધુ, જગતના પિતા, મહા ઠકુરાઈવાળા ભગવાન જય પામો જેઓએ સૂત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અપશ્ચીમ-છેલ્લા તીર્થંકર છે તે શ્રી વીર પરમાત્મા જય પામો જેઓ જગતના ગુરૂ છે તે મહાત્મા મહાવીર જય પામો. જય પામો (૧૦)

आसाद्य यद्वाक्यरसं बुधानां पियूषपानेऽपि भवेद् घृणैव ।
नमाम्यहं विश्वजनीन-वाचं वाचंयमेन्द्रं जिन-वर्धमानम् ॥११॥

અર્થ—ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ 'વૈરાગ્ય-કલ્પલતા'માં મંગલાચરણમાં શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે જેમની વાણી-સુધાનું પાન કર્યા પછી દેવોને અમૃતના પાનમાં-દેવોના દિવ્ય, અલૌકિક ભોગવિલાસમાં પણ ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય છે, વળી જેમની વાણી વિશ્વને આનંદ આપનારી છે, જેઓ સાધુઓમાં ઇંદ્ર સમાન છે, જેઓએ રાગ-દ્વેષને જીતી લીધા છે એવા શ્રી વર્ધમાન-વીર પરમાત્માને હુ નમસ્કાર કરુ છુ (૧૧)

श्रीवीरं क्षीरसिन्धूदकविमलगुणं मन्मथारिप्रघातं ।
सानन्दं चन्द्रभूत्याऽमृतवचनरसं दत्तदृक्कर्णबोधम् ।
श्रीपार्श्वं विघ्नवल्लीवनदलनविधौ विस्फुरत्कान्तिधारं ।
वन्देऽहं भूरी भक्त्या त्रिभुवनमहितं वाङ्मनः काययोगैः ॥१२॥

અર્થ—કોઈ એક ઠેકાણે પૂર્વાચાર્ય લખે છે ક્ષીર સમુદ્રના પાણી જેવા જેમના નિર્મલ ગુણ છે, કામદેવરૂપી શત્રુનો જેણે નાશ કર્યો છે, જેઓ પોતાની વાણી-સુધાથી જગતના જીવોને ચન્દ્રના કિરણની માફક શાંતિ અને આનંદ આપે છે અને જેઓએ પોતાના વચનામૃતથી જગતના જીવોની દૃષ્ટિ અને કાનને બોધ આપ્યો છે તે શ્રી વીર પરમાત્માને હુ ભક્તિભાવે વંદન કરીને વચનયોગ અને કાયયોગથી નમસ્કાર કરુ છુ એ જ શ્લોકમાં આગળ લખે છે: વિઘ્નરૂપ વેલલતાઓના વનને બાળી નાખવાને જેઓ અગ્નિ સમાન છે, વિસ્ફુરિત-આશ્ચર્યજનક કાન્તિને ધારણ કરનારા, ત્રણ જગતના લોકો વડે પૂજાયેલા, શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને ભક્તિભાવથી વચનયોગ, મનોયોગ અને કાયયોગથી હુ નમસ્કાર કરુ છુ (૧૨)

सदा योगसात्म्यात्समुद्भूतसाम्यः, प्रभोत्पादित-प्राणी-पुण्य-प्रकाशः ।
त्रिलोकीश वंद्यस्त्रिकालज्ञनेता, स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥१३॥

અર્થ—સંસ્કૃતના પ્રખર પંડિત, વિક્રમરાજા-પ્રતિબોધક, સમતિતર્ક' નામના ન્યાયના ગ્રથના અને કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના રચયિતા શ્રી સિદ્ધસેન દીવાકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ 'વર્ધમાનદ્વાત્રિંશિકા' નામના ગ્રથની રચના કરતાં મંગલાચરણને વિષે લખે છે —

ક્ષાયિક ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ યોગના તાદાત્મ્યપણાના અનુભવથી જેમનામાં હમેશાં સમપણું રહેલું છે જેઓએ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રભાથી પોતાના શાસનમાં રહેલ પ્રાણીઓને ધર્મનો ઉદ્યોત કર્યો છે જેઓ દેવેંદ્ર ભૂમીંદ્ર અને ચમરેંદ્રને વાંદવા યોગ્ય છે જેઓ મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ જ્ઞાનવાળા પુરુષોના સ્વામી છે એવા સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીઓમાં ઇંદ્ર સમાન શ્રી વીર પરમાત્મા એ જ એક મારી ગતિ થાઓ. (૧૩)

जयति सततोदयश्री वीरजिनेश्वरोऽभिनवभानुः ।
कुवलय-बोधं विदधाति गवा विलासा विभोर्यस्य ॥१४॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજ શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી શ્રાદ્ધવિધિ ' નામના ગ્રંથની રચના વખતે, મંગલાચરણ કરતાં ભાવ-મંગલની સ્થાપના કરતાં, શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે—

જેમની શોભા સતત ઉદયને પામે છે જેઓ નવા સૂર્ય સમાન છે તે વીર પરમાત્મા કે જેમની વાણીરૂપી કિરણના વિલાસથી પૃથ્વીરૂપી કમળ (ભવ્યજનો) ખીલે છે એટલે કે બોધ પામે છે તે શ્રી વીર પરમાત્મા જય પામો. (૧૪)

कृताऽपराधेऽपि जने कृपामन्थरतारयो ।
ईषद्-बाष्पार्द्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥१५॥

અર્થ—૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા સમર્થ શાસ્ત્રકાર મહારાજ સૂરિપુરંદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ' અનેકાન્ત જયપતાકા ' નામના ગ્રંથની રચના વખતે મંગલાચરણ કરતાં ભાવ-મંગલની સ્થાપના કરતાં શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે:—

અપરાધ કરેલા મનુષ્યો ઉપર પણ અનુકંપાથી મંદ થયેલી કીકીવાળાં અને અશ્રુથી ભીંજાયેલા શ્રી મહાવીર પ્રભુના નેત્રોનું કલ્યાણ થાઓ. (૧૫)

सर्वेषां वेध-साभाद्यमादिमं परमेष्ठिनम् ।
देवाधिदेवं सर्वज्ञं श्रीवीरं प्रणिदध्महे ॥१६॥

અર્થ—ગુર્જરરાષ્ટ્રાધિપ મહારાજાધિરાજ કુમારપાળ પ્રતિબોધક સિદ્ધહેમ આદિ અનેક ગ્રંથોના રચયિતા નિશ્ચળ, કલિકાળસર્વજ્ઞ ભગવંત હેમચંદ્રાચાર્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ ત્રિષષ્ઠિ શલાકાપુરુષચરિત્ર ' ગ્રંથની રચના કરતાં મંગલાચરણને વિષે ભાવ-મંગલની સ્થાપના કરતાં ' પરિશિષ્ટ પર્વ 'માં સકલાર્હત્સ્તોત્ર ની રચનામાં શાસનઅધિપતિ પરમ કૃપાળુ, પરમ તારક ચોવીસમા અંતિમ તીર્થંકર દેવાધિદેવ શ્રી મહાવીર પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં લખે છે.—

સર્વ જ્ઞાતાઓમાં (કેવળજ્ઞાનીઓમાં) શ્રેષ્ઠ પરમેષ્ઠીઓમાં પ્રથમ સ્થાને બિરાજમાન, દેવોના પણ દેવ, અને સર્વજ્ઞ એવા શ્રી મહાવીરસ્વામીનું અમે ધ્યાન ધરીએ છીએ. (૧૬)

★

॥ श्रीपञ्चपरमेष्ठिस्तुतिः ॥

(ललित-वृत्तम्)

सुरकदम्बकैः कीर्तितक्रमं,
विमलकेलज्ञानभास्करम् ।
निरुपमश्रियं तत्त्वदर्शनं,
सततमाश्रये तीर्थनायकम् ॥ १ ॥

सकलकर्मणां संक्षयं व्यधात्,
शुचितरं शुभध्यानमाश्रितः ।
शिवनिकेतनं सिद्धिकारकं,
परमनिर्वृतं सिद्धमर्चये ॥ २ ॥

विजितवादिनं बोधदायक,
भविकपङ्कजोद्बोधभास्करम्,
चरणचर्चित भूषित गुणै-
रभिनुवेऽन्वहं सूरिशेखरम् ॥ ३ ॥

अभिरतः श्रुताराधने गुणी,
मुनिकदम्बकोद्देशनाप्रदः ।
लघयिता जगत् तेजसाऽखिल,
भुवि विराजतां वाचकोत्तमः ॥ ४ ॥

व्रतजपादिषु प्रोद्यतः सदा,
शमदमादिभी राजितो गुणै. ।
परमकारणं मुक्तिशर्मणः,
किमु मुनिर्न किं श्लाघ्यतास्पदम् ॥ ५ ॥

श्रीश्रुतदेवतास्तुतिः ॥

शरदिन्दुमनोहराननां,
जिनवक्त्राम्बुजवासिनीं मुदा ।
मतिदां जडतापहारिणीं,
श्रुतदेवीं समुपास्महेऽमलाम् ॥ १ ॥

★

श्रीआगमोद्धारकाष्टकम् ॥

पुरे कपडवञ्जाख्ये श्राद्धमगनलालतः ।
शासनरक्षणार्थं तु, यमुनाकुक्षिदीपक ॥ १ ॥
हेमचन्द्रः समुत्पन्न शशीवाभासयद्भुवम् ।
पित्रो पवित्रसंस्काराद् बालोऽयं सस्कृतः सदा ॥ २ ॥ युग्मम्

અર્થ—કપડવંજ નામના નગરમાં શ્રી ઠી મગનલાલ અને શ્રીયમુનાબેનોના પુત્ર તરીકે શ્રી હેમચંદભાઈ શાસનની રક્ષા માટે ઉત્પન્ન થયા જેમણે ચંદ્રમાની જેમ પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરી જેઓ માતાપિતાના પવિત્ર સંસ્કારથી સંસ્કારી હતા. (૧–૨)

प्रौढबुद्धियशी ज्ञानी विवेकी निर्मयः सदा ।
झवेरसागरस्यास-न्ने गुरोर्वाग्मिनो मुदा ॥ ३ ॥
प्रपेदे सयम श्रेष्ठ, हेमचन्द्रो जितेन्द्रियः ।
आनन्दसागरो नाम्ना विख्याते वीरशासने ॥ ४ ॥ युग्मम्

અર્થ—પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળા ઈંદ્રિયોને વશ કરનાર જ્ઞાનવાળા વિવેકશીલ હંમેશાં નિર્ભય જિતેન્દ્રિય એવા હેમચંદભાઈએ વિદ્વાન શ્રી ઝવેરસાગરજી મહારાજની પાસે ઉત્તમ સંયમને ગ્રહણ કર્યું અને શ્રી વીર શાસનમાં આનન્દસાગર ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (૩–૪)

गीतार्थसार्वभौमश्च शैलानाधिपबोधकः ।
सदाऽऽगममन्दिरयो श्रीतपागच्छभूषण ॥ ५ ॥
विपक्षपक्षकक्षस्य नाशहेतु हुताशनः ।
अजैषीत्पुरुषार्थैः स्वै-नैकशासन दूषकान् ॥ ६ ॥ युग्मम्

અર્થ—ગીતાર્થશિરોમણિ શૈલાનાનરેશને પ્રતિબોધ કરનાર (સુરતપુર તથા પાલીતાણામાં) આગમ મંદિરનું નિર્માણ કરાવનાર તપાગચ્છમાં ભૂષણસમાન, વિપક્ષરૂપી કાષ્ઠને નાશ કરવામાં અગ્નિસમાન એવા જેમણે પોતાના પુરુષાર્થથી અનેક શાસનના દૂષકોને જીત્યા. (૫–૬)

माणिक्यचन्द्रहेमादि-शिष्यमण्डलमण्डितः ।
केशरियान्तरीक्षादौ श्रीजिनशासनस्य च ॥ ७ ॥
सम्मेतशिखरे तीर्थे योऽच्चम्पद् यशोध्वजम् ।
आगमोद्धारको जीयात् सूरिरानन्दसागरः ॥ ८ ॥ युग्मम्

અર્થ—આ. શ્રી માણિક્યસાગરજી આ. શ્રી ચન્દ્રસાગરજી આ. શ્રી હેમચંદ્રસાગરજી વગેરે શિષ્યમંડળથી શોભતા જેમણે કેશરિયાજી અન્તરીક્ષજી તથા સમેતશિખરજી વ. તીર્થોમાં શ્રી જિનશાસનની કીર્તિપતાકાને ફરકાવી તે આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી આનન્દસાગરજી વિજય પામો (૭–૮)

अमरकीर्तिना क्लृप्त-मष्टकं पुण्यदायकम् ।
श्रोतृणां पठतां चैव भूयात् मङ्गलकारकम् ॥ ९ ॥

અર્થ—આ પ્રમાણે અમરકીર્તિએ બનાવેલું પુણ્યને આપનારું અષ્ટક સાંભળનાર તેમજ ભણનારને મંગલ કરનારુ થાવ. (૯)

★

शुभ कामना

चंदनमलजी नागोरी, छोटीसादडी (मेवाड)

महस्य देवचंदलालभाइसज्ञका सभा ।
पुराणजैनपुस्तकप्रकाशका मनोहरा ॥
यदिय सुदरोपदेशमाप्य लब्धजन्मका ।
गुरुं नमामि त सदा मुदा सुभक्तिरगतः ॥ १ ॥ "भुजङ्ग"

समस्तागमाम्भोधिपारगताय ।
जिनेशागमा नाम समुद्धारकाय ॥
परार्थार्पित स्वी देहाय नित्यं ।
नम सागरानन्दसूरीश्वराय ॥ २ ॥ "भुजङ्गप्रयातवृत्तम्"

સાચા જૈન

સાચા જૈન તો તેને કહીએ, જેને અ તર કરુણા વરસે રે,
સર્વ જીવથી મૈત્રી રાખે, વેર ન તેને કેઈથી રે.
રોમે રોમે જેને અહિંસા વરતે, હિંસા ન કરે તે કોની રે;
સત્ય તો જેને હૃદયે જડીઆ, જૂઠ ન બોલે તે કેદી રે.
બ્રહ્મચર્યવ્રતનો છે તે પાલક તેને અંતર વરસે ભાવના રે;
અચૌર્યવ્રતનો છે તે પાલક, દીધા વીણ તે કાંઈ નહિ ગ્રસે રે.
પરિગ્રહવ્રતનો તે છે ધારક, પરવસ્તુનો જે ત્યાગી રે;
અ શથી માંડી સર્વને ત્યાગવા, તેને અ તર વરસે ભાવના રે.
મન-વચન-કાયા તેને વશ વરતે, પ ચેન્દ્રિય જેની બની ગુલામ રે;
ક્રોધ આદિ તેના કેદી બની રહ્યા, જગ તો તેને એક સમાન રે.
મહા સિદ્ધિમાં જેને હર્ષ ન થાયે, મહાકષ્ટે જેને ન થાયે શોક રે;
રાય અને રંક વિષે ભેદ ન જાણે તેને મન બન્ને સમાન રે
સમદૃષ્ટિથી રે તે જુવે, જગ તો અનંતદૃષ્ટિનો ખેલ રે;
આત્મદૃષ્ટિમાં સર્વ દૃષ્ટિ સમતા, મટયા અનન્ત વિકલ્પ રે.

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ—સૂરતના સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે રચાયેલું

પ્રશસ્તિરૂપ કાવ્ય

(ભારતકા ડંકા આલમમે — રાગ)

આ ભારતભૂમિ છે ભાગ્યવતી જ્યાં સન્ત મહન્ત અનેક વસે,
જ્યાં મંદિરની માળા જોતા જનતાના હૈડાં ઉલ્લસે,
એ ભૂમિ પર 'સોનાની મૂરત' સૂરત નામે છે નગરી
વળી જ્ઞાનમંદિરોની રચનાથી દિવ્યદશામયતા જ વરી
—આ ભારતભૂમિ છે-(૧)

પાક્યા અહિં શ્રેષ્ઠિવરો ક્રમથી દીલના દરિયાવસમાન ઘણા,
જે વિવિધ વિષય નિષ્ણાત હતા સેવામાં લેશ રહે ન મણા,
આ શ્રેષ્ઠિવરોમાં દેવસમા શ્રી દેવચંદ્ર થયા નગરે,
તત્સુત શ્રી ગુલાબચંદ્ર કરે સાહિત્ય તણો ઉદ્ધાર ખરે
—આ ભારતભૂમિ છે-(૨)

સુરતની આ સંસ્થા પ્રકટાવે જ્ઞાનતણા દીવડા જ ખરે
પછી આગમ હો કે ભાષ્ય અગર ચૂર્ણીના રૂપ વિવિધ ધરે,
જનતાના કરકમળોમાં મૂકીને સેવા કરતા શુભ મને
નરનો ને સંસ્થાનો જય હો જીવન સાફલ્ય જરૂર બને.
—આ ભારતભૂમિ છે-(૩)

પગલે પગલે પ્રગતિ કરતા પચાસ વરસ પૂરા કરતી
મુનિવર સૂરિવરના ભાવભર્યા શુભ આશીર્વાદ શિરે ધરતી,
સ્વર્ણોત્સવ ઉજવી આજ અહિં આનંદસરોવર લ્હેરાવો,
ઉદ્ગાર જનો એવા કાઢે શતવર્ષથકી અધિકી થાવો.
—આ ભારતભૂમિ છે-(૪)

જગભરમાં ગાજો આ સંસ્થાના હોશે હોશે ગુણગાનો,
શુભજ્ઞાન સમર્પીને ઉત્કર્ષ વધારો નિશદિન જનતાનો,
આ જ્ઞાનપ્રકાશક સંસ્થાનો લેજો સહુ લાભ ઉલટભરથી,
પ્રકટાવો ઘરઘરમાં દીવડા સદ્જ્ઞાનતણા સહુ દીલભરથી.
આ ભારતભૂમિ છે-(૫)

સં ૨ ૧૫ કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા } —માવજી દામજી શાહ

विलयन्तां वीतरागाः । श्रीगौतमस्वामिने नमः ।

सुवर्णपद्यकदम्बकम् ।

(उपजाति)

(१)

जिनेन्द्रचैत्यैर्महनीयमिद्धं, प्राचीनरत्नाञ्चितसौधहर्म्यम् ।
हसत्यजस्रं पुरुहूतपत्तनं, यत्सम्पदा 'सूर्य्यपुरं' तदस्ति ॥

અર્થ—જિનેશ્વરોના મંદિરોથી મહિમાવાળુ, દેદીપ્યમાન, પ્રાચીન રત્નોથી જડાયેલા ઉજ્જવલ પ્રાસાદો (મહાલો)વાળુ 'સૂર્યપુર' નામનું નગર છે, જે નિરંતર પોતાની સમ્પત્તિથી સ્વર્ગની મજાક કરે છે

(२)

तापीसरिद्यत्र निधानमास्ते, सन्नर्मदेवाभिमता गभीरा ।
ध्रुवं तदीयान्यमितानि रत्ना-न्यादातुमायाति सरित्पतिर्द्विः ॥

અર્થ—ઉત્તમ નર્મદા નદીની જેમ જ્યાં માન્ય અને ગભીર તાપી નદી ભંડારરૂપે રહેલી છે, તેથી નિશ્ચે તેના અપરિમિત રત્નોને લેવા માટે સમુદ્ર બે વખત ત્યાં આવે છે

(३)

जना जिनेशापचितिप्रलीनाः, स्याद्वादतत्त्वामृतपानपीनाः ।
सद्धर्मरत्नाऽऽभरणा न दीनाः, यत्र स्थिता दिव्यसुखं लभन्ते ॥

અર્થ—જિનેશ્વરોની પૂજામાં અત્યન્ત તલ્લીન, સ્યાદ્વાદ તત્ત્વરૂપી અમૃતના પાનથી પુષ્ટ, અને સદ્ધર્મરૂપી રત્નના આભૂષણવાળા હોવાથી દીનતા રહિત એવા જ્યાંના મનુષ્યો દિવ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરે છે

(४)

'गोपीपुरा' यत्र ललामभूता, प्रासादमालाललिता विभाति ।
अद्यापि सार्वानपचेतुकामा-श्चकासतीवाप्सरसो विनम्राः ॥

અર્થ—જ્યાં મંદિરોની પંક્તિથી સુશોભિત અગ્રસ્થાને રહેલું 'ગોપીપુરા' નામનું પરું છે, જ્યાં આજે પણ તીર્થંકરોની પૂજાની ઇચ્છાવાળી અત્યન્ત નમ્ર બનેલી સ્ત્રીઓ અપ્સરાઓ શોભતી હોય તેમ લાગે છે

(५)

गुणैर्गरिष्ठो जिनधर्मरक्तो, गुलाबचन्द्रोऽवसदिन्द्रकीर्तिः ।
कल्पद्रुवद्यो विभवं वितीर्य नृणामसद्भाग्यमर न्यमार्जीत् ॥

અર્થ—ત્યાં ગુણોથી મહાન્, જિનધર્મમાં રત, ઇન્દ્ર સમાન કીર્તિવાળા ગુલાબચંદ શેઠ રહેતા હતા જેમણે કલ્પવૃક્ષની માફક પોતાની સમૃદ્ધિને વિખેરીને મનુષ્યોના દુર્ભાગ્યને તરત જ સાફ કરી નાખ્યું હતું

(६)

स वैक्रमाब्देऽब्धिर साङ्कचन्द्रे(१९६४)श्रीदेवचन्द्राऽऽह्वपितुः शमर्थम् ।
सूरीश्वराऽऽनन्दगुरूपदेशाल्लक्षं ददौ श्रीश्रुतपोषणाय ॥

અર્થ—તેઓએ વિક્રમસંવત ૧૯૬૪માં આગમોદ્ધારક શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી ગુરુના ઉપદેશથી પોતાના પિતા શ્રી દેવચન્દના કલ્યાણ માટે શ્રુતભક્તિના નિમિત્તે એકલાખ રૂપિયા આપ્યા

(७)

ताताभिधानाऽऽकलिताऽऽगमादि-प्रकाशिकां सच्छ्रुतभक्तिनिष्ठः ।
संस्थाप्य संस्थां स कृती महार्थाः प्राकाशयत्प्राच्यमनीषिदृब्धाः ॥

અર્થ—ઉત્તમશ્રુતમાં ભક્તિવાળા પુણ્યવાન્ શ્રી ગુલાબચંદભાઈએ પોતાના પિતાના નામવાળી આગમ વગેરે શાસ્ત્રોને પ્રસિદ્ધ કરનારી (શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ) સંસ્થાને સ્થાપીને પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા ગંભીર અર્થવાળા શાસ્ત્રો પ્રકાશમાં આણ્યા

(८)

अद्यावधिज्ञानप्रचारदक्षै-रुत्साहिभिः पारिषदैस्तदीयैः ।
सिद्धिपुचन्द्र(१०८)प्रमिता महार्थाः प्रकाशिताः सत्कृतयो विभान्ति ॥

અર્થ—તે સંસ્થાના જ્ઞાનના પ્રચારમાં કુશળ અને ઉત્સાહી સભ્યોએ આજ સુધી પ્રકાશિત કરેલી ગંભીર અર્થવાળી એક સો ને આઠ ઉત્તમ કૃતિઓ ઝગમગે છે

(९)

संस्थोन्नतौ प्रोद्यतमानसेषु, मुक्ते तुना केसरिचन्द्रमुख्याः ।
सच्छ्रेष्ठिनो जीवनचन्द्र-चन्द्रवदात्तकीर्त्यै सततं यतन्ताम् ॥

અર્થ—સંસ્થાની ઉન્નતિમાં તત્પર મનવાળા સભ્યો પૈકી ચોકસી મોતીચંદ ઝવેરી કેશરીચન્દ વગેરે શ્રેષ્ઠીઓ ઝવેરી જીવનચન્દની ચન્દ્રમા જેવી ઉજ્જ્વલ કીર્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્નવાન બનો

(१०)

स्वर्णोत्सवे निरुपमेऽर्द्धशताब्दिकेऽस्याः
श्रीनेमिसूरिविजयामृतदेवशिष्यः ।
पन्न्यासमेरुविजयाऽऽप्तनिदेशवक्त्रो-,
मुम्बापुरे रचितवान् मुनिहेमचन्द्रः ॥

અર્થ—આ સંસ્થાના પચાસ વર્ષની પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે અનુપમ સુવર્ણ મહોત્સવના શુભપ્રસંગ ઉપર શાસનસમ્રાટ્ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના પટ્ટાલંકાર શાસ્ત્રવિશારદ શ્રી વિજયામૃતસૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન પન્યાસપ્રવર શ્રી દેવવિજયજી ગણિના શિષ્ય મુનિ હેમચન્દ્રવિજયજીએ પન્યાસપ્રવર શ્રી મેરુવિજયજીગણિના આદેશથી મુંબઈ નગરમાં (આ પદ્ય કદમ્બકની) રચના કરી.

વિ. સં. ૨૦૧૪ શ્રાવણ સુદિ ૫
શ્રી આદીશ્વરજી જૈન ધર્મશાળા
પાયધુની મુંબઈ નં. ૩

पं. श्रीदेवविजयजीगणिचरणरेणुः
मुनिहेमचन्द्रविजयः ।

'देला' भ्रातुर्निधिमपि वरं स्थापयित्वोपदेशा-
द्यारेभे सद्विषयखचितग्रन्थरत्नप्रकाशम् ॥ ३८ ॥ आगमोद्धारकस्तवः

પોતાના સદુપદેશથી શ્રેષ્ઠી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડને સ્થાપન કરીને ઉત્તમ વિષયોથી ભરપૂર શ્રેષ્ઠ ગ્રન્થોને પ્રકાશિત કરવાનો પ્રારંભ કર્યો.

★

प्रस्तावना

[ले०—श्री अगरचन्द नाहटा, बीकानेर]

जैन धर्म प्राणी मात्र के उद्धार का सन्देश देता है। प्राणी-मात्र की हिंसा का विरोध करता है। दुःख के कारणभूत रागद्वेष को कम करके प्रत्येक प्राणी कर्मों के आवरण को हटाकर आत्मिक सुख प्राप्त कर सकता है—यह सन्देश अधिकाधिक व्यक्तियों तक पहुँचाने के लिये जैन तीर्थङ्करों ने 'जन-भाषा' में अपना उपदेश प्रचारित किया। जैनाचार्यों ने भी सदा लोक भाषा में साहित्य-निर्माण किया। नीति और धर्म-प्रचार के प्रति जनसाधारण का झुकाव अधिकाधिक सरलता से हो सके इसलिये उन्होंने लोकगीतों, लोककथाओं व व्यावहारिक दृष्टान्तों तथा लोकप्रिय काव्य-शैलियों व रचना-प्रकारों को अपनाया। रास भी उसी तरह की एक लोकप्रिय रचना-प्रकार है।

भागवतपुराण में श्रीकृष्ण और गोपिकाओं की रासलीला का वर्णन मिलता है और परवर्ती काव्यशास्त्रों के लेखकों ने "रासक" को गीत-नृत्य प्रधान रूपक माना है। प्राचीन जैन रासों से भी यह स्पष्ट है कि वे नृत्य के साथ गाये जाते थे। इसीलिये उन रासों के अन्त में—

"रंगिहिये रंगिहिये रमई जे रासु।" "एह रास जो देसि गुणसि।"

"रास रमेवउ जिण भवणइ, ताल मेल ठविपाव।" "एहि रास जो पढइ गुणइ, नाचिउ जिणवर देव।"

—आदि उल्लेख मिलते हैं। तथा ताला रासक और डड रासक का जो 'सप्त क्षेत्र रास' में उल्लेख है उससे भी इन रासों को गाते समय तालियों और डाडियों (लकुटि) का नृत्य होता था और जैन मन्दिरों में विविध उत्सवों में इन रासों के खेले व गाये जाने का खूब रिवाज था-सिद्ध होता है। प्राचीन छोटे छोटे रास सभी इसी उद्देश्य से बनाये गये थे। और जैन मन्दिरों के प्रांगणों में खेले गये थे। "युगप्रधानाचार्य खरतरगच्छ गुर्वावली" में जैनाचार्यों के नगरप्रवेश के समय किस तरह रास और चर्चरी दिये-खेले व गाये जाते थे इसका एक उल्लेख देखिये।

"स्थाने स्थाने प्रमुदितजनेन दीयमानेषु प्रधान रासकेषु, नाना विपणीमार्गेषु गीयमानेषु विविध प्रवरचर्चरीश्रेणिशतेषु।"

रास नामक एक छंद रचना प्रकार विशेष का विवरण विरहाङ्क के 'वृत्त जाति समुच्चय' और स्वयम्भू के 'स्वयंभूच्छन्दस्' म मिलता है। उसके अनुसार बहुत से अडिल्ला दोहे मात्रा, रड्डा, ढोसा, घत्ता छप्पय, पद्धड़ि छंद जिसम पाये जाते हों उसे रासक या रासाबंध कहते है। अपभ्रंस काल से इन रास या रासक संज्ञक रचनाओं की परम्परा मिलने लगती है। जिनदत्तसूरि जी का 'उपदेश रसायन रास' और अब्दुल रहमान का 'सन्देश रासक' अपभ्रंश भाषा के रास हैं। तेरहवीं शताब्दी से प्राचीन राजस्थानी या गुजराती भाषा में रास संज्ञक रचनायें जैन विद्वानों ने बहुत बड़ी संख्या में बनाई हैं। हिन्दी में भी 'पृथ्वीराज रासो' आदि रासों की परम्परा १९वीं शताब्दी तक चालू रही है। श्वेताम्बर जैन कवियों के द्वारा तो अब भी रास बनाये जाते हैं और वे लोकगीतों की देसियों में व्याख्यानों में गा-गा कर जनता को सुनाये जाते हैं। यद्यपि इधर में इसका प्रचार क्रमश: घटता जा रहा है।

जैनेतर और दिगम्बर जन विद्वानों ने भी रासों की रचना की है पर इस काव्यशैली या रचना-प्रकार को सबसे अधिक अपनाने वाले श्वेताम्बर जैन कवि ही हैं। उनके बनाये हुये रासों की संख्या दो-तीन हजार की है। उनम से सैकड़ों रास तो प्रकाशित भी हो चुके हैं।

जैसा कि प्रस्तुत जैन रास-माला के प्रारंभ में लिखा गया है कि जैन श्वेताम्बर कॉन्फरेन्स ने अबसे ५० वर्ष पूर्व श्वेताम्बर जैन रासों की सूची 'जैन रासमाला" के नाम से प्रकाशित की थी और उसकी वृत्ति स्वर्गीय मोहनलाल दलीचन्द देशाई ने वि० सं० १९७० में की थी,—वास्तव में जैन रासों के विवरण-संग्रह एव प्रकाशित करने में सबसे अधिक श्रम स्वर्गीय देशाई ने ही किया है। किस प्रकार विभिन्न ज्ञानभडारों में पहुँचकर उन्होंने यह विवरण तैयार किया इसकी कुछ चर्चा "जैन गूर्जर कवियो" भा० १ व २ के निवेदन' में उन्होंने की है। जैन गूजर कवियो के तीसरे भाग के तैयार करने में तो उन्होंने बहुत ही अधिक श्रम किया। वे उसकी प्रस्तावना करीब ५०० पृष्ठ की लिखने वाले थे पर दुर्भाग्यवश वे पूरा लिख नहीं पाये। उसके कुछ नोट्स मेरे पास अवश्य पड़े हैं जिससे उनके ५०० पृष्ठों की प्रस्तावना की रूपरेखा व उसमें दी जाने वाली महत्व की सामग्री का कुछ परिचय मिल जाता है। "जैन गूर्जर कवियो" के तीन भागों में उन्होंने दो हजार से अधिक रास, चौपाई आदि रचनाओं का विवरण प्रकाशित किया है[1]। यदि प्रस्तुत 'जैन रास माला" उन तीनों भागों को देखकर तैयार की जाती तो अभी जो इसमें बहुत सी अशुद्धियाँ एव कमियाँ रह गई हैं, वे नहीं रह कर यह अधिक प्रामाणिक एवं महत्वपूर्ण रास-सूची बनती। फिर भी जब यह छप ही चुकी है तो कुछ न कुछ उपयोगी तो है ही। इससे श्वेताम्बर जैन समाज के कुछ विशाल राजस्थानी गुजराती भाषा की पद्य-रचनाओं की एक झाकी तो मिल ही जाती है। यद्यपि 'जैन रास माला" नाम के अनु-

१ इन तीनों भागों की पूर्तिरूप मैंने भी इनमें अनुल्लिखित करीब ५०० ऐसी ही रचनाओं का विवरण संग्रहीत किया है।

सार इसमें रासो की ही सूची देना ज्यादा उचित होता पर इसके सकलनकर्त्ता ने इसमें विवाहला, ढालिया, सज्झाय, चरित्र छत्तीसी, कवित्व, तीर्थमाला, गीत, विलास, छद, मास, बारहमासा, सलोका, आख्यान, वेल, सम्बोध, लेख, प्रबोध आदि विविध सज्ञाओ वाली पद्य रचनाप्रकारों के साथ-साथ कहीं-कहीं तो स्तवक-टब्बा, बालावबोध व विवरणसज्ञक गद्यरचनाओं के नाम भी इस सूची में सग्रहीत कर लिये गये हैं।

अब हम 'रास' सज्ञक रचनाओं की कुछ ज्ञातव्य बातों की थोड़ी जानकारी प्रस्तुत कर रहे हैं।

१. प्राचीनता—उपलब्ध 'रास' संज्ञक अपभ्रंश व राजस्थानी, हिन्दी, गुजराती भाषा की स्वतत्र रचनाएं १२वीं शताब्दी के पहले की नहीं मिलतीं पर उनकी परम्परा बहुत प्राचीन प्रतीत होती है। सातवीं शताब्दी के ग्रन्थो में रास का उल्लेख मिलता है और दशवीं शताब्दी के आचार्य सिद्धर्षि के 'उपमिति भव प्रपच कथा' मे तो रिपुदारण रास व मद्र सस्कृत में प्राप्त हुआ, जो डा० दशरथ शर्मा "मरु-भारती" वर्ष ४ अक २-४ में प्रकाशित कर चुके हैं। इससे सस्कृत में भी राससंज्ञक रचनाएँ बनाई जाती थीं—इसका उदाहरण मिल जाता है। रास की प्राचीन परम्परा और स्वरूप के सम्बन्ध में मेरे विद्वान् मित्र डा० दशरथ शर्मा ने लिखा है—

"रास एक नृत्य-विशेष है, एक प्रकार का काव्य और उपरूपक भी। प्रारम्भ में ये तीनों रूप मिले जुले थे। जब आनन्दातिरेक से जन-समूह नृत्य करता है तो अपने भावों की अभिव्यक्ति के लिये स्वभावत वह गान और अभिनय का आश्रय लेता है। उसकी उमग के लिये सभी द्वार खुले हों, तभी उसे सतोष होता है। उसे सम्पूर्णाङ्ग नृत्य चाहिये। केवल मूक नृत्य उसके भावाभिव्यक्ति के लिये पर्याप्त नहीं। श्रीमद् भागवत पुराण का रास कुछ इसी तरह का है। उसमें गान, नृत्य और काव्य का मधुर मिश्रण है।

'उपमिति भव प्रपच कथा' की रचना वि० स० ९६२ में हुई। इसमें 'रास' शब्द का प्रयोग काफी मिलता है। पृष्ठ ३३० में शरद् ऋतु के वर्णन में उल्लिखित 'मडला बद्ध रास' से सिद्ध है कि आश्विन कार्तिक में गोपाल मंडल बाध, रास नृत्य करते थे। गोपाल ही शायद इस नृत्य के प्रथम उद्भावक थे। इस ग्रन्थ में प्राप्त रिपुदारण रास और बठरु गुरु गीत जो सभवत एक रास है—को, हम प्रकाशित कर चुके हैं। इसमें उल्लिखित मडला बद्ध रास के साथ अभिनय एव गान भी है। पृष्ठ ६७६ पर अपानक उत्सव में जोर जोर से तालिया बजाकर मद्यपों के रास-नृत्य का जिक्र है। वसत मे चर्चरी और हिंडोल राग कुछ अधिक जनप्रिय रहे होंगे (पृष्ठ ३९२)। श्री हर्षवर्द्धन रचित रत्नावली नाटिका से सिद्ध किया जा सकता है कि चर्चरी भी रास की तरह बहुत प्राचीन काल में केवल नृत्य विशेष ही नहीं रही थी, उसके साथ अभिनय और गान सातवीं शताब्दी में या इससे पूर्व ही सम्मिलित हो चुके थे। परवर्त्ती काल मे चर्चरी के स्वरूप में कुछ विकास हुआ किन्तु रास के विचित्र स्वरूप परिणाम के सामने, वह नगण्य था। दशवीं शताब्दी तक रास का अधिकाश वही रूप था, जो हम 'श्रीमद्भागवत मे पाते हैं।

१४वीं और १५वीं के आरंभ तक तो रास प्राय: छोटे-छोटे बनते थे और वे गाये व खेले जाते थे, १५वीं के उत्तरार्द्ध से बड़े बड़े चरित्र काव्य रास के नाम से बनने लगे तब वे अभिनय और नृत्य से विरत होकर केवल गेय रूप में ही रह गये। उसके बाद तो बड़े बड़े संस्कृत और प्राकृत के ग्रन्थों का और अनेक चरित्र ग्रन्थों का 'रास' के रूप में अनुवाद हुआ। और उन रासों का परिमाण ८-१० हजार श्लोक तक जा पहुँचा। तभी दूसरा उल्लेखनीय परिवर्तन यह भी हुआ कि लोकगीतों की देशियों में इन रासों की ढालें गाई जाने लगीं। इससे हजारों प्रचलित लोकगीतों के प्रारंभिक अंश जो उन ढालों के प्रारंभ में दिये गये हैं, सुरक्षित रह गये और उन गीतों का संगीत भी जैन मुनियों के कंठों में परम्परागत जीवित रह गया। तीसरी विशेषता यह आई कि १५वीं शताब्दी के उत्तरार्द्ध से ही लोक-कथाओं को अधिकाधिक रासबद्ध किया गया और उन कथाओं को धार्मिक रूप देकर जनता को नीति और धर्म की बहुत बड़ी प्रेरणा दी गई।

२ भाषा—रास संस्कृत अपभ्रंश राजस्थानी हिन्दी गुजराती इन पांच भाषाओं में प्राप्त है। प्राचीन परम्परा को देखते हुये प्राकृत भाषा में रास रचे गये होंगे, पर वे अब प्राप्य नहीं हैं। अपभ्रंश के भी रास अपेक्षाकृत बहुत कम मिले हैं, क्योंकि दिगम्बर विद्वानों ने ही अपभ्रंश भाषा में सबसे अधिक और बड़े बड़े चरित काव्य लिखे हैं, और उन्होंने चरितकाव्यों की संज्ञा रास नहीं रखी।

३ विषय—प्रारम्भिक रास तो प्रधानतया चरित-काव्य ही है। जिनमें कुछ ऐतिहासिक और पौराणिक है। तथा कुछ रास शिक्षा, उपदेश तथा धार्मिक विषयों से सम्बंधित है। आगे चलकर चरित-कथाओं की प्रधानता तो रही ही, पर अनेक नये नये विषय सम्मिलित होते गये। जैन सैद्धान्तिक विषयों के सम्बन्ध में भी अनेक रास रचे गये।

४ उद्देश्य—रासों की रचना का उद्देश्य जैसा कि प्रारम्भ में लिखा जा चुका है-प्रारम्भ में तो जैन मन्दिरों में उत्सव आदि प्रसंगों में तालियों और डंडियों के साथ खेले व गाये जाने का रहा है। दूसरा उद्देश्य जनता में धार्मिक भावना को बढ़ाना रहा है। आगे चलकर सभी ज्ञातव्य बातों को इन रासों के द्वारा जन-साधारण सरलता से समझ सके, यह व्यापक उद्देश्य हो गया।

५ परिमाण—जब तक ये रास खेले जाते रहे, परिमाण में उनका छोटा होना स्वाभाविक था। पर जब पाठ्य और गेय मात्र रह गये तब परिमाण बढ़ता गया। प्रारंभिक रासों में से सं० १ ४१ में शालिभद्र सूरि रचित श्री भरतेश्वर बाहुबली रास १५वीं शताब्दी की पूर्वार्द्ध तक की प्राप्त रचनाओं में सबसे बड़ा है। वास्तव में यह करीब दो सौ वर्ष की रास परम्परा मे एक अपवाद सा है। वास्तव में यह रासा-बद्ध या छंद में रचा गया है, अन्य रासों की तरह खेलने के लिये नहीं।

जैसा कि पहले लिखा गया है कि रासों का परिमाण बढ़ते २ आठ-दस हजार श्लोक तक

जा पहुँचा। यदि पृथ्वीराज रासो को सम्मिलित करते हैं तो उसका वृहद् संस्करण ३५/४० हजार श्लोक परिमित है। छन्द वैविध्य और परिमाण की दृष्टि से रासो सज्ञक रचनाओं मे यह सबसे बड़ा महाकाव्य है।

सबसे अधिक रास-संज्ञक रचनाओं के निर्माता—वैसे तो श्वेताम्बर दिगम्बर अनेक कवियों ने एक-एक कवि ने १०।२० रास बनाये हैं और उनका परिमाण हजारों श्लोकों का है। पर सबसे अधिक रास वनाने वाले खरतरगच्छ के कवि जिनहर्ष हैं, जिन्होंने अकेले पचास के करीब रास बनाये। वि० स० १७०४ से १७६२ तक की उनकी रचनायें मिलती हैं। प्रारम्भ में वे राजस्थान में पैदल विहार करते रहे अत उस समय की रचनाओं की भाषा तो राजस्थानी है। पर जीवन के पिछले पचीस वर्ष उन्होंने गुजरात के पाटन में बिताये, अत पिछली रचनाओं की भाषा गुजराती होना स्वाभाविक है। इनके कई रास हजारों श्लोकों के बड़े बडे हैं। उपमितिभव प्रपचा रास ४३०० श्लोक का, वीसस्थानक (पुण्य विलास) रास ४६३५ श्लोकों का, कुमारपाल रास ४१०७ श्लोकों का और शत्रुञ्जय महात्म्य रास ८५६८ श्लोक परमित है। महाबल मलयासुन्दरी रास ३८७५ श्लोकों का है। इस प्रकार उनकी समस्त रचनायें करीब एक लाख श्लोकों की होंगी। इसी तरह कवि ऋषभदास, जिन समुद्रसूरि आदि कई बडे-बडे रासकार हुये हैं।

रासों का प्रकाशन—मुद्रण-युग से पूर्व जैन रासों का प्रचार बहुत अधिक रहने से एक एक रास की १०।२०।५० यावत् सैंकडो प्रतियाँ भी लिखी गई हैं और हजारों व्यक्तियों द्वारा कई रासों का तो नित्य पाठ होता रहा है।

उदाहरणार्थ— राजस्थान मे खरतरगच्छ का अधिक प्रभाव रहा। उस गच्छ के महो० समय सुदर जी के शत्रुञ्जय रास, उपाध्याय विनयप्रभ के गौतम रास का राजस्थान में हजारों व्यक्ति नित्य पाठ करते रहे हैं। जिनराजसूरि रचित शालिभद्र रास भी बहुत ही लोकप्रिय रहा है। उसकी सैकडों प्रतियाँ मिलती हैं, जिनमें कई सचित्र भी हैं। मेरे देखते देखते श्वे० मूर्तिपूजक समाज मे दोपहर और रात के मुनिजनों के व्याख्यानों में रास गा गा कर व्याख्यान किया जाता था। श्रीपाल रास का तो अब तक अच्छा प्रचार है। तपागच्छ में तो उपाध्याय विनय विजय जी और यशोविजय जी रचित श्रीपाल रास सबसे अधिक लोकप्रिय रहा है।[1]

रासों की इस लोकप्रियता और प्रचार के कारण ही मुद्रण-युग के प्रारम्भ मे जब जैन ग्रन्थ छपने लगे तो रासों का प्रकाशन भी प्रारम्भ हुआ और विविध स्थानों से अनेक व्यक्तियों और सस्थाओं द्वारा सैकडों रास छप चुके हैं, इनमे सबसे अधिक रासों का प्रकाशन बम्बई के भीमशी माणेक ने किया। भीमसी माणेक के प्रकाशन की दो विशेषतायें उल्लेखनीय हैं। गुजरात से प्रकाशित करने पर

१—और भी करीब २०/२५ रासों की कई सचित्र प्रतियाँ मिलती हैं, इससे उनकी लोकप्रियता सिद्ध है।

भी बहुत सी मूल्यवान सामग्री ऐतिहासिक रासो और प्रशस्तियों में सुरक्षित है। बहुत से नगर, ग्राम और वहाँ के शासकों आदि के उल्लेख तो इन रासों में ही सुरक्षित रह गये हैं।

साहित्यिक दृष्टि से तो इस रास-साहित्य का महत्व निर्विवाद है। अनेक काव्य शैलियों और रचना प्रकारों पर रासों के अध्ययन से नवीन प्रकाश मिलेगा।

इस तरह विविध दृष्टियों से महत्वपूर्ण इस रास नामक रचना-प्रकार के विशाल साहित्य की जानकारी देने वाली यह जैन रासमाला सूची अवश्य ही काम की चीज है। भविष्य में इसे पूर्ण एवं शुद्ध रूप में प्रकाशित करने का प्रयत्न किया जाना अपेक्षित है।

—अगरचन्द नाहटा।

પરિશિષ્ટ – ૨

પ્રકાશન માટે નક્કી કરવામાં આવેલ આગમ – પંચાંગીના ૧૮ ગ્રંથોની યાદી

	ક્રમ	ગ્રંથનું નામ	સહકાર પ્રદાયક (સંપાદક)
પ્રેમમ	૧	ન ૨ ૨ત	આચાર્ય શ્રી ન૯ ભ સૂરિજીના સમુદાયના પંચાગ ૧૨ મુનિ શ્રી વિક્રમવિજયજી
		ભ ગતી ચૂર્ણિ	આચાર્ય શ્રી વિ યચંદ્ર મસૂરિ [illegible] સ દાયના શ્રી ભ ુ વિજયજી ગણિ
		મ ાનતી અવચૂ ાં	આચાર્ય શ્રી જ લ ી સૂરિજીના સમુદાયના શ્રી વિક્રમ વિજયજી તથા શ્રી ભા વિજયજી
પ્રમમ	૪–૫	જ ભ ચૂર્ણિ – ટીકા	આ ગોદ્ધા ક આચાર્ય ન અ ન દમાગ જીના સમુદાયના શ્રી ધર્મસાગરજીના શિષ્ય શ્રી અભયસાગરજી
પ્રેમગ	૬	સૂય ડાગ દીપિકા	શ્રી મોહન વિજયજીના સમુદાયના શ્રી બુદ્ધિસાગર મુનિજી
પ્રેમમ	૭	ઉત્ત ધ્ય ા અવચૂરી	આચાર્ય શ્રી ય ક્ષમ ા સૂરિજીના સમુદાયના શ્રી ગુણ ગ જી
નમમા	૮	પિ નિયુક્તિ	તથા શ્રી ય વિજયજી
પ્રેમમા	૯	આવ ય અ ચૂરી	આચાર્ય શ્રી વિ ય પ્રેમસૂરિજીના સમુદાયના પ વામજી શ્રી મ ન ૬ યજી
	૧	ણુ ગ દીપિ	શતતમતિ શ્રી મ િ જ ગજી ા શિષ્ય પન્યાસજી શ્રી રમણીક વિજયજી
	૧૧	ા િયુ ક્તિ અવચૂરી	આચાર્ય શ્રી ન દમ ગ સાર ા તેવાસી શ્રી વિ ધસાગરજીના શિષ્ય શ્રી મ વસાગરજી
		ના ખા ા નાયિકા	ગુરુદેવ શ્રી રામચંદ્ર સૂરિજીના ા ૫ મજી શ્રી કાંતિવિજયજી
	૧૩	આવશ્યક ટીકા તિલકાચાર્ય	દાખ્ખ ક શ્રી ક ા ા ૧૨ ૧૯ ની ઝેરોક્ષ કોપીઓ તયાર કરાવી છે
	૧૪	ન ા ા ણ દીપિકા અજિતદેવ સૂરી	
	૧૫	જીવાભિગમ ૯ ણિ બ્રાવ વૃત્તિ	
	૧૬	ન તાધર્મ મ વૃત્તિ લક્ષ્મી કલ્લોલ	આચાર્ય શ્રી જ નતિન સૂરિજીના અંતેવાસી શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી
	૧૭	મન શ્રી ચંદ્ર સૂરી	આચાર્ય શ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજીના અંતેવાસી શ્રી કુમ્યત વિજયજી
	૧૮	તિથીઓની પ્રક્ષેપો	આચાર્ય શ્રી હેમસાગર સૂરિજી

ગુર્જર કવિઓ કૃત રાસાદિ

અ અંબડ કથાનક	૧૭૫ આસપાસ આચાર્ય શ્રી રત્ન સૂરિ	
અઈમુત્ત કુમારની સ ઝાય	ક્ષમા કલ્યાણ	કો
ની ાસ	નારાયણ ૧૬૮૩ (સુમતિમુનિ ગુરૂ હર્ષદત્ત)	લીં ન ૨૫૯૪, ૮
સ ઝાય	જ્ઞાનસાગર	કો
અ ડ તનો ાસ	કલ્યાણસાગર ૧૫૧	કો
	ભીમમુનિ ૧૫૭૪	કો
,	શ્રી ભાનમાર ૧૭	કો
	હર્ષ ત ૧૬૪૧	લીં ૨૧૯૬ ૪
	૧૫૮૪	લી ૨૧૮૯ થી ૧૨
	કુશલલાભ ૧૬	
	આ ગ ગચ્છીય ધન શિષ્ય	કો
	સુમતિ ૧૬ ૧	લીં ૩ ૮ ૧ (લે. સ ૧૭૩૭)
અગિયાર અંગોની સ ઝાય	યશોવિજય	કો
અગડકુમારનો રાસ (ન માવતી)	કવિ ન્સ ભ ામ ૧૧૭૭ ચૌ ક	ઈડર ભ ડાર ન ૨ ડા ૬ પ્ર ન ૫૦
અગડકુમાર રાસ	અમભક્તિ સાગર ૧૭૬૧ પોરવાલ	કો
અગડપુત્ર રાસ	ધર્મદેવ ૧૫૬૮ સુમતિપ્રભ	લીં ૨૭૭૧
અજિતસેન કનકાવતી રાસ	ખરત ગચ્છીય જિન હર્ષ નિશપતિલાભ	
	વારની શશી વર્ષ	ઈડર ભ ડાર
	જેઠ વદ ૪	ન ૨ ડા ન ૬ પ્રા ન ૧૪૫
"	જિનહર્ષ	કો
	જિનહર્ષ ૧૮૭૧	લીં ન ૨૬૭૫, ૨૭
અઢાર નાતરાની સજ્ઝાય	હેતવિજય	કો
" "	યશોવિજય	કો
અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ટબો	નયવિજય ગણિ ૧૭૭૭	કો

અભક્ષ્ય અનંતકાય સજ્ઝાય	લક્ષ્મીરત્ન સૂરિ	ડો
અભયકુમાર	ઋષભદાસ ૧૬૭૪	ડો
અભયકુમાર રાસ	કવિરાજ	ડો.
અભયકુમાર રાસ	લક્ષ્મીવિજય ૧૭૦૧	ડો
" "	પદ્મરાજ	ડો.
અભયકુમાર મંત્રીશ્વરનો રાસ	લક્ષ્મીવિજય ૧૭૬૧	ભીમશી માણેક કિં રૂ. ૦—૧—૦
અભયરાજ દેવજી રાસ	૦	
અભયકુમાર શ્રેણિકરાસ	સોમવિમલ	ડો.
અમરકુંવર સુરસુંદરી ચરિત્ર	વિનયસુંદર ૧૬૭૪ જે સુ ૧૩	ઇડર ભ નં ૨ ડા. ૪ પ્ર નં ૭૧
અમરકુમાર	જશવિજયજી	
અમરદત્ત મિત્રાનંદ રાસ	તત્ત્વવિજયજી ૧૭૨૪	લીં ૩૦૩૪
અમરતેજરાજા અને ધર્મબુદ્ધિ મંત્રી	૦	
અમરસેન વયરસેન રાસ	કમલહર્ષ	ડો
" "	જિનહર્ષ ૧૭૫૦	ડો
અમલ વર્જન સજ્ઝાય	માણેકમુનિ	ડો.
અંબડ રાસ	ભાનપ્રભ સૂરિ	
" "	લક્ષ્મીસાગર	
અમરગુપ્ત ચરિત્ર	કલ્યાણ ઠક્કર	
અમૃતવેલીની સજ્ઝાય	યશોવિજય	ડો
અરણીક મુનિની સજ્ઝાય	રૂપવિજય	ડો
" " નો રાસ	આનંદસાગર	
	મહિમાસાગર ગણિ શિષ્ય	ડો
	ખરતર ૧૭૦૪	
અર્જુન માલીની સજ્ઝાય	કવિયણ	
" "	જશવિજયજી ૧૭૫૦	ડો
અર્હન્ત નમસ્કાર	વિનયવિજય ૧૭૩૧	ઇડર ભ ૨ ડા ૪ પ્ર. ૧૧૭
અર્હન્નકમુનિ પ્રબંધ	નયપ્રમોદ ૧૭૧૩	ડો.
અર્હન્નકમુનિ રાસ	મહિમાસાગર	ઇડર ભ. ૨. ડા. ૭ પ્ર ૧૭૧
	આનંદસાગર ૧૭૦૪	
અર્હન્નકમુનિ સજ્ઝાય	મહિમાસાગર	ડો
અવંતિ સુકુમાલના ઢાળિયા	શાન્તિહર્ષ ૧૭૪૧	લીં ૭૮૯૧–૧
" "	વિજયદેવસૂરિ	
" " નો રાસ	શાન્તિહર્ષ ૧૮૪૭	લીં ૩૧૧૯
અવંતિસુકુમાલની સજ્ઝાય	જિનહર્ષ જિનચંદ્રવાચક	
	શાન્તિહર્ષ શિષ્ય ૧૭૪૧ વૈ. સુ ૮	ડો

અ ન ૩ ી રાસ (મુ ત)	જ્ઞાનવિમલ સૂરિ ૧૭૭૭ ૧૭૩	ડા આ મ મ મો ૧મા હિં -૧ -૦
અટ ા પન મ	ઉદય ભ ૧૭૭	ડા
	શાંતિવિમલ ૧૬૫૬	
	ઉ યરત્ન ૧૭૫૫	લીં ૧૮૬
	શિવરત્ન ગણિ	
અ ગુ ા િ ા સ્વાધ્યાય	મહિમાસા ૃર	લી ૨૫૩૬-૮૬

આ આઠ દષ્ટિ ા મ ઝાય	યશાવિજય	ડા
આઠ મ ની સ ઝાય	દેવસૂરીશ	ડા
આ ા વિમલસૂરિ ાસ (મુદ્રિત)	ાશાવિજય	યશોવિજય જૈન ગ્ર માલા ભા ક ભા ૩ ભાવનગર
આત્મ ાન િ સજઝાય	પદ્મવિજય	ડા
આત્મભાવની સ ઝાય	રૂપવિજય-પદ્મ	ડા
આત્મ ા વનો રાય	વિજયના શિષ્ય સહજ ૧૫૮૮ સુ ર (જ્ઞાનસુ ર)	ઠેકરભ ન પ્ર ન ૭૩૮
આત્મ ાસ	સહજસુ ર ૧૫૮૮	લી ૨૧૭
આત્મશિ ા ા ી સજઝાય	મણિચંદ	ડા
આત્મમદ પ્રકાશ	ધમ મ દિર	
આત્મહિત શિક્ષાની સ ઝાય	રૂપવિજય-પદ્મ વિજયના શિષ્ય	ડા
આત્મોપદેશની સજ્ઝાય	સુમતિવિજય મુનિ	ડા
આદિનાથજીનો રાસ (મુદ્રિત)	દર્શનસાગરજી અંચલ	હીરાલાલ હ સરાજ જામનગર
	બ્રહ્મજિનદાસ	
આનંદ મ દિર રાસ (શ્રી ચ દ્રલેખી રાસ)	જ્ઞાનવિમલ સૂરિ ૧૭૨૯ ફા સુદ ૫	
	૧૭૭	લીં ૭૫૩
આનદ વિમલસૂરિ રાસ (મુ ત)		યશોવિજય જૈન ગ્રથમાલા ખારગેટ-ભાવનગર
આન દ શ્રાવકનો રાસ	શ્રી સારમુનિ ૧૭	ડા
આન દ શ્રાવક રાસ	ઉય વાચક શિષ્ય	ડા
આપ સ્વભાવની સજ્ઝાય	વીરવિજય	ડા
આબિલ તપ સજઝાય	વિનયવિજય	ડા
આરાધના રાસ	સોમસુ દર ૧૪૫	ડા
આરામ શોભા રાસ	શાન્તિહર્ષ વાચક	

આર્દ્રકુમારની ચોપાઈ (લે સં ૧૭૯૭ કા સુદ ૪ રવૌ)	માણિકયસાગર ૧૭૨૭ ચૈ સુ ૧૩	ઈડર ભ. ૨ ડા ૮ ન. ૨૧૦
આર્દ્રકુમારનો રાસ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૦૭ (ત્રિવિપક્ષ) ૧૭૦૪	લી ૨૮૭૮–[illegible]
,, ,,	,,	કો
,, ,,		
આષાઢાભૂતિ ચોપાઈ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૦૪ ત્રિવિપક્ષ પો વ ૨	કો
,, નો રાસ	,,	લી ૨૮૧૩, ૩૯૦૫
,, ,,	કનકસોમ	
,, ,,	શુભવર્ધન	લી ૧૯૮
,, ,, ની સજ્ઝાય	ભાવરત્ન પુનમગચ્છ ૧૭૯૩	કો
આષાઢભૂતિ ચરિત્ર	—	ઈડર ભ ૧ ન ૨૮૮

ઈ ઈલાચી કુમાર રાસ	[illegible] ૧૮૫૫	કો
,, ,, ,,	[illegible]	
,, ,, ,,	જ્ઞાનસાગર ત્રિવિપક્ષ ૧૭૧૯	કો
,, ,, ,,	માણિક્યસાગર	ઈડર ભ ૨ ડા ૫ ૧૩૦
	[illegible] ૧૭૧૯	
,, ,, ,,	કનકરત્ન	
ઈલાચી કેવલી રાસ	દયાશીલ ૧૬૬૬ કા વદ ૫ શનિ	ઈડર ભ નં ૧ ન ૨૨૮
ઈલાપુત્ર ચતુષ્પદી	જ્ઞાનસાગર ૧૭૧૯	લી ૨૮૧૩
ઈલાપુત્ર રાસ	[illegible] ૧૫૬૮	લી [illegible]
ઇચ્છા પરિમાણ	ભાવસાગર	
ઈરિયાવહી રાસ	સુંદરપાઠક	

ઉ ઉત્તમચરિત્ર કુમારનો રાસ	જિનહર્ષ સૂરિ ૧૭૪૫	હરિદાસ ઍન્ડ કું. કિં ૦-૪-૦
,, ,, ,,	વિનયચંદ	
ઉત્તમચરિત્ર કુમાર રાસ	જિનહર્ષ જિનચંદ્ર શાન્તિહર્ષ શિષ્ય ૧૭૪૫	કો
ઉત્તમવિજય નિર્વાણ	પદ્મવિજય ૧૮૨૮	લી ૭૦૯૬, ૩૦૧૮
ઉપદેશની સજ્ઝાય	વીરવિજય	કો
ઉપદેશ રાસ	હીરાચંદ શ્રાવક ૧૬૬૪	કો

	ઉત્તરાધ્યયન રાસ		
	ઉ ૨ ના		
	ઉ શ્રી ન		
ઋ	ઋ ભ ના વિવાહના		અમ ના દે ડા ૭૧ ૧૧૫–૧૧૯
	ઋષિ ન ચોપાઈ	દેવકુળશીન ૧૫૬૯	કો
	ઋષિદત્તા તથા નમદાસુંદરી કથા		
	ઋ[ ] ત્તા ા[ ]મ	ગુણસૌભાગ્ય ૧૬૪૩ મા સુ ૧૪	કો
		જયવંત સૂરિ	કો
		વિનયમંડન	
		જયવંત સૂરિ ૧૬૪૩	લીં ૭૬૬૪ ૨૫૪ ૨૬૧૦
	" સતી	રૂપચંદ	
	ઋષભ દેવ	દર્શન સાગર	

એ	એલાચિકુમારનો રાસ (મુદ્રિત) (મણિસાગર)	જ્ઞાનસાગર જશસોમશિષ્ય ૧૭૧૯	સવાઈભાઈ રાયચંદ અમદાવાદ
	એલાચિકુમારનો રાસ તથા બાર ભાવના અને અઢારનાતરાની સજ્ઝાય વ. (મુદ્રિત)	કિં –૪–૦	ન ૩ ૯
	એલાચિકુમારનું ચરિત્ર (મુદ્રિત)		માસ્તર ઉજમસી તુલસીદાસ વઢવાણ કિં –૨–
	એલાચિકુમારના ૭ ઢાળિયા તથા આર્દ્રકુમારનો રાસ (મુદ્રિત)	કિં –૪–	ન ૩ ૯
	અંજના સતીકા રાસ (મુદ્રિત)		શેઠિયા જૈન ગ્રંથાલય c/o ભગવાન સેમલ શેઠિયા, મહોલ્લા મરોટીચોક રાજપૂતાના
	અંજના સતીનો રાસ (મુદ્રિત)	કિં –૨–	ભીમસીંહ માણેક મુંબઈ
	" (મુદ્રિત)	કિં –૬–	સવાઈભાઈ રાયચંદ, અમદાવાદ
	અંજના સુંદરી ચોપાઈ	પુણ્યસાગર ૧૬૮૯ આ સુ. ૧૫	ઈડર ભ ૨ ડા ન. ૪ નં. ૬૬૬
	"		ડા. ન ૮
	" પ્રબંધ	ગુણશીલ (ખરતર) ૧૬૬૨ ચૈ શુ ૧૩	કો
	" " રાસ	ભુવનકીર્તિ	કો.
	" "	પુણ્યસાગર	કો.
	"	" ૧૬૮૯	લીં. ૭૨૪૨–૨૫૯૮
	અંજના રાસ		લીં. ૩૨૩૭
	અંતરંગ રાસ	નારાયણ મુનિ ૧૬૮૩	

ક કમલાવતી	લાવણ્યરત્ન	
કુલધ્વજ કુમાર રાસ	કક્કમુનિ ઉપકેશ ગચ્છ	
કનકશ્રેષ્ઠિનો રાસ	ભાવરત્ન ૧૬૩૦	કો
કમલાવતી	વિજયભદ્ર	કો
કનકશ્રેષ્ઠિનો રાસ	ભાવરત્ન	અમદાવાદ ન ૧ ડા ૭૪ ન ૫૪
કલ્યાણ વિજય ગણિ	જયવિજયજી ગણિ	
કનકાવતી અજિતસેનની વાર્તા	જિન હર્ષ	કો
	જિન ભદ્રનાયક શાન્તિહર્ષ શિષ્ય	
કમલવિજય રાસ (મુદ્રિત)		યશોવિજય જૈન ગ્રં મા. ભા ૩ ભાવનગર
કયવન્ના રાસ	વિજયશેખર ૧૬૮૧ જેઠ વદિ ગનિવાર	૯૮૩
કયવન્ના શાહનો રાસ (મુદ્રિત)	જિનહર્ષ સૂરિજી	ભીમસીંહ માણેક, મુંબઈ કિં. ૦–૪–૦
કયવન્ના શેઠનો રાસ	ગુણસાગર	કો
કયવન્ના શેઠનો રાસ	ગુણસાગર	અમદાવાદ ડા ન ૨૪ ન ૧૨
,, ,,	જયરંગ ધર્મમંદિર ૧૭૨૧	કો
,, ,, (મુદ્રિત) અલભ્ય	,,	સવાઈભાઈ રાયચંદ, અમદાવાદ.
કરણ રાસ	૦	
કરકંડુ આદિ ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધનો રાસ (મુદ્રિત) અલભ્ય	સમયસુંદરોપાધ્યાય	કિં ૦–૫–૦ છાપનારનું નામ નથી હાલ વકીલ કેશવલાલ પ્રે ની લાયબ્રેરીમાં
કર્પૂરમંજરી રાસ	મતિસાર ૧૭૯૫	અમદાવાદ ડા ૭૦ પ્ર ન ૧૧૨
કર્મચંદ મંત્રીનો રાસ (મુદ્રિત)		યશો વિ ગ્રં મા ભા. ૩ ભાવનગર
કર્મની સજ્ઝાય	દાન મુનિ	કો
કર્મ પચ્ચીસીની સજ્ઝાય	હર્ષ	કો
કર્મરેખ ને ભામિનીનો રાસ	વીરવિમલ	કો
કર્પૂરમંજરી	કાકચંદ ઉપાધ્યાય	
કર્પટહેટક પાર્શ્વનાથ	દાનરત્ન	
કર્મવિપાક રાસ (મુદ્રિત)		જૈન ધર્મ પ્ર સભા કિં ૦–૨–૦
કર્મચેતન સંવાદ		
કર્મવિવરણ રાસ	લાવણ્યદેવ	લીં ૧૯૫૫
કર્મછત્રીસી	સમયસુંદર	

કમસીરાન ામ	હપ ગીતિ	સ ૨ ૩૨
મ સ અવશનિ		
કર્મો । ।		૧૯૭૫
નિયુગતાં મ જ	શાંતિવિમલ	કો.
સનતા ામ	નાાવિમન સુરિ	લીં ૨ ૯
કનિ ાન	હીરાનદ સુરિ	
ના િને ામ	જયવિજય ગણિ	કો
કાાન મ	લા ષ્યરત્ન	
	કમલમે	
જ ા નો ાસ	માનસાગર ૧૭૪૬	ક
(મુદ્રિત) અલભ્ય		સવાઈભાઈ રાયચદ
		અમદાવાદ.
ાકકા ાતા ામ (મુદ્રિત)		
કામ દપ સ ઝવ	શધર	કે.
કામદો ા સ ઝાર	ખશાલચદ	કો
કામદેવના ગામ	સામચદ	કો
કાયા ા સ ઝાય	લતિલક સેવક	કો
કાલિકાચાય કથા	ગ્નાનવિજય	ઈડ ભ ર ડા ૪ પ્ર ૮૨
કુ ામજી ાસ	વલ્લપડિત	કો
કુ રૂપચ્ચાશીની સ ઝાય	તેજપાલ	કો
મા ે જ ાા ાસ	ઉદયમા ાર	અમ ાાદ ડ ૭૪૭ ૩૮ ૩૯
ગા પાનના રાસ	ઋષભ ાસ ૧૬૭	ઈડ ભ ર ડા ૫
	આ સુ ર ગુ	પ્ર. ૨૫૮
		કો
„ (મુદ્રિત) અલભ્ય	જિનહર્ષકૃત ૧૭૪૨	સવાઈભાઈ રાયચદ
		૧— — અમ ાાદ ૧-૪
	૧૭૪૨	લીં ૮૬ ૧
	૧૭૪૨	ઈડર ભ ર ડા ન. ૧૨૭
	૧૭૪૨	કો.
કુમારપાન ડરાસ્તિકાન્ત	પંડિત મકૃત	આ કા મ ૬ મો ૨મા છે
કુમાપ ચ રા નો ાસ		અમ ૬૮-૨ -૭૪ -૧૧
		૧૨ ૬૯-૨-૭-૩
કુડ ક પુડી	નારાયણમુનિ	
્ગા મનિ ાસ.	પુણ્યકીર્તિ	
કુલધ્વ જ કુમાર	દમ સુરેન્દ્રવાચક	
	અયચદ	

ગજસુ માન ૫	જિ ાગજસુરિ	અ. ડા ૭ ૬ ૬૨ ડા ૭૪૩ ૨ ૩ ૪ ૫.
	૧૭૫૬	લી ૭૮૧૭
	જિનરાજ સુરિ	કો
	ભુવનકીર્તિ	કો
	,, ૧૭ ૬ મહા ૧ ૩	કો
	શુભવર્ધન	લી ૯ ૧
	શુભવધન શિષ્ય	કો
ાજનિહ કુમા ને ાસ	૧૫૫૬	લી ૨૧૯
,,	કીતિવિમલ	અ ડા ૭૧-૧૮
ાજસિંહ ચતુ ૫ી	૧૫૫૬	લી ૩ ૬૩
જસિંહ ચ િન ચા॥		ઈડર દશરથપુર નૌમુક્તિ રા ત્ર
ગજસુકુમાલ સ્વાધ્યાય		લી ૫૬૬
ાજસુકુમાન વાધ્યાય	જિનગાજ સુરિ	
,,	શુભવધનશિષ્ય	
	ભુવનકીતિ	
સ ઝાય	મકન ૧૬૬૭	કો
ગ ન ટક સ્વાધ્યાય	તલકમી ૧૬૮૮	લી ૩ ૪૧
ગિરિના તીર્થો ાર રાસ અને તીથ શાગા	કવિ નયસુદર	સાહિત્ય સેનાસમાજ શ ન જનાન ઉમરશી ખારોટ ભાવનગ
ગુણધર્મ	નકસુદર	
ગુણક ૫ડ ગુણાવલી રાસ	ાજકુશલ ૧૭૧૪	લી ૨ ૬૩-૭૯ ૨
	જિનહષ-જિનચંદ્રવાચક	
	શાતિહર્ષશિષ્ય ૧૭૫૧ અ સો વદ ૨	કો
ગુણમજરી વરદત્ત ચા ાઈ (પચમીતપ ઉપર)	રૂપસા ાર	કો.
ગુણરત્નાકર રાસ	સહજસુદર ૫૭	કો
ગુણવર્મ રાસ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૯૭	અમદાવા ડા ૨૪૧ ૩ કો
ગુણસેન કેવલી ચરિત્ર સુ	રૂપવિજય	અ. ડા ૭૪૧ ૩
ગુણાવલીની ચોપાઈ	ગજકુશલ	અ. ા ૨૪૩ ૭૩
ગુણાવલી ગુણકર	ગજ શન	
ગુણસુદરી	મોહનવિજય	
ગુણાવલીની ચોપાઈ	ગજકુશલ પડિત	

	દર્શનકુશળના શિષ્ય	કો
ગુણાવલીનો રાસ	જિનવિજય	અ ડા ૭૨ ન ૧૦૦
,, ,,	જિનહર્ષ	અ ડા ૨૪૩ નં ૬૯ ૭૪
,, ,,	જિન વિજય ૧૭૫૧	કો
	આ મુ ૧	
ગુરુપટ્ટાવલીની ચોપાઈ		ઈડર ભ ૧ ન ૮૪
ગોગબાદલ ચોપાઈ	હેમરત્ન વાચક ૧૬૪૫	ઈડર ભ ૨ ડા ૮ ન ૨૦૫
(પદ્મિની) ગોગબાદલ ચોપાઈ	,,	અ ૨૪૩ ન ૫૨
ગોગબાદલની કથા	,, ૧૬૬૫	કો
	પદ્મરાજ વાચક શિષ્ય	
ગૌતમપૃચ્છા ચોપાઈ	લાવણ્ય સમય	અ ડા ૭૦ ન ૧૦૦
,, ,,	,, ૧૫૫૪	કો
ગૌતમપૃચ્છા	સમયસુંદર ૧૬૮૧	કો
ગૌતમસ્વામીના ગીત	દેવચંદ્ર ૧૪૧૨	લીં ૨૭૦૭
ગૌતમસ્વામી રાસ	લાવણ્યસમય ૧૪૧૨	કો
ગૌતમસ્વામીનો રાસ	ઉદયવંત ૧૪૧૨	લીં ૩૧૬૯
,, ,,	પાર્શ્વચંદ્ર	લીં ૩૦૯૦
,, ,,	વિજયચંદ્ર	લીં ૩૩૧૬
ગૌતમ રાસ	વિજયભદ્ર	અ ડા ૭૦, ૧૧૯, ૨૪૫, ૯૫, ૯૯, ડા. ૭૧, ૧૫૪, ૧૫૫
ગૌતમસ્વામીનો રાસ	વિજયભદ્ર સૂરિ ૧૪૧૨	લીં ૧૮૬૭, ૩૨૦૯, (૧૮૯૧ ૨૨૮૦, ૨૪૪૭, ૨૫૩૭
,, ,,	,, ,,	ઈડર ભ ૨ ડા ૭ ન ૧૯૨
,, ,,	,, ,,	ઈડર ભં ૨ ડા ૭ ન ૧૯૦
,, ,,	,, ,,	કો
,, ,,	,, ,,	ઈડર ભ ૨ ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫
,, ,,	,, ,,	
,, ,,	વિનયપ્રભોપાધ્યાય ૧૪૧૨	લીં ૧૨૬૮/૫૬
,, સ્તોત્ર	વિજયશેખર	લીં ૨૯૮૨
,, નો રાસ	શાન્તિદાસ ૧૭૩૨	લીં ૨૯૪
,, ,,		
	૧૪૧૨	લીં ૩૨૮૯, ૧૮૫૪
		લીં ૧૫૪૮
		ઈડર ભ ૨ ડા ૭ ન ૧૮૯

૧ શ્રી અભયદેવ સૂરિ ગ્રંથમાલા મલ્લીક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

૨ શ્રી કોઠારી જમનાલાલ ન. ૩ મલ્લીક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

	વિદ્યારૂચિ ૧૭૧૮	કો.
અથ નહિત (મુદ્રિત)		હિં શ ૨–૮– (૬૪૨)
નરી (મુદ્રિત) અપૂર્ણ		સવાઈભાઈ રાયચંદ અમદાવાદ
ચ રાસ		અમ ડા ૧૩ ન ૯
ચંદ્રલેખ નો રાસ (મુદ્રિત)		હિં શ ૨– – (૬૫૪)
ચંદ્રાનણી રાસ	દર્શન કવિ ૧૬ ૧	
	આસો સુ ૧	કો
ચંદ્રધવન ધર્મ દત્ત કથા	માણિક્યસુંદર	કે
ચંદ્રમુનિ પ્રેમનાથજી રાસ	કવિ દર્શનવિજય ૧૬૮૯	કો
ચ મુનિ પ્રેમનાસતીનો રાસ	કા સુ ૫ ગુરુ	ઇડર ભ ૨ ડા ૬ પ્ર ૧૪૧
બે ચંદ્રલેખા ચોપાઈ	મતિકુશલ ૧૬૮૧	
		અ. ડા ૬૯ પ્ર. ૭
ચંદ્રલેખા ચરિત્ર ચોપાઈ	રત્નવલ્લભ ૧૭૫૬ ની	
	વદ ૫ બુધ	ઈડર ભ ૪ ડા / ન ૨ ૬
બે ચંદ્રલેખા ચોપાઈ	મતિકુશળ ૧૬૮૧	
	લે ૧૭૭૫	ઈડર ભ ૨ ડા ૭ ન ૧૯૯
ચંદ્રલેખાનો રાસ		અમદાવા ડા ૨૪૩ ૮૧
		લી ૨૭
		લી ૨૯૯૬
ચંદ્રલેખા નાટક (મુદ્રિત)	કવિ મહાસુખરામ નરભેરામ	જ્ઞાનમંદિર વડોદરામાં છે
		પ્રકાશક ગીરધર હુકમચંદ
નો રાસ	મતિકુશલ ખરતર ૧૭૨૮	કો.
ચંપકમાલાસતી ચરિત્ર રાસ	૧૫૭૮	લીં ૨૫૯૭
	સૌભાગ્યસાગર	
ચંપકશ્રેષ્ઠીની ચોપાઈ	સમયસુંદર ૧૬૯૫	ઇડર ભ ૧ ન ૨૮૪
	આ સુ ૨ શનિ	
	સોમવિમલ	
ચંપકસેન રાસ	મતિસાર	
ચંપકશ્રેષ્ઠીની ચોપાઈ	સમયસુંદર	કે
ચાર મંગલ ગીત	જિનહર્ષ	

છ છભાણનો રાસ (મુદ્રિત) અપૂર્ણ		સવાઈભાઈ રાયચંદ
		અમદાવાદ હિં –૨–
,, (મુદ્રિત)		ભીમસિંહ માણેક મુંબઈ
છાંતિ રાસ (અપૂર્ણ)		લીં ૨૨૩૭

જ બુકુમાર રાસ	નયવિમલ	કો
(ા શા ત)		(૧ ા)
	રાજપાલમુનિ	કો
જ બુપૃચ્છા (કમ [પા ાસ)	વીરજી મુનિ	કો
રબુ રસ		અ ડા ૨૪૨ ૨ ૭૪
જ બુ આન ા	સમયસુંદર	
જ બુ ન મીને ા	કુશળ વિજય	કો
જ બુ ાર્ન ન ા ન	સહજસુંદર	લીં ૩૧૫૫
બુસ્વામી ાસ (ક ત)	જ્ઞાનવિમલ સૂરિ ૧૭૭૯	શ્રી દયાવિમલ ગ્રંથમાલા દેવસાનો પાડો અમદાવાદ
	૭૭૭ માગ સુ ૧૩	
	પદ્મચંદ	કો
જ બુ નામી ાસ	જિનહર્ષ	
જ બુસ્વામી ચરિત્ર	શ્રીપુરમા ૧૭૬૮	ઇ ૨ ભ ૧ ન ૨૪૧
	કા સુ ૭ શુક્ર	
	રત્નસિંહ સૂરિ	
જ બુસ્વામીનો રાસ	ઉ વ લ	લીં ૨ ૫૮
	ચંદવિમલ	
	નયવિમલ (જ્ઞાનવિમલ) ૧૭ ૮	ઈ ૨ ભ ૨ ડી ૭ ન ૧૬૩ અમ ડા ૭ ૭૭-૩
	વી વિમલ	
		લી ૫૮૯ ૨ ૬૧ ૨૮૬૯
	યશોવિજય ૧૭૩૯	લીં ન ૨૮૧૪
		કો
,,	રાજપાલ	લી ૩૧૬૪
,, ,,	ધા િજય ૧૭૩૮ (ધીરવિમલ શિષ્ય)	લી ન ૧૯૭૪
જાવડ ભાવડ	દેપાલ	

ઝ જ્ઞાનકના ચોપાઇ		અમ ડી ૨૪૩ ૪૬
જ્ઞાન ામ્ય ચોપાઇ	ચંદ તિ મુલતાનમધ્યે	ઇ ૨ ભા ૨ ડા ૭ ન ૨ ૦

ઝ ઝાંઝરિયા મુનિની સ ઝાય	ભાર લ ૧૭૫૬	કો
	અ સુ ૨ પુનમગચ્છ	
,,	હસ્તિરુચિ	કો

ઢાલસાગર	ગુણસાગર ૧૬૭૩ શ્રી સુ ૩	કો
ઢોનામારૂની ચોપાઈ	કુશલલાભ ખરતરગચ્છીય અભયધર્મ શિષ્ય ૧૬૧૭ વૈ સુ ૩	કો.
ઢૂંઢક મતોત્પત્તિ		

ત તેતલીપુત્ર		
તમાકુની સજ્ઝાય	આનંદમુનિ	કો
તેજપાલ		
તેજસારનો રાસ	કુશલલાભ ખરતરગચ્છીય અભયધર્મ શિષ્ય	કો
” ”	૧૬૨૪ વીરમગામ	ઈડર ભ ૧ ન ૨૩૦
” ”	દોલતચંદ ૧૭૮૬	ઈડર ભ ૨ ગ ૬ પ્ર ૧૫૯
તેજસારનો રાસ	રામવિજય ૧૭૬૦	કો
” ”		મોતીચંદ કેવળજી, વાકાનેર કિં રૂ ૧-૮-૦
” ”	રામચંદ	કિં રૂ ૧-૮-૦ (૧૧૧૮)
” ”		અમ ડા ૪૩, ૪૫
તેર કાઠિયાની સજ્ઝાય	કુશલસાગર શિષ્ય	કો
તિલકવિજય સૂરિ	દર્શનવિજય	
ત્રિભુવન કુમાર રાસ	ઉત્તમસાગર ૧૭૧૨	લીં ૨૨૫૮
ત્રિભુવન દીપક પ્રબંધ	જયશેખર	લીં ૨૦૬૦
ત્રિભુવનસિંહ કુમાર	જિનોદય સુરિ	
ત્રિવિક્રમ	પદ્મમેરૂ	
”	”	
તીર્થ પ્રબંધ	૦	
ત્રૈલોક્યસાર	૦	
થ થાવચ્ચાપુત્ર શેલગ ચોપાઈ	રાજહર્ષ ૧૭૦૩ મા સુ ૧૩ સોમ	ઈડર ભ ૧ ન ૨૭૩

દ દયાદીપિકા ચોપાઈ	ધર્મદાસ ગણિ	અમ ડા ૭૦ ન ૧૧૮
દશપ્રબોધ		
દશ શ્રાવકનો રાસ	વીરવિજય	કો
દશ વીરતપ ભાવના રાસ	નયસુંદર લે સ ૧૮૮૨	લીં ૨૧૮૭

[illegible]		૧૬૬૨	લીં ૧૮૨૧
		૧૬૬૨	ઇડર ભ ૨. ડા ૬ પ્ર ૨૫૬
[illegible]	યશોવિજય		લીં ૨૪૪૮
	વર્ધમાન દ		કો
[illegible]	કનકસુંદર		અમ. ડા ૭૧-૮
			લીં ૪૭
[illegible]	ઉ વલશ્રાવક		
[illegible]	લાવણ્યમુનિ		કો
	સમુદ્ર		
[illegible]	સમયરત્ન		કો
	પદ્મતિલક		
[illegible]	—		—
[illegible]પર્યાય રાસ	(પ્રક ણુ રત્નાકર ભા ૧લો) ભીમસિંહ માણેક–મુંબઇ		
	યશોવિજય		કો
વિવરણ			અમદા ડા. ૭૩૯ ૬૭
			૨૪૪ ૩ ૪
સમ્તબક		૧૮૬૫	લી ૭૫૯૬ ૭૬૭૩ ૭૪૬૫
દીવાળી રાસ	ધર્મસિંહ ગણિ		
દ્રવ્યપર્યાય રાસ ટબો			અમ ડા ૭૪૪ ૧–૨
			ડી. ૭૧ ૪૫ ૪૯
[illegible]	હીરવિજય સૂરિ		
દ્વાદશ નિયમ રાસ	રત્નસિંહ સૂરિ		
દ્રૌપદી રાસ			
દ્રૌપદી ચોપાઈ	કનકકુશલ (કનકકીર્તિ)		કો
			લી ૨ ૬૬
રાસ	કીર્તિવાચક જેસલમેરમા		ઇડર ભ ૭ ડા ૬ ન ૧૫૧

ધ ધનદત્ત રાસ	મહિમાવર્ધન		
ધનકુમાર રાસ			અમ. ૨૪૩-૬૨
ધનવિજય પન્યાસનો રાસ	પ્રેમવિજય		
ધનસાર (અઘી) પંચ [illegible] રાસ	–		લી ૨૬ ૩
ધર્મદત્તમુનિ	રામવિજય		
ધન્યચરિત્ર	પુણ્યકીર્તિ ૧૬૮૮		કો
	ભા સુદ ૧		
ધર્મદત્ત ધનપતિ	જયનિધાન મુનિ		
ધન્ય ચોપાઈ	મતિશેખર ૧૫૧૪		કો

ધન્ય વિલાસ	કલ્યાણ મુનિ	
ધનદત્ત રાસ	મહિમાસાગર કુલવર્ધન સૂરિ શિષ્ય ૧૭૨૬ જે વ ૫	કો
,, ,,	સમયસુંદર	
ધન્નવિલાસ રાસ	૧૬૮૫	લી ૨૮૧૨
ધન્ના અણગારનો રાસ	જયવલ્લભ સૂરિ	કો.
ધન્ના અણગારનો રાસ	હર્ષસાગર ૧૫૯૧	કો
ધન્ના ચરિત્ર	જ્ઞાનસાગર (વિધિપક્ષ) ૧૭૨૭	કો
ધન્ના શાલિભદ્ર	સુમતિશેખર	
(શ્રી) ધન્નાનો રાસ	પં ચતુરવિજય ૧૮૮૩ માગ સુ ૫	ઇલોલના ભંડારમા છે
ધન્ના રાસ	જયવર્ધન	કો
,, ,,	નેમરાજ	
,, ,,	જીવરાજ ઋષિશિષ્ય ૧૬૭૨	લીં ૨૦૫૯
,, ,,	હીમવિજય	
ધન્ના શાલિભદ્ર ચોપાઈ	ચંદ્રવિજય	ઈડર ભ ૨ ડા ૮ ન ૮
,, ,,	ઉત્તમવિજય	
,, ,,	શાલિભદ્ર	
,, ,,	જિનવિજય	અમ ડા ૨૪૦, ૧૫, ૧૬
,, ,,	દમ મુનિ	
,, ,,	દેવકીર્તિ	
,, ,,	જિનવિજય ૧૭૨૭	કો
,, ,,	જ્ઞાનસાગર	
,, ,,	હર્ષસાગર	
ધમ્મિલકુમારનો રાસ (મુદ્રિત)	પં વીરવિજય	કિં, રૂ ૦-૧૨-૦ (૧૯૦૬)
,,	સોમવિમલ	
(બે) ધમ્મિલ રાસ		અમ ડા ૭૦, ૫૬, ડા ૨૪૨, ૪૪
ધમ્મિલવિલાસ રાસ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૧૫ કા સુ ૧૩	કો
ધર્મપરીક્ષાનો રાસ	નેમવિજય ૧૮૨૧ વૈ સુ ૫ ગુરુ	કો
,, ,,	રૂપમુનિ ૧૮૮૦ માગ સુ ૫	કો
,, ,,	નેમવિજય ૧૮૨૧	કો
,, ,,	જયનિધાન મુનિ	

ધર્મપરીક્ષાનો રાસ અર્થ સહિત (મુદ્રિત)		શા વાડીલાલ વર્ધમાનચંદ કિં રૂ ૨-૨-
ધર્મબુદ્ધિ	લાભવર્ધન	
(મે) ધર્મબુદ્ધિ–પાપબુદ્ધિ કથા	નેમવિજય ૧૭૬૮ અ. વ ૭	ઈડર ભ ૨ ડા ૪ ૭૮ ૮૪
મંત્રી અને પાપબુદ્ધિ રાજાનો રાસ	ઉદયરત્ન ૧૭૬૮	—
ધર્મી અને પાપીની સજ્ઝાય	ચારૂદત્ત	કો
ધૂર્તાખ્યાન પ્રબંધની બાલબોધ કથા	મુ ક હરિભદ્ર સૂરિ ૧૮૯	ઈડર ભ ૭ ડી ૪ ન ૬૯-
ધ્યાનામૃત રાસ	વિનયચંદ્ર	કો
ધર્મ રાસ	સુમતિકીર્તિ સૂરિ	
ધ્યાનામૃત રાસ		અમ ડી ૭૪૩ ૪૭
ધ્યાનમાળા	નેમિદાસ શ્રાવક	
ધ્યાન સ્વરૂપ રાસ	ભાવવિજય	
ધ્યાનચતુષ્પદી	દેવચંદ્રજી	અમ ડા ૭ ન ૧૭

ન નમયાસુંદરી ચોપાઈ	કમસી ૧ ૧૬૭૮ ચૈ સુદ ૧	કો
(મે) નયવિચાર ચોપાઈ	માનવિજય	અમદા ડા ૬૭ ૧૨ ડા ૨૩૯ ૬૧ ડા ૬૮ ૧૭-
નયપ્રકાશ	પુણ્યસાગર	
નયચંદ્ર રાસ	સમયસુંદર	
નયવિચારના રાસ	માનવિજય ગણિ	કો
નવરસ સાગર		કો
નરભવરત્ન ચિંતામણી સજ્ઝાય		કો
નમદાસુંદરી રાસ	મેઘવિજય ૧૭૫૪	કો
"	કર્મસિંહ	
નલ ચરિત્ર	નયસુંદર	કો
નળ દમયંતી રાસ (મુદ્રિત)	૧૬૬૫ પોષ	આ કા. મ મૌ ૬
	મેઘરાજવાચક ૧૬૬૪	કો આ કા મ મૌ ૩
નળ દમયંતી રાસ	સમયસુંદર	લી ૭૧૯૩
"	૧૬૮૬	કો
"	" ૧૬૭૩	ઈડર ભ ૭ ડા ૬ ૧૪૯-
"	ઋષિવર્ધન	
" "	હર્ષરત્ન	
નલાયન	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	કો

નેમિનાથ ભાસ	પદ્મવિજય	અમ ડા ૬૮ ૪૬ ડા ૨૪ ન ૯ ૧૦
નેમિનાથ રાસ	૧૮૧	લી ૭૧૮૫ ૧૮૧૩ ૩૭૭૪
	પુણ્યરતી ૧૬૩૯	કો
	વિજયદેવ સૂરિ	કો
નેમનાથ રાજીમતિ ભાસ	ભીમવિજય	લીં ૩ ૭
નમિ રાજર્ષિ	સમયસુંદર	
નેમિનાથ રાસ		ભીમસીંહ માણેક મુંબઈ હિં રા ૭-૪-
નેમિ । રત્નાકર	લાવણ્યસમય	
નેમિનાથ ના ભાસા	ઉદયરત્ન	અમ ડા ૪૫-૧૧૫
વિવાહ	શ્રી બ્રહ્મ	અમ ડા ૭૪૫-૭૦
શલોકો	મોતી સાધુ	અમ ડા ૭૧ ૧૩૩ ડા ૭૪૫ ૪૮ ૪૯
નંદ બત્રીશી		ઈડર ભ ૧ ન ૨૮૫
નંદીષણ કથા (અપૂર્ણ)		લીં ૭૩૫૪
ઋષિ રાસ	જ્ઞાનસાગર	અમ ડા ૨૪૩ ૭૪ ૨૩
	નાનસાગર ઉપાધ્યાય ૧૭૧૯	કો,
નંદ બત્રીશી	હેમવિમલ	
નંદિષેણ રાસ	મણિક્યસાગર ૧૪૨૫ કા વ. ૮ શુક્ર ને સ ૧૭૭૫	ઈડર ભ ૨ ડા ૭ પ્ર.૧૬૫ લી ૨૪૭૧
	જિનદેવ સૂરિ	

પ પદ્મકરાસ	લબ્ધિઉદય જિનરાજસાગર શિષ્ય ૧૭૭૩ ચૈ સુ. ૧૫ શનિ.	ઈડર
પદ્મની સતીનો રાસ		કો
પદ્મરાસ	નિનયસમુદ્ર	કો
પરદેશી રાજાનો રાસ	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	કો
ની ચોપાઈ	સહજસુંદર	કો
પરમેષ્ટિ	ઉદયરત્ન	
પરદેશી રાજાનો રાસ	--	જૈન ધર્મ પ્ર. સભા ભાવનગર હિં રા. -૪-
પર્યોધિનો રાસ		અમ ડા ૭ ૪૭
પર્યુષણ પર્વની સઝાય		,,
પાચ કુગુરુની સજ્ઝાય		
પાચ પાંડવની સજ્ઝાય		

પાડવ ધમિતા – ચદનબાલા ગસ		
પાડવ ચોપાઈ	લાભવર્ધન	કો
પાપબુદ્ધિ – ધર્મબુદ્ધિ		લી ૭૭૦
પાર્શ્વચદ્ર સૂરિ ગીત	વીરજી ૧૭૦૨	લી ૨૬૬૨–૧
,, ,, છદ	જયચદ	લીં ૨૬૬૨
, ,, ,,		
પાક્ષિક છત્રીશા	આર્યાચદ્ર	લી ૨૫૦૯, ૨૫૩૭, ૬૫
પાર્શ્વનાથ છદ	કપૂર ગોગ	લી ૨૫૩૭–૧૨
,, ,	પામ કવિ	લીં ૨૫૩૭-૧૬
,, ,,	મેઘરાજ	લીં ૨૫૩૭–૧૯
,, ,,	ગમવિજય	લીં ૨૫૦૭, – ૯
,, ,,	લબ્ધિઋષિ	લીં ૨૫૩૭ ૧૪–૧૭
,, લાવણી	રગવિજય ૧૭૦૧	કે
પાર્શ્વનાથ છદ	લબ્ધિરુચિ હર્ષ ઋષિના શિષ્ય	કો
પુણ્યપાપ રાસ	હરખજી	કો
પૂજાપ્રકરણ ચોપાઈ	દેવસન	અમ ડા ૬૭, ૨૯
પુણ્યવિલાસ રાસ	જિનહર્ષ	ઈડર ભ ૨ ડા ૬ ન ૬૩૨
પુણ્યસાર ચોપાઈ	મેરૂ પડિત	અમ ડા ૭૦ નં ૫, ૭૧
,, ,,	પદ્મમુનિ	૦
પુણ્યપાપનો રાસ	રામદાસ	કો
પુણ્ય છત્રીશી	સમયસુદર	
પુણ્યપાપનો રાસ	રામદાસ ઋષિ	અમ ડા ૨૪૩, ૧
પુણ્યાઢ્ય રાસ		અમ ડા ૭૧ ૨૨, ૨૭
પુરદર કુમાર રાસ	માનદેવ	અમ ડા ૭૦, ૧૦૯
,,	માનદેવ	લીં ૨૧૯૧, ૨૮૯૬
,, ચતુષ્પદી	,,	લીં ૨૫૯૦
પૃથ્વીચદ્ર ગુણસાગર	લબ્ધિવિજય	
, ,,	દેવચદ્ર	
પુરદર ચતુષ્પદી અપૂર્ણ		લી ૩૦૭૭
પચપરમેષ્ઠિ નામ	ઉદયરત્ન ૧૭૯૦	લી ૨૪૦૮
પચભાવના નામ	૦	
પચાખ્યાન	યશોધર	કો
પચાખ્યાન	ગુણમેરુ સૂરિ	
રાસ	સૌભાગ્યવિમલ	કો
પચજ્ઞાનિ નામ	લાભમડન મુનિ	
પ[illegible] નિ[illegible] મ[illegible]		

પ મી નિદ્યા નાલની મ	વીરચંદ ૧૭૯૮	ઈડર ભ ૨ ડ ૭ ૧૮૮
	બી ના વ. પ	
પ્રતિક્રમણ નાપક (૮ ૧)		અમ. ડા ૪૪ ૮૧ ૮૨
નિક્રમણ વિધિ		
પરિમાન સ	મ લચંદ	લીં ૨૮૪
પન પમિત મ	સાધ્વી ઋદ્ધિશ્રી	
ન ન ૩ ની મ	સમયસુંદર	અ ૭ ૨૧ ૨૬
		ડા ૨૪ ૧૧ ૧૩
	૧૬૬૨ જે સુ. ૧૫	ઈડર ભ ૨ ડા ૬
		ન ૧૩૮
	તીથ શુ લ	કો
અપૂર્ણ		લી ૨૯ ૩
	સૌભાગ્યસુંદર	
	નિધિકુશલ	
રાસ	૧૭૨૭ અ. સુ. ૨	ધનોલ
પાર્શ્વિતયા	સમયસુંદર	
પરદેશી રાજાનો રાસ	જ્ઞાનચંદ્ર	કો
	જ્ઞાનસાગર ૧ ૩૪	લી ૨૫૩૧/૩
	જ્ઞાનસાગર	
	સહજસુંદર	
		લી ૩૧૭૦
પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર	રત્નચંદ્રનાયક	અમ ૨ ૪ ૫–૬
	નિસાગર	અમ ૨૯૭ ૧–
	સોમકીર્તિ	અમ, ૨ ૭ ૩–૪
પ્રદ્યુમ્ન ચોપાઈ	કૈનચ	કો
	કમલશેખર	
રાસ	સમયસુંદર	અમ ૨૪૩ ૧
પ્રદ્યુમ્ન શાંબકુમાર ૧	મનોરમ ૧૮૮૮	કો
	કા સુ. ૬	
પ્રભાવતી આખ્યાન	નયસુંદર	લી ૨૭૮૨
પ્રભાવતી રાસ	નનસુંદર	અમ ૮ ૪૩ ૭૫
		કો
પ્રસન્નચંદ્ર રાજઋષિની સ ઝાય		કો.
પ્રિયમેલક ચતુ પદી	સમયસુંદર ૧૬૭૨	લી ૨૧૯૮
પિંડ વિશુધ્ધિ રાસ	—	—
પ્રિયમેલક પ્રબંધ રાસ	સમયસુંદર	લી ૩૧૨૧
પ્રિયમેલક રાસ		અ ડા.૭ ૬૯ ૧ ૫ ૧ ૬

પ્રિયમેલક રાસ	સમયસુંદર	કો
પ્રિયંકર નૃપ	ગુણવિજય	
પ્રિયમેલક સંબંધ	૧૬૮૫	ઇડર ભ ૨ ડા ૬ પ્ર ૧૧૪
પૃથ્વીચંદ્રકુમાર રાસ	દેવચંદ	ઇડર
” ”	માણિક્યસુંદર સૂરિ	અમ ૨/૩, ૯૯
પ્રેમચંદ સંઘ વર્ણન રાસ	ઋષભસાગર ૧૮૮૩	લી ૨૩૭૯
પ્રેમલા લચ્છી રાસ	દર્શનવિજય ૧૬૮૯	કો

ફ ફલવર્ધી પાર્શ્વનાથ છંદ		લી ૨૦૪૦
		લી ૩૧૩૦
” ”		
બ બલિભદ્ર રાસ (મુદ્રિત)	લાવણ્યસમય ૧૫૮૯ મહા રવિવાર	ય જૈ ગ્ર મા ભા ૭
બારકપાય રાસ	કાન્તિવિજય ૧૮૬૫	કો
બાર ભાવનાની સજ્ઝાય	જયસોમ	કો
” ”	જિનચંદ્ર સૂરિ	
બારવ્રતની ટીપનો રાસ (મુદ્રિત)	જ્ઞાનવિમલ સૂરિ ૧૭૦૯	શ્રી દયાવિમલ ગ્રંથમાળા અમદાવાદ
” ”	પ્રીતિવિજય	
” ”	ઉદયરત્ન	
” ”	ઢૂંઢક	
બારવ્રતનો રાસ		અ ૨૪૩, ૨૮, ૨૯
બાહુમુનિની સજ્ઝાય	માણેકમુનિ	કો
બાહુબલી ચરિત્ર	વિજયદેવસૂરિ	
બુદ્ધિ રાસ	શાલિભદ્ર	અ ડા ૭૦ ૧૧૧
”	” લે.સં ૧૭૮૬	ઇડર ભ ૨ ડા ૭૫, ૧૩૯
”	”	લી ૩૧૭૦, ૩૧૭૧
”		લી ૨૬૦૯
”		કો
બુધરાસ	—	—
બોલાનો	લાવણ્યસમય	કો

ભ ભગવતી સૂત્રની સજ્ઝાય		કો
ભરટક બત્રીસી રાસ	હરજી	અમ ડા ૨૪૨, ૪૫
	”	

ભરત ચક્રવર્તી રાસ		ડા ૧૯૪૭
ભરત બાહુબલીનો રાસ	ગુણરત્ન સૂરિ	ડો
	તેજવર્ધન	
” (મુદ્રિત)	સંઘવી ઋષભદાસ ૧૬૭૮	આ કા. મ. મો ૭
”	જિનસાધુ	ડો
ભરત વિષ્ણુકુમાર રાસ	નલ્લાલ	ડો
ભરતેશ્વર નો રાસ	ઋષભદાસ	અમ ૨૯૩ ૧૧
		ડો
ભાગવક સઝાય	ઉદયરત્ન	ડો
ભીમ ચોપાઈ (મુદ્રિત)	કીર્તિસાગર શિષ્ય	ડો
	૧૭૪૯ આ. સુ. ૧૪	
ભાદ્રમ નીશ્વર	—	—
ભાવપ્રકાશ સઝાય	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	ડો
	૧૭૭૮ આ.	
ભુવન ભાનુ કેવલીનો રાસ કથા સહિત		શ્રી મસીંહ માણેક મુંબઈ
		હિ શ ૨-૮-
અપૂર્ણ	ઉદયરત્ન	અમ ૨૪૩ ૫
રાસ	૧૭૧૯	ડો
ભુવનાનંદા સતી રાસ	સુમતિધર્મ	ડે
ભોજ ચરિત્ર રાસ	હેમાનંદ	ડા ૨૪ ૪૧
		ડો
ભોજરાજાની ચોપાઈ	કુશલધીર ઉપાધ્યાય ૧૭૨૯	ડો
	મહા વદ ૧૩	

મ મચ્છેન્દ્ર		
મચ્છોદર ચોપઈ	રૂચિ વિમલ ૧૭૨૭	ડો
	લાવણ્યરત્ન	
મચ્છીર પંચેન્દ્રિય સ્વાધ્યાય	શાંતિહર્ષ ૧૭૧૭	લી ૨૧૯૫
મણિપતિ ચરિત્ર મુન	દર્શનાચાર	લી ૮૫૩
મનોરમાનો	જિનમસુ સૂરિ	
મન ધીર કરવાની સઝાય	વિજય	ડો
	પદ્મવિજયના શિષ્ય	
મધુકરદાસ	વિનયચંદ	ડો
મનીનો રાસ	મતિસાગર ૧૫૩૭	ડો
	હરસેવક	
મદનકુમાર રાસ	દયાસાગર	ડો
		અમ. ડા ૭ ન ૯૦

મદન રાજર્ષિ રાસ	દામોદરદાસ	અમ. ડા. ૨૪૩, ૪૧, ૪૨
" "	"	કો.
મયણરેહા મહાસતીનો રાસ (મુદ્રિત)	સમયસુંદર ઉપાધ્યાય	વકીલ કે પે ની ખાનગી લાયબ્રેરી, અમદાવાદ કિં ૦-૫-૦
મયણરેહા સતીનો રાસ	મતિશેખર	
" " (મુદ્રિત) અલભ્ય	સમયસુંદર ઉપાધ્યાય	" "
" " (મુદ્રિત)	માનસાગર ગણિ	શ્રી ભીમસિંહ માણેક
મલયાસુંદરી મહાબલ ચરિત્ર	જ્ઞાનરત્ન ૧૭૬૬	ઈડર
" " રાસ	લાલચંદ ૧૭૪૩	લીં ૨૮૨૮
મલધન રાસ	પદ્મવિજય ૧૮૫૦	લીં ૩૦૫૬
મનુષ્યભવ વિચાર રાસ	—	—
મલ્લરેખા ચતુષ્પદી		લીં ૨૩૨૩
મહાબલ મલયરાસ	જિનહર્ષ ૧૭૫૧	ઇડર ભ ૨ ડા ૫ ન ૧૨૮
" "	"	કો
" "	કાન્તિવિજય ૧૭૭૫	કો
મહાબલ મલયરાસ	વિજયગણિ	
" "	કાન્તિવિજય ૧૭૭૫	ઈ ભ ૨ ડા ૫, ૧૩૦
મલયસુંદર	—	—
મહાબલ રાસ		લીં ૨૧૨૯
મહામંત્ર નવકાર રાસ	ગૌડીદાસ ૧૬૪૦	ઈડર ભ ૨ ડા ૭, ૧૬૧
મહાવીર સ્વામીની લાવણી	ગીરધરલાલ	કો
મહાસતી-શીલસુંદરી રાસ (મુદ્રિત) અલભ્ય	ધનચંદ સૂરિ	અભિધાનરાજેન્દ્ર કાર્યાલય, રતલામ
મહીપતિ રાજા અને મતિસાગર પ્રધાન રાસ	ઉદયરત્ન	કો
મહીપાન ચતુ'પદી	હેમરત્ન ૧૬૩૬	લીં ૩૦૬૦
મહીપાન ચરિત્ર	વીરદેવગણિ	જૈન ધર્મ પ્ર સભા, ભાવનગર
" મગીમડ	" ૧૬૭૭	લીં. ૧૬૭૭, ૫૩૭
મહીપાલ રાસ	અમીપાલ	અમ ડા ૨૪૩, ૧૫
માધવાનલ ચોપાઇ	કુશલલાભ ૧૬૧૬	ઈડર ભ ૨ ડા ૮ ન ૬૩
માનતુંગ માનવતીની ચોપ	અભયસોમ ૧૭૨૭	લીં ૨૮૯૮
માકડોના ચોપાઈ	કુશલલાભ	
માનતુંગ માનવતીનો રાસ (મુદ્રિત) અલભ્ય		સવાઈભાઈ રાયચંદ કિં રૂ ૮-૦-૦
" "	મોહનવિજય ઉર્ફે મેરુવિજય ૧૭૬૦	કો

માનતુગ માનવતીનો રાસ (મુદ્રિત) અનભ્ય	મોહનવિજય ઉર્ફે	ઈડર ભ ર ડા ૬ પ્ર ૧૩૯,
	મેરૂવિજય	૧૪૭ ૧૫૯
	૧૭૬૦	લીં ૨૮૩૦
	૧૭૬૧	લીં. ૭૧૮૧
		અમ ૭ ૩૯ ૪
"	માનવિજય	—
	રૂપવિજય	—
માનાનો રાસો	—	—
માનપરિક્રમ ભાસ	લક્ષ	લીં ૨૮૮૫ ૧૧
માસ ખમણ રાસ	ઉદયરત્ન	લી ૩૨૮૫ ૧
મુગ્ધાવબોધ મૌક્તિક	દેવસુંદર શિષ્ય	
મુનિચંદ્ર ભાસ	૧૭૮૨	લી ૭૮૫૫
મનિમાલિકા	ચારિત્રસિંહ	
મુનિ ચતુષ્પદી	૧૫૫	લી ૭૭૯૮ ૧૮૬૬ ૭૭૪૦
મુનિ ચતુષ્પદી	ધર્મ મંદિર	
રાસ		અમ ૭ ૪૧ ૪૨ ૭૩૧
		૧ ૨૪૨ ૪૨
મુહપત્તિના ૫ બોલની સઝાય	હીરાવિજય	ગો
મૂરખની સજ્ઝાય	નિતવિજય	લો
મૂલદેવ	—	—
મૃગાંકલેખા ચરિત્ર રાસ		અમ ડા ૨૪૩ ૮૮ ૮૯,
		૭ ૭૫
	મુનિરત્ન	
ચોપાઈ	વિવેકવિજય	અમ ડા ૭૧ ૨૬
	ગયચદ ૧૮૩૮	કો
	ભા વ ૧૧	
મ રાસનો રાસ		ઈડર ભ ૧ ન ૭૮૮
સની રાસ	વ ૭	કો
મૃગધ્વજકુમાર		
મૃગાંકની આખ્યાન	નકનચ	લી ૩ ૮૪
	હીરવિજય	
		લી ૧૩
	સકલચંદ્ર મુનિ	કો
ચરિત્ર		ઈ ર ભ ૧ ન ૭૭૯
"		અમ ડા. ૭૧ ૫ ૧૭૩,
		૧ ૪ ૧૩૫ ૧૩૬
	ચંદ્રકીર્તિ	
ચોપાઈ	૧૬૮૯ આ સુ. ૧	કો

મૃગાવતી આખ્યાન	ચતુષ્પદી અપૂર્ણ	સમયસુંદર ૩૦૮૯	લી (૨૫૮૯ પૂર્ણ)
"	"	સકલચંદ્ર	લી ૨૯૨૫
"	ચોપાઇ	સમયસુંદર ૧૬૬૮	ઇડર ભ ૨. ડા ૮. ન ૨૭૯
"	રાસ	"	અમ ડા ૭૮, ૭૭, ૭૪, ૭૪૩
"	"	"	૮૪, ૮૫
"	"	"	કો
મેઘકુમારની સજ્ઝાય		પ્રીતિવિમલ	કો
" "		પુના	કો
મેઘ કુમાર રાસ		કનકમુનિ	લીં ૨૨૫૨, ૧
મેઘ વાહન રાસ		નયકલશ	કો
મેતારજ સજ્ઝાય		ઋદ્ધિચંદ્ર ભાનુચંદ્ર કરમોક શિષ્ય ૧૫૯૫, મહા સુ ૧૦ બુધ	કો.
મેરૂતુંગ સૂરિ રાસ			લીં. ૨૧૪૬
મોટી હુંસન કરવા વિષે સજ્ઝાય		હર્ષ	કો
મોહ વિવેકનો રાસ (મુદ્રિત)			ભીમસિંહ માણેક, મુંબઈ
"		ધર્મ મંદિર, ૧૭૪૧	કો
મૌન એકાદશીનું ચરિત્ર		૧૬.૭	ઇડર ભ ૨ ડા ૪-૭૨
મંગલ ગીત		જિનહર્ષ	
મંગલ કલશ કુમાર રાસ		દીપ્તિવિજય ૧૭૪૯	કો
" નો રાસ (મુદ્રિત)			ભીમસિંહ માણેક, મુંબઈ
" "		રાજવિજય	કો
" "		રામવિજય	અમ ૨૮૦, ૪૦
" "		પ્રેમમુનિ ૧૬૯૨	લીં ૨૮૩૦
" "			લીં ૨૫૯૧-૩૦૦૦

ય યમનક રાસ		સમયવાચક	કો
યશોધર રાસ		ઉદયરત્ન	કો
"		શિવરત્ન	
"		ઉદયરત્ન	અ ૨૪૭, ૯
"		લાવણ્યરત્ન	
"		જિનદાસ બ્રાહ્મણ	
"		જ્ઞાનદાસ લુંકાગચ્છીય	અ ડા ૭૦ ૫૯
યશોભદ્ર સૂરિ રાસ (મુદ્રિત)		લાવણ્યસમય	ઐ રાસ (ય વિ જૈ ગ્ર) ભાવનગર.

રૂપ ન ૧મ	નયસુ દર ૧૬૭૭	કો.
ન ા ની ચરિત		લી ૮૪૪
ાા ના ા		લી ૫૮૮
ાન		લી ૭૮૧૬
ચાપ જી	મન૭ ગ	અ ડા ૫ા ા
ગાહ ા	જ્ઞાનવિમલ	
ગ ા ાન	ઋદ્ધિવિજય ા ૭	કો
	ઉ યવિજય	
ાિ િખુયા વાર	દેપાન	
	નકયશદાસ	

લ ૯લિતા ા ગસ	ક્ષમાકલશ	
લીન ઘર	સુ ઝ્મુનિ	
લીલા નમિ ાઝ્મતિ સ્વાધ્યાય	ભાણુમુનિ	લી ૭૮૧
લીન વતી ચતુ પદી અપૂણ		લી ૧૯૫૭
લીનાવતી ામ	ઉ યરત્ન ૧૭૬૭	લી ૨૮૭૫
		લી ૧૭૬૩
		લી ૧૭૮ ૧૭ ૮
	૧ ૭ ૭	કો
મહિનાગીનો રાસ (મુદ્રિત)		ભીમસિંહ માણેક મુબઇ
સ		કો
લીલાવતી ાા (મુિ ન) અવચૂ		સવાઇભાઝ ૧૯૨૬
		અમ ા ૧૬
		જૈન ધ પ્ર. સભા ભાવનગર
સુમતિ વિનામ	પદ્મસા ાર	
નાહુઆ		અ ા ૭ ૧૩
		વી ૪ ૮
	કુશ ધી ઉ	
	કડઆ	કો
	શિવ લ	
	પ્રેમજી	કો
	લાભવધન ાન	ગા
	માનવિજય	
લેખની મ ઝ પ	ભાનમાગ	કો
લવકુશ રામ	ાજ્મ ાગ વાા	

ા

વ વચ્છરાજ દેવરાજનો રાસ (મુદ્રિત)	લાવણ્યસમય	આ કા મહોદધિ મૌ ૩-૩
" " ,	લાભસમય	
વચ્છરાજ રાસ	નેમવિજય	કો
વજમુનિ સજ્ઝાય	પદ્મવિજય	કો
વજ્રસ્વામી રાસ	જિનહર્ષ ૧૭૫૦	લી ૩૨૧૮
વજ્રસ્વામીનો રાસ	ધર્મદેવમુનિ ૧૫૬૩	લી ૨૩૬૫, ૨૬૦૪
" "	" સૂરિ "	અ ડા ૫૦, ૧૧૧
,	, ગણિ	કો
	સૌભાગ્યરત્ન શિષ્ય	
વણઝારા સજ્ઝાય	પદ્મવિજય	કો
વરદત્તકુમારની સજ્ઝાય	દીપવિજય	ડા
વલકલચીરી ચતુષ્પદી	સમયસુંદર ૧૬૮૧	લી ૨૨૦૧
વસુદેવકુમાર ચતુષ્પદી	હર્ષકુલ	લી ૨૨૫૩
, "	હર્ષકુશલ	અ ૨૪૩, ૬૧
" ,	, કુશલગણના શિષ્ય ૧૫૫૭	કો
વસુદેવ કુમાર ચતુષ્પદી	જિનહર્ષ	
" "	હેમ વિમલ	અ ડા ૭૧ ૧૯
વસ્તુપાલ ચરિત્ર	અરિસિંહ	અ ડા ૨૩૦, ૩૨
"	જિનહર્ષ	અ ડા ૨૩૦ ૧૧
વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ	પાર્શ્વચંદ્ર	કો
" "	મેરુવિજય ૧૭૨૧	કો
" , (મુદ્રિત)	"	ભીમસીંહ માણેક
" "	સમયસુંદર ૧૬૮૨	કો
વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિ	મલધારીય નરચંદ્ર સૂરિ	અ ડા ૫૧, ૩૯
વાસુપૂજ્ય જિન પુણ્યપ્રકાશ રાસ	આણંદ વિમલ	અ ડા ૨૮૩, ૧૦૧
" "	ધર્મસિંહ	અ ડા ૨૫, ૧૮, ૧૯
" "	માનસાગર	
" "		
" "	મદનચંદ	લી ૨૮૯૨
વિક્રમ ચરિત્ર	ક્ષેમ[illegible] ગણિ	અ. ડા ૪૮, ૫૮ ૧૭, ૧૦૩, ૧૧, ૪૦
"	દેવમૂર્તિ	લી ૫૮૭
"	રામચંદ્ર સૂરિ	લી ૬૫
"	૧૬૪૧ અષાડ વદ ૧૧	ઇડર
	શુભશીલ ગણિ	અ ડા ૮૯, ૫૫, ૫૮

વિક્રમાદિ ... ૧	લાવણ્યસાગર ૧૭ ૭	ઇડર
	પો સુ ૧	
	શાકે ૧૫૧	લીં ૨ ૮૮
વિક્રમ ...િ ૧ ૫ ... ૧સ	શ્રી ભાણુવિજય ૧૮૩	ઈડ ભ ૫ન ૧ ૪ ૧૧
	જેઠ સુ ૧	
વિક્રમા ... અને ખાર ...ા નો રાસ	મ ...લ માણેક ૧૬૩૮	કો
...૮ ૧૧	લાભવધન ૧૭ ૩	લ ૭ ઈર ડા ૮ ૧૧૯
	લીનદ	કો
...રસ ...સ	પ્રેમસાગર	અ ડા ૨૪૩ ૩
	—	—
	ઉ યભાણુ	
		૧
	પ્રેમસાગર લાવણ્ય	
	સાગ ના શિષ્ય ૧૭૨૪	
વિક્રમાદિત્ય ...૧		
...ચ પાઇ	કૃષ્ણ વિજય	કો
વિક્રમાદિત્ય નવસો ક ...યા ચતુષ્પદી		લી ૩૧૯૭
નુ ચરિત્ર	વાચનાચા અભયમાણ	૯ ભ ડા ૪૭૪
	ખ...ર ...રીય ૧ ૪	
ર મ	લાભર ન	કો
૫ચદ ડનો રામ	લક્ષ્મીવલ્લભ	કો
	ભાણુવિજયજી	અ ડા ૪૧ ૭
વિજયતિલક સૂરિ ...સ (અતિ)	દર્શનવિજયડ ૧૬૯૭	લી ૮ ૫ ભાવનગર
		અ ૧ મ ભા ૪ ૫. જૈ
		અથ ભાવનગર
	સઘવિજય ૧ ૫	કો
(અતિ)		અ ...ા સ ભા ૪ ૫. જૈ
		અથ ભાવનગર
વિચા મ ...ી	ગુણવિમલ	
વિ ...ર સૂરિ ...૧	વિ...ય ...ય	લી ૩ ૫
	...ન સાભાગ્ય	
...મ		
વિચાર રાસ		અ ૧ સ ભા ૩ ૫. જૈ
		અથ ભાવનગર
વિજયશે અને વિ...ા ...ણી		કો
વિજયસિંહ સૂરિનો રાસ		ઈડર ભ ૨ ડા ૭ ૧૯૧

વીસ...	—	—
વૃદ્ધિવિજય ... રાસ		યશો વિ જૈ ગ્રંથ ભાવનગર ઐ રા સ ભા. ૭
વૃદ્ધિસાગર સૂરિ રાસ		
વ ... ચોપાઈ	સુમતિહંસ ઉ ૧૭૧૩ ખરતર	કો
વ ...	રાજસમુદ્ર	કો
	શીલવિજય શિષ્ય	કો
વંકચૂલ ચતુષ્પદી	—	લીં ૨૯૮૭
	વિક્રમ ૧૭ ૬	લીં ૨ ૭૫
વંકચૂલનો રાસ	જ્ઞાનવિજય	કો
	ભવાન	કો.
	જ્ઞાનવિજય	અ. ડા ૨૪૩ ૮
	ભાવાનંદ	અ ડા. ૨૪૨ ૯
		લીં ૨૫૮૬
વંકચૂલરાજાનો રાસ	રત્નશિષ્ય ૧૬૬	ઈલોલના ભંડારમાં
વ્યવહાર ચતુષ્પદી	ધર્મકીર્તિ ...	લીં ૩૨૮૮
વ્યાપારીનો રાસ (મુદ્રિત)	શ્રી જિનચંદ્ર ૧૭૧૯	ભીમસિંહ માણેક

શ

શત્રુંજય તીર્થમાલા	અમૃતવિજય ૧૮૪	કો
શત્રુંજય તીર્થમાલા ઉદ્ધારરાસ	ઉદયરત્ન ૧૭૬૯	કો
શત્રુંજય તીર્થરાસ ઉદ્ધાર (મુદ્રિત)		ભીમસિંહ માણેક કિંમત -૫-
શત્રુંજય રાસ	ઋષભસાગર ૧૮૪૩	લીં ૨૬૭૧
શત્રુંજય ભાસ		લીં ૨૯૩૩/૧
શત્રુંજય રાસ	ઋષભસાગર	ડેકર ભ ૨ ૬ ૧. ૧૫૫
	સમયસુંદર ૧૬૮૨	લીં ૪૪૬
	૧૬૮૬	કો
	૧૬૮	લીં ૩૦૩
	મહિમાસુંદર	
શત્રુંજય ઉદ્ધાર રાસ (મુદ્રિત)	નયસુંદર ૧૬૩૮ આ સુ ૧૩	કો આ કા મ મો ૬ ૪
શત્રુંજય તીર્થ ...	જિનહર્ષ ૧૭૫૫	મુ. આ કા મ. મો ૪ દે લા. ૬૩ (કો)
શનૈશ્ચર ચતુષ્પદી	લલિતસાગર	લીં ૯૩૬
		કો
		લીં ૨૯૬૭ ૩૩૬૧ ૨૪૨૭

શનૈશ્ચર વિક્રમનૃપ રાસ		
શનૈશ્ચર પ્રભાગર્ભિત વિક્રમાદિત્ય પ્રબોધ		લી ૭૭૧
શાતિનાથ છંદ	ગુણસાગર	કો
શાતિનાથ રાસ	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	કો
" " (મુદ્રિત)		ભીમસિંહ માણેક કિં ૦ ૩ ૦
શાન્તિનાથ રાસ	જ્ઞાનસાગર રાસ	અ ડે ભ ડા ૬૮, ૮ ૧૨ ડા ૨૪, ૩, ૪.
"	હીર સૂરિ	કો
" અપૂર્ણ		લી ૨૫૨૯
"	રામવિજય	અ ડે ડા ૨૪૦, ૨
શાન્તિનાથનો રાસ	" ૧૭૮૫ વૈ સુ ૨	કો
શામ્બ પ્રદ્યુમ્ન રાસ ચોપાઈ	જિનચંદ્ર	લી ૧૯૭૮
" "	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	
" "	સમયસુંદર	લી ૨૮૨૦
" "	"	અ ડે ડા ૨૪૩, ૩૩, ૩૪
" કુમાર રાસ	"	ડા ૭૧, ૭૫
" "	" ૧૦૫૯ આ સુ ૧	કો
" "	જ્ઞાનસાગર	કો
" રાસ	હર્ષવિજય ૧૮૨૪	ઈડર
શાતરાસ	મુનિસુંદર	
શાલિભદ્ર ચતુષ્પદી	જિનરાજ ૧૬૭૮	લી ૨૮૨૭
" "	દશમુનિ	લી ૨૫, ૩૩
" ચોપાઈ	મતિસાર ૧૬૭૮ આ વ ૬	લી ૧૮૫૩
" ચરિત્ર	પદ્મધર્મ કુમાર	લી ૧૩૪, ૮૫૫
" "	૧૬૭૮	લી ૧૭૭૮
"	હંસમુનિ	
" " અપૂર્ણ		લી ૨૩૨૫
" " ચોપાઈ	મતિસાર	અ ડે ભ ડા ૭૦, ૩૨, ૩૮, ૯૯
" રાસ	જિનરાજ સૂરિ ૧૬૭૮	લી ૨૬૯૫, ૩૧૮૧
શાલિભદ્ર ધન્નાનો રાસ	જ્ઞાનવિજય શિષ્ય વિવેક વિજય ૧૬૭૭ ચૈ સુ ૬	ઇલોલના ભંડારમાં
" રાસ	જિનસિંહ સૂરિ શિષ્ય	કો
" "	મતિસાર	અ ડે ડા ૭૦, ૧, ૨ ૨૪૭, ૧૯/૧

શાન્તિભ ન નો ાસ (મુદ્રિત) ગ્રહ		આ કા મ. મો ૧ દે લા ફ ડ.
	૧૬૩૮	કો
ચિ ધાન શા ન ઝાય	જયસોમ	કો
	યશોવિજ ા	કા
શિ માણ ા મ ઝાય	રૂપવિજય	કો
	વિનયવિજયના શિ ય	
શા ાસ		લી ૭૪૫૭
શ ા ડશ નેમિનાથ	વિજયદેવ સૂરિ ૧૭૭૮	લી ૭૬૯૫ ૨૭૫૮ ૨૭૬૦
		લી ૨૨૮૧ ૧૯૪૭
	નયસુંદર	
શીલ ાસ	વિજયદેવ સૂરિ	અ ડે. ડા. ૭૧ ૧૫ ૭૯ ૩૪
શીલ ત ાસ	કુશલવિજય	અ. ડે ડા ૭૪૨ ૮૭
શીલવતી ચરિત	નેમવિજય	અ ડે ડા ૭૪૩ ૮૭
” ”	જિનહર્ષ	
	વિજયમંડન ગણિ	અ ડે ડા ૨૪૭ ૫
શીલવતી	જિનચંદ્ર સૂરિ	
શીલવતીનો રાસ (મુદ્રિત)	કવિ નેમવિજય	પ્રાચીન કા યમાળા વડોદરા- હરગોવન દાસ દ્વારકા દાસ કાંટાવાળા કિ ૧-૨
	૧૭	કો
શીલ છત્રીશી	સમયસુંદર	
શીલ પ્રકાશ	પદ્મવિજય	
	જ્ઞાનચંદ્રમુનિ	
શીલ નિવારક સ ઝાય	વિજયભદ્ર	કો
વિષે સજ્ઝાય	હંસસોમ	કો
શીલવેલી	વી વિજય ૧૮ ૭	લી ૭૮૭
શીલ શિક્ષા રાસ	નયસુંદર ૧ ૬૯	લી ૩ ૩
શાલિભદ્રની સ ઝાય	કવિયશ	કો
શીલ ત ાસ	કુશ વિજય	કો
શીલસુંદરી રાસ (મુદ્રિત)		કિંમત ૭
શીલભદ્રનો ાસ		લી ૭૫૩-૧
સૂરિનો રાસ	૧૭૮૫	ધ ૨
	આ સુ. ૫ ગુરૂ	
શીલ ત રાસ	સિદ્ધસૂરિ	
શીલકુમાર ા	ધર્મસ ા	કો

શીવકુમાર	ધર્મસિંહ	
શ્રાવકાનિચાર ચતુષ્પદી	પાસચંદ ૧૬૫૭	લી ૨૫૭૩
શ્યામજીગુરૂ ભાસ		લી ૨૫૧૬
શુકરાજ		
,,	જ્ઞાનસાગર	
શ્રી ચંદ્રકેવલી રાસ	જ્ઞાનવિમલ	અ ડે ડા ૨૪૦, ૧૪, ૧૫
,, ,,	,, ૧૭૭૦	લી ૧૬૦૪
,, ,, ગુજરાતી (મુદ્રિત)		કિંમત ૧-૮-૦
શ્રી ચંદ્રરાજા સુત આગ રાજાની કથા	કનિમણ ૧૬૬૦ જે સુ ૧૨	ઈડર ભ ૨ ડા. ૪, ૮૦
શ્રી દત્ત ચોપાઈ	પદ્મસુંદર વિવ દણીઠ સજઝાય	ડો
શ્રી દત્તનો રાસ	,,	અ ડે ડા ૨૪૩-૫૫
શ્રીપાલ ચોપાઇ		અ ડે ડા ૭૧-૩
શ્રીપાલનો રાસ	ઉદયવિજય	ડો
,,	જિનહર્ષ (શાન્તિહર્ષ શિષ્ય) ૧૭૪૦	ડો
,,	,,	ડો
,,	જ્ઞાનસાગર ૧૫૩૧	લી ૨૯૯૮, ૩૨૩૩
,,	,,	,, ૩૩૭૧, ૨૧૯૪
,,	,, ૧૭૪૧	,, ૩૦૫૯, ૩૦૬૧
,,	લાવણ્યહર્ષ	
શ્રીપાલ ચરિત્ર રાસ	૧૫૨૬	ઈડર ભ ૨ ડા ૭ પ્ર ૧૭૫
,, ,,	૧૫૩૧	,, ભ ૨ ડા ૪ પ્ર ૧૭૪
,, નો રાસ	જ્ઞાનસુંદર ૧૫૩૧	,, ભ ૨ ડા ૭ પ્ર ૧૦૮
,, ,,	જ્ઞાનસાગર ૧૫૩૧	ડો
શ્રીપાલનરેશ્વર રાસ	નેમવિજય ૧૮૦૮	ઈડર ભ ૨ ૭ ડા પ્ર ૧૭૭
શ્રીપાલ રાસ ચરિત્ર	વિનય ...	અ ડે ડા ૭૧-૩૦
,, મૂળ (મુદ્રિત)		ન ૨૫૬૫, જૈ સુ ગ્રં. કિં ૧ ૦-૮-૦
,, ગુજરાતી (મુદ્રિત)		કિં ૩ ૨-૮-૦
,, ,, ,,	ન્યાયસાગર	કિં ૩ ૦-૦-૦ ન ૨૫૬૪ જૈ સુ ગ્ર
શ્રીપાલ રાસ અર્થસહિત શાસ્ત્રી મુદ્રિત		,, ,,
શ્રી પાલ	ઉદયવિજય	અ ડે ડા ૨૪૩, ૧૬, ૧૭
,, (મુદ્રિત)		કુંવરજી આણંદજી, ભાવનગર
,,		લીં ૨૯૬૫

પાન રાસ	જિનહર્ષ ૧૭૪૦	લીં ૩૩૦૬ ૭ ૫૬ ૭૨
	જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાય	કો
	ભુવનકીર્તિ શિષ્ય	કો
	મહિમાઉદય (વા ધર્મવિજય શિષ્ય)	કો
	માણિક્યસાગર	કો.
	મેરૂવિજય તપગચ્છ	કો
	તથા વિનયવિજય યશોવિજય	અ ડે । ૬૯ ૨૭ ૩૦ ૨૪૧ ૧૧ ૧ ૧૭ ૧૫
		ભીમસિંહ માણેક
		કો
	૧૭૩૮	લી ૨૪૬૬ ૨ ૬૩ ૮૪૪
	,,	ઇડર.ભ ૨ ડા ૭ ૪ ૧૭૬ ૧૮ ૧૮૧ ૧૮૭ ૧૮૩
		લી ૫ ૨ ૫૩૮ ૨૧૫૩
	સિંહરત્ન શેખર સૂરિ	કો
શ્રી પૂજ્ય રત્નસિંહ	સુજાણ ૧૬૪૮	ઈડર ભ ૨ ડા ૪ ૧૬૭
કોણિક અભયકુમાર રાસ	કમન ચરિત્ર	અ ડા ૭ ૯ ૯૭
મહારાજા તથા અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો રાસ (મુદ્રિત)		ડા ક્લેન્સ આફીસ
રાજાનો રાસ		ઈડર
,, રાસ	ભાનસાર ભીમ ૧૬ ।	અ. ડે. ડા ૭ ૯૩ ૧૬
	શ્રી મિંહ ઋષિ	અ. ડે ડા ૭૧ ૯૩
	સોમવિમલ સૂરિ	અ ડા ૩૧ ૩
	સમ ચ	અ ડે ડા ૨૭ ૩૪
		કો
(મુ	કર્તાનું નામ નથી	વર્ધમાન કેશવલાલ પ્રેમચંદ
,,	૧૬ ૩	લી ૩૭૫
	નયરંગ	કો
	સૌભાગ્યહર્ષ	
	ભુવનકીર્તિ	
ધ ,, ધર્મ માતુ રાસ	ધર્મસિંહ મુનિ ,,	કો
ધર્મ બુદ્ધિ	—	—
સ સનત્કુમાર ચક્રી રાસ	પુણ્યરત્ન સૂરિ ૧૭૩૭	લી ૬
ની સજ્ઝાય	શાન્તિ રત્ન	કે

સનત્કુમાર ઋષિ રાસ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૩૭	મુ.ર
" "	, ૧૭૧૭	લી. ૨૮૯૫
" "	પુણ્યરત્ન ૧૬૩૭	ડે.
સદયવચ્છ સંબંધ	જ્યોતિવિમલ ૧૭૯૫	પ્રક. બ પુ. ૩૯ અં ૪ પૃ ૧૦૮
" ,	—	—
સહેતન સારંગાની કથા	મુનિરંગ વિજય ૧૭૦૬	જૈ.રૂ. ભ. ૨ ક્ર ૪ પૃ. ૮૭
સનત્કુમારનો રાસ	જ્ઞાનસાગર ૧૭૩૮	ડા
	સિદ્ધિવિલાસ	
સનત્કુમારાદિકથા સંગ્રહ	૧૭૮૧	
સપ્ત ક્ષેત્રી રાસ	કલ્યાણ ૧૩૨૭	જૈ.રૂ. ભ. ૨ ક્ર ૭ પૃ. ૨૬૨
" ક્ષેત્ર રાસ	—	
સમકિતની ચોપાઈ	યશોવિજય	અ. ૬ ક્ર ૭૬ ૯૬
"	દેવચંદ	ડા
સમકિતનો રાસ	આલમચંદજી	—
સુસઢ રાસ	સમયપ્રમોદ	ડા
સમરાદિત્ય કેવલીનો રાસ (મુદ્રિત)		મોતીચંદ હરખચંદ મુંબઈ કિં રૂા ૨-૮-૦
" "	પદ્મવિજય ૧૮૪૨	ડા
"	"	લી ૨૮૭૦
સમુદ્રવહાણ સંવાદ	યશોવિજય	
સમેતશિખર રાસ (મુદ્રિત)		કિં રૂા ૧-૦-૦
સમ્યક્ત્વ કૌમુદી ગ્રંથ કથા	ઋદ્ધિવિજય ૧૮૮૯	મુદ્રિત
" " "	પદ્મવિજય	
" " રાસ	વચ્છરાજ	ડા
સમ્યક્ત્વસાર શ્રેણિક	સોમવિમલ	
સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ ટબાયુક્ત	યશોવિજય	અ. ૬ ક્ર ૭૪, ૮૩, ૮૪
સમ્યક્ત્વ બાર વ્રતકુલક ચતુષ્પદી	૧૭૮	લી ૭૬૧૭
સમ્યક્ત્વ ૬ બોલની સજ્ઝાય	યશોવિજય	ડા
સંવેગ		લી ૩૦૭૦
સાગરદત્તનો રાસ	શ્રી-મુનિ	અ ૬ ૨૯૩, ૫૬
"	, ૧૭૮૯	ડા
"	—	
સાતવારની સજ્ઝાય	ચોથમલ	ડા
સાત વ્યસનનો રાસ	નયસુંદર	અ ૬ ક્ર ૨૪૩, ૪૩.
સાધુ ગુણ માલા	હર્ષકુલ ૧૮૩૪	ડા
"	મહાજનસુંદર	ડા
સાધુ વંદનાનો રાસ	નયવિમલ ગણિ ૧૭૦૧	દયાવિમલ ગ્રંથમાળા દેવશાનો પાડો, અમદાવાદ

[illegible] ર્ન સ ઝાય	વી વિજય	કો
[illegible]	લખ્મીક નોવ	કો.
[illegible]	જિનરત્ન સૂરિ	લી ૨૫ ૩
	જયસુંદર સૂરિ શિષ્ય	
	સંવેગસુંદર	અ ડે ડા ૭૧ ૧૭
[illegible]	—	
નિષ્ફ [illegible]	મુનિચ	ઈડર
	જ્ઞાનસાગર	
[illegible] સ	પદ્મવિજય	કો
[illegible]	ઋષભદાસ	
[illegible] ગપ ચ	લાવણ્યસમય	કો
[illegible] હમ્પ	૧૫૧૨	
નિમળ	—	
[illegible] સ્તુ	—	
[illegible] કુમાર ચતુષ્પદી	સમયસુંદર ૧૬૭૨	લી ૭ ૧ ૩ ૬
[illegible] મનીશી	શ્રી કલશ ૧૭૧	કો
	સિદ્ધ સૂરિ	કો
સીતા રાસ	ભાવ કવિ	કો
સીતા સતીની સ ઝાય	પ્રેમવિજય	કો
સુકોશલ મુનિ ચતુષ્પદી	દેવ ૭	લી ૬ ૫
સુગુરુ ગુણની સ ઝાય	વિનયવિમલ	કો
સુગુરુ પચ્ચીશી	જ્ઞાનદેવ	કો
સુડા સાહેલીનો રાસ	સહજસુંદર	કો
સુદર્શન ૭૬	હંસ ર	લી ૫૩૭
સુદર્શન રાસ	૧૬૧૧	લી ૭૨૪૮
સુદર્શન શેઠની સજ્ઝાય	ક્ષમાકલ્યાણ	કો
સુદર્શન શેઠની સ ઝાય	ઉદયરત્ન	
	સુંદ સન સૂરિ	
	મયાચંદ	કો
ની ાસ	જિનહર્ષ	કો
સુરસુંદરી ચતુષ્પદી અપૂર્ણ		લી ૭૧૩૧
શીલન ધ રાસ	મનિસુંદર સૂરિ	અ ડ ડા ૭૪૩ ૬
	૧૫૭૧	કો
સુધર્મસ્વામીના રાસ	દીપવિજય ૧ ૬	ખરત ભ ૭ ડા ૭ પ્ર. ૧૬૮
સુભદ્રા સતીનો ાસ	ભાવરત્ન સૂરિ	એ ડ ા ૭૪૩ ૮૩
	૧૭૯૬	
સુમતિનાગિલ ાસ		એ ડ ડા ૭૪ ૪૦

સુમતિવિલાસ લીલાવતી રાસ	ઉદયરત્ન	અ ડે. ડા ૨૪૩, ૯૪
સુમતિસાધુ સૂરિ વીવાહલો	લાવણ્યસમય	ચ. જૈ ગ્ર મા. ભાવનગર
સુમિત્રકુમાર ચોપાઈ	ધર્મસમુદ્ર મુનિ ૧૫ ૭	ડા
,, રાસ	ઋષભકવિ ૧૬૬૮	ડા
	સાગરસુતક વિ	
	ઋષભદાસ	
,, ,,	ધર્મસમુદ્ર	અ ડે. ડા ૨૪૩, ૧૯૭
,, ,		
સુમિત્ર રાસ	વિજયસેન	ઈડર
,,	,,	અ ડે ડા ૨૪૭, ૧૯૮
,, કેવલી	—	
સુનમચરિત્ર		અ ડે ડા ૨૩૦, ૩, ૪
, ની સજ્ઝાય	કલ્યાણવિમલ	ડા
સુરરૂપ રાસ	શાંતિહર્ષ સૂરિ	ડા
સુરપાલનો રાસ	વિવેકચંદ	અ ડે ડા ૨૪૩, ૬૫
,,	, ૧૬૭૭	ડો
સુરપ્રીય રાસ	લાવણ્યસમય ૧૫૬૭	લી ૨૪૦૮
, કેવલી ચરિત્ર	,, ૧૫૬૮	ડા
,, ,,	લક્ષ્મીરત્ન	
,, ,,	સમયરત્ન	
સુરસુંદરી ચરિત્ર		અ ડે ડા ૨૧, ૧૩૬, ૧૩૪
સુરસુંદરી ચોપાઈ	આનંદસૂરિ	ડા
, રાસ (મુદ્રિત)		અ ન મ મો ૩૦
,,	,,	અ ડે ડા ૨૮૫, ૩૮
,,	ધર્મસિંહ	ડો
,,	નયસુંદર ૧ ૬૬	લી ૨૧૮૭
,,	,, ,,	ડા
,	,, ,,	ઈડર બ. ૨ ડા ૬ પ્ર ૧૩૪
,	,, ,,	અ ડે ડા ૭૦, ૪૩, ૫૬
,,	વિનયસુંદર	
,,	નયવિમલ	
,,	વીરવિજય ૧૮૫૭	લી ૨૨૭૮
સુરસેન નૃપરાસ	હંસરાજ	અ ડે ડા ૨૪૩, ૬, ૪
,, ,,	હંસમુનિ ૧૬૦૨	ડો.
,, ,,	દર્શનરાજ સેવક	
સુશ્રાવક ઓઢાનો રાસ	લાવણ્યસમય	અ ડે ડા ૨૪૩, ૩૭
સુંદર ચરિત્ર		અ ડે ડા ૨૩૧, ૧૭ ૨૦
,, ચોપાઈ	પશ્ચંદ્ર શિષ્ય	અ ડે ડા ૫૧, ૩૮

સુદયવત્સ સવળી ।। રાસ	૧૬૯૭	કો
સુ વળાના ાન	ઉદયરત્ન	કો
ગેહા । ની સ ઝાય	વીરવિજય	કો
ોળ સતી ાે સ ઝાય	રત્નવિજય	કો
	રૂપવિજય	કો
સાળ સતીનો ાસ	મેઘરાજ	કો
		અ. ડે ડા ૭૪૩ ૯૭
ને ા છત્રીસી	સમયસુ દર	કો
સધ ષ્ટી ાસ	મતિસાગર	
સ ગ્રામ સોનીની ા ઝાય	ભાણચંદ્ર	કો
સ વેગીની કથા	૧૭૭૮	ઈડર
સ્ત્રીઓના કુથલાની સજ્ઝાય	મહાનંદ ૧૮૧	કો
સ્ત્રીચ ત્ર	સાનદાસ ૧૭૧૯	ા
રાસ		ઈડર
સ્ત્રીના અવગુણની સ ઝાય	માણેકમુનિ	કો.
સ્થુલિભદ્ર ચરિત્ર	જયાનંદ સૂરિ	અ ડે ડા ૫ ૬૧ ૬ ૬૨
		અ ડા ૨૩૧ ૭૧ ૭૪
રાસ	ઉદયરત્ન ૧૭૫૯	લીં ૨૩૧ ૭૭૮૮
	ઋષભદાસ ૧૭૬૮	કો
સજ્ઝાય	રૂપવિજય	કો
„	ક્ષમાકલ્યાણ	કો
	લાલચંદ	લીં. ટેકુંકુદ
	શુભવિજય	
સ્થુલિભ નો રાસ	લાવણ્યમુનિ	અ ડે ડા ૭૪૩ ૨૨
	સમયરત્ન	અ ડે ડા ૪૩ ૭૧
	સહજસુંદર	કો
સેઠ કુવરત્ન પટ્ટાવલી	દીપવિજય	
હ હરિકેશી મનિ ।। સ ઝા ય	સ ાનચ	કો
હરિવ શ અથવા ાવમા ાર	ગુણસા ર	
હરિશ્ચંદ્ર રાજાની ચોપાઈ	પ્રેમમુનિ ૧૮૫૮	
હ ાવ ચતુષ્પદી	કુશલસમય	લી ૨૬ાર
	જિનવિજય	કો
રાસ	કુશલસમય	એ ડ ડા ૭ –૫૭–૫૮
„		ડા ૨૪૩–૭
„	„	કો
(મુદ્રિત)	જિનહર્ષ	અ. ડે ડા ૭૧–૪૩
	લબ્ધિવિજય ૧૮૧	ભીમસિંહ માણેક મુંબઈ

હરિબલ ચતુષ્પદી	,,	પ્રડર
,, માછીનો રાસ (મુદ્રિત)		આ ક મ મૌ ૩
હરિવંશ ચરિત્ર	આનંદ મુનિ	
હરિશ્ચંદ્ર રાજાનો રાસ	કનકકુશલ ૧૬૯૭	
	ધર્મદેવગણિ ૧૫૫૪	કો
,, (મુદ્રિત)		
,, (મુદ્રિત)	કનકસુંદર	વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદની લાયબ્રેરી અમદાવાદ
	ધર્મદેવગણિ	અ ડે ડા ૨૪૩, ૭૧
,,	લબ્ધિવિજય	કો
,,	જિનહર્ષ	
હરિવાહન રાજાનો રાસ	મોહનવિજય	કો
	રૂપવિજય	કો
હરિબલ મચ્છી	જિનહર્ષ	
હરિસેન શ્રીસેન રાસ	ધન્યવિજય	કો
હિતશિક્ષાનો રાસ (મુદ્રિત)	ઋષભદાસ કવિ ૧૬૮૨	ભીમસિંહ માણેક, મુંબઈ
,, પ્રબંધ રાસ	શાલિભદ્ર	કો.
,,	ઋષભદાસ ૧૬૮૨	અ ડે ડા ૨૪૧, ૫-૬
,,	,, ,,	કો
હિતશિક્ષોપદેશ સજ્ઝાય	જગવલ્લભ	કો
હીરસૂરિ રાસ	ઋષભદાસ	અ ડે ડા ૨૪૦, ૧-૨
,, (મુદ્રિત)	[illegible]	આ. કા મ મૌ ૫, મુંબઈ
હીરસૂરિ રાસ	ઋષભદાસ	કો
હીરવિજય સૂરિ સજ્ઝાય	ભક્તિ	કો
હીરવિજય સૂરિના ચોમાસાની ચોપાઈ		અ ડે ડા ૨૪૫, ૧૨૬
,, ,, ની પ્રસાદી		અ ડે ડા ૩૬, ૫૭
હોકાની સજ્ઝાય	૧૮૭૬	કો
હરિવાહન નૃપરાસ	મોહનવિજય ૧૮૫૬	ઈડર ભ ૨ ડા ૬ પ્ર ૧૩૩, ૧૩૬
હંસરાજ વચ્છરાજનો રાસ	જિનોદય ૧૬૮૦	કો
,, ,,	,, ,,	ઈડર
,, ,,	,, (ઉ[illegible]ત)	પ્રડર
	વિજયભદ્ર	

અભિનંદનનો સંદેશો

શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ ફંડ ઘણું ઉત્તમ કામ બજાવેલું છે અને ઘણા ઉત્તમ પુસ્તકો તેમાં છપાવેલાં છે મારે મન તેની ઘણી મહત્તા છે સાગરજીએ પણ ઘણું જ સારું કામ કરેલું છે

શ્રી પંડિત બેચરદાસ દોશી,
(અમદાવાદ)

શ્રુતજ્ઞાનના વારસાને સાચવવા માટે જરૂરી વીર્યોલ્લાસને જાગૃત કરનાર

અને

આપણા પૂર્વજ મહાપુરુષોની ઉદાત્ત શ્રુતભક્તિની અપૂર્વ ઝાંખી કરાવનાર

શ્રી આગામી વાચનાઓનો ભવ્ય ઇતિહાસ

★ ★ લેખક પૂ. મુનિશ્રી અભયસાગરજી ★ ★

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓએ નિષ્કારણ કરુણાના પ્રભાવે પ્રાણીમાત્રના હિતાર્થે અનાદિ કાળથી ઘર કરી બેઠેલ કર્મસત્તાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા સમર્થ મહામૂલી ધર્મોપદેશની વાણીનો અસ્ખલિત ધોધ વહાવ્યો હતો જેને કે વિશિષ્ટ ધારણા–શક્તિ અને ક્ષયોપશમની માત્રાવાળા પૂ. ગણધર ભગવંતોએ ઝીલીને ભાવિ જીવોના હિતાર્થે સૂત્ર રૂપે ગૂંથ્યો અને મોહનીય કર્મના સચોટ ક્ષયોપશમ માટે જે જરૂરી તે શ્રુતજ્ઞાનના વારસાને યથોચિત યોગ્યતા અને અધિકાર મુજબ પૂર્વાચાર્યો સાચવતા રહ્યા છતાં પંચમ આરાના વિષમ પ્રભાવથી લાચાર બની વિષમ વાતાવરણની પરિસ્થિતિને આધીન બની કેટલીક વાર પ્રાણના ભોગે પણ ટકાવવાની ઘણી મહેનત છતાં ભાવી જીવોના પુણ્યની અલ્પતાના કારણે ઘણું શ્રુતજ્ઞાન ગુમાવવું પડ્યું

આવા કપરા સમયે ગુમાઈ ગયેલ શ્રુતજ્ઞાનના નામે રહ્યુંસહ્યું થોડુંઘણું પણ શ્રુતજ્ઞાન અવ્યવસ્થિત ન થાય સંયમની આરાધનામાં અત્યંત જરૂરી શ્રુતજ્ઞાનને ટકાવવાના પવિત્ર કાર્યમાં સંયમીઓના ઉત્સાહની મંદતા ન થાય વગેરે અનેક કારણોથી તે તે કાળના શ્રુતસ્થવિર આરાધ્યપાદ શાસનનાયક આચાર્ય ભગવંતો આદિ શ્રમણ સંઘે શ્રુતસ્થવિરોનું સંમેલન કરી ગીતાર્થ મહાપુરુષોની સંમતિ અનુસાર શ્રુતજ્ઞાનની રક્ષા વૃદ્ધિ સંકલના આદિ અનેક કાર્યો કર્યાં છે કે જે શાસ્ત્રોમાં વાચનાઓ કહેવાણી છે તેનો ટૂંક પરિચય સામેના કોઠા પરથી વાચકોને થશે અને આ સંબંધી યથાશક્ય વિવેચન પ્રસ્તુત લેખમાં કરવા શુભ સંકલ્પ છે

સામેના કોઠા ઉપરથી શ્રીમહાવીર પરમાત્માના નિર્વાણ પછી ૧ વર્ષના ગાળામાં કેવા ભીષણ રાજકીય પ્રાકૃતિક વગેરે આક્રમણોના પ્રસંગે ગીતાર્થ મહાપુરુષોએ આત્મભોગ અને પ્રબલ પુરુષાર્થ કરીને શ્રુતજ્ઞાનના અણમોલ વારસાને સાચવવા બનતું કર્યું તેનો ટૂંક ખ્યાલ આવે છે

સામેનો કોઠો જોતાં પ્રભુ મહાવીરદેવના નિર્વાણ પછી નેવ્યાશી પખવાડિયે શરૂ થયેલ આ વિષમ (પાંચમા) આરાની કેટલી બધી વિષમતા સમજાય છે તેમાં પણ અધૂરામાં પૂરું હુંડાઅવસર્પિણીની પ્રાસંગિકતા ભેગી ભળી એટલે પછી "मर्कटस्य सुरापानं ततो वृश्चिकदंशनम् સુભાષિતની જેમ એટલી બધી સીમાતીત વિષમતા કાલની અનુભવાણી કે તરણતારણહાર શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના એકાંત હિતકર આપ્ત-વચનોના ખજાના સમા શ્રુતજ્ઞાનને પણ અવનવા કાલના ઝપાટા વચ્ચેથી પસાર થવું પડ્યું અને સમુદ્રની જગ્યાએ બિંદુ પ્રમાણ રહેવા પામ્યું. ખરેખર ! કાલઆદિની ઉચિત સામગ્રીના બળે વિપાકોદયમાં આવનારા તે તે અશુભ કર્મોના સમૂહવાળા જીવાત્માઓના પુણ્યની જ ખામી આમાં વધુ જવાબદાર ગણાય પણ સામાન્ય રીતે જનસમાજમાં માથુરી અને વલભી બે જ વાચનાઓ પ્રસિદ્ધ છે જે બંને ખરી રીતે એક

શ્રી આગમવાચનાઓની ટૂંક રૂપરેખા

નં	નામ	વાચનાકારક	વાચનાસ્થલ	વાચનાસમય	વાચનાફલ
૧	શ્રી શ્રુતસંકલનરૂપ આગમવાચના (પાટલિપુત્ર વાચના)	પ્રાય શ્રીસ્થૂલિભદ્રજી મહારાજ આદિશ્રમણસંઘ	શ્રી પાટલીપુત્ર	વીર નિ સ ૧૬૦ લગભગ ચરમશ્રુતકેવલી પૂ મ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીના સમયે	બારવર્ષી દુકાળના કારણે અવ્યવસ્થિત થયેલા અગિયાર અંગોનું વ્યવસ્થિત સંકલન થયું
૨.	શ્રી શ્રુતાભ્યાસરૂપ આગમવાચના (ઉજ્જયિની વાચના)	જૈન સમ્રાટ શ્રી સંપ્રતિ મની પ્રેરણાથી પૂ આ શ્રી આર્ય-સુહસ્તિસૂરિજી મ	શ્રી ઉજ્જયિની	વીર નિ સ ૨૪૫ થી ૨૯૧ વચ્ચેનો	કાળપ્રભાવે શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે મંદ ઉત્સાહી બનેલ શ્રમણ ભગવંતો પઠન પાઠનાદિમાં ઉદ્યમી બન્યા
૩.	શ્રી શ્રુતસંરક્ષણ સંકલનરૂપ આગમ-વાચના (કાલિંગી વાચના)	કલિંગ ચક્રવર્તી મહામેઘવાહન મહારાજા ખારવેલની પ્રેરણાથી પૂ આ. શ્રી સુસ્થિત સૂરિ મ. તથા પૂ. આ શ્રી સુપ્રતિબદ્ધસૂરિજી	કલિંગ દેશમાં કુમારગિરિ પર્વત	વીર નિ સ ૩૦૦ થી ૩૩૦ ની વચ્ચેનો	મગધ સેનાપતિ પુષ્યમિત્રે આપખુદ રાજા બની જૈન શ્રમણો પર વર્તાવેલ કાળા કેર-જુલ્મથી અવ્યવસ્થિત થઈ ગયેલ શ્રમણભગવંતો આ વાચના પછી સુચારુરૂપે શ્રુતાભ્યાસ કરી શક્યા
૪	શ્રી શ્રુતાનુયોગ વિભાજનરૂપ આગમવાચના (દશપુરીય વાચના)	પૂ આ શ્રી. આર્યરક્ષિત સૂરિજી મ	શ્રી દશપુરનગર હાલ મંદસોર (માલવા)	વીર નિ સ ૫૯૨ લગભગમાં	વિંધ્ય સાધુ જેવા પોતાના પ્રકાંડ મતિવાળા શિષ્યના ઉત્સાહ ભંગ ઉપરથી ભાવિ જીવોના હિતાર્થે, સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનને ચાર અનુયોગમાં વહેંચી નાખ્યું
૫	શ્રી શ્રુતસંરક્ષણ વ્યવસ્થારૂપ આગમવાચના	પૂ આ. શ્રી સ્કંદિલસૂરિ મ. પૂ આ નાગાર્જુનસૂરિ મ. સ્વતંત્ર	મથુરા વલભીપુર(વળા)	વીર નિ સ ૮૨૭ થી ૮૪૦ના વચ્ચેના કાળમાં	ઉપરાઉપરી પડતા ભયંકર દુકાળોથી હતવિહત વ્યવસ્થાશક્તિવાળા શ્રમણ ભગવંતો આ વાચનાથી શ્રુતજ્ઞાનને પુનઃ શૃંખલાબદ્ધ કરી પઠનપાઠનાદિ દ્વારા સદુપયોગ કરી શક્યા (મતાન્તરે શ્રુતજ્ઞાન પુસ્તકારૂઢ પણ થયું)
૬.	શ્રી. શ્રુતપુસ્તકારોહણ રૂપ આગમવાચના	પૂ આ શ્રી. દેવર્દ્ધિગણી-ક્ષમાશ્રમણ, પૂ. આ. શ્રી. કાલકસૂરિ મ. સંયુક્ત	વલભીપુર(વળા)	વીર નિ સં. ૯૮૦માં	આ વાચનાથી તો અનહદ લાભ થયેલ આજે પ્રત્યક્ષ જોવાય છે. સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનને ગીતાર્થ મહાપુરુષોની સંમતિ પૂર્વક પુસ્તકારૂઢ કરવાથી શ્રુતજ્ઞાન ચિરજીવ બન્યું (મતાન્તરે પાંચમી વાચના વખતના પાઠભેદોનું નિરાકરણ થયું)

આની પાછળ મહત્ત્વનુ કારણ એ છે કે જૈન શાસને પ્રથમથી જ કૃત્રિમ–પ્રાતિભાસિક થતા લાભની અવગણના કરીને થોડા પણ નક્કર મૌલિક લાભની દૃષ્ટિ મુખ્ય રાખી હતી અને મોહનીયકર્મના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ અને ચોક્કસ મર્યાદાઓની ભૂમિકાએ પહોંચેલાના હાથમાં જ મહામૂલા શ્રુતજ્ઞાનના વારસાને રાખવાની દીર્ઘદૃષ્ટિ કુનેહપૂર્વક રાખી હતી અને આજે પણ છે જેને કે આજના બુદ્ધિના અજીર્ણના પરિણામે કેટલાક ભલે સંકુચિત દૃષ્ટિનું દાખલ આપતા હોય પણ ખરી રીતે તેમાં બહુ ગહન તત્ત્વ છે કે જે ગુરુગમથી પૂર્ણ પણે વિવેકબુદ્ધિથી સમજવાની જરૂર છે

વળી બીજી વાત જૈનશાસને ગમે તેટલી જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમની માત્રાની મોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમની સહકારિતા સિવાય ફૂટી કોડીની પણ કિંમત માની કે સ્વીકારી નથી, તેથી શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓના વચનો (જે કે સર્વથા મોહનીયકર્મના ક્ષય પછી વિશુદ્ધ–આત્મસ્વરૂપી કેવલજ્ઞાનબલે પ્રરૂપાયેલા છે)ને પોતાની જ્ઞાનાવરણીય કર્મની અમુક ક્ષયોપશમની (મોહનીય કર્મની અસરવાળી) માત્રાબલે વિસંવાદી કે અશ્રદ્ધારૂપે પ્રતિપાદન કરનારા ગમે તેવા સાડાનવ પૂર્વ સુધીનું પ્રકાંડ જ્ઞાન મેળવી જગતમાં બૃહસ્પતિ વરૂપ દેખાતા જ્ઞાનીઓને પણ જૈન શાસને ઉપાડીને ફેંકી દેતા વાર નથી કરી અને पयमवि असद्दहंतो सुत्तत्थ मिच्छदिट्ठीओ (બૃહત્ સંગ્રહણી ગ ૧૫૩ ઉત્તરાર્ધ)નો ટંકારવ કરી શ્રદ્ધા–જિજ્ઞાસા નિરપેક્ષ સ્વતંત્ર બુદ્ધિને બિલકુલ સ્થાન આપ્યુ નથી નહિ તો જૈનેતરોમાં પ્રસિદ્ધ श्रुतयो विभिन्ना स्मृतयश्च भिन्ना नैको मुनियस्य वचः प्रमाणम् ની કહેવતની જેમ જૈનદર્શનમાં પણ चुण्णिओ विभिण्णा वित्तीओ विभिण्णा ण एगो मुणी जस्स वयण पमाणम् ના જેવુ કંઇક કહેવાત ! અને 'બારભૈયા ને તેર ચોકા' ની કહેવતને ચરિતાર્થ કરતી અન્ય ધર્મોમાં થયેલી પાંચસે સુભટવાળી અવ્યવસ્થા જૈનશાસનમાં પણ પેસી ગઈ હોત ! પણ આ બધુ નથી થવા પામ્યુ તેમા પૂર્વના મહાપુરુષોએ નિયત કરેલ ચોક્કસ વ્યવસ્થાત્મક બધા જ પાછળની તે તે ગીતાર્થ મહર્ષિઓની આર્ષ દિવ્યદૃષ્ટિ જ પ્રધાન કારણ છે

આટલું પ્રાસંગિક વિવેચન કરવા પાછળ મુખ્ય આશય એ છે કે આજે ચોમાસાના અળસિયા કે સમૂર્ચ્છિમ જીવોની અવ્યવસ્થિતપણે વધતી સંખ્યાની લોભામણી વાતના પ્રવાહમાં તણાઈને સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ છત્રીસના આંકની જેમ સાવ બેમેળ બનતા સાધનોથી ભૌતિકવાદની જેમ પ્રતિભાસિક અગર મહાવિનાશને નોતરનારા ક્ષણિક સ્વલ્પ–નજીવા લાભોના પ્રલોભનમાં આપણા પૂર્વજોએ પ્રાણના ભોગે પણ ટકાવી રાખેલ જગતના કલ્યાણ માટે રચાયેલ સાંસ્કૃતિક પવિત્ર સાધનોને સાચવવા પાછળ કરેલી જોઈતી હિતકર પ્રવૃત્તિઓના આદર્શને આપણે કેટલી વાર વીસરી જઈએ છીએ એટલું જ નહિ પણ હાનિ–વિનાશના સાધનોને લાભપ્રદ અને લાભદાયી સાધનો પ્રત્યે પૂર્ણ અવગણના ઉપેક્ષા કરી સત્યને અસત્ય અને અસત્યને સત્યરૂપે માની લેવાની વિપર્યસ્ત દૃષ્ટિરૂપ મહાભયંકર કારમા મિથ્યાત્વને કેટલીક વાર આપણે જાતે જ પોષના હોઈએ છીએ.

આવી ભયંકર ભૂલમાંથી બચી આગમવાચનાઓના પવિત્ર રહસ્યને સમજવા દ્વારા આપણું જીવન અને વર્તન જ્ઞાનીઓના વચનોને અનુસરનારુ બને એ જ શુભ આશય આ બધા લખાણ પાછળ રહેલ છે

હવે એક બીજી વાત ખાસ મહત્ત્વની આ પ્રસંગે સમજવા વિચારવા જેવી છે કે જેવી રીતે વીર નિ. સ ૧ સુધીમાં શ્રુતજ્ઞાનને તે તે કાલના ઝપાટામાંથી બચાવીને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે પ્રસંગે પ્રસંગે ૭ વાચનાઓ થઈ તેવી રીતે વીર નિ સ ૯૮૦ માં શ્રી દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણ ભગવંતે સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનને પુસ્તકારૂઢ કર્યા પછી ખાસ તેવી કોઈ વાચનાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ નહોતી.

★

શુભયોગમાં સ્થાપના અને સુસંસ્મરણો

લેખક : શ્રી. ફતેચંદ ઝવેરભાઈ · મુંબઈ

શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ સ્થાપિત શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની પચાસ વર્ષ પહેલાં એવા શુભ યોગમાં સ્થાપના થઈ હશે કે જેથી ઉત્તરોત્તર તેમનું સાહિત્ય – કાર્ય પ્રગતિ કરી રહ્યું છે અને જેથી તેમના અમર આત્માને સંતોષ થતો હશે હાલના એ ફંડના ટ્રસ્ટીશ્રીઓએ પ્રચાર–ભેટની યોજના તરીકે ૪૬૧ સંસ્થાઓને સંવત ૨૦૧૨ના ચૈત્ર વદ ૦)) સુધી દશથી સોળ પુસ્તકો આપ્યાં છે, ૧૦૭ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, જૈન જગત સમક્ષ પચાસ વર્ષમાં જિનાગમ અને ગ્રંથોના પ્રકાશન રૂપે ઉજ્જવળ શ્રુતભક્તિ કરી છે અને તેથી જ એ સંસ્થા સુવર્ણમહોત્સવનું મંગળમય કાર્ય કરવાને યોગ્ય પુરવાર થાય છે પ્રસ્તુત દેવાનંદ સુવર્ણાંકનું પ્રકાશન કરવાનું શ્રી કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી, કે જેઓએ થોડા વર્ષો થયાં પુસ્તકોનું સંશોધન કરાવી પ્રકાશન કરવાના ઉત્તમ કાર્યની સેવા સ્વીકારી છે, તેઓએ માથે લીધું છે, અને તેથી તેઓ જૈન સાહિત્યસૃષ્ટિના અભિનંદનને પાત્ર છે

ખાસ કરીને પ્રાચીન ઉત્તમ ગ્રંથો સિરિવાલ કહા, શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય, કમ્મપયડી, ધર્મસંગ્રહ, ધર્મકલ્પદ્રુમ, તત્ત્વાર્થાધિગસૂત્ર, કલ્પસૂત્ર, સિદ્ધહેમશબ્દાનુસાશન, જૈન કુમાર સંભવ મહાકાવ્ય, અભિધાન ચિંતામણિ, શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણસૂત્ર, નંદિ, અનુયોગદ્વાર, ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક અને જંબુદ્વીપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે આગમો, ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા વગેરે જે ગ્રંથો પુનઃ પ્રકાશનને યોગ્ય છે વગેરે ગ્રંથ સમૃદ્ધિ સંશોધન કરીને પ્રકાશિત કરેલી છે હવે પછીની નવીન યોજનામાં અપ્રકટ આગમપંચાંગીના ગ્રંથો સંશોધન કરાવી પ્રકાશિત કરવાનો સંસ્થાનો મનોરથ છે અને તે માટે તાજેતરમાં અનેક ગ્રંથો પ્રકાશન માટે નક્કી કરેલા છે જૈન સાહિત્યસૃષ્ટિ માટે આ આનંદનો વિષય છે પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓ કૃત અનેક રાસાઓની હકીકત જૈન રાસમાળા રૂપે આ સુવર્ણાંકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે ગુર્જર ભાષાના કાવ્ય, જે સાહિત્યમાં જૈન સાધુવર્ગોનો કેટલો વિશાળ ફાળો છે તેમજ સહુથી પ્રથમ ગુર્જર કાવ્યોના રચયિતા જૈન સાધુઓ છે, એ પુરવાર કરવા માટે ઉચિત છે આનંદ કાવ્ય મહોદધિના આઠ ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા છે અને વધુ ભાગો પ્રસિદ્ધ કરવા હું સૂચન કરું છું જેથી અપ્રગટ રાસાસંગ્રહ બહાર આવે

સુસંસ્મરણો:–ખાસ કરીને સ્વ. પૂ. આનંદસાગરસૂરિજી આ સંસ્થાના પ્રકાશનોના મુખ્ય સર્જક હતા અન્ય અઢાર મુનિરાજો અને પાંચ ગૃહસ્થોએ સંશોધન કર્યું છે આગમોનું અગાધ જ્ઞાન તેમનું હતું આગમોના વચનની સાક્ષીઓ તેમને મુખપાઠ જ હતી એક વખત સ્વ. પૂ. વિજયનેમિસૂરિજી પૂ. આનંદસાગરસૂરિજી, તથા પૂ. પં. મણિવિજયજી એ ત્રણે વિદ્વાનોની ત્રિપુટી જૈન જગતમાં પોતાના વ્યાખ્યાનોથી અને વિદ્વત્તાથી અદ્ભુત કાર્યો કરી રહી હતી સં. ૧૯૬૪ માં ભાવનગરમાં જૈન કોન્ફરન્સ ભરાણી હતી ત્યારે આ ત્રિપુટી ત્યાં હાજર હતી અમો પણ પૂ. આનંદસાગરજી પાસે શ્રીયુત મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડિયા સાથે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર વાંચતા હતા. અમારા પૂ. પિતાશ્રી એમની પાસે લોકપ્રકાશ વાંચતા હતા નરોત્તમ બી. શાહ પણ અભ્યાસ કરતા હતા એમના વ્યાખ્યાનોનો ભાવનગરમાં અલ્પ સ્વલ્પ લાભ અમોને મળ્યો હતો આવા સાક્ષરવર્યનો જૈન સમાજને વર્ષો થયાં અભાવ થયેલો છે અને એમની ન પૂરાય તેવી ખોટ જૈન સંઘને પડી છે

પ્રસ્તુત સંસ્થાનું પ્રકાશન ઉત્તેજનને પાત્ર છે આ સંસ્થા વધારે પ્રગતિશીલ થતી રહે અને જૈન સમાજને અનેક અપ્રગટ ગ્રંથોના સંશોધન દ્વારા સાહિત્યસૃષ્ટિને ઉજ્જવળ બનાવતી રહે તેમ શાસનદેવને પ્રાર્થના કરી વિરમું છું.

જૈન સજઝાયો ઉર્ફે સજઝાયમાળા

★

★ લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ મોતીચંદ વકીલ સુરત ★

સજઝાય શબ્દનો અર્થ સદ્ધ્યાન એટલે સારુ ધ્યાન થાય છે સજઝાયને સ્વાધ્યાય પણ કોઈ કોઈ વખત કહેવામાં આવે છે સ્વાધ્યાય શબ્દનો અર્થ અભ્યાસ કરવો એવો થાય છે પ્રથમ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ એટલે ગણધરોએ આગમોની રચના કરી મુખ્યત્વે તે આગમો માગધી ભાષામાં હતા. તે વખતે બિહાર (મગધ) વગેરે પ્રાંતોમાં તે ભાષા પ્રચલિત હતી. ત્યારપછી તે ભાષાનું સ્થાન સસ્કૃત ભાષાએ લીધું. ત્યારબાદ ગુજરાતી હિન્દી વગેરે ભાષાઓ પ્રચારમાં આવી જે અત્યારે ચાલુ છે આ પ્રમાણે મગધયુગ સસ્કૃતયુગ અથવા બ્રાહ્મણયુગ અને ગુજરાતી યુગ એવા ત્રણ વિભાગો પાડી શકાય એ દરેક યુગમા આપણા પૂર્વાચાર્યોએ સ્વપરહિતના કલ્યાણ માટે જુદા જુદા પુસ્તકોની રચનાઓ કરી

જૈનધર્મ પણ પૂર્વમાંથી પશ્ચિમ દેશોમાં અને પછી ગુજરાતમાં આવ્યો છેલ્લા ૫૦૦મા સૈકાથી ગુજરાતી ભાષાનો યુગ કહી શકાય. એ દરમ્યાન આપણા પૂર્વાચાર્યોએ અપભ્રંશ ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓમાં માગધી અને સસ્કૃત ગ્રંથો ઉપરથી ચરિત્રો રાસો સજઝાયો છંદો લાવણીઓ દુહાઓ ચૈત્યવદનો સ્તવનો ચોવીશીઓ વીશીઓ ચોપાઈઓ વગેરેના રૂપમાં આપણા શાસ્ત્રોમાં આવેલ સિદ્ધાંતો અને ચરિત્રો કથાઓ વગેરેના જુદા જુદા રૂપમાં ગુથણી કરી એ પ્રમાણે સજઝાયોની પણ રચનાઓ કરી

૧૫મા સૈકાથી ૧૮મા સૈકા સુધીની એવી પ્રાચીન અને પૂર્વાચાર્યોની સજઝાયો મળી આવે છે જુદા જુદા સજઝાયમાળાના ગ્રંથોમાંથી તારવતાં લગભગ ૩ ની સખ્યાની સજઝાયો મળી આવે છે જેમ રાસાઓ વગેરેની લગભગ ૮ થી ૧ ની સખ્યા મળી આવે છે તેમ સજઝાયોની સખ્યા ૩ થાય છે તેમાં મુખ્યત્વે જ્ઞાનવિમળ ઉર્ફે નયવિમળની ૭૫ ઉદયરત્નની ૫ રૂપવિજયજીની ૧૫ સમયસુંદરની ૧૫ યશોવિજયજીની ૧ (અઢાર પાપસ્થાનક અગિયાર અગ આઠ દૃષ્ટિ વગેરેની જુદી જુદી ગણતાં વધારે થાય) મેરુવિજયજીની ૧ જીનહર્ષની ૮ વીરવિજયજીની ૮ લબ્ધિવિજયજીની ૮ સકલચંદની ૫ પદ્મવિજયજીની ૫ ક્ષમાકલ્યાણની ૫ બીજાઓની ૪-૩-૨-૧ અનુક્રમે મળી આવે છે એકદર સખ્યા ૨૭૫ થી ૩ થાય છે કેટલીક સજઝાયો તો એવી સરસ હોય છે કે ગાનાર બરાબર હોય તો પ્રતિક્રમણાદિ પ્રસગોએ બહુ આલ્હાદ અને આનદ ઉપજાવે છે રાસાઓ અને સજઝાયો વગેરે સગીત સાથે ગાવામાં આવે તો કેવુ સારું. સજઝાયમાળાના ઘણા પુસ્તકો અત્યાર સુધીમાં છપાયા છે તેમાં કોઈમાં ફક્ત સજઝાયોના નામો જ આપવામાં આવ્યા હોય છે તો કોઈકમાં નામો અને કર્તાઓ સાથે આપ્યાં હોય છે તો કોઈકમાં સજઝાયના નામો અને કર્તાના નામો આપ્યા છે પરતુ બધું એકી સાથે કોઈ પણ પુસ્તકમાં આપેલુ જોવામાં આવતું નથી.

સજઝાયો મુખ્યત્વે બે વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવી હોય છે સતાસતીઓ મહાપુરુષો અને જુદા જુદા વિષયો એમ બે વિભાગમાં મુખ્યત્વે વહેંચેલી જોવામાં આવે છે હવે એક જ વિષય ઉપર અને એક જ સતાસતી અને મહાપુરુષો ઉપર જુ। જુદા આચાર્યોએ જુદી જુદી સજઝાયો જુદી જુદી સાલોમાં

સત્‌શાસ્ત્રનો ઉપકાર+

[લેખક — ડૉ. ભગવાનદાસ મનસુખભાઈ મહેતા, એમ બી બી એસ, મુંબઈ]

"પ્રાણીમાત્રનો રક્ષક બાંધવ અને હિતકારી એવો કોઈ ઉપાય હોય તો તે શ્રી વીતરાગનો ધર્મ છે"

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

સત્‌શાસ્ત્રને ઉપમા જીવમાત્રના હિતરૂપ વીતરાગધર્મના નિરૂપક વીતરાગ સત્‌શાસ્ત્ર જ છે વિશ્વકલ્યાણકારી આ સત્‌શાસ્ત્રનો ઉપકાર અમાપ છે તેને જેટલી ઉપમા આપીએ તેટલી ઓછી છે શાસ્ત્ર એ અહિતમાંથી નિવર્તાવી હિતમાં પ્રવર્તાવનાર સન્મિત્ર-'કલ્યાણ મિત્ર' છે શાસ્ત્ર એ અપાર ભવસાગરમાંથી જીવને પાર ઉતારનારી નૌકા છે શાસ્ત્ર એ શિવસુખની જન્મદાત્રી જનની છે આદિ. શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજીએ યોગબિંદુમાં * કહ્યું છે તેમ 'શાસ્ત્ર એ પાપ-આમયનું ઔષધ છે, શાસ્ત્ર એ પુણ્યનું નિબંધન છે શાસ્ત્ર એ સર્વત્ર ગમન કરનારું ચક્ષુ છે, શાસ્ત્ર એ સર્વ અર્થનું સાધન છે' અથવા દર્શનપ્રભાવક **મોક્ષમાળા** (બાલાવબોધ) ગ્રંથમાં પરમ ભાવોલ્લાસથી 'જિનેશ્વરની વાણી'ની સ્તુતિ કરતાં **પરમ તત્ત્વદ્રષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ** પ્રકાશ્યું છે તેમ એને ઉપમા આપવાની તમા રાખવી તે વ્યર્થ છે, અર્થાત્ એ અનુપમેય હોઈ એને ઉપમા આપી શકાય એમ નથી

શાસ્ત્રનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ શાસ્ત્ર એટલે શાસ્તા પુરુષનું, આપ્ત પ્રમાણભૂત જ્ઞાની પુરુષનું વચન જીવને મોક્ષમાર્ગ સંબંધી જે શાસન-આજ્ઞા કરે અને ભવભયથી ત્રાણ-રક્ષણ કરે તે 'શાસ્ત્ર', એવો તેનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ જ તેનું પરમ ઉપકારીપણું સૂચવે છે અને આવું શાસ્ત્ર તો નિર્દોષ એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞનું જ વચન હોઈ શકે, બીજા કોઈનું નહિ 'અધ્યાત્મોપનિષદ'માં ન્યાયાચાર્ય મહર્ષિ

+ લેખકના પ્રજ્ઞાવબોધ મોક્ષમાળા ગ્રંથ (પ્રગટ થયેલ) અંતર્ગત આ લેખ અત્ર કંઈક વિસ્તારીને આપ્યો છે

* "पापामयौषधं शास्त्रं शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम्। चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं शास्त्रं सर्वार्थसाधनम्॥"

—श्री योगबिन्दु

"અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે,
સકલ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે,
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઇ મેં માની છે,
અહો! રાજચંદ્ર! બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે"

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રણીત મોક્ષમાળા

ક ા ો ર દ ન ા ઘુ છે

'शासनात्त्राणशक्तेश्च बुधैः शास्त्रं निरुच्यते।
वचनं वीतरागस्य तच्च नान्यस्य कस्यचित्'॥

—શ્રી યશોવિજયજી

કે ના ા –દ્વ–મોહાદિ હોય અને જ્ઞાન-દર્શન આવરણ ટળ્યા છે તે જ પુરુષ આપ્ત
કે ર ર નતે આવરણ હોય તો અપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે તેનુ વચન અસત્ય પણ હોય ને તેના પર
વિશ્વાસ મૂકી શકાય નહિ અને રાગ દ્વેષ-મોહાદિ હોય તો તેથી પણ અસત્ય વદવાનો
આપ્ત વચન ાસ આવે એટલે પણ વિશ્વાસ રાખી શકાય નહિ પણ નિરાવરણ જ્ઞાન હોય અને
રાગ-દ્વેષ રહિતપણુ-નિર્દોષપણુ હોય તો જ તેનુ વચન સપૂર્ણ સત્ય હોઇ પરમાર્થે
વિ ાપાત્ર આપ્ત હોય શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીએ મોક્ષમાળામા લખ્યુ છે તેમ નિર્દોષ નરનુ કથન માનો
તે ણે અનુભવ્યુ એટલે જે કોઇ સર્વજ્ઞ વીતરાગ હોય તેજ આપ્ત છે ને તેનુ જ વચન આપ્ત છે અર્થાત્
પરમ પ્રમાણભૂત હોઈ પરમાર્થ આપ્ત-પરમ વિશ્વાસપાત્ર છે અને આવુ જે આપ્ત વચન તે જ આગમ
અથવા નિ ાનપાત્ર એવુ શાસ્ત્ર છે આ અગે મહર્ષિ શ્રી સમતભદ્રાચાર્યજીએ 'આપ્તમીમાસા'મા
કહ્યુ છે કે–

दोषावरणयोर्हानिर्नि शेषास्त्यतिशायनात्।
क्वचिद्यथा स्वहेतुभ्यो बहिर तमलक्षय ॥

—આપ્તમીમાસા

આમ સત્ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેના સત્પુરુષનુ સત્વચન તેજ સત્શાસ્ત્ર અથવા સદાગમ છે અને તે જ
વસ્તુનુ સત્ ર૫ ાર્થી જીવનુ સાચુ કલ્યાણ કવાને સમર્થ હોય છે કા ણ કે મહાયોગમલમ પજ તે તે
મહાપુરુષોનો ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા અક્ષર સ્વરૂપે વ્યક્ત થઇ તેમની કૃતિઓમા
મતશા પ્રગટપણે અક્ષર સ્વરૂપે ા છે પ્રત્યક્ષ આત્મજ્ઞાની વીત ાગ સદ્ગુરુના વિરહે આવા
શ્રેયસ્કરપણ પરોક્ષ આત્મા ામી સદ્ ુરુઓના વચનનુ અવલબન જીવને ાકર થઈ પડે છ
અથવા સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ આત્માદિ અસ્તિત્વના નિરૂપક આ સત્શાસ્ત્ર સુપાત્ર
જીવને પરમ ઉપ ાગી આધા ભૂત થઈ પડે છ આમ આત્મા સમજવા અર્થે શાસ્ત્રો ઉપકારી છે અને તે પણ
ત્ર છેદ રહિત પુરુષને

અને મત્ શાસ્ત્ર એમ કહ્યુ છે તે અસત્શાસ્ત્રનો વ્યવચ્છેદ કરવા માટે છ કારણ કે સત્
શાસ્ત્ર જીવને ઉપકારી થાય છ અસત્શાસ્ત્ર તો ઉપ ારી નહિ પણ અપકારી થાય છ રાગ-દ્વ-મોહની
વૃદ્ધિ કરનાર અસત્શ સ્ત્ર તો મનને વ્યામોહ પમાડી વિષયથી વ્યાકુલ કરી મોહમાર્ગમા
મત્ શાસ્ત્ર માર્ગ પ ડ મહર્ષિશ્રી શુભચન્દ્રાચાર્યજીએ 'જ્ઞાનાર્ણવ'મા કહ્યુ છ તેમ
અમૂત કુશાગ્ર નિર ડ ભ કાનને મીઠ મીઠ લાગે પણ પછી તો અવિદ્યાનુ ઝેર ચ્યાવી જીવને
ર્ન ળત છ ના અસત્શાસ્ત્રનુ આત્માર્થીને શુ પ્રયોજન? ગત રુ ન્ય એવુ
મન ન મન ારી રાજ વિદ્યા અન-નિ ના માં કર' એમ યોગબિંદુમા મા ર્ષિ શ્રી
હરિભ ાચાર્યજીએ લખ્યુ છે તમ અન-કામની બાબતમા લોકો વિના ઉપદેશ પણ પટુ હોય વગર
શિખ ર પ આપોઆપ પ્ર ર્તે છ પણ ધર્મ ની બાબતમા તો શાસ્ત્રોપદેશ વિના પ્રવૃત્તિ નથી ન ી માટે
તેમા શાસ્ત્રને જ પ્રમાણભૂત ગણી તદ્ઉક્ત વિધિ અનુસાર મુમુક્ષુ આદરે તો ન જ એ જ એને આત્મહિતનો હેતુ છ

"उपदेशं विनाप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः ।
धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो हितः" ॥

—શ્રી યોગબિંદુ

કારણ કે આ કરવું ને આ ન કરવું એમ આત્મપદાર્થને અવિરોધરૂપ વિધિ-નિષેધ જે દાખવે છે એવું સત્‌શાસ્ત્ર જ મોહાંધકારભર્યા આ લોકમાં આલોક (પ્રકાશ) કરનારો દીવો છે. અંધકારવાળા ઘરમાં દીવો

શાસ્ત્રદીપક વિના અંધારૂં

થતાં જેમ તત્ક્ષણ અંધકાર નાશ થઈ ત્યાં રહેલા સર્વ પદાર્થ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમ સત્‌આગમરૂપ દીવો ત્રિલોકીરૂપ મકાનના સર્વ પદાર્થમાત્રનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે અને કર્મભાવરૂપ અજ્ઞાન અંધકારને આત્મભાવરૂપ જ્ઞાનપ્રકાશ વડે નાશ કરે છે. સત્‌શાસ્ત્ર એ અજ્ઞાનાંધજનોને તત્ત્વદૃષ્ટિ અર્પનારૂં જ્ઞાનચક્ષુ છે. આ દિવ્ય નયનથી જ સન્માર્ગનું સમ્યગ્‌દર્શન થાય છે, આ પરમાર્થદૃષ્ટિ વિના તો બધું ય અંધારૂં છે, 'આંખ વિનાનું અંધારૂં રે' આ આધ્યાત્મિક તત્ત્વદૃષ્ટિના ઉન્મીલન વિનાની જે સત્‌શાસ્ત્રનિરપેક્ષ ધર્મક્રિયા છે તે પણ **શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના** શબ્દોમાં 'અંધપ્રેક્ષાક્રિયાતુલ્ય' છે, કારણ કે અંધપણાને લીધે માર્ગ ન દેખતો આંધળો ઉન્માર્ગે જઈ જેમ ઊંડા ખાડામાં પડી જાય, તેમ દૃષ્ટિઅંધપણાને લીધે સન્માર્ગ નહિ દેખતો અજ્ઞાની જીવ ઉન્માર્ગે ગમન કરી દુર્ગતિરૂપ ગર્તામાં-ખાડામાં પડી જાય છે, પણ સત્‌શાસ્ત્રનું અવલંબન જીવને હસ્તાવલંબરૂપ થઈ પડી દુર્ગતિમાં પડતો અટકાવે છે અને તેને સદ્ધર્મમાં ધારી રાખી આત્મઉન્નતિને પંથે ચઢાવે છે.

"न यस्य भक्तिरेतस्मिंस्तस्य धर्मक्रियापि हि
अंधप्रेक्षाक्रियातुल्या कर्मदोषादसत्फला ॥"

—શ્રી યોગબિંદુ

સત્‌શાસ્ત્ર એ ભવઅરણ્યમાં ભૂલા પડેલા જીવ-પથિકને ઉત્તમ માર્ગદર્શક ભોમિયો છે, મોક્ષમાર્ગના પ્રવાસીને દિશાદર્શન કરાવનારો પરમ સહાયક સોબતી છે. તેની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક ચાલતાં માર્ગનું

શાસ્ત્ર ભોમિયો

અવિકલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની સહાયથી માર્ગ દેખતો દેખતો સિંહશિશુ સમો મુમુક્ષુ મોક્ષમાર્ગે નિર્ભયપણે પ્રગતિ કરતો જાય છે. આમ આગળ ને આગળ પ્રયાણ કરતો તે ભયાનક અટવી વટાવી જઈને સુંદર રાજમાર્ગ પર આવી જાય છે, એટલે આગળનો મોક્ષસ્થાન ભણીનો રસ્તો ચોખ્ખે ચોખ્ખો દેખાય છે. એટલે પછી શાસ્ત્ર-ભોમિયાના 'દિગ્દર્શન' પ્રમાણે તે અનુભવ-મિત્રની સહાયથી આત્મસામર્થ્ય યોગથી આગળ વધી મોક્ષસ્થાને પહોંચે છે.

"पदमात्रं हि नान्वेति शास्त्रं दिग्दर्शनोत्तरम् ।
ज्ञानयोगो मुनेः पार्श्वमाकैवल्यं न मुञ्चति" ॥

—શ્રી યશોવિજયજી કૃત અધ્યાત્મોપનિષદ્

"દિશિ દેખાડી રે શાસ્ત્ર સવિ રહે, ન લહે અગોચર વાત,
કારજ સાધકબાધક રહિત જે, અનુભવ મિત્ત વિખ્યાત
વીર જિનેશ્વર પરમેશ્વર જયો"

—શ્રી આનંદઘનજી

શ્રુતજ્ઞાન એ ભવરોગનો નાશ કરનારી દિવ્ય ઔષધિ અથવા અમૃત સંજીવની છે એટલે ભવ-રોગનું નિ ા ણ કરે જ્ઞાનીના વચનો વિભ્રમનું વિરેચન કરાવનારા છે એમ જાણી તે પરમશાંતરસમૂળ વીતરાગ વચનામૃતોનું નિરંતર સેવન કરવા યોગ્ય છે કારણકે રાગ-દ્વેષ મોહરૂપ ત્રિદોષથી આ જીવને સત્ સ્વરૂપથી નિપાતરૂપ સન્નિપાત લાગુ પડ્યો છે વીતરાગરૂપ સદ્વૈદ્ય સત્શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કરેલી રત્નત્રયીરૂપ માત્રાનું જીવ જેમ જેમ સેવન કરે તેમ તેમ તેનો આ ત્રિદોષ સન્નિપાત અવશ્ય દૂર થાય છે અને તેને આત્મામાં નિરોગરૂપ વાસ્થ્ય-આરોગ્ય લાભ પ્રાપ્ત થતો જાય છે પરમશાંત સુધારસ જેનું મૂળ છે એવી આ અનંત ઔષધિની શક્તિ અમૃત જેવી છે અમૃત જેમ મરેલાને કે મૂર્છિતને જીવાડે છે સંજીવન કરે છે એમ કહે છે તેમ અમૃતસમી આ શ્રુતશક્તિ જીવન જીવાડે છે સંજીવન કરે છે પરમાર્થમય ભાવજીવન બક્ષે છે અને ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણમાંથી ઉગારી અમૃતત્વ આપે છે યાવત્ મોક્ષફળ પ્રાપ્ત કરાવે છે આ અંગે પરમતત્ત્વદૃષ્ટા શ્રીમદ્‌રાજચંદ્રના ટંકોત્કીર્ણ વચનામૃત છે કે—

રોગ આનૌષધિ
અમૃત સંજીવની

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ પ્રકાશે ત્યાં સુધી નિજ સ્વરૂપના નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાની પુરુષના વચનો આધારભૂત છે એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે તે સત્ય છે બારમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવા જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થયે નિર્વાણ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે અને તે દેહ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે નહીં તો જીવને પતિત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાંક ૪૮૭

કારણ કે જલથી જેમ વસ્ત્રનો મેલ દૂર થાય તેમ શ્રુત જલથી આત્માનો અંતરનો ભાવમલ દૂર થતો જાય છે ચિત્ત રત્ન શુદ્ધ થતું જાય છે ગાટે શાંત રસનું જમાં મુખ્યપણું છે શાંત રસના હેતુએ જેના સમસ્ત ઉપદેશ છે સર્વ રસ શાંતરસ ગર્ભિત જેમાં વર્ણવ્યા છે એવા શાસ્ત્રનો પરિચય તે સત્શ્રુતનો પરિચય છે તે મુમુક્ષુએ અવશ્ય કર્તવ્ય છે પરમ શાંત સ્વરૂપ વીતરાગના વચન-હિમાદ્રિમાંથી નિકળેલી એવી શાંત સુધારસના કલ્લોલો ઉછાળતી શ્રુતગંગાના નિર્મલ નીરમાં જે નિમજ્જન કરે છે તે આત્મા શીતલ શુચિ અને શુદ્ધ થાય છે અને તે દિવ્ય સરિતાના અખંડ શાંતવાહિતાના પ્રવાહમાં તણાતો જઈ પરમાત્માસ્વરૂપ સમુદ્રને મળે છે

શ્રુતગંગાનિમજ્જન
પરમાત્મસમુદ્ર
સંમિલન

જિનનંદન હિમાદ્રિ ઉદ્ભવ સ્થાન જેનું
ગણધર હૃદ ગોમે દિવ્ય ઉત્થાન જેનું
સુ અમૃતવિપૂર્ણા તે ા સુગ નગરને
ભગવતી શ્રુત ગંગા ભજ તે અગાને !

—યોગ દૃષ્ટિ કળશકાવ્ય (સ્વરચિત)

આગમસાહિત્ય અને આપણે

[લેખક—શ્રી મોહનલાલ દી. ચોકસી]

'દેવાનંદ સુવર્ણકે'મા સાહિત્ય સબંધી વાત ગોને એ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખી આજના વિદ્યમાન સાહિત્યના મૂળ સ્રોત પ્રતિ દષ્ટિ દોડાવતા એ તો વિદિત થયું સ્પષ્ટ જણાય છે કે ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરદેવે પ્રથમ ગણધર શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમને [illegible] વિષયો ઉપર પ્રવચન આપેલ તે સર્વની ગૂંથણીનું કાર્ય ગણધર મહારાજાએ કર્યું અને એ દ્વાદશાંગી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યું. અંગની શરૂઆતમાં જે પ્રથમ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે આ પ્રમાણે જણાય છે:-

'હે જંબુ! ભગવંત શ્રી વર્ધમાને ગણધર મુનિ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને [illegible] જે રીતે સમજાવ્યું તે પ્રમાણે તને હું (સુધર્મા સ્વામી) કહું છું.'

અંતિમ જિનની પાટે આવનાર અને વાણી એવા પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામીના આ વચનો પૂર્વે કહી ગયા તે વાતની પ્રતીતિરૂપ છે. બારમું દૃષ્ટિવાદ અંગ તો વિચ્છેદ ગયેલ છે અને બાકી અગિયાર અંગો જે હાલ જોવામાં આવે છે તે સર્વના મૂળમાં વાણી અને સમજણ પ્રભુ તીર્થંકરદેવની અને [illegible] ભિન્ન નામાભિધાન પાંચમા ગણધર મહારાજનું છે. આમ છતાં દરેક અંગનું જે શ્લોક પ્રમાણ નંદીસૂત્રમાં કહેલ છે તે મળતું નથી એટલે સહજ અનુમાની શકાય કે કેટલુંક જમાનામાં છૂટી ગયેલ છે. વળી કેટલાક સ્થળે પાછળથી પણ ઉમેરાયું છે. આમ બનવામાં જે કોઈને આશ્ચર્ય લાગે તેવું છે એમ [illegible] નો આ અંગને પાના પર લખવામાં લગભગ હજાર વર્ષનો જે ગાળો [illegible] તેમાં આ મહત્ત્વનો જ્ઞાન ગુરુ શિષ્ય પરંપરાના વારસા રૂપે અપાતો ખરો, પણ સમય અવસર્પિણી કાળના યોગે મનુષ્યના [illegible] થોડું થોડું વિસ્મૃત થતું ગયું.

વિદ્વાન પૂર્વાચાર્યોએ આગમ વચન આ રીતની વારસો યથાર્થ સ્વરૂપમાં જળવાઈ રહે તે માટે જુદાજુદા સમયે એ વાચના વિભાગવાળામાં પણ [illegible] કાર્ય વગર ઉચિત પ્રયત્નો કરી છે એ [illegible] એ મહાત્માઓને આભાર માન્યા સિવાય ચાલતું નથી. એમની જે નોંધ ઉપલબ્ધ થાય છે તે વાંચવાનું આ સ્થળ નથી. એ ઉપરથી એટલો તો સાર તારવી શકાય છે કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ તરફ નજર રાખી તેઓએ જ્ઞાન-ખજાનાને જાળવી રાખવાના યત્નો સેવ્યા છે.

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં બનેલ ઘટનાઓ [illegible] ડૉ. જેકોબીએ જૈનધર્મગ્રંથોની પ્રાકૃતભાષા અને બૌદ્ધ ગ્રંથોની પાલીભાષાની સરખામણી કરતા નિબંધમાં નોંધી છે એ જાણવા જેવી છે. એ ઉપરથી નિર્ગ્રંથ વર્ગોમાં મતભેદ [illegible] થયા તે વાત ઉપર જેમ પ્રકાશ પડે છે તેમ આજના અંગોમાં વપરાયેલી ભાષા મૂળ પ્રાકૃત [illegible] પ્રાકૃત છે અને ભગવંતના સમયની જ છે, દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે તો ફક્ત પુસ્તકારૂઢ કરવાનો જ પ્રયાસ કર્યો છે એ નિતરી સત્યના એ દાન દર્શન થાય છે.

સત્શાસ્ત્ર એ ભવરોગનો નાશ કરનારી દિવ્ય ઔષધિ અથવા અમૃત સંજીવની છે એટલે ભવરોગનું નિદાન કરનાર જ્ઞાનીના વચનો વિષયનું વિરેચન કરાવનારા છે એમ જાણી તે પરમશાંતરસમૂળ વીતરાગ વચનામૃતોનું નિરંતર સેવન કરવા યોગ્ય છે કારણકે રાગ-દ્વેષ, મોહરૂપ

શાસ્ત્ર ઔષધિ અમૃત સંજીવની

ત્રિદોષથી આ જીવને સત્ સ્વરૂપથી નિપાતરૂપ સન્નિપાત લાગુ પડ્યો છે વીતરાગરૂપ સદ્વૈદ્યે સત્શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કરેલી રત્નત્રયીરૂપ માત્રાનું જીવ જેમ જેમ સેવન કરે તેમ તેમ તેનો આ ત્રિદોષ સન્નિપાત અવશ્ય દૂર થાય છે અને તેને આત્મામાં સ્થિરતારૂપ સ્વાસ્થ્ય-આરોગ્ય લાભ પ્રાપ્ત થતો જાય છે પરમશાંત સુધારસ જેનું મૂળ છે એવી આ શ્રુત ઔષધિની શક્તિ અમૃત જેવી છે અમૃત જેમ મરેલાને કે મૂર્છિતને જીવાડે છે સજીવન કરે છે અમર કરે છે તેમ અમૃતસમી આ શ્રુતશક્તિ જીવને જીવાડે છે સજીવન કરે છે પરમાર્થમય ભાવજીવન બક્ષે છે અને ક્ષણે ક્ષણે ભયંકર ભાવમરણમાંથી ઉગારી અમૃતત્વ આપે છે યાવત્ મોક્ષફળ પ્રાપ્ત કરાવે છે આ અંગે પરમતત્ત્વદૃષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના ટંકોત્કીર્ણ વચનામૃત છે કે—

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ પ્રકાશે ત્યાં સુધી નિજ સ્વરૂપના નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાની પુરુષના વચનો આધારભૂત છે એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે તે સત્ય છે બારમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવા જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થયે નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે અને તે છેક પૂર્ણ દશા થતા સુધી છે નહીં તો જીવને પતિત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે ’

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાંક ૪૮૭

કારણ કે જલથી જેમ વસ્ત્રનો મેલ દૂર થાય તેમ શ્રુત જલથી આત્માનો અંતરનો ભાવમલ દૂર થતો જાય છે ચિત્તરત્ન શુદ્ધ થતું જાય છે માટે શાંત સત્શ્રુતનું મા મુખ્યપણું છે શાંતરસના હેતુએ જેના

શ્રુતગંગાનિમજ્જન પરમાત્મસમુદ્ર સંમિલન

સમસ્ત ઉપદેશ છે સર્વ રસ શાંતરસગર્ભિત જેણે વર્ણવ્યા છે એવા શાસ્ત્રનો પરિચય તે સત્શ્રુતનો પરિચય છે તે મુમુક્ષુએ અવશ્ય કર્તવ્ય છે પરમ શાંત સ્વરૂપ વીતરાગના વદન-હિમાદ્રિમાંથી નિકળેલી અને શાંત સુધારસના કલ્લોલો ઉછાળતી શ્રુતગંગાના નિર્મલ નીરમાં જે નિમજ્જન કરે છે તે આત્મા શીતલ શુચિ અને શાંત થાય છે અને તે દિવ્ય સરિતાની અખંડ શાંતવાહિતાના પ્રવાહમાં તણાતો જઈ પરમાત્માસ્વરૂપ સમુદ્રને મળે છે

જિનવદન હિમાદ્રિ ઉદ્ભવ સ્થાન જેનું
  ગણધર હર શીર્ષે ઊર્ધ્વ ઉત્થાન જેનું
સુ પ્રશમસલિલપૂર્ણા સેવ્ય સૂરિ નગેને
  ભગવતી શ્રુત ગંગા રક્ષજો તે અગોને !

—યોગદૃષ્ટિ કળશકાવ્ય (સ્વરચિત)

આગમસાહિત્ય અને આપણે

[લેખક-શ્રી મોહનલાલ દી. ચોકસી]

'દેવાનંદ સુવર્ણાંક'મા સાહિત્ય સબંધી વાત શોભે એ મુદ્દો ધ્યાનમા રાખી આજના વિદ્યમાન સાહિત્યના મૂળ સ્રોત પ્રતિ દૃષ્ટિ દોડાવતા એ તો દિવા જેવુ સ્પષ્ટ જણાય છે કે ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરદેવે પ્રથમ ગણધર શ્રી ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમને જુદા જુદા પ્રસંગે જે જે વિષયો ઉપર પ્રવચન આપેલ તે સર્વની ગૂથણીનુ કાર્ય ગણધર મહારાજાએ કર્યું અને એ દ્વાદશાંગી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યુ અંગની શરૂઆતમા જે પ્રયોગ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે આ પ્રમાણે જોવાય છે:-

'હે જંબુ ! ભગવંત શ્રી વર્ધમાને ગણધર મુખ્ય શ્રી ગોતમ સ્વામીને પદાર્થોનુ સ્વરૂપ જે રીતે સમજાવ્યુ તે પ્રમાણે તને હુ (સુધર્મા સ્વામી) કહુ છું'

અંતિમ જિનની પાટ સાચવનાર અંતેવાસી એવા પાચમા ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામીના આ વચનો પૂર્વે 'કહી ગયા તે વાતની' પ્રતીતિરૂપ છે બારમુ દૃષ્ટિવાદ અંગ જે વિચ્છેદ ગયેલ છે અને બાકી અગિયાર અંગો જે હાલ જોવામા આવે છે સર્વના મૂળમા વાણી અને સમજણ ખુદ તીર્થંકરદેવની અને શબ્દ રચના કિંવા નામાભિધાન પૂજ્ય ગણધર મહારાજનુ છે આમ છતા દરેક અંગનુ જે શ્લોક પ્રમાણ નંદીસૂત્રમા કહેલ છે તે મળતુ નથી એટલે સહજ અનુમાની શકાય કે કેટલુક ભૂલાયા છૂટી ગયેલ છે વળી કેટલાક સ્થળે પાઠભેદો પણ જોવાય છે આમ બનવામા જે ઊડીને આંખે વળગે તેવુ છે એક કારણ તો આ સર્વને પાના પર લખવામા લગભગ હજાર વર્ષનો જે આંતરો પડ્યો તે ... સ્મરણશક્તિના બળે આ મહત્ત્વનો જ્ઞાનરાશિ શિષ્ય પરંપરામા વારસા રૂપે અપાતો રહ્યો, પણ એમા અવસર્પિણી કાળના યોગે સમયના વહેણમા થોડુ થોડુ વિસ્મૃત થતુ ગયુ

વિદ્વાન્ પૂર્વાચાર્યોએ પ્રાપ્ત થયેલ આ કિંમતી વારસો યથાર્થ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહે તે માટે જુદાજુદા સમયે એ કાળના વિષમ સંયોગોમા પણ હિંમત હાર્યા વગર ઉચિત પ્રયાસો કર્યા છે એ નિર્વિવાદ છે એ મહાત્માઓને ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય રહેવાતુ નથી એની જે નોંધો ઉપલબ્ધ થાય છે તે વર્ણવવાનુ આ સ્થળ નથી એ ઉપરથી એટલો તો સાર તારવી શકાય છે કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ તરફ નજર રાખી તેઓએ જ્ઞાન-ખજાનાને રક્ષવા બનતા પ્રયાસો સેવ્યા છે

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના સમયમા બનેલ બનાવની જે નોંધ પ્રો. જેકોબીએ જૈનધર્મગ્રંથોની પ્રાકૃતભાષા અને બૌદ્ધગ્રંથોની પાલીભાષાની સરખામણી કરતા નિબંધમા લીધી છે એ જાણવા જેવી છે એ ઉપરથી નિગ્રંથ શ્રમણોમા સંપ્રદાય ભેદ થયા તે વાત ઉપર જેમ પ્રકાશ પડે છે તેમ આજના અંગોમા વપરાયેલી ભાષા મૂળ પ્રાકૃત યાને જૂની પ્રાકૃત છે અને ભગવંતના સમયની જ છે, દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે તો માત્ર પુસ્તકારૂઢ કરવાનો જ પ્રયાસ કર્યો છે એ નિતરા સત્યના એ દ્વારા દર્શન થાય છે

[illegible] the reign of Chandra Gupta a very severe famine lasting about [illegible] [illegible] Magadha the stronghold of the Jains At this time that is [illegible] Bhadrabahu who was the head of the then yet undivided [illegible] with a portion of his people to Southern India. Towards the [illegible] famine Sthulabhadra who had become the head of the remaining [illegible] e Jains during the absence of Bhadrabahu called a meeting of [illegible] at Patliputra the modern Patna It was this Council which collected [illegible] books consisting of 11 Angas and 14 Purvas the latter [illegible] ly put into the additional Anga thus making up altogether 12 Angas. The [illegible] monks who had remained in Magadha during the famine had been [illegible] the exigencies of the time to give up the habit which they had o[f] going about in entire nudity and to adopt the white dress. But the monks who had voluntarily exiled themselves were extremely dissatisfied on their return to Magadha with this change and they refused to hold any connection with the white robed monks and consequently refused to acknowledge the collection of the sacred books made by the Council of Patliputra during their absence declaring that for them the Purvas and Angas were lost

This was the main cause of the division of the Jains into 2 sections the Digambaras the naked ones and the Svetambaras the white-robed ones. From this we can see that the Svetamber Jains had their sacred books collected as far back as the end of the fourth century or the beginning of the third century B C that is to say about two centuries after Mahaviras death. But we are not to think from this that the Jains had no sacred writings for two centuries after Mahaviras death The very fact that their sacred writings were collected in about 300 B C shows that they must have existed for a long time, for such a long time that a need was felt to collect them and rarrange them. We see therefore no reason to disbelieve the Jain-tradition which says that Mahavira himself taught the Purvas to his immediate disciples the Ganadharas who in their turn composed the Angas. The very name Purvas (earlier) shows that they were composed before the Angas."

The Priority of Jainism over Buddhism નામના પુસ્તક કે જેના કર્તા રૂસ્તમ-બરજોરજી પારખ M A L. L. B છે અને જે સં ૧૯[illegible]માં પ્રગટ થયેલ છે તેમાંથી ઉપરનો અંગ્રેજી ઉતારો લીધો છે એ ઉપરથી સહજ જોઈ શકાય છે કે શ્વેતાંબર સંપ્રદાય પાસે જે અંગો મોજૂદ છે એ અતિશય અગત્યના છે અને પ્રાચીન છે

આ સંબંધમાં કલિંગમાં આવેલ હાથીગુફાનો લેખ પણ ઠીક પ્રકાશ પાડે છે ત્યાંના મહારાજા

ખારવેલે શ્રમણોની પરિષદ્ મેળવી હતી એ સંબંધમાં નીચેનું લખાણ એ સમયનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરે છે—
'અપ્રતિબદ્ધભાવે વિહરતા અને ઠેરઠેર ઉપદેશનો પ્રકાશ પાથરતા શ્રમણોને એક સ્થળે આમંત્રવા એ દુર્ઘટ કાર્ય ગણાતું ઉપરાઉપરી દુકાળો અને રાજ્યક્રાંતિઓને લીધે શ્રમણોના પરસ્પરના સંબંધ પણ ઘણા અંશે ક્ષીણ થઈ ગયા હતા

'શ્રમણો જ ઓલવાઈ જતા જ્ઞાનદીપકને મહામહેનતે જાળવી રહ્યા હતા સ્થવિરો પોતે જ એ કાળે વિદ્યાપીઠરૂપ હતા સ્મૃતિના જોરે જ ભગવંત **શ્રી મહાવીર દેવ** કથિત આગમનો પ્રવાહ પરંપરામાં વહી રહ્યો હતો કાળના વૈષમ્યે મૂળ સૂત્રપાઠ, અર્થ અને આચાર-વિધાનમાં મતભેદ પડવાના સંયોગો જન્મ્યા હતા, પણ સમ્રાટ ખારવેલે બહુશ્રુત શ્રમણોને બોલાવી એ સર્વ તાજું કરી લેવાની તેમજ ખૂટતી કડીઓ બેસાડી લેવાની વિરલ તક ગોઠવી દીધી આ સંમેલન મળવાનો સમય પાટલીપુત્રની પ્રથમ વાચના અને માથુરી વાચના વચ્ચેનો સંભવિત છે સંમેલને રાજવી ખારવેલને **દ્વાદશાંગીરક્ષક**નું બિરુદ આપ્યું હતું'

'સંમેલનમાં જે વિદ્વાન આચાર્યોએ અને પ્રજ્ઞાસંપન્ન મહાત્માઓએ ભાગ લીધો હતો, તેમાં આર્ય-મહાગિરિની પરંપરાના આર્યબલિસ્સહ, બોધિલિંગ, દેવાચાર્ય, ધર્મસેનાચાર્ય, નક્ષત્રાચાર્ય મુખ્ય હતા અને સુસ્થિત, સુપ્રતિબદ્ધ તથા ઉમાસ્વામી, (ઉમાસ્વાતિ) અને શ્યામાચાર્ય આદિ ત્રણસો સ્થવિરકલ્પી સાધુઓ મળી કુલ શ્રમણસંખ્યા પાંચસો જેટલી હતી આર્યા પોઇણીની આગેવાની હેઠળ ત્રણસો સાધ્વીઓએ પણ ભાગ લીધો હતો આ તો શ્રમણસંઘની વાત થઈ શ્રાદ્ધ સમૂહ પણ નાનોસૂનો નહોતો સાતસો શ્રાવકો અને તેટલી જ સંખ્યામાં શ્રાવિકાઓ પણ એકત્ર થઈ હતી આમ ચતુર્વિધ સંઘનું આ સંમેલન કુમારી પર્વત ઉપર મળ્યું હતું'

'સંમેલનનું કાર્ય પતી ગયા પછી સમ્રાટ ખારવેલે વિદ્વાન તેમજ તપસ્વી સાધુ-સાધ્વીઓને કલિંગની આસપાસના પ્રદેશોમાં વિહરવાની અને લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પ્રાર્થના કરી રાજવીની આ પ્રાર્થના **શ્રમણસંઘે** હોંશથી વધાવી લીધી મગધ, મથુરા અને બંગ દેશમાં સન્માનિત સાધુ તથા સાધ્વીઓનો સારો જેવો સમુદાય **ભગવંત શ્રી વર્ધમાન સ્વામી**ના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા મંડી ગયો ઉપદેશ દ્વારા જન-સમૂહને ધર્મમાર્ગે વાળવો એ તો મુનિજીવનનો મુદ્રાલેખ હતો પણ ઉપરાઉપરી દુકાળોને લઈ તેમજ રાજ્યની સ્થિતિ વખતોવખત પરિવર્તન પામતી હોવાના કારણે નિર્ગ્રંથ-શ્રમણસંઘને આહાર-વિહારની અથવા તો સંયમ નિર્વાહની જેવી જોઈએ તેવી અનુકૂળતાઓ મળી શકતી નહોતી, પણ એ માટે ઉપર જોયું તેમ સમ્રાટે જવાબદારી સ્વીકારી હતી'

બંગાળના માનભૂમ-વર્ધમાન આદિ જિલ્લાઓમાં ખોદકામ કરતાં સંખ્યાબંધ મૂર્તિઓ તથા તેના અવશેષ અને પડી ગયેલા મંદિરોનો ભંગાર ઉપલબ્ધ થાય છે એ ઉપરથી સહજ અનુમાની શકાય કે એક કાળે અહીં જૈનધર્મ પૂર્ણપણે ખીલ્યો હતો અને એના અનુયાયીઓની સંખ્યા વિપુલ હતી એક વિદ્વાનના નિબંધ ઉપરથી જૈનધર્મ એ બંગાળનો **આદિધર્મ** હતો એ વાત પુરવાર થયેલ છે આ માટે સંખ્યાબંધ પુરાવા એમાં સંગ્રહિત કરાયેલા છે

આટલા વિભાગ પછી જનરલ ગણને ધ્યાન ખેંચવાનું કારણ નથી કે આજે જે આગમ સાહિત્ય મોજુદ છે એ મૂળ તો સંપૂર્ણ નથી, પરંપરાથી સ્મૃતિદ્વારા જળવાઈ રહ્યું છે અને એને વલ્લભીપુરમાં પ્રથમ દેવર્દ્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણે ગ્રંથારૂઢ કરેલ છે

પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે—

— આવા અમૂલ્યા વારસાને કેવળ સાચવી રાખવો, શાસ્ત્રોને શાસ્ત્રરૂપ બનાવી એ માટે વાગ્યુદ્ધ ખેલવું કે ચરમજિનની ભાવના સવિજીવ કરું શાસનરસી ને ધ્યાનમા રાખી દેશ-કાળને અનુરૂપ સ્વાગ સજાવી દુનિયાની પ્રચલિત ભાષાઓમા ફરતો કરવો? યાદ રાખીએ કે જ્ઞાન તો લોકાલોક પ્રકાશક છે એ જ્યા જશે ત્યા તિમિરને ભેદી નાખી પ્રકાશ પાથરશે Knowledge is power

સમયની હાકલ છે કે ભડારમા એને બધ કરી રાખવાનો યુગ આથમી ગયો ભાવના શુદ્ધ હોવા છતા એ પ્રયોગમા આપણને ઠીકઠીક હાનિ વેઠવી પડી! આમ છતા આગ્યુ તો યે ભરુચ એ જનવાયકા મુજબ જે બચવા પામ્યુ છે તે મહામૂલુ છે એ દ્વારા સ્વ પર કલ્યાણ સધાય તેમ છે મરહૂમ શેઠશ્રી દેવચદ લાલભાઈએ લક્ષ્મીપરનું મમત્વ ઉતારી એમાનુ ઘણુ ખરૂ છપાવી જૈન સમાજ ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે એ પછી તો ઠીક પ્રમાણમા પૂજ્ય આચાર્ય દેવશ્રી આનદસાગર સૂરિજી મહારાજે આગમરૂપ અણમૂલા ખજાનાને સરક્ષવા તેમજ પ્રચારવા નિમિત્તે યોજનાઓ હાથ ધરી જેસલમેરના જ્ઞાન ભડારનુ સશોધન આગમપ્રભાકર મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી દ્વારા થયુ અને એથી ઘણુ નવુ જાણવા મળ્યુ દિલ્હીમા ગોઠવાયેલા ત્યાના તાડપત્રોના પ્રદર્શનથી રાષ્ટ્રપ્રમુખ શ્રી રાજેન્દ્ર પ્રસાદજી પણ વિસ્મય પામ્યા જગતની આખે આ જ્ઞાન ચઢે તેવા ઉપાયો સત્વર જૈનસમાજે હાથ ધરવા જરૂરી છે એમ એક કરતા વધુ પ્રસગે તેઓએ કહ્યું પણ ખરૂ

વિચારણીય વાત તો એટલી જ છે કે આજે જૈન સમાજની ફરજ કેવા પ્રકારની હોવી ઘટે? જેમ ભડારમા બધ રાખવામા ડહાપણુ નથી તેમ શાસ્ત્ર છે પણુ શસ્ત્ર નથી એમ અંતરમા પ્રમાણીને નાના કે મોટા કોઈ પણ વિતડાવાદમાં ઉતર્યા વિના એના પ્રચારમા દત્તચિત્ત થવુ જોઈએ વળી એ પ્રાકૃત-અર્ધમાગધી કે સસ્કૃત ગિરામા પુનરવતાર પામે તેથી સતોષ ન હોય આજે તો ભગવત શ્રી મહાવીરની અહિંસા-અનેકાતદૃષ્ટિ અને અપરિગ્રહ આદિ તત્ત્વો અગેની વિચારણા સમજવાની વિશ્વને ભૂખ લાગી છે અને એ મટાડવા સારૂ અંગ્રેજી ભાષામા પ્રકાશન કરવુ જરૂરી છે કેમકે આજે એ સમજનારો વર્ગ અતિ વિશાળ પ્રમાણમા છે અલબત્ત કાર્ય નાનુસનુ નથી છતા જૈનો કે જે જ્ઞાન આરાધન અંગે એક પર્વ ઊજવે છે તેમને માટે કઈ મુશ્કેલ પણુ ન ગણાય ગળથૂથીમાથી દાનગુણના પાઠ પઢનાર જૈનો દેશ-કાળના એ ધાણુ પારખી સાથે મળી એક મધ્યસ્થ સસ્થા ઊભી કરે તો એ માટે ધનની ઊણપ રહેવાનો પ્રશ્ન સભવતો નથી જ નિષ્ણાત ને અભ્યાસી વિદ્વાનોની ખોટ જણાય પણુ એ પૂરાય તેવુ વાતાવરણુ સરજાઈ રહ્યું છે અને ઉત્તરોત્તર એમા વૃદ્ધિ થતી રહી છે નેત્ર સામે બદલાયેલ નકશો જોયા પછી જે વાત ભૂલવા જેવી છે તે એટલી જ કે સાપ્રદાયિકતાનો મોહ ત્યા સુધી એનુ પડળ આખ ઉપર હશે ત્યા સુધી ઉપર વર્ણવી ભાવના બર નહીં જ આવે. માટે જાગ્યા ત્યાથી સવાર માનીને જાગ્રત થઈએ વર્ષો પૂર્વે જે દીર્ઘદર્શિતા સુરતવાસી સાહિત્યપ્રેમી શ્રીમતોએ વાપરી જે સાહિત્યરાશિ ખડો કર્યો તે વધુ ને વધુ પ્રમાણમા વિકસ્વર થાય તેવા ઉપાયો હાથ ધરીએ.

જેમા કેવળ અભ્યતર શત્રુઓ યાને રાગ-દ્વેષ કે એના સતાનો ક્રોધ, માન માયા અને લોભ ઉપર વિજય મેળવવાની વાત ઉપર ભાર મૂકવામા આવ્યો છે અને માત્ર માનવસમૂહ સાથે જ નહીં પણ સારાયે જગતની સર્વ જીવરાશિઓ સહ ક્ષમાપના દાખવી મૈત્રીભર્યું જીવન જીવવાની શિક્ષા અપાણી છે એવા પ્રેમ ને શાન્તિ ઉત્પાદક જૈનધર્મની પ્રભાવના કરવા માટે આ સુવર્ણ પળ સાપડી છે એ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય તે આગમ સાહિત્યનો જુદી જુદી ભાષામા છૂટથી પ્રચાર કરવામા સમાયો છે

卐

વિભાગ બીજો

પદાર્થોના પૃથક્કરણની અભિનવ શૈલી

[લેખક પંડિત બેચરદાસ દોશી—અમદાવાદ]

જ્યારે ધર્મગ્રંથો લખવાની પદ્ધતિ શરૂ થઇ ન હતી ત્યારે જિજ્ઞાસુ અને મુમુક્ષુ લોકો પોતપોતાના ધર્મગ્રંથોને કંઠસ્થ રાખતા અને એ રીતે ગુરુપરંપરાએ મૌખિક અધ્યયન-અધ્યાપન તથા ચર્ચાવાર્તા વગેરે ચાલતા રહેતા.

જો કે આપણા દેશમા લેખનકળા અને લિપિ બન્નેની હયાતી ઘણા પ્રાચીન સમયથી શોધાયેલી છે તેમ છતા ધર્મગ્રંથને લખવાની રીત ઘણી મોડી શરૂ થયેલી છે

વ્યવહારના નામાઠામાના કામકાજ તથા પત્રવ્યવહાર વગેરે માટે લિપિ અને લેખનકળાનો ઉપયોગ થતો હતો એ હકીકત પ્રાચીન સાહિત્યના ઉલ્લેખો દ્વારા સ્પષ્ટ જણાયેલો જ છે

કંઠસ્થ રાખવુ વધારે સુગમ ત્યારે બની શકે જ્યારે ધર્મગ્રંથો અતિ સક્ષેપમા સઘરાયેલા હોય અને આ દૃષ્ટિને ધ્યાનમા રાખીને પ્રાચીન લોકોએ પોતપોતાના વિચારોનુ અને આચારોનુ પ્રતિપાદન કરનારા ગ્રથો સૂત્રશૈલીમા સઘરેલા છે સૂત્રનો અર્થ જ સૂચન' છે અર્થાત્ ઘણા થોડા શબ્દોમા વધારે સૂચવે તે સૂત્ર

ભારતવર્ષમા પ્રવર્તતી વૈદિક પરંપરાના, જૈન પરપરાના તથા બૌદ્ધ પરંપરાના આવા સૂત્રાત્મક ગ્રંથો ઘણા પ્રાચીન સમયથી ઉપલબ્ધ છે. તે તે ગ્રથોમા સઘરાયેલા ઓછા શબ્દોવાળા સૂત્રોનો મર્મ કાલે—જ્યારે તેના વિવેચનો નહી લખાયેલા ત્યારે—ગુરુઓ વા ઉપાધ્યાયો વા અધ્યાપકો પોતાની મૌખિક શૈલીથી સવિસ્તર સમજાવતા—વિવેચન કરીને તે તે સૂત્રોના આશયને સ્પષ્ટ કરતા પાછળથી જ્યારે લખવાની પદ્ધતિ ધર્મગ્રંથો માટે પણ શરૂ થઇ ત્યારે એ વિવેચનો ભાષ્યરૂપે, વિવરણરૂપે વા વૃત્તિ કે વાર્તિક રૂપે લિપિબદ્ધ પણ થયેલી છે જેમકે સસ્કૃત સૂત્રોનું ભાષ્ય, પાતંજલ યોગસૂત્રનુ ભાષ્ય, ન્યાયસૂત્ર (ગૌતમસૂત્ર)નુ ભાષ્ય, વૈશેષિક (કણાદિ) સૂત્રનુ ભાષ્ય તથા શંકરાચાર્યે બનાવેલુ શાંકર ભાષ્ય વગેરે પછી તો આ ભાષ્ય ઉપર પણ તેમનો આશય સમજાવનારા વિવિધ નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અવચૂરિ તથા વૃત્તિરૂપ અનેક ગ્રથો લખાયેલા વિદ્યમાન છે આમા જે વિવેચન શૈલી બ્રાહ્મણ પરંપરાના વા બૌદ્ધ પરંપરાના પડિતોએ સ્વીકારેલી છે તેના કરતા જૈન પરંપરાના વ્યાખ્યાકારોએ એક તદ્દન નોખી—અભિનવ—જ વિવેચન શૈલી સ્વીકારેલી છે

જૈન સિવાયના પડિતો જ્યારે પોતપોતાના સૂત્રાત્મક ગ્રથોની વ્યાખ્યાઓ સમજાવે ત્યારે તેઓ સૂત્રમા જે જે શબ્દો વપરાયેલા હોય તેના માત્ર અર્થ વા વિવેચન સમજાવીને સૂત્રનુ વિવેચન પૂરુ કરે છે જેમકે, "अथातो धर्मं व्याख्यास्याम ।" આ કણાદનુ વૈશેષિક દર્શનનુ પ્રથમ સૂત્ર છે તેના ભાષ્યકાર સૂત્રમા આવેલા अथ, अत धर्मम् અને व्याख्यास्याम એ ચાર પદોની વ્યાખ્યા સમજાવે છે અને વિશેષમા તે અંગે જે વિશેષ ચર્ચાઓ વા તર્ક-વિતર્ક દ્વારા જે વિવેચન કરવાનુ હોય છે તે કરી બતાવે છે અને એટલુ કરીને સૂત્રના અર્થને પૂરો સમજાવ્યાનો સતોષ અનુભવે છે

આ પદ્ધતિથી સૂત્રના શબ્દનો સામાન્ય અર્થ, વિશેષ અર્થ અને વિવેચન વગેરે જરૂર સમજાય પરંતુ ઘણીવાર એવુ બને છે કે લોકવ્યવહારમા અને શાસ્ત્રીયવ્યવહાર-અધ્યાત્મચર્ચામા જુદી જુદી અપેક્ષાએ

એક જ શબ્દ વિવિધ અર્થને સૂચવે છે ઘણીવાર તો એકજ શબ્દનું લૌકિક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ કરતા તે અનેક જુદા જુદા ભાવોને બતાવે છ અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ કરતા વળી તેનો એક ખાસ જુદો જ ભાવ જણાતો હોય છ અને એક તદ્દન જુદો જણાતો ભાવ સૂત્રદ્વારા સમજવાનો હોય છે તેથી જે બીજા બીજા લૌકિક ભાવો હોય છે ત પણ અ ા ા નહીં હાતા પ તુ અધ્યાત્મ-ચર્ચામા તેના લૌકિક ભાવોનો ઉપયોગ થતા નથી જૈન સિવાયના બીજા ગ્રંથ વિવેચકોએ પોતપોતાના વિવેચના કરવામા આ દૃષ્ટિન ધ્યાનમા રાખીને વિવેચનો નથી કર્યા પણ માત્ર મૂળને સમજાવવાના પ તે જ પ્રયાસ કરેલો છ ત્યારે જૈન વિવેચકોએ લૌકિક અને પારમાર્થિક બન્ને દૃષ્ટિઓને ઉચિત મહત્વ આપીને પોતપોતાના વિવેચનો કરેલા છ અને આ રીતે વિવેચન કરતા તેઓએ શબ્દનો લૌકિક ભાવ પૂ પૂરો સમજાવવા સાથે આધ્યાત્મિક ભાવ પણ સમજાવેલો છ ત્યા એ ભાવને સમજાવવાની જ ભાન વા ત વાની અત્યારના મિલકુલ ન કરી શકાય તેમ બતાવવા સારૂ જ જૈન વિવેચકોએ આ પોતાના આગવી વિવેચન શૈલીને સ્વીકારેલી છ જેમકે ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં આગવું જૈન સૂત્ર છ તેના શબ્દાર્થ ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ જ છ એમ થાય છ આ સ્થળે જૈન વિવેચનકાર ધર્મશબ્દનુ લૌકિક રીતે અને આધ્યાત્મિક રીતે એમ બને રીતે સવિસ્તર પૃથક્કરણ કરી બતાવે છે અને પ્રસ્તુતમા ધર્મ શબ્દનો કયો અર્થ સમજવો તે પણ બતાવે છે

જૈન વિવેચક આ સ્થળે વિવેચન કરતા જણાવે છે કે ધર્મ અનેક પ્રકારનો છે નામધર્મ સ્થાપનાધર્મ દ્રવ્યધર્મ ભાવધર્મ આસ્તિકાય ધર્મ પ્રચાર ધર્મ લૌકિક ધર્મ ગમ્યધર્મ પશુધર્મ રાજ્યધર્મ નગરધર્મ અન્યસમત ધર્મ ગ્રામધર્મ જનધર્મ ગોષ્ઠીધર્મ રાજધર્મ દેશધર્મ ભાવધર્મ લેકોત્તરધર્મ શ્રુતધર્મ ચારિત્રધર્મ આ રીતે ધર્મ વિવિધ પ્રકારનો છ

નામધર્મ એટલે જે માત્ર નામથી ધર્મ હોય અર્થાત્ જેનુ નામ ધર્મ ધર્મચંદ ધર્મસિંહ વગેરે હોય તેવો મનુષ્ય નામધર્મ કહેવાય

સ્થાપનાધર્મ એટલે જે ધર્મ ચિત્રરૂપ હોય અર્થાત્ ચિત્રમા ચિતરેલો હોય અથવા ધર્મચંદ કે ધર્મસિંહનુ તે ચિત્ર હોય વા છબી હોય તે સ્થાપનાધર્મ

દ્રવ્યધર્મ એટલે દ્રવ્યરૂપ ધર્મ અર્થાત્ જૈન પરિભાષામા રૂઢ જે ધર્માસ્તિકાય પદાર્થ છે તે દ્રવ્યધર્મ

પ્રચારધર્મ એટલે શબ્દ રસ રૂપ ગંધ અને સ્પર્શ વગેરે વિષયોનો ધર્મ-સ્વભાવ તે પ્રચારધર્મ

લૌકિકધર્મ એટલે વિવિધ પ્રકારના લોકોએ માનેલો ધર્મ અર્થાત્ દક્ષિણ દેશમા મામાની પુત્રી સાથે વિવાહ થઈ શકે છ અને ઉત્તર પ્રદેશમા તે જાતના વિવાહ થઈ શકતો નથી આ જ રીતે કોઈ લોકોમા અમુક વસ્તુ ભક્ષ્ય મનાય છ અને એ જ વસ્તુને બીજા લોકો અભક્ષ્ય માને છે

પશુધર્મ એટલે પશુનો આચાર પશુઓને માતા કે પુત્રી અગમ્ય થી હોતા અર્થાત્ પશુઓને વિવેક જ નથી હોતો

નગરધર્મ એટલે જુદાજુદા નગરોની રીતભાત જે જે નગરમા જે રીતરિવાજ હોય તે તે નગરનો ધર્મ કહેવાય

રાજ્યધર્મ એટલે જુદાજુદા રાજ્યોનુ કર શિક્ષા વગેરેને અંગે જુદુ જુદુ જે ધોરણ હોય તે રાજ્યધર્મ

અન્યસમતધર્મ એટલે જુદા જુદા મત વાળા જેને જેને ધર્મ માને છે તે અન્યસમત ધર્મ

ગ્રામધર્મ એટલે જુદા જુદા ગામમા જે જુદી જુદી રૂઢિઓ હોય છે તે ગ્રામધર્મ

જનધર્મ એટલે અમુક અમુક નાતનો સમૂહનો કે જથ્થાનો જે રીતરિવાજ તે જનધર્મ જેમકે મલ્લવંશના લોકોનો અમુક પ્રકારનો રિવાજ અથવા કુસ્તી કરનારા મલ્લોનો અમુક પ્રકારનો રિવાજ

ગોષ્ઠીધર્મ એટલે જુદી જુદી મંડળીઓના રીતરિવાજ – અમુક મંડળીએ વસંતઋતુમાં આ રીતે વર્તવું વગેરે.

રાજધર્મ એટલે રાજાનો ધર્મ–દુષ્ટોને દંડવા અને શિષ્ટને સાચવવા વગેરે

દેશધર્મ એટલે જુદા જુદા દેશોના રીતરિવાજ વા પહેરવેશ તથા ખાનપાન વગેરેની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ

લોકોત્તર ધર્મ એટલે જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ ગોઠવાયેલો આચાર-વિચાર

શ્રુતધર્મ એટલે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, મનન, ચિંતન વગેરે કરવું તે અર્થાત્ સ્વાધ્યાય વગેરે તે

ચારિત્રધર્મ એટલે સંયમધર્મ તે પણ સર્વવિરતિનો સાધુ ભિક્ષુ–યતિનો ધર્મ તે અને બીજો ગૃહસ્થોનો–દેશવિરતિનો–ધર્મ તે

આ રીતે 'ધર્મ' શબ્દના વિવિધ અર્થોનો વિચાર કરતા અનેક પ્રકારના ધર્મો વ્યાખ્યાકારે બતાવેલા છે અને છેવટે એમ સૂચવેલું છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ભાવધર્મનો વિષય ચર્ચવાનો છે બીજા કોઈ પ્રકારના ધર્મનો નહીં

આ શૈલીથી જિજ્ઞાસુને પ્રત્યેક વિષયની વા પ્રત્યેક શબ્દના વિવિધ અર્થની માહિતી મળે છે અને તે અનાયાસે ઘણું ઐતિહાસિક જ્ઞાન પણ પામી શકે છે, તેથી આ રીત જૈનોના આ શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા શૈલી તદ્દન અભિનવ જ છે કોઈપણ પરંપરામાં, જૈન પરંપરા સિવાય બીજી કોઈ પરંપરામાં શાસ્ત્રોના સૂત્ર વાક્યોની વા મૂળ શબ્દોના આવી વ્યાખ્યા કરાયેલ નથી માટે જ મારી દૃષ્ટિએ આ શૈલી તદ્દન નોખી–અભિનવ જ છે

શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડના સંચાલકો, ભૂતના શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ તથા મારા પરિચિત શ્રી જીવણચંદ સાકરચંદ તથા શ્રી નગીનચંદ હીરાચંદ વગેરે ગૃહસ્થો સાથે મારો પરિચય હતો અને વર્તમાનમાં પણ છે તેમજ તેમજ આ ફંડ જૈન સાહિત્યની ઘણી અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે તેમજ સદ્ગત આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરસૂરિજીએ પણ આ ફંડ દ્વારા ઘણું કિંમતી સાહિત્ય પ્રકાશિત કરેલું છે આ બધું જોતા આ ફંડની સેવા પ્રશંસનીય છે એથી ફંડના વ્યવસ્થાપકોની સૂચના મળતા આ નાનોશો લેખ મોકલી ફંડ પ્રતિ મારો સદ્ભાવ દર્શાવવાનો મને વિચાર થયો અને એ રીતે આ લેખ તૈયાર કરેલ છે

અભિનંદનનો સંદેશો

જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સંસ્થાઓમાં આપની સંસ્થાનું સ્થાન સર્વોચ્ચ કહી શકાય. ગત ૫૦ વર્ષમાં જે સાહિત્ય સેવા આ સંસ્થાએ કરી તે આ ક્ષુદ્ર લેખિનીથી લખી શકાય તેમ નથી એટલે બીજી કોઈપણ જૈન સંસ્થા એની હરીફાઈમાં ટકી શકે તેમ મારા ખ્યાલથી નથી આગળ ભવિષ્યમાં પણ આ સંસ્થામાં એવી જ રીતે સાહિત્ય સેવાના ક્ષેત્રમાં પ્રતિદિવસ પ્રગતિશીલ બને અને વિવિધ ભાષાઓમાં અર્પિત પ્રાચીન આગમ વા સાહિત્ય ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવામાં આગેકૂચ કરે એજ શુભાકાંક્ષા

લી બુદ્ધિમુનિના ધર્મલાભ (ભૂજ)

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિનુ અમૂલ્ય પ્રકાશન

શ્રી લોકપ્રકાશ–ગુજરાતી ભાષાંતર એક અવલોકન

"લોકપ્રકાશ" જૈન દાર્શનિક સાહિત્યમા એક મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથ છે કારણ કે તેમા માત્ર જૈન તત્વજ્ઞાન પૂરતુ જ લેખકે મર્યાદિત ક્ષેત્ર રાખ્યુ નથી પરંતુ તેમા વિશ્વને સ્પર્શના દાર્શનિક પ્રશ્નોનો પણ વિચાર કર્યો છે ધર્મ અને આચારનુ પણ સુંદર નિરૂપણ છે એટલે જૈન દર્શનના વિશ્વકોશ જેવો આ ગ્રંથ બની જાય છે અટલે સ્વાભાવિક રીતેજ જુદે જુદે સ્થળેથી તેની આવૃત્તિઓ છપાયેલી જોવામા આવે છે

હવે પ્રસ્તુત ગ્રંથનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર ભાવનગરવાળા શ્રીયુત મોતીચંદ ઓધવજી શાહે કર્યું છે જો કે આખા ગ્રંથનુ ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યુ નથી પણ ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી એ ન્યાયે તેના બે ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા છે વાચનારાઓ આ મહત્વનો ગ્રંથ બરાબર વાંચીને યથાર્થ રીતે સમજી શકે એવા હેતુથી છાપકામમા જે કોઈ ભૂલો રહી ગઈ હોય અથવા ભાષાન્તરકારની ખ્યાલબહારની ભૂલો રહી ગઈ હોય તેનુ શ્રીયુત કુંવરજી આણંદજીએ તયાર કરેલુ શુદ્ધિપત્રક તેની સાથેજ છાપવામા આવ્યુ છે અહી શુદ્ધિપત્ર કરનારના શબ્દો ટાંકવાનુ ઉચિત ધાર્યું છે કારણ કે તેમા એક પ્રકારનો ગંભીર આક્ષેપ છે કે જેથી ભાષાન્તરકારને અન્યાય થાય છે એવુ લાગ્યા વગર રહે નહિ

શ્રી કુંવરજીભાઈના શબ્દો પ્રમાણે ભાષાન્તરમા દરેક શ્લોક સાથે અર્થનો મુકાબલો કરેલ નથી–વળી જે શબ્દ ખાસ વપરાતો હોય તેજ વપરાય તેનો અર્થ લખાય નહિ. દાખલા તરીકે–જ્યજનાવગ્રહ કે જઘન્ય યુકત અસંખ્યાત આતપ ઉદ્યોત વિગેરેના અર્થ ન લખાય–તે શબ્દજ લખવા પડે. હવે ભાષાન્તરકારે પોતાના આમુખમા સ્પષ્ટ શબ્દોમા એકરાર કર્યો છે કે અનુવાદ શ્લોકના શબ્દાર્થનેજ વળગીને કરવામા આવેલ નથી. ભાષાન્તરકારનો આશય એવો દેખાય છે કે અનુવાદ માત્ર પંડિતભોગ્ય ન રહેતા જનસમાજભોગ્ય બને આ દષ્ટિ નજર સમક્ષ રાખીને તેમણે અનુવાદ કર્યો જણાય છે શ્રી કુંવરજીભાઈએ સુધારેલ ભૂલો ખરી રીતે ભૂલો ગણી શકાય નહિ. દાખલા તરીકે સંસ્કૃતમા વારિ શબ્દ હોય તો આપણે ગુજરાતીમા પાણી શબ્દ જ સ્વાભાવિક રીતે લખીએ છતા કુંવરજીભાઈ એવો આગ્રહ સેવે છે કે "ના વારિ શબ્દજ જોઈએ" લોકપ્રકાશ ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૭૪ પર આપણે નજર નાખીએ ગુજરાતી ભાષાન્તરની છેલ્લી લીટીમા ઉત્કૃષ્ટ–સંખ્યાત થાય એમ ભાષાન્તરકારે લખ્યુ છે ત્યારે શ્રી કુંવરજીભાઈએ તે સુધાર્યું છે અને થાય અને બદલે કહેવાય શબ્દ મૂક્યા છે આ વાત કેવી ગણાય?

બે વત્તા બે ચાર થાય એમ જો આપણે કહીએ તો આપણો પ્રતિસ્પર્ધી કહે કે એમ નહિ. પણ ચાર થાય ને બદલે ચાર કહેવાય એમ કહેવુ જોઈએ એટલે સુજ્ઞ વાચનાર જોઈ શકશે કે આવી ભૂલ ન થઈ હોય ત્યા પણ ભૂલ કાઢી છે એટલે ભૂલોનો મોટો ભાગ આવી કહેવાતી ભૂલોનોજ છે આ ભૂલો ન સુધારી હોત તો અર્થનો કાંઈ અનર્થ થઈ જાત નહિ હવે પારિભાષિક શબ્દોના ભાષાન્તર માટે વિદ્વાનોમા બે મત છે એક મત મૂળ શબ્દનેજ વળગી રહીને કહે છે કે તેનો તરજુમો ન થાય બીજા મતવાળા કહે છે કે ભાષાન્તરમા જુદા શબ્દ મૂકવાથી લોકોને અર્થ સમજવામા સહાય થતી હોય તો તેમ કરવામા ખોટુ નથી શ્રી મોતીચંદ ઓધવજી શાહે આ બીજી પ્રણાલિકાને અનુસરીને અનુવાદ કરેલો દેખાય

છે આ બે વસ્તુઓને ધ્યાનમા રાખીયે તો અનુવાદની ભૂલો ગભીર પ્રકારની ભૂલો દેખાતી નથી. અનમત્ત પારિભાષિક શબ્દો યથાવત્ રાખ્યા હોય અને પછી વધારાનુ ટિપ્પણ કરીને તેનો ખુલાસો કર્યો હોત તો વધારે સારૂ થાત ટૂકામા મોટાભાગની ભૂલો ભૂલો જ નથી કારણ કે તેથી શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ અર્થ થયેલો દેખાતો નથી થોડીક જ ભૂલો એવી છે કે તે કદાચ મુદ્રણદોષથી ઉત્પન્ન થઈ હોય અને તે ધ્યાન બહાર થઈ હોય

એકદરે જોતા ભાષાન્તરકારે મૂળ ગ્રથનુ પ્રાસાદિક ભાષાન્તર કર્યુ છે તેમા સશય નથી

લી જયન્તિલાલ ભાઈશંકર દવે.

(ભાવનગર)

નોંધ —શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી ન ૬૦-૬૧ તરીકે લોકપ્રકાશ ભા ૧-૨ બહાર પાડવામા આવ્યા ૧ અને શ્રી જૈનધર્મ પ્રચારક સભા તરફથી ભાગ ૩-૪ બહાર પાડવામા આવ્યા છે ભાગ ૨ના અનુસધાનમા સર્ગ ૨૨થી ૩૭ બહાર પડવા નથી જેથી તે સર્ગો પ્રકાશન સસ્થાઓએ બહાર પાડી અમૂલ્ય ગ્રથનુ ભાષાતર પૂરુ કરવા વિનતિ છે "કેશરી"

અભિનદનનો સદેશો

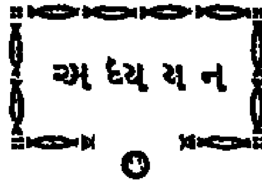
હાર્દિક આશીર્વાદ

કઠણ એવા આ પચમકાળમા પણ આપણી પાસે પૂર્વજોનો વારસો તો હરકોઈને ગૌરવ અર્પે તેવો છે એમ રમણીય અને મનોહર શિલ્પકળાના અદ્વિતીય નમૂના સમા દેવાલયો પ્રશમરસપાતી શાન્તમૂર્તિઓ અને વિવિધ તત્ત્વકલાથી ભરપૂર **આગમ સાહિત્ય** અગ્રપદે છે

એ આગમ વારસા માટે એક વખત એવો સમય હતો કે જ્યારે તે એક બીજાને મોઢે અપાતો હતો પણ જાનકારોને એમા ઘટાડો આવતો ગયો, એટલે પૂ શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણજીને તાડ પત્ર પર લખાવી લેવો પડ્યો અને એમ આ જ્ઞાનને વિકસાવવા અનેક પૂ મહાત્મા મહર્ષિઓએ આગમો લખ્યા અને લખાવ્યા. એના નમૂના આપણી આખોને ઠાર અને હૈયાને મુગ્ધ બનાવે એવા જુના જુના જ્ઞાનભડારોમા હજી મોજૂદ છે હવે થોડા વખતથી પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકોએ આકાશના ચમકતી વિજળીને ભૂમિ પર પેદા કરીને ભાગ્યવાનોના વાસ ધ માથા દીવેલિયા દીવા ઓછા કર્યા અને વિજળી દીપકો આવ્યા એ જ રીતે મુદ્રણકલાના વિસ્તારે, લખવા લખાવવાના મહેનત ઓછી થઈ એટલે આપણા આગમ વારસાનો વિકાસ મુદ્રણકલા પર થોડો થોડો ચઢવા માડ્યો પછી તો એના સારા **વિસ્તાર માટે** આગમ દીવાકર આગમોદ્ધારક પૂ આચાર્યદેવ **શ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજીની** પ્રેરણા થઈ

એ પ્રેરણાને સુરત નિવાસી શેઠ દેવચદલાલભાઈના સુપુત્ર ગુલાબચદ ભાઈએ વધાવી લીધી અને પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે આ સસ્થા સ્થાપી અને એ સસ્થાનુ જેવુ નામ રાખ્યુ છે તેવી જ સેવા સસ્થાએ કરી છે એને માટે અમારો એ જ આશીર્વાદ છે કે આ સસ્થા ચિરજીવ રહો, અને જગતમા લોકોના હૃદયના અધકારને ઉચ્છેદનાર આગમનો પ્રકાશ દેશદેશ ગામેગામ ઘરેઘરે પહોચે એવી સેવા બજાવો, એજ. એ સસ્થાના કાર્યવાહકોને અમારા ધર્મલાભ

લી પં. નિપુણમુનિજી–ભક્તિમુનિજી દા લલિતમુનિના ધર્મલાભ (નવસારી)

[લેખક આચાર્ય શ્રી વિજયરામસૂરિજી ડેલાના–ચાણસ્મા]

અધ્યયન એ આત્મોન્નતિ માટેનુ પરમ સાધન છે આથી જ પ્રાચીનકાલમા શાસ્ત્રીય પદાર્થજ્ઞાન તત્ત્વશો ના ! પરંપરાએ જળવાતુ આપણને મળી રહેલ છે આજે પ્રાચીન અનેક સાધનો આ વસ્તુની સાક્ષી આપી રહેલ છે વૈજ્ઞાનિક સાધનોની અવિદ્યમાન સ્થિતિમાં પૂ. પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ આધ્યાત્મિક તત્વજ્ઞાન રૂપ આગમાદિક દર્શન શાસ્ત્રોને મહાભયંકર દુભિક્ષાદિમા સાચવીને આપણને સમર્પિત કર્યુ હોય તો તે પણ પૂર્વકાલીન પઠનપાઠન શૈલીનો જ પ્રતાપ છે

પ્રાચીન પઠનપાઠન પદ્ધતિ સર્વદર્શનવિષયિણી અને વ્યાપક હતી તેમજ શિષ્યપ્રશિષ્યની પરંપરામા સૈદ્ધાન્તિક મહાવિદ્યાઓને જાળવવા સાથે વિનયાદિ ગુણ સમૂહને પોષવાવાળી હતી વળી તે કાલના અન્ય મહાવિદ્વાનો ની સાથે વાદવિવાદમા અભ્યાસીઓને અપરાજિત બનાવે તેવા પ્રકારની હતી વ્યાકરણ ન્યાય જ્યોતિષ આદિ વિષયામા પણ સ્વાશ્રયી હતી ભેદભાવનો અભાવ હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયના મુનિઓ એક ગુરૂ પાસે વનસ્થિતપણે સંયમાદિક રક્ષણપૂર્વક પઠનાર્થે રહેતા હતા આથી પાઠ્યક્રમ વ્યવસ્થા નીતિરીતિ ઇત્યાદિ સુંદર હોવુ જોઇએ એમ અનુમિત કરીએ તે વધારે પડતુ નથી જ

હવે આજના જગત તરફ દૃષ્ટિ નાખીને જોઈશુ તો માલૂમ પડશે કે ભારતપ્રમુખ સર્વ દેશોમા ભાષાકીય ધોરણપૂર્વક શિક્ષણાલયો યોજીને વિદ્યાપ્રચાર થતો જાય છે વિભિન્ન દાર્શનિક નેતાઓ પણ પોત પોતાના દાર્શનિક શાસ્ત્રોના વ્યાપક પ્રચાર માટે મહા પ્રયાસો સેવે છે અને તે પ્રયત્નો સેવીને પોતપોતાના તીર્થધામોમા શિક્ષામંદિરો વિદ્યાલયો આદિ સ્થપાવે છે તે પ્રમાણે અન્ય વિદ્વાનો તે તીર્થધામોને વિદ્યાધામો બનાવે છે આજની શિક્ષાથી કેળવાયલ વર્ગ પણ શક્તિશાળી અને જિજ્ઞાસુ બનતો હોવાથી તેમની પિપાસા દાર્શનિક ગ્રંથો તરફ વધતી જાય છે એના આ કાલમા આપણે પણ આપણી તીર્થભૂમિઓમાથી કોઈ પણ એક તીર્થભૂમિને પસંદ કરીને વિદ્યાભૂમિ કરી લઈએ જેથી આપણા આગમાદિશાસ્ત્રગ્રંથો જ્ઞાનમંદિરોની ગુપ્ત સમૃદ્ધિરૂપ નહિ રહેતા જગત સંમુખ તેને લાવનાર મહાવિદ્વાનો ખડા કરી શકીશુ અન્યોન્ય સહકાર ભાવથી વર્તવાને લીધે ઘણા ઘણા વર વિરોધરૂપ વિષ વરસાવનારા ઝનૂનો પણ આપોઆપ શમી જશે આપણી શ્રી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થિતિ પણ સુદૃઢ બનશે આગમજ્ઞાતાઓની વિરલતા પણ ઘટશે આ પ્રમાણે શ્રી જૈનશાસનના મહત્વશાલી અંગરૂપ અધ્યયનને અંગીકૃત કરીને કલ્યાણકામી મહાત્માઓ શિવસુખ સાધે એ જ અભિલાષા

અભિનંદનનો સંદેશો

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી જૈન સાહિત્યનો થતો પ્રચાર સ્તુત્ય છે તે માટે તન મન અગર ધનથી મદદ કરનારા પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે તે સંસ્થા વધુને વધુ જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર કરતી રહે એ શુભ અભિલાષા.

લી પં શ્રી પ્રવીણવિજયજી તથા પં શ્રી મહિમાવિજયજી (છાણી)

)

અણુબૉમ્બના જમાનામાં જૈન ધર્મનું સ્થાન

[લેખક: આચાર્ય શ્રી દાનસાગર સૂરિજી—માટુંગા]

આપણા પૂર્વજોએ જૈન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોના સંશોધન અને પ્રકાશન તથા પ્રચાર માટે આપણે જ્યારે ખૂબ આદર બતાવીએ છીએ અને એ માર્ગની પાછળ અપાર શ્રમ અને બહુ ધન ખર્ચવામાં આવે છે ત્યારે સામાન્ય જનના મનમાં અને બુદ્ધિશાળી વર્ગના મનમાં પણ એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે માનવ જાતને સંસ્કૃતિની દિશામાં પ્રગતિ શરૂ કર્યે હજારો વર્ષો વીતી ગયા અને શ્રી તીર્થંકર દેવોએ પ્રરૂપેલો માર્ગ અનુસરતાં અનેક યુગ વીત્યા છતાં શું આપણે હજુ એના એ પુસ્તકો અને એના એ સિદ્ધાંતોનું જ અવલંબન લેવાનું છે? આપણે હજુ શું એટલી માનસિક અને આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી નથી કે કાંઈક નવું નિપજાવી શકીએ અને માનવજાતને પ્રગતિને માર્ગે વધુ ને વધુ આગળ વધી જઈ શકીએ?

આવો સવાલ દરેક વિચારકના મનમાં ઉપસ્થિત થાય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ અત્યારના સંજોગો દરેક રીતે વિચારતાં એનો જવાબ પણ તરત મળી રહેશે.

મુખ્ય પ્રશ્ન એ વિચારીએ કે માનવ જાતે પ્રગતિ સાધી છે ખરી? ભૌતિક અને સામાજિક સુખ સગવડો ઉપજાવવાની દૃષ્ટિએ કોઈ કહેશે કે માનવ જાતે અભૂતપૂર્વ પ્રગતિ સાધી છે. આ નિર્ણય પણ બરાબર નથી. પૃથ્વી ઉપરની આટલી વિશાળ માનવ વસ્તીમાંથી ગણ્યા ગાંઠ્યા લોકો જ આ ભૌતિક પ્રગતિના લાભ મેળવી શકે છે અને પરિણામે તેઓ બાકીના લોકોને ગુલામ અને પછાત દશામાં રાખવા પ્રયત્નો કરે છે.

ઉપરાંત આ ભૌતિક પ્રગતિ મનુષ્યને અત્યારે એવા સ્થાને લઈ ગઈ છે કે જ્યાંથી સંપૂર્ણ વિનાશ હાથવેંતમાં દેખાય છે. અણુબોમ્બ, હાઈડ્રોજન બોમ્બ વગેરે મહાભયંકર શસ્ત્રોની શોધને લઈને હવે વિનાશ દૂર નથી દેખાતો અને આવા વિનાશાત્મક શસ્ત્રો હાથમાં હોવા છતાં મનુષ્યને એક બીજા પ્રત્યે વિશ્વાસ કે સમભાવ ઉત્પન્ન નથી થતો. અવિશ્વાસ, અસહિષ્ણુતા, અન્યની જીવનરીતિ પ્રત્યે અભાવ, હું જ સર્વશ્રેષ્ઠ — આ અને આવી વૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય એ જ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

માનવજાતની ઉત્પત્તિની શરૂઆતમાં જેવું વાતાવરણ હતું તેવું જ વાતાવરણ અત્યારે હયાત છે એમ માની શકાય. જંગલનો કાયદો, હરીફને મારવાની વૃત્તિ, આ બધું શું દર્શાવે છે?

આને શું આપણે પ્રગતિ ગણવી? સામાન્ય બુદ્ધિ તો આને અવગતિ જ ગણે. સર્વતોમુખી વિનાશની બીકમાં જ પળેપળ વ્યતીત થતી હોય તેવા જીવનને પ્રગતિમય જીવન ગણી જ કેમ શકાય?

અત્યાર સુધીની માનવજાતની આવી પ્રગતિનું સરવૈયું તપાસતાં જણાય છે કે આપણે ખરી પ્રગતિ તો નથી જ સાધી એ નિર્વિવાદ છે. આનું કારણ શું?

સદ્ભાગ્યે માનવજાતમાં હજુ પણ થોડી વ્યક્તિઓ છે કે જેઓ હાલના પ્રવાહોને ચિંતાજનક ગણીને પૂર્વજોના વારસા તરફ આશાભરી નજર દોડાવે છે. જૈન ધર્મે પ્રરૂપેલ સત્ય, અહિંસા, અપરિગ્રહ, સમભાવ વગેરે મહામૂલા સિદ્ધાંતોનો અમલ એ જ અત્યારે માનવજાતને વિનાશને પંથેથી પાછો વાળશે એમ નિઃશંક સમજાય છે.

અત્યારે ફરી વળેલ અંધકારમાં પ્રકાશ દૃષ્ટિગોચર થતો હોય તો તે એક જ દિશામાં છે. તીર્થંકર-

દેવો ગણધરો આચાર્યો વગેરે જે વારસો મૂકી ગયા છે તેનુ ફરી અને ફરી ઉચ્ચારણ તેનો અમલ અને વધુને વધુ પ્રચાર આ વસ્તુ જ માનવજાતને અવનતિને પથે જતી રોકશે

અને એટલે જ આપણા પ્રાચીન ગ્રથો આ તકે અમૂલ્ય બને છે એ જાળવી રાખવા તથા તેનો વ્યવસ્થિત પ્રચાર કરવો એ આપણી પ્રથમ ફરજ બને છે

જૈન શાસ્ત્રોમા અનેકવિધ જ્ઞાનની જે તલસ્પર્શી મીમાસા આપેલી છે વિધવિધ વિષયના પુસ્તકોમા જે અમૂલ્ય ખજાનો ભરેલો છે તે તપાસતા જીવનનુ કોઇ ક્ષેત્ર એમાથી રહી જતુ હોય એમ ન લાગે જે જોઇએ અને જેટલા પ્રમાણમા જોઇએ એ બધુ તેઓ આપણે માટે મૂકી ગયા છે

અમૂલ્ય અને સનાતન એવા સત્યો કે જે તીર્થકર દેવો મનુષ્યને આપી ગયા છે તે ભૂલી ક્ષણિક સુખ માટે આપણે બીજા માર્ગ વળી ગયા છીએ એટલે સર્વત્ર દુખ રોગ વિનાશ વગેરે દેખાય છે માટે ફરી ફરીને વીતરાગના માર્ગે જવાનુ અનિવાર્ય બને છે–એમા જ મોક્ષ છે એમા જ આત્યતિક સુખ છે

અભિનદનનો સદેશો

જૈન સઘના આધારસ્તભ આગમો અને તાત્ત્વિક જ્ઞાનપૂર્ણ પ્રકરણગ્રથો દુષ્પ્રાપ હતા અનેક જિજ્ઞાસુઓને એ ગ્રથોનો અભ્યાસ કરવા ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ સહવી પડતી પણ જૈન સઘના અભ્યુદયે સુરત શહેરમા શ્રી દેવચદ લાલભાઇની અકલ્પ્ય ઉદારતાથી પ્રકાશન સસ્થા સ્થાપિત થઇ ત્યારથી અભ્યાસકોની મુશ્કેલીઓ સહજ દૂર થઇ અને અભ્યાસકોનો ઉત્સાહ વધતો ગયો જ્ઞાનદીપ આ રીતે ઝગમગતો રહે તે માટે જ આ સસ્થાએ પોતાના જન્મ પછી સેકડો અનુપમ ગ્રથો પ્રસિદ્ધિમા આણીને જિજ્ઞાસુ હૃદયોને સતોષ્યા છે એમ કહેવુ એ તદ્દન સત્ય છે

આ સસ્થાના કાર્યવાહકો પણ મધ્યસ્થ–વૃત્તિને અબાધિત સાચવી રહ્યા છે કારણકે સમાજના પ્રત્યેક આચાર્ય કે મુનિપુગવો દ્વારા પ્રકાશનોમા સહકાર લે છે અને જેમ બને તેમ શુદ્ધ અને જલ્દી ગ્રથ પ્રકાશનો થાય તેની પૂરી કાળજી તકેદારી રાખે છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે જે જે આચાર્યો કે મહાપુરુષો જેવો જેવો સહકાર આપે છે તેઓનો ઋણીભાવ પણ વ્યક્ત કરે છે

આ સસ્થા અદ્યતન શૈલીથી વિશદ સપાદનો દ્વારા નવા અપ્રસિદ્ધ અનેક આગમ તેમજ પ્રકરણગ્રથો પ્રકાશમા લાવે અને જ્ઞાનઝરાઓ પ્રવાહિત કરે એજ એક મગલકામના.

લી આચાર્યદેવ શ્રી વિજયભુવનતિલક સૂરીશ્વરજી મહારાજ
(બોરસદ)

અભિનદનનો સદેશો

આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન સાગરાનદ સૂરીશ્વરના સદુપદેશથી અને પ્રેરણાથી સસ્થાપિત થયેલ શેઠ દેવચદ લાલભાઈ દ્વારા શ્રી જૈન પુસ્તકોધ્ધાર સસ્થાએ અત્યાર સુધી સો લગભગ ગ્રથો પ્રસિધ્ધ કરેલ છે તેથી આચાર્ય ઉપાધ્યાય મુનિવર્યો વગેરેને અત્યત લાભ થયેલ છે સસ્થા સારામા સારુ કામ બજાવે છે હવેથી અન્ય આગમ પુસ્તકોને પ્રસિધ્ધ કરવા ઘણી સારી રીતે પ્રયાસ કરી રહેલ તે પ્રયાસ સફલતાને પામો અને ઘણો લાભ લો અને આપો એ જ ધર્મસાધન કરશો.

લી આચાર્ય શ્રી ...તવિજય સૂરિ
(સાણદ)

જિનવચન રૂપ શાસ્ત્રોનો ઉપકાર

[લેખક - મુનિશ્રી ભદ્રંકર વિજયજી જૈન વિદ્યાશાળા-અમદાવાદ]

नमः श्री प्रवचनाय।

"जइ इच्छह परमपयं अहवा कीर्त्तिं सुवित्थडं भुवणे।
ता तेलुक्कुद्धरणे, जिणवयणे आयरं कुणह ॥१॥"

શ્રી જિનવચનનો [illegible] ભવ્ય જીવોને ઉદ્દેશીને એવો ઉપદેશ છે કે 'જો પરમપદ—મોક્ષની ઈચ્છા હોય અથવા ત્રણ ભુવનમાં વિસ્તૃત ઉજ્જવલ કીર્તિની ઈચ્છા હોય તો ત્રણ લોકને ઉદ્ધરવામાં સમર્થ એવા શ્રી જિનવચનમાં આદર કરો.'

આ ઉપદેશમાં જિનવચન રૂપ શાસ્ત્રોનું મહત્ત્વ જણાવવા સાથે જીવને સુખ આપવાનું સામર્થ્ય એ શાસ્ત્રોમાં જ છે એમ જણાવ્યું છે.

શેઠ દેવચંદ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ સમિતિએ જે નિમિત્તે કાર્ય કર્યું છે તે સમજવા માટે પ્રથમ શાસ્ત્રોના ઉપકાર અંગે થોડું સમજીએ.

જીવનું અનાદિ અસ્તિત્વ છે તેમ તેને લાગેલાં કર્મો પણ અનાદિ છે, આ કર્મોના સામાન્યતયા આઠ પ્રકારો છે તેમાં મુખ્યતા મોહનીયની છે, મોહનીયમાં પણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનું બળ ઘણું અહિતકર છે. જ્યાં સુધી આત્મા ઉપર તેનું પ્રાબલ્ય હોય છે ત્યાં સુધી જ ચારિત્ર મોહનીય એટલે ક્રોધાદિક કષાયો, હાસ્યાદિ નોકષાયો અને વેદનો આવેગ પણ આત્માને ત્રાસ આપી શકે છે અને એ ત્રણના દબાણથી પરાભવ પામેલા આત્માને જ્ઞાનાવરણીય આદિ ઘાતી કર્મો તથા વેદનીય આદિ અઘાતી કર્મો પણ વિવિધ પ્રકારે સતાવે છે, વધારે શું? જીવ એ ત્રાસમાંથી છૂટવા માટે [illegible] કરે છે તે પુણ્યકર્મ પણ સહાય કરવાને બદલે ઉપર્યુક્ત મોહના બળે આત્માને શત્રુની ગરજ સારે છે એમ પણ કહી શકાય કે એ ભાવથી વિશ્વાસુ બનેલા જીવે પુણ્યને પોતાનું માનીને તેના ગર્વ કરી દુઃખમાંથી છૂટવાને બદલે આજ સુધી અનેકવાર દુઃખના ડુંગરા પણ ઊભા કર્યા છે. આવી વિડંબના પણ જીવ અનાદિ કાળથી ભોગવતો રહ્યો છે, છતાં અજ્ઞાનથી (શાસ્ત્રોપ્રત્યેના અનાદરથી) હજુ તેને પોતાને દુઃખનું કારણ સમજાયું નથી. સુખ માટે રાત દિવસ સતત પ્રયત્નો કરવા છતાં, વિવિધ ઉપાયો કરવા રૂપ વલખાં મારવા છતાં દુઃખીને દુઃખી જ રહ્યો છે એનું મૌલિક કારણ છે મિથ્યાજ્ઞાનથી સમજમાં નહિ આવતો ઉપર્યુક્ત મોહ।

આમ છતાં સર્વ જીવો એ મિથ્યાજ્ઞાનને પણ ઓળખી શક્યા નથી, વસ્તુતઃ તો જ્ઞાન એ જીવનો સ્વયંસિદ્ધ ગુણ છે, પણ મોહ એ જ્ઞાનને મિથ્યા—વિકૃત કરી દે છે અને એવું મિથ્યા બની ગયેલું જ્ઞાન અપકારી પણ મોહ વગેરેના સંગને ઉપકારી તરીકે ઓળખાવે છે, ઉપકારી પણ આત્માના હિતસ્વીઓને અપકારી તરીકે ઓળખાવે છે, ફલ સ્વરૂપે પોતાના હિતસ્વીઓ પ્રત્યે પણ તિરસ્કારની લાગણી પેદા કરી અપકારી શત્રુતુલ્ય મોહાદિ પ્રત્યે સન્માનવૃત્તિ પ્રગટાવે છે.

આમ આત્માના કટ્ટર શત્રુઓ તુલ્ય મોહ અને અજ્ઞાનને વશ પડેલો જીવ વિવિધ ભાવોના સંયોગમાં

આનંદનો અને વિયોગમાં દુ:ખનો અનુભવ કરે છે એ જ તેનો સંસાર છે એ જ એનું મૌલિક દુ:ખ છે એને વશ પડેલા સર્વ જીવો પોતપોતાનું ઈષ્ટ મેળવવા અને અનિષ્ટથી છૂટવા પરસ્પર ઝઘડે છે એમ સંસાર ઝઘડાઓનું કેન્દ્ર છે અને તેમાં કુટાતા જીવો ઝઘડાઓથી રિબાય છે એમ પણ કહી શકાય

જેમ સંસારની અને તેમાં ભમતા જીવોની ઉપર્યુક્ત સ્થિતિ અનાદિ છે તેમ તેને ઓળખાવનાર અને તેમાંથી છોડાવનાર શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો પણ અનાદિ છે તેના ફળ સ્વરૂપ મોક્ષ, સંસારના અને મોક્ષના કારણો તથા સંસારી અને મુકતાત્માઓ પણ અનાદિ છે

મોહ જેમ જીવોને પરસ્પર કલેશ કરાવે છે તેમ શાસ્ત્રો-શાસ્ત્રકારો એ કલેશોને શાન્ત પણ કરે છે માટે આર્ય દેશોમાં સર્વ વ્યવહારોમાં એક યા બીજા રૂપે શાસ્ત્રને માન્ય રાખવામાં આવ્યું છે પંચો સમાજો કોર્ટો રાજ્યતન્ત્ર વગેરે દરેકને પરસ્પરના કલેશમાંથી બચવા બચાવવા માટે કોઈને કોઈ નિયમોનો (મર્યાદાનો) આધાર લેવો પડે છે એ નિયમો પણ એક શાસ્ત્ર છે

દરેક વ્યવહારને અંગે નિયુકત થયેલી તે તે બધા પ્રકારની મર્યાદાને જે અનુસરે છે તે ન્યાયી અને નહિ અનુસરનારો અન્યાયી ગણાય છે એમાં મતભેદ ઊભો થતાં તુરત તે તે બધા ધોરણને આગળ કરી મતભેદ મટાડવામાં આવે છે અને તે બંને પક્ષો કબૂલ રાખે છે સહી-સાક્ષી દસ્તાવેજો કબૂલાતપત્રો વગેરે બધું આના આધાર ઉપર જ રચાયેલું છે એમ ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહારોમાં ઉપયોગી તરીકે સ્વીકારાયેલા એ બધા ધારાધોરણોને એક યા બીજા રૂપમાં તે અંશમાં શાસ્ત્રો કહી શકાય

એમ વિચારતાં સમજાશે કે ભિન્ન ભિન્ન જરૂરિયાતવાળા ભિન્ન ભિન્ન વિચારવાળા અને એથી ભિન્ન ભિન્ન માગણીવાળા પણ જીવોને એક વિચારવાળા અને એક માગણીવાળા બનાવી કલેશથી બચાવનાર શાસ્ત્ર વિના જગતને ચાલ્યું જ નથી અને ચાલે તેમ પણ નથી કહી શકાય કે શાસ્ત્રો વિના જગતનો કોઈ પણ સદ્વ્યવહાર ચાલી શકે તેમ નથી એમ બાહ્ય જીવન માટે પણ શાસ્ત્રની આવશ્યકતા અતિ આવશ્યકતા છે જ હા ! આ શાસ્ત્રોને માન્ય કરી અનુસરવાની શકિત યોગ્યતા પ્રાય મનુષ્ય જીવનમાં જ હોય છે માટે માનવજીવનની શ્રેષ્ઠતા છે

એમ છતાં એ પણ સાચું છે કે એવા શાસ્ત્રો હોવા છતાં કલેશોનો અન્ત આવી શકતો નથી તેનું કારણ આત્મા અને જડને પરસ્પર વિરોધ હોવાથી જે આન્તરિક કલેશો જીવમાત્રમાં ચાલે છે તે છે ત્યાં સુધી આન્તરિક કલેશો શમે નહિ ત્યાં સુધી બાહ્ય કલેશો કોટી ઉપાયે પણ શમે નહિ કારણ એ છે કે બાહ્ય કલેશોનો જન્મ આન્તરિક કલેશોથી છે

આ હકીકત વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ પોતાના જ્ઞાનથી જાણીને બાહ્ય અને આન્તરિક કલેશોનું શમન કરવા માટે જે જે નિયમો જગત સામે રજૂ કરે છે તેને ધર્મશાસ્ત્રો કહેવાય છે આવું શાસ્ત્ર તે જ વાસ્તવિક રીતે રીતે સત્ય અને પૂર્ણ હોઈ શકે કે જેના કથક સ્વયં બાહ્ય આન્તરિક કલેશોથી સર્વથા મુકત થયેલા એથી *પ્રગટેલા જ્ઞાનને યોગે જગતના ત્રૈકાલિક સ્વરૂપને જાણનાર અને કૃતકૃત્ય થયેલા હોવાથી નિ:સ્વાર્થ પરોપકાર* દૃષ્ટિવાળા હોય. એવા શાસ્ત્રકથક શ્રીજિનેશ્વરો જ હોઈ શકે માટે તેઓનું વચન આપ્તવચન હોઈ શાસ્ત્ર કહેવાય છે

એણે અનાદિ કાળથી જીવોના બાહ્ય આંતર કલેશોને શમાવવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું છે આજે પણ એના બળે જ જીવ કલેશોને શમાવી શકે છે એમ કહેવું જરાય અતિશયોકિતવાળું નથી કે ન જિનવચનના બળે જ સંસારવર્તી જીવોનું જરાય અતિશયોકિતવાળું નથી જીવન સલામત છે માતા પણ ગર્ભનું રક્ષણ અને પાલન કરી શકતી હોય કે કીડી કંથવા જેવા જીવો જગતમાં જીવી શકતા હોય તો તેમાં શ્રીજિનકથિત દયા-દાન

વગેરેને જ પ્રતાપ છે ખાવુ પીવુ કે લેવુ દેવુ વગેરે સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓમા પણ જીવ જે વિવેકને યોગે જીવન જીવી રહ્યો છે તે વિવેક શ્રી જિનવચનમાથી પ્રગટેલો દીપક છે કે જેના બળે જગતના સર્વ વ્યવહારો વ્યવસ્થિત ચાલે છે ટૂકમા કહીએ તો જિનવચન વિના ક્ષણ પણ જીવવુ તે જીવન નહિ પણ જોખમ છે દેહનુ રક્ષણ શ્વાસોચ્છ્વાસમથી થાય છે તેમ આત્માનુ રક્ષણ શાસ્ત્રોથી થાય છે

વધારે શુ ? એ શાસ્ત્રો જગતને આપવાને યોગે તો તીર્થંકરો ઉપકારી છે એમનો મહાન ઉપકાર એ શાસ્ત્રોની ભેટ જ છે કે જેમાથી જીવને બાહ્ય અભ્યતર જીવન જીવવાની સઘળી સમજ મળે છે એ ન હોત તો આ જગતમા બીજો કોણ એ હકીકત શીખવી શકત આજે જે વારસાગત હિતશિક્ષા વડીલો વગેરે દ્વારા પણ મળે છે તેનુ પણ મૂળ તો શાસ્ત્રો જ છે

લોકવ્યવહારમા પણ એક યા બીજા રૂપે શાસ્ત્રના બળને સ્વીકારવામા આવ્યુ છે કારણ કે તેના વિના કોઈ વ્યવહાર ચાલે તેમ જ નથી

આ વિચારતા જણાશે કે જીવનના દરેક વ્યવહારને અગે જે નિયમનો કે માર્ગો હિતકર છે તે બધા ય શાસ્ત્રોના એક અગ રૂપ જ છે એમ કહેવુ જોઈએ કે શાસ્ત્રોએ ત્રણે કાળમા ત્રણે જગતના જીવોનુ હિત સાધવાનો માર્ગ આપ્યો છે, આપે છે અને આપશે એનુ મહત્ત્વ ગાવા માટે ઉપકારનુ વર્ણન કરવા શબ્દો ઓછા પડે

આવા શાસ્ત્રોને જીવત રાખવા અને જગતમા પ્રચારવા, એ સર્વ દાનો પૈકીનુ શ્રેષ્ઠ દાન છે ક્રોડો સોનૈયાનુ દાન જ્ઞાનની એક પક્તિની બરાબરી કરી શકતુ નથી, કારણ કે જ્ઞાનનુ દાન બધા દાનો કરતા વિશિષ્ટ છે તે આપનારથી બીજાની જેમ ખૂટતુ નથી, આપનારને પણ વધે છે, લેનારને બીજા આગામી ભવોમા પણ સાથે જાય છે, તેને કોઈ ચોરતુ લૂટતુ, બાળતુ, કે નાશ કરી શકતુ નથી એના રક્ષણ માટે તિજોરીઓની કે પહેરેગીરોની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે જ્ઞાન ગુણ છે એનુ દાન તેના સાધનોના દાનથી થઈ શકે છે એવુ મહત્વનુ કામ **શેઠ દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડ** તરફથી નિસ્વાર્થ વૃત્તિએ કરવામા આવ્યુ છે તેનો સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવાય એ યોગ્યની યોગ્ય કદર કરવા તુલ્ય છે સુવર્ણે કિ બહુના ?

—અભિનદનનો સદેશો

સુરત છે નગરી અલબેલી, જિનધર્મતણો ધ્વજ ધરનારી,
છે ધન્ય ખરેખર એ નગરી, જે ધર્મ વૃદ્ધિને કરનારી

શ્રી સાવજી દામજી
(ધાર્મિક શિક્ષક, સાબુ પનાલાલ સ્કુલ, પાયધુની, મુબઈ—૩)

ભારત જૈન જ્ઞાન વિહાર

૧

[લેખક ફુલચંદ હરિચંદ દોશી (મહુવાકર) પાલીતાણા]

જૈન ધર્મ એક વખત વિશિષ્ટ ધર્મ ગણાતો જૈન આગમ સાહિત્યે તો પશ્ચિમના વિદ્વાનોને મુગ્ધ કર્યાં છે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન આજે પણ અદ્વિતીય ગણાય છે જૈન સાહિત્ય જગતના સાહિત્યમા સમૃદ્ધ અને વિશિષ્ટ ગણાય છે જૈન ધર્મે જગતને અહિંસાનો મહાન સંદેશ આપ્યો છે જૈન જ્યોતિર્ધરોએ વિધવિધ વિષયોના અમૂલ્ય પુસ્તકો આપ્યા છે જૈન જ્ઞાનભંડારોના ખજાનામાંથી જગતના ચોકમા હજી થોડા જ રત્નો બહાર આવી શક્યા છે જૈન સિદ્ધાંતો અને આચારોનુ જીવન વિકાસમા ઉચ્ચ સ્થાન છે જૈન દર્શન ઘણી જ ઊંચી પંક્તિનુ છે એના મુખ્ય તત્ત્વો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના આધાર પર રચાયેલા છે વિનાશ અને યુદ્ધોથી ત્રાસી ગયેલી દુનિયાની મહાપ્રજાઓ અહિંસાનો સંદેશ સાભળવા અને સમજવા લાગી છે આવતીકાલ વિશ્વશાંતિને માટે એ પંથે વિચરવાના પગરણ દેખાય છે

જૈન સાહિત્યના આવા રત્નો ભારતના જુદા જુદા ભાગોમા ભંડારોમા પડ્યા છે એ ગ્રંથ રત્નોનુ પૂરૂ સંશોધન પણ થઈ શક્યુ નથી કેટલાક તો પટારામા પૂરાયેલા પડ્યા છે દર વર્ષે ઉધઈનો ભોગ થાય છે સૂર્યનો પ્રકાશ તે ગ્રંથ રત્નોને મળતો પણ નથી જૈન દર્શન ઉપરના આવા હજારો-લાખો ગ્રંથ રત્નો આપણી-જૈન સમાજની-જૈન ધર્મની અરે ભારતની અને જગતની મોઘામા મોઘી મૂડી છે

આપણા પૂર્વ પુરુષોએ તો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માટે આ ગ્રંથરત્નો તૈયાર કરાવ્યા સંભાળ માટે જ્ઞાન ભંડારોમા રાખ્યા પણ એ કાષ્ઠ દાબડામા પૂરી રાખવાના ઘરેણા નથી ઘણા તો એવા ગ્રંથરત્નો છે કે જગતના ચોકમા આવે તો જગતને નવી દૃષ્ટિ-નવી ભાવના-નવી પ્રેરણા નવી શક્તિ અને નવી ચેતના આપી જાય

જૈન સમાજ તો દાનથી ગણાય છે જ કરોડોના દાન મહાપુરુષોએ આપ્યા છે મહાનતીર્થો સર્જ્યાં છે કળામય મંદિરો જગ્યાએ જગ્યાએ બંધાવ્યા છે જ્ઞાનભંડારો રચ્યા છે તાડપત્રો જેવા મોઘા પત્રો ઉપર સોનેરી શાહીમા હસ્તલિખિત પુસ્તકો લખાવ્યા છે કરોડોનો ખર્ચ કરી જીવનને ધન્ય બનાવી ગયા છે

આ આપણા પૂર્વ પુરુષોનો અખૂટ-અણમોલ વારસો છે તે માત્ર જૈન ધર્મ માટે કે અમુક માટે નહિ પણ જગતના તમામ માનવી માટેનો વારસો છે આ ગ્રંથરત્નોને સંભાળવાનો-રક્ષવાનો સૌ કોઈનો ધર્મ છે આપણા પૂર્વ પુરુષોએ તો આજસુધી તેની રક્ષા કરી પણ આપણી જવાબદારી તેથી વિશેષ છે અને તે એ કે આ ગ્રંથરત્નોનું સંશોધન કરાવી-તેના રહસ્યો જગતના ચોકમા મૂકીને જગતને શાંતિને માર્ગે વાળીએ

જૈન સમાજ આજે પણ સમૃદ્ધ છે આજે પણ જૈન સમાજમા દાનની ભાવના જ્વલંત છે દર વર્ષે જૈન સમાજ લાખો રૂપિયા ખરચે છે અને ધર્મઉદ્યોત કર્યો માને છે

આપણે હવે જ્ઞાનનો ઉદ્યોત કરવો છે તે માટે એક જ્ઞાન વિહારની આવશ્યકતા છે

આ જ્ઞાનવિહાર એજ જૈન વિશ્વવિદ્યાલય-સમયજ્ઞ યુગના આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભ સૂરીશ્વરજી જૈન વિશ્વવિદ્યાલયની જે ભાવના હતી તે આવા જ્ઞાનવિહારથી બર આવવા સભવ છે એટનુ જ નહિ પણ આવા જ્ઞાનવિહાર માટે તો આપણા આચાર્યપ્રવરો, પદસ્થો મુનિરત્નો અને જૈન દાનવીરો તેમજ સમાજના ઘડવૈયાઓ બધાને ગૌરવ લેવા જેવુ થશે-બધાનો સક્રિય સહકાર મળશે કોઈપણ જાતના પક્ષ વિના કેવળ જ્ઞાનપ્રકાશ અને જ્ઞાનપ્રચારની ઉત્તમ ભાવના આ જ્ઞાનવિહાર પાછળ રહેશે

જૈન સમાજનુ આ જ્ઞાનવિહાર સાચુ ભૂષણ થશે જૈન સાહિત્યનુ એક અદ્વિતિય ધામ બની રહેશે

૧ જ્ઞાનવિહાર માટે એક વિશાળ જગ્યામા સુદર મકાન જોઈએ

૨ જૈન ધર્મના હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત પુસ્તકોનો સુદર સગ્રહ જોઈએ

૩ જ્ઞાન ભડારામાથી મળી શકતા પુસ્તકોની પ્રતો વ્યવસ્થિત જળવાઈ રહે તેમ રાખવી જોઈએ

૪ ગોદરેજના કાચના બારણાવાળા લોખડના કબાટો વસાવવા જોઈએ

૫ જ્ઞાન વિહારમા એક અદ્યતન મુદ્રણાલય-પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ હોવુ જોઈએ

૬ પુસ્તકાલય વિભાગ – વાચનાલય – અભ્યાસ ખડ – સશોધન કાર્યાલય – ગ્રથપાલ કાર્યાલય – નિયામક – વ્યવસ્થાપક કાર્યાલય – વિદ્વાનોને રહેવા માટેના રુમો – અતિથિગૃહ – ભોજનગૃહ – આરામગૃહ, ચર્ચા – સભાગૃહ, મધ્ય સભાગૃહ, વ્યાખ્યાનગૃહ – જુદાજુદા કાર્યકર્તા માટે નિવાસગૃહ – સાધુઓ માટે જુદાજુદા થોડા વિહારગૃહ, પશ્ચિમના વિદ્વાનો માટે સગવડવાળા નિવાસગૃહ, અભ્યાસકો માટેના જરૂરી ખડો – કોઈ વિદુષી સાધ્વીઓ કે બહેનોને વિહારમા થોડો વખત અભ્યાસ માટે રહેવું હોય તો તે માટે જુદાજુદા નિવાસસ્થાન– ઉદ્યાન – આરોગ્યભુવન આદિ જરૂરી વિધવિધ નિવાસસ્થાનો જરૂરિયાત પ્રમાણે તૈયાર કરવાની યોજના હોવી જોઇએ

૭ આ જ્ઞાનવિહાર માટે સુદર વિશાળ વૃક્ષરાજિઓથી મઘમઘતી સ્વચ્છ હવા પાણી વાળી જ જેટલી મળી શકે તેટલી જગ્યા ભાવનગરથી મુબઈ સુધીમા કોઈ કેન્દ્રસ્થાને મળે – જ્યાનો સઘસમુદાય સક્રિય સહાય કરે નિરીક્ષણ રાખે સેનાભાનથી જરૂરી મદદ આપે ત્યા શરૂ કરવો જોઇએ

૮ આ વિહારમા જૈન સાહિત્યના ગ્રથોનુ સશોધન-પ્રકાશન થયા કરે, વિદ્વાનો-પાશ્ચાત્ય અને પૂર્વના– પ્રસગે પ્રસગે આવે અને અભ્યાસ કરે, સશોધન આદિ કરે, સાધુ મુનિરાજો પણ અહીં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરે, કોઈ કોઈ સાધ્વીજી મહારાજ પણ અભ્યાસ માટે રહી શકે, જૈન ધર્મના જૈન જૈનેતર વિદ્વાનોનુ દર વર્ષે સમેલન મળે

૯ પ્રેસ પણ વ્યવસ્થિત વ્યાપારી પધ્ધતિથી ચાલે, પાશ્ચાત્ય અને પૂર્વના વિદ્વાનોના વ્યાખ્યાનો યોજવામા આવે બાળકો-કુમારો-યુવકો-પ્રૌઢો-વિદ્વાનો-બહેનો માટેના પુસ્તકોના પ્રકાશનો થાય

૧૦ એક માસિક, ત્રિમાસિક, વાર્ષિક પત્રનુ પ્રકાશન થાય વિદ્વાનો તૈયાર કરવા માટેની યોજના થાય અને

ચક્રમાથી છૂટી સ્થિરતા કે સાચી શાતિ ક્યારે મેળવશે એની કલ્પના પણ જીવ કરી શકતો નથી અને એવી નિરાધાર સ્થિતિ એને અનુભવવી પડશે એ વિષે એ સપૂર્ણ અજાણ છે એમા શકા નથી

પોતાની આત્મિક વિચારણામા અને યોગધ્યાનમા લીન એવો એક શુદ્ધબુદ્ધ જ્ઞાની અભેદ્ય જગલમા જઈ ઊભો હતો તેવામા ત્યા સામેથી એક અત્યત દુષ્ટ ડાકુ આવી ઊભો હતો એ ડાકુ પોતાના દુષ્ટ વિચારોથી તરબોળ બની ગયો હતો પોતાના યત્કિચિત લાભ માટે કોઈ પણ પ્રાણીનો જીવ લેવો એને મન એક રમત હતી. કોઈ દયાધારી નકિત હોય કે લગભગ નિર્જન ફકીર હોય કોઈ રક હોય કે સત હોય એના હિસાબે એ વધ્ય જ ગણાતા કોઈને રજાડવામા અને આનદ આવતો એવો ડાકુ એ સત નિર્ગ્રંથ મુનિની સામે આવ્યો મુનિ તો ચાલતા જ હતા ડાકુએ એકદમ ગુસ્સે થઈ જોરથી એ સતને પડકાર કરી કહ્યુ ઓ માણસ! સ્થિર થઈ જા મહાત્માએ શાતિથી ચાલવુ જ રાખ્યુ અને ડાકુને જવાબ આપ્યો કે હુ તો સ્થિર જ છુ તુ જ શાત થા સ્થિર થા આ જવાબ સાભળતા ડાકુ તો આભો જ બની ગયો આવો ઉદ્ધત અને નિર્ભીક આડો માનવ એના જોવામા પહેલો જ હતો એ સામે આવી રહ્યો છે છતા કહે છે કે હુ સ્થિર છુ એ આશ્ચર્ય છે એને વિચાર આવ્યા કે એ ક્યા દોડી જવાનો છે? હુ તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા એનો નિકાલ કરી નાખુ એમ છુ છતા જોઉં તો ખરો કે એ શુ કહેવા માગે છે મુનિ આગળ આવીને ડાકુએ પ્રશ્ન કર્યો કે તુ ચાલ્યા કરે છે છતા પોતે સ્થિર છુ એમ કેમ બોલે છે? શુ તારુ આ બોલવુ જૂઠુ નથી? મુનિ કહે છે ભાઈ હુ શરીરે ચાલુ છુ એ તુ જુએ છે પણ મને કોઈ જાતનો લોભ નથી મને કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા જ નથી ક્રોધ માન અને માયા મારા મનમાથી દોડી ગયેલા છે જગતમા મારો કોઈ શત્રુ નથી તેમ ખાસ કોઈ મિત્ર પણ નથી મારુ મન પૂર્ણ રીતે સ્થિર છે તેથી મને કોઈ ઉપદ્રવ કરશે એવી ભીતિ નથી. તેથી જ મે કહ્યુ કે હુ સ્થિર છુ ચાલે છે મારુ શરીર. હુ એટલે મારો આત્મા તો સ્થિર જ છે મારી એવી સ્થિતિથી હુ મક્કમ છુ આનદમા રહી શક્યો છુ પણ તારી સ્થિતિનો તુ વિચાર કરી જો. સ્થિરતાનો તારામા લેશમાત્ર પણ જણાતો નથી તારી પાછળ લોભ નામનો ચોર દોડી રહ્યો છે તેથી જ તુ નિરતર ક્રોધી થઈ રહ્યો છે તને એ પળવાર પણ વિસામો લેવા દેતો નથી ત્યારે તુ અસ્થિર છે એમા આશ્ચર્ય નથી ભલે તુ કેટલોક વખત અડગ ઊભો રહે કે બેસી રહે ઊઘી રહે કે જાગતો ફરે તો પણ દરેક સ્થિતિમા તારુ મન તો દરિયાના મોજાની જેમ ચલિત જ રહે છે તારે સ્થિરતા જેવી વસ્તુની ઓળખાણ પણ નથી ત્યારે સ્થિરતાની તારી વાત ખોટી છે અને ભ્રામક છે એ ખુલ્લુ જણાવામા આવે છે એથી જ મે તને કહ્યુ કે અસ્થિર તો તુ જ છે હુ પોતે એક જ આત્માના વિચારમા લાગેલો હોવાથી મને તો અખડ સ્થિરતા જ મળવાની છે પણ તારુ શુ? તુ જરા થોડો પણ સ્થિર થા અતરગમા જરા ડોકિયુ કર એટલે તારી અસ્થિરતા તારા જોવામા આવશે અને તારી ખાતરી થશે કે સાચો સ્થિર કોણ છે? એ સ્થિરતા અને શાતિ એ અમૂલ્ય રત્ન છે એ રત્ન તને મળી ગયા પછી તારા જેવો ધનવાન બીજો તને નજરે નહીં પડે તુ સ્વયમેવ બીજાઓને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ માટે જ હુ તને કહુ છુ કે હુ સ્થિર છુ અસ્થિર તો તુ જ છે જા! જા! તારી અસ્થિરતાની ઓળખાણ તુ કરી લે અને મારા જેવી સ્થિરતા તુ મેળવ પછી તને તારી સાચી ઓળખાણ થશે

ચોર કે ડાકુ એ સત મહાત્માના વચનો સાભળી સ્થિર થઈ ઊભો રહ્યો આત્મિક શક્તિનો ચમત્કાર પ્રત્યક્ષ એના મન ઉપર વિજળીની પેઠે અસર કરી ગયો એના ક્રૂર વિચારો ઉપર જબરો આઘાત થયો એ તો

મુગા જ બની ગયો શુ બોલવુ કે શુ કરવુ એ ય એને સમજ ન પડી કોઈ જાદુઈ યંત્રે જાણે એને પૂતળું જ બનાવી દીધો ન હોય એમ એ બની ગયો પોતાનુ નિત્યનુ કાર્ય શુ છે અને શુ હતુ એ બધુ ભૂલાઈ ગયુ. એક નીડર અને નિર્મોહી આત્મલક્ષી આત્મા શુ કરી શકે એનો સાક્ષાત્કાર એની ઉપર થઈ ગયો એ કાંઈ જ્ઞાની ન હતો એને આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ હોય છે એનુ ભાન ન હતું, પણ એ મહાત્માના વચનોએ એને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો એ તો શૂન્ય હૃદય થઈ સ્વાભાવિક રીતે જ મહાત્માના ચરણમા પડી ગયો હું શું કરૂ છુ એનુ પણ એને ભાન રહ્યુ નથી એના મન ઉપર જે દુષ્ટ અને ક્રૂરપણાની ભાવના ચઢી બેઠી હતી તે ઘડીવારમા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ એના ક્રૂર કાર્યો એની સામે ઊભા થઈ જાણે એની સામે લડવા માડ્યા એને બીવડાવવા માડ્યા અને એ ધ્રુજવા માડ્યો એને એમ થયુ કે, "આવી આપત્તિમાથી મને કોણ છોડાવશે? બધા જ ક્રૂર કર્મો એક સાથે મારી ઉપર હુમલો કરે ત્યારે હુ કોના શરણે જઉં? મને કોણ બચાવશે?" એવા વિચારોથી એ ધ્રુજવા માડ્યો અને એક લાચાર ભિખારીની પેઠે મહાત્મા તરફ કાંઈક ભીખ માગતો હોય એમ જોવા માડ્યો

મહાત્માએ પ્રસગ ઓળખી લીધો અને એ ડાકુ ગણાતા આત્માના ભાવો ઓળખી લીધા આત્માની શક્તિ અનતી છે એ ધારે તો ગમે તે કાર્ય એના માટે અશક્ય નથી એમ જાણી એને આશ્વાસન આપ્યુ એમણે કરૂણાની ભાવનાથી એને આશ્વાસન આપ્યુ "હે મહાનુભાવ! તુ સ્થિર થા ગભરાઈશ નહી જીવે અનાદિ કાળથી અનત અવસ્થાઓ ભોગવી છે કોઈ પણ અવસ્થા કાયમ કે સ્થિર તો હોતી જ નથી તારી મનોવેદના મે ઓળખી લીધી છે તારા શરીરમા એક ઊંચી કોટીનો આત્મા નિવાસ કરી રહેલો છે તેને સ્થિરતા જરૂર સાપડશે એમા સદેહ નથી તને સ્થિરતા મેળવવા માટે કાંઈક પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે એની સાધના હુ તને બતાવી શકીશ તુ તારો ચાલુ વ્યવસાય મૂકી દે તારો હાલનો માર્ગ વિપરીત છે ઊલટો છે તે તુ મૂકી દે તારા મનની અસ્થિરતા હવે જવા માડશે તને ધીમે ધીમે પણ નિશ્ચિતરૂપે સ્થિરતા મળતી જશે તારૂ કલ્યાણ થશે તને શુદ્ધ માર્ગ મળી જશે"

મહાત્માના વચનોની સારી અસર થઈ ડાકુ બોલી ગયો 'ભગવાન્! હુ પામર પ્રાણી છુ હુ માર્ગ ભૂલેલો છુ એનુ હવે મને ભાન થાય છે હુ ક્ષણવાર પણ શાતિ અનુભવી શકતો નથી હુ આપને શરણે આવ્યો છુ અને આપ જ તારણહાર છો આ જગતમા અનેકોને મે રંજાડ્યા છે ઘણી પીડા આપી છે મારા હજારો શત્રુઓ છે મારો કોઈ મિત્ર નથી આપ જ મારા મિત્ર, હિતસ્વી અને ગુરુ બનો મારૂ કાંઈ જ નથી. આપ કહો તે કરવા હુ તૈયાર છુ,' આટલુ બોલી એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો

આપણે પણ વિચાર કરીએ તો પ્રત્યક્ષ એ ડાકુ જેવા અનેક કૃત્યો કરેલા છે એનો અતરગમા અનુભવ થશે કામ, ક્રોધ, માન અને લોભને વશ થઈ અનેક નહીં કરવાના કામો કરેલા છે એનો સાક્ષાત્કાર આપણને થશે આપણને ક્ષણવાર પણ સ્થિરતાનો અનુભવ મળ્યો હોય એમ જણાતુ નથી આપણે કદાચિત્ પૂજા, પ્રભાવના, દાન, પુણ્ય, સામાયક આદિ અનુષ્ઠાનો દેખાદેખી કર્યા હશે પણ આત્મશાતિનો સાચો અનુભવ આપણને મળ્યો હોય એમ લાગતુ નથી સ્થિરતા તો ઘણી દૂર છે સ્વસ્થતા પણ આપણને મળી નથી માટે સ્થિરતા મેળવવાની આપણને કેટલી જરૂર છે એનો વિચાર આપણને સાપડે એટલી જ ભાવનાથી વિરમીએ છીએ.

નદીસૂત્ર અને નયચક્ર

લેખક

મુનિરાજ શ્રી ભુવનવિજયાન્તેવાસી

મુનિ શ્રી જબૂવિજય—જામનગર

નદીસૂત્રના અભ્યાસીઓ સારી રીતે જાણે છે કે નદીસૂત્રમા કેટલોક ભાગ ગદ્યરૂપે છે અને કેટલોક ભાગ ગાથારૂપે છે આ બને ય ભાગોને અત્યારે તો નદીસૂત્રના જ અશો માનવામા આવે છે પરતુ સિંહ-સૂરિગણિ વાદીક્ષમાશ્રમણે નયચક્રવૃત્તિમા કરેલા એક ઉલ્લેખ ઉપરથી ચોક્કસ જણાય છે કે અત્યારે જેને આપણે નદીસૂત્ર માનીએ છીએ તેમા અમુક અશ જ સૂત્રરૂપે છે અને અમુક અશ તો તેનુ ભાષ્ય જ છે પરતુ ભાષ્યકાર મહર્ષિએ પોતે ભાષ્ય રચ્યુ છે એ જાતનો ઉલ્લેખ ન કર્યો હોવાથી પાછળની કોઈ સમયે ભાષ્ય એ સૂત્રમા એવી રીતે એકમેક થઈ ગયુ કે સૂત્રમા ભાષ્યનુ મિશ્રણ થઈ ગયેલુ છે એવો ખ્યાલ પણ ચાલ્યો ગયો અને બંનેનો નદીસૂત્રના જ અશો તરીકે વ્યવહાર રૂઢ થઈ ગયો

ભાષ્યો પ્રાચીન ગ્રથોમા કેવા મિશ્રિત થઈ ગયા છે અને પ્રાચીન ગ્રથકારો પણ એનુ પૃથક્કરણ કરી શક્યા નથી એનુ સ્પષ્ટ ઉદાહરણ બૃહત્કલ્પસૂત્ર અને દશવૈકાલિકસૂત્રની નિર્યુક્તિમાથી આપણને મળી આવે છે બૃહત્કલ્પસૂત્રની શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને તે ઉપરનુ શ્રી સઘદાસગણિકૃત ભાષ્ય બંને પરસ્પર એવા મિશ્રિત થઈ ગયા છે કે ચૂર્ણિકારોએ પણ એનુ પૃથક્કરણ કર્યુ નથી અને શ્રી મલયગિરિ મહારાજે તો ટીકામા સ્પષ્ટ જ જણાવી દીધુ છે કે બૃહત્કલ્પસૂત્રની નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય બને પરસ્પર મિશ્રિત થઈ ગયા હોવાથી અત્યારે બંનેનો એક જ ગ્રથ બની ગયો છે [1]

આ જ પ્રમાણે દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિમા પણ મિશ્રણ થઈ ગયેલુ છે મુદ્રિત દશવૈકાલિકચૂર્ણિ કે જે શ્રી દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણમહારાજની અધ્યક્ષતામા થયેલી વલ્લભીવાચના પછી રચાયેલી છે તેમા તથા જેસલમેરમાથી મળેલી સ્થવિર [2] અગસ્ત્યસિંહકૃત ચૂર્ણિ કે જે સભવત વલ્લભીવાચનાથી પૂર્વની છે તેમા પણ દશવૈકાલિકના પહેલા અધ્યયનની નિર્યુક્તિની ગાથાઓ માત્ર ૫૪ જ છે જ્યારે શ્રી હરિભદ્રસૂરિમહારાજે રચેલી દશવૈકાલિક વૃત્તિમા પહેલા અધ્યયનની નિર્યુક્તિની ગાથાઓ ૧૫૧ છે જો આખા દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્યુક્તિની ગાથાઓનો વિચાર કરીએ તો ચૂર્ણિસમત નિર્યુક્તિગાથાઓથી લગભગ બેવડી નિર્યુક્તિગાથાઓ હારિભદ્રી વૃત્તિમા છે એટલે એમા પણ કોઇક ભાષ્ય મિશ્રિત થઈ ગયુ લાગે છે

---

[1] જુઓ આત્માનદ સભા (ભાવનગર) તરફથી પ્રકાશિત બૃહત્કલ્પસૂત્રવૃત્તિ પૃ. ૨ ૫ ૧૪

[2] જુઓ બૃહત્કલ્પસૂત્રના છઠ્ઠા ભાગનુ આમુખ

नयचक्रवृत्तिना जे पाठने आधारे 'नंदीसूत्रमां पाठ मिश्रित थई गयुं छे' एम अमे उपर जणाव्युं छे ते पाठ नयचक्रवृत्तिना आरमा अरमां आवे छे अने ते नीचे प्रमाणे छे —

नतत् स्वाभिप्रेतोपपत्तिकरणं । किं तर्हि ? सर्वजीवानामपि च आगमश्रुतेन– सव्वजीवाण पि य णं अक्खरस्स अणंतभागो वगरमुनादिभेदेन श्रुतज्ञानप्ररूपणायामेकेन्द्रियाणामप्यक्षरानिरमुक्तं सूत्रं तथा भाष्येऽपि ।

त पि जति आवरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवत्त पावे ।

सुट्ठु वि मेहसमुदए होइ पभा चदसूराण ॥

—नयचक्रवृत्ति [भावनगरनी हस्तलिखित प्रति] पृ २७८ A ।

आ उल्लेख उपरथी स्पष्ट जोई शकाय छे के सव्वजीवाणंपि ... सूत्र छे अने त पि जति आवरिज्जेज्ज ... ए भाष्यनी गाथा छे परंतु अत्यारे तो आ सूत्र अने भाष्यगाथा बन्नेनो सूत्ररूपे ज व्यवहार चाले छे

आगमोदयसमिति प्रकाशित नंदीसूत्रमां आ स्थळे 'सव्वजीवाणंपि य णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ। जइ पुण सोवि आवरिज्जा तेण जीवो अजीवत्तं पाविज्जा,—'सुट्ठु वि मेहसमुदए होइ पभा चंदसूराणं' ।[पृ १९५] आ जातनो जे पाठ जोवामां आवे छे तेमां जो के जइ पुण सोवि आवरिज्जा तेण जीवो अजीवत्तं पाविज्जा एटलो भाग गद्यरूपे अने सुट्ठु वि मेहसमुदए होइ पभा चंदसूराणं एटलो भाग अर्धी गाथारूपे देखाय छे तो पण जेसलमेरमांथी मळेली श्री जिनदासगणिमहत्तरप्रणीत नंदीचूर्णिनी हस्तलिखित प्रति जोतां स्पष्ट जणाय छे के चूर्णिकारने नंदीसूत्रमां

जति पुण सोवि वरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवय पावे ।

सुट्ठु वि मेहसमुदये होति पहा चदसूराण ॥

आ जातनी एक संपूर्ण गाथा[2] ज अहीं मान्य हती

---

1 नयचक्रवृत्तिमां बीजा अरमां आ ज पाठ थोडा पाठभेदथी नीचे मुजब छे —

यथोक्तम्—'अक्खरस्स अणतभागो णिच्चुग्घाडितओ सव्वजीवाण' ति । तद्व्याख्याननिदर्शनं च—

'त पि जदि आवरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवय पावे ।

सुट्ठु वि मेहसमुदये होइ पभा चदसूराण ॥' ति । [पृ १९०]

नयचक्रवृत्तिमां चोथा अरमां पण आ पाठ नीचे प्रमाणे उद्धृत करेलो छे

सव्वजीवाण पि य ण अक्खरस्स अणततमो भागो णिच्चुग्घाडितओ ।

तं पि जदि आवरिज्जेज्ज [पाठान्तर ज्जिजज्ज] तेण जीवो अजीवत पावे ।

सुट्ठु वि मेहसमुदए होइ पभा चदसूराण ॥ [पृ ३५१]

(अहीं आवरिज्जेज्ज ने बदले उ श्री यशोविजयजी महाराजनी प्रतिमां आवरिज्जिजज्ज पाठ छे आत्मानंदसभा–भावनगर–तरफथी छपायेली नयचक्रवृत्तिना पृष्ठांक अहीं आपेला छे ए पण ध्यानमां रहे)

2 नंदीचूर्णिमां नीचे प्रमाणे लखाण छे —

अहवा सव्वजहण्णो अणतभागो निच्चुग्घाडो पुढविकाए चेतन्यमात्रमात्मन । त च उक्कोसथीणिद्धिसहित-णाणदंसणावरणोदए वि णो आवरिज्जति । जति पुण सो वि वरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवय पावे । सुट्ठु वि मेहसमुदये होति पभा चदसूराण ॥

અત્યારે જો કે આ બધો પાઠ સૂત્રરૂપે જ મનાય છે તો પણ નયચક્રવૃત્તિના ઉપર જણાવેના ઉલ્લેખને આધારે સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે આમા सव्वजीवाण पियणे अक्खरस्स अणतभागो णिच्चुग्घाडिओ એટલો પાઠ જ સૂત્રનો અંશ છે અને બાકીની જે जति पुण सो वि ગાથા છે તે તો ભાષ્યનો જ અંશ છે

ન ચક્ર અને તેની વૃત્તિ જોતા એમ લાગે છે કે નયચક્રકાર આચાર્ય શ્રી મલ્લવાદી તથા વૃત્તિકાર સિંહસૂરિગણિવાદીક્ષમાશ્રમણ પાસે આગમિક પાઠોની કોઈ વિશિષ્ટ પરંપરા હતી કારણકે તેમા જે જે પાઠો આગમિક ગ્રંથમાથી ઉદ્ધૃત કરેના છે તે પાઠો અત્યારે પ્રચલિત આગમપાઠો કરતા થોડા ઘણા અંશે જુદા જ જોવામા આવે છ જેમકે નયચક્રવૃત્તિમા નીચે મુજબ પાઠ નન્દીસૂત્રમાથી ઉદ્ધૃત કરેનો છે —

यथोक्तम्— 'एय दुवालसग गणिपिडग दव्वतो एग पुरिस पडुच्च सादिय सपज्जवसिय अणेगे पुरिसे पडुच्च अणादिय अपज्जवसियं। खेत्तनो भरतेरवते पडुच्च सादिय सपज्जवसिय महाविदेह पडुच्च अणादिय अपज्जवसियं कालओ उस्सप्पिणि–अवसप्पिणिओ पडुच्च सादिय सपज्जवसिय णोउस्सप्पिणि अवसप्पिणीओ पडुच्च अणादिय अपज्जवसियं। [भावओ] जे जदा जिणपण्णत्ता भावा (પૃ ૩)

આગમોદય સમિતિ પ્રકાશિત નદીસૂત્રમા આ સ્થાને નીચે મુજબ પાઠ છે—

इच्चेइय दुवालसग गणिपिडग वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइअ सपज्जवसिअ अवुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइअ अपज्जवसिअ। तं समासओ चउव्विह पन्नत्त त जहा—दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ। तत्थ दव्वओ ण सम्मसुअ एगं पुरिस पडुच्च साइअ सपज्जवसिअ बहवे पुरिसे पडुच्च अणाइअ अपज्जवसिअ। खेत्तओ णं पच भरहाइ पंचेरवयाइं पडुच्च साइअ सपज्जवसिअ पच महाविदेहाइ पडुच्च अणाइअ अपज्जवसिअ। कालओ ण उस्सप्पिणीं ओसप्पिणीं च पडुच्च साइअ सपज्जवसिअ नोउस्सप्पिणीं नोओसप्पिणीं च पडुच्च अणाइअं अपज्जवसिअ। भावओ ण जे जया जिणपन्नत्ता भावा (સૂત્ર ૪૦)

તેજ પ્રમાણે નયચક્ર (પૃ. ૪૫) તથા નયચક્રવૃત્તિમા (પૃ ૩) જીવાભિગમ સૂત્રમાથી નીચે પ્રમાણે પાઠ ઉધ્ધૃત કરેલો છે

इमा ण भते रतणप्पभा पुढवी किं सासता असासता ? गोतमा! दव्वट्ठयाए सासता वण्णपज्जवेहिं गध-पज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं सठाणपज्जवेहिं असासता। (જીવાભિગમસૂત્ર ૩/૧/૭૮)

પરંતુ મુદ્રિત જીવાભિગમસૂત્રમા सठाणपज्जवेहिं એટલો પાઠ છે જ નહિ તેમજ જીવાભિગમની વૃત્તિઓમા પણ એ પાઠની વ્યાખ્યા નથી

આવા તો અનેક ઉદાહરણો નયચક્ર અને નયચક્રવૃત્તિમા છે પરંતુ એ બધા ઉદાહરણો આ જગ્યાએ આપવાનુ શક્ય નથી

એક વાત એ પણ જાણવા જેવી છે કે નયચક્રકાર આચાર્ય શ્રી મલ્લવાદી ક્ષમાશ્રમણ વીર સંવત

૮૮૪મા ¹ વિદ્યમાન હતા અને વલ્લભીવાચના વીર સંવત્ ૯૮૦ વર્ષે થયેલી છે એટલે મલ્લવાદીસંમતપાઠ વલ્લભીવાચનાથી પણ પહેલાનો છે એટલે વલ્લભીવાચનથી પણ પહેલાની કોઈ જૂની પરંપરા શ્રી મલ્લવાદીએ નયચક્રમા ઉધ્ધૃત કરેલા આગમિકપાઠોમા સચવાયેલી છે તે જ પ્રમાણે નયચક્રવૃત્તિકાર શ્રી ² સિંહસૂરિક્ષમાશ્રમણ કે જે શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમકાલીન કે નિકટવર્તી હોવાનો સંભવ છે તેમની પાસે પણ આગમિક પાઠોની કોઈ વિશિષ્ટ પરંપરા હતી અને તે નયચક્રવૃત્તિમા આવતા અનેક ઉદ્ધરણોમા સચવાયેલી છે ભગવતીસૂત્રના અનેક પાઠો નયચક્રવૃત્તિમા ઉધ્ધૃત કરેલા છે કે જે પ્રચલિત પાઠપરંપરાથી થોડા ઘણા અંશે જુદા પડે છે

એટલે ઉપર જણાવેલા નયચક્રવૃત્તિના ઉલ્લેખ ઉપરથી એ હકીકત સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રાચીન સમયમા નદીસૂત્રમા જે સ્વરૂપ હતુ તેમા પાછળથી કોઈ કાળે ભાષ્યનુ મિશ્રણ થઈ ગયેલુ છે અને પછી ભાષ્યનો 'ભાષ્ય' તરીકે પ્રચાર લુપ્ત થઈ જઈને નદીસૂત્ર અને નંદીસૂત્રભાષ્ય બનેનો મૂળરૂપે જ વ્યવહાર ચાલે છે*

---

¹ श्री वीरवत्सरादथ शताष्टके चतुरशीतिसंयुक्ते । जिग्ये स मल्लवादी बौद्धांस्तद्व्यन्तरांश्चापि ॥ ८३ ॥— પ્રભાવકચરિત્રમા શ્રી વિજયસિંહસૂરિપ્રબંધ

² શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણથી પ્રાચીન એવા અને શ્રી કોટ્યાર્યવાદીગણિમહત્તરે પૂર્ણ કરેલી વિશેષાવશ્યક મહા-ભાષ્યની ટીકામા શ્રી સિંહસૂરિક્ષમાશ્રમણ વિષે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે —

सिंहसूरिक्षमाश्रमणपूज्यास्तु -

सामान्य निर्विशेष द्रव्यकठिनतयोर्वायदृष्ट यथा विम ?

योन्या शून्या विशेषान्तर इव धर्मान्तरेणोदिता के ?

कि निर्मूलप्रवाद सुरभि कुसुम स्यात् प्रमाणप्रमेयम ?

स्थित्युत्पत्तिव्ययात्म प्रभवति हि मता प्रीतये वस्तु जनम् ।

* પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ નદીસૂત્ર તથા ચૂર્ણિ વગેરેની અનેક હસ્તલિખિત પ્રતિઓને આધારે નદીસૂત્રના પાઠાતરો ઉપરથી જે ટિપ્પણ તૈયાર કરેલુ છે તેમા તેમણે પણ जति पुण सो वि ગાથા હોવાની જ સભાવના કરેલી છે આ સ્થળે તેમણે તૈયાર કરેલો પાઠ, પાઠાતરો તથા તેનુ ટિપ્પણ નીચે પ્રમાણે છે.—

६७ सव्वजीवाणमपि य ण अक्खरस्स अणतभागो । णिच्चुग्घाडिओ । 2 जति पुण 3 सो वि आवरिज्जा 4 तेण जीवो 5 अजीवत्त 6 पावेज्जा । सुट्ठ वि मेहसमुदए होति पभा चदसूराणं ।

1 डियओ स० चूर्णौ च । 2 अत्र चूर्णिकृता चूर्णौ

जति पुण सो वि वरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवय पावे ।

सुट्ठ वि मेहसमुदये होति पहा चदसूराण ॥

इति गाथैवोल्लिखिताऽस्ति नयचक्रवृत्त्युद्धरणेऽपि पाठभेदेन गाथैव दृश्यते, अस्मत्स्वीकृतसूत्रप्रतिषु ये विविधा॰ पाठभेदा वर्तन्ते यच्च पाठस्य स्वरूपमीक्ष्यते एतत्सर्वविचारणेन सम्भाव्यते यदत्र सूत्रे गाथैव भ्रष्टता प्राप्ताऽस्ति । वृत्तिकृतोराचार्ययो पुनरत्र किं गद्य गाथा वा मान्यत्वेनास्तीति न सम्यगवगम्यते, तथापि वृत्तिस्वरूपावलोकनेन गाथैव तेषा सम्मतेति सम्भाव्यते ॥ **3 स वि वरिज्जेज्जा** स० शु० । **सो वाऽऽवरिज्जेज्ज** ख ॥ **4 तेण** जे० मो० मु० ॥ **5 अजीवत** ल० ॥ **6 पावेज्ज** स० ॥

આ ટિપ્પણમા નદીસૂત્રની स० આદિ જે પ્રતિઓનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે તેનુ સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે— स० = પાટણની સઘવીના પાડાના ભડારની પ્રતિ शु० = પાટણની શુભવીરના ભડારની પ્રતિ. ख० = ખભાતની તાડપત્રીય પ્રતિ जे० = જેસલમેરની તાડપત્રીય પ્રતિ मो० = પાટણની મોદીના ભડારની પ્રતિ- मु० = મુદ્રિત પ્રતિ ल० = અમદાવાદની લવારની પોળના ભડારની પ્રતિ

જૈનસંઘનો દેવાનંદ

લેખક મુનિરાજ શ્રી કુમુદવિજયજી – જામનગર

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની સ્થાપના થયાને પચાસ વર્ષ થાય છે તે નિમિત્તે ફંડના ટ્રસ્ટીઓ દેવાનંદ સુવર્ણાંક પ્રસિદ્ધ કરે છે તે સર્વથા ઉચિત છે પૂજ્ય જિનબિંબ અને જિનાગમ આ બેના આધારે મુમુક્ષુઓને ભવસાગર તરવાનો છે તેમા જિનબિંબ અને જિનાગમની જોગવાઈ જૈન સંઘે એટલી બધી સુંદર કરી છે કે જેથી જિનશાસન આજના છએ ખંડોમા સુવિખ્યાત બન્યુ છે અને વર્તમાન ભારતને ભૂષણરૂપ નિવડયુ છે પૂર્વાચાર્યોએ બ્રાહ્મણોએ વેદ સાચવ્યા પારસીઓએ ઝંદાવેસ્તાની ગાથાઓ રક્ષી અને બૌદ્ધોએ પિટકોને જાળવી રાખ્યા તેવી જ દક્ષતાથી જૈન મહાપુરુષોએ જિનાગમોની રક્ષા બે હજાર વર્ષથી કરી છે હવે મુદ્રણાલયો થતા શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણો બાયબલો પિટકો ઝંદાવેસ્તા કુરાન વગેરે છપાયા તે રીતે જિનઆગમોને પણ છપાવવાની જરૂર હતી તે માટે શ્રુતઆરાધક તપસ્વીઓની આવશ્યકતા હતી અને તે જરૂરિયાતને શાસનદેવે પરમપૂજ્ય ૧૦૦૮ શ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી સાહેબના હસ્તે પૂરી પાડી હસ્તલિખિત જૂની પોથીઓ ભેગી કરી બધા પાઠો બરાબર તપાસી લેખકોની ભૂલો શુદ્ધ કરી પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમા જ તદાકાર થઈ એકાગ્ર ચિત્તે મહેનત ઉઠાવી જિનાગમો અને અન્ય ગ્રંથોને તૈયાર કર્યા તે બધાને સુબોધ અને સુઘડ રીતે છપાવવા માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચવા પડે તે સ્પષ્ટ છે અને વિક્રમ સં. ૧૯૬૪ના મુંબઈના ચોમાસામા પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્યવર્યના ઉપદેશથી જ શ્રી દે. લા. જૈન પુ. ફંડની સ્થાપના થઈ તેમા સુશ્રાવક મહૂમ શેઠ શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ ઝવેરી અને તેમના કુટુંબીઓના મળીને એક લાખ રૂપિયા છે આ સંસ્થા દ્વારા એકસો જેટલા જૈન ગ્રંથોનુ પ્રકાશન થયુ અને લગભગ સાઠ હજાર જેટલા ગ્રંથોનો પ્રકાશનસંગ્રહ થયો છે શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદે આ કાર્યમા ખૂબ ભોગ આપ્યો છે અને હાલ શેઠ મોતીચંદ મગનલાલ ચોકસી મુખ્ય ટ્રસ્ટી છે આ રીતે સંસ્થાનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે અને જૈન સંઘથી દેવાનંદ અનુભવાય છે એ મહાન સૌભાગ્યની વાત છે સાગર દુનિયાને મીઠુ આપે છે કે જેના વગર બધુ મોળુ છે તેમ સાગરગચ્છના આચાર્યવર્ય આગમોદ્ધાર કરીને સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ્ઞાનવૈરાગ્યની આગમવાણીનુ મીઠુ સમર્પીને દુનિયાને કૃતાર્થ કરી છે ખરેખર જ્ઞાનવૈરાગ્યની સર્વજ્ઞની વાણી વા જ્ઞાન વગરનુ બધુ જ મોળુ છે સંસારરૂપી કાદવમા કમળ ઊપજે તેમ જૈન કુળના બગીચાના શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ જેવા જ્ઞાનદાનની સુગંધ ફેલાવનાર શ્રાવકો નીપજે તે જૈન સમાજને સદા અનુરૂપ અને આશાસ્પદ છે આમ સુસાધુજન અને સુનાગરિકના સહકારથી દેવાનંદનો ઉદ્ભવ થયો છે જેને સુજ્ઞ વાચકો હંમેશા અનુભવી શકે તેમ છે

સમ્યકત્વ પહેલા જ્ઞાન જરૂરી છે

સંવત ૧૯૯૨ના જ્ઞાન પંચમીના દિવસે પાલીતાણા ક્ષેત્રે આપેલ પ્રવચનમા સદ્ગત પરમ પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવ શ્રી આનંદસાગરસૂરિ મહારાજ સાહેબે કહ્યુ હતુ કે જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ નથી તેને દર્શનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી કરે તો આગમાનુસારી નથી છતા સમકિતીઓમા ગણાવતા જાય તો જૈનમાર્ગમા

વિશ્વ વિદ્યાનયોએ પદવી પરીક્ષાઓ માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને અર્ધમાગધી ભાષાને સ્થાન આપ્યું પણ તે વિષેના ગ્રંથો મળતા જ ન હતા. દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડના ટ્રસ્ટદ્વારા જ ગ્રંથો છપાયા તે પરથી જ પરીક્ષાની ટેક્સ્ટ બુકો (પાઠ્ય પુસ્તકો) છપાઈ. આટલું બધું મહત્વનું કાર્ય આ ફંડમાં થતું રહ્યું છે. દરેક કાર્યમાં લાભહાનિ છે જ પણ લાભ વધુ હોય તો હાનિ તરફ દુર્લક્ષ કરવું જ રહ્યું. જૈન ગ્રંથો છપાયા એટલે તે ગમે તેના હાથમાં જવાના તેથી વિપર્યાસ થાય, આશાતના થાય તે કરતાં લાયકાતવાળા જિજ્ઞાસુઓ તેનો લાભ લે તે વધુ મહત્વનું છે. માટે આ ફંડનું કાર્ય અનુમોદનીય છે. જૈન સંઘને નવી રીતે આનંદ થાય છે. કારણ કે સંઘના જ્ઞાનની લેવડ દેવડ કરવામાં રહેલો આનંદ જેવો બીજા કશામાં આનંદ નથી. માટે દેવચંદના પુસ્તક ફંડ ટ્રસ્ટનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છું છું તથા ...

ઐતિહાસીક શ્રુત આરાધકો

(સંગ્રાહક કેશરી)

આભુ — ત્રણ ક્રોડ સોના મહોરો ખર્ચીને તેણે દરેક આગમની સુવર્ણની શાહીની પ્રતો લખાવી, તથા તે સમયે મળતા દરેક ગ્રંથોની મશીના અક્ષરોવાળી પ્રતો લખાવી.

થાહરૂ શાહના (થિરશાહ) — જેસલમેરમાં જૈન પુસ્તકોનો એક ભંડાર કરાવ્યો.

પર્વત ડુંગર — ગંધાર બંદરમાં દરેક શાળામાં પ્રતિઓ અર્પણ કરી. વિવેક રત્નના ઉપદેશથી જ્ઞાન ભંડાર કરાવી ૧૫૭૧માં નિશીથ ચૂર્ણી લખાવી.

પેથડ — શ્રી સત્યસૂરિના વચનથી ચાર જ્ઞાન ભંડારો કરાવ્યા.

વસ્તુપાળ અને તેજપાલ — જ્ઞાનભંડારો લખાવ્યા છે.

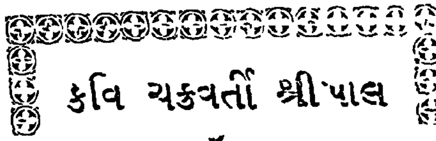
સંગ્રામ સોની — ગુરુમહારાજના ઉપદેશાનુસાર તેણે કલ્પસૂત્રોની શાહીથી પ્રતો લખાવી અને સં. ૧૪૫૧માં સર્વ મુનિઓને ભેટ આપી તથા શહેરે શહેરના ભંડારોમાં આપી.

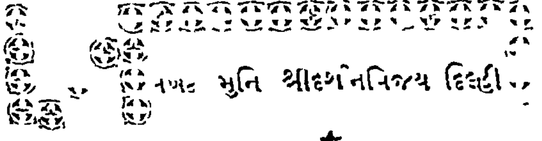

__સંદેશો__

શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકો દ્વારા સંસ્થાનો સુવર્ણાંક પ્રકટ થાય છે એ જાણીને ઘણો આનંદ થાય છે. જૈન સાહિત્યના અનેક સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ગ્રંથોને મુદ્રિત કરી સુલભ બનાવીને આ સંસ્થાએ માત્ર જૈન સમાજની જ નહિ પણ ભારતના પ્રાચીન સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિમાં રસ લેનાર સર્વની કીમતી સેવા બજાવી છે. આવી સંસ્થાની અર્ધ શતાબ્દી ઉજવાય એ ખરેખર ગૌરવનો વિષય છે. જે ઉદ્દેશથી આ સંસ્થા સ્થપાઈ છે તે ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ ફળીભૂત થાઓ તથા તે દ્વારા સમાજ અને સાહિત્યની સવિશેષ સેવા થાઓ એ જ અભ્યર્થના.

ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા

કુટુંબ પરિચય—

ગુજરાત પાટણમાં શેઠ લક્ષ્મણ પોરવાડ રહેતો હતો. તેણે ગુજરાતને કવિરત્ન આપ્યા છે. પ્રજ્ઞાપ્રકર્ષઃ પ્રાગ્વાટે આ કહેવત ચરિતાર્થ કરી બતાવી છે. શેઠ લક્ષ્મણને બે પુત્રો હતા: શ્રીપાલ અને શોભિત. તે પછીનો શોભિત ધર્માત્મા હતો. તે ધર્મારાધન કરીને આબુ ઉપર સ્વર્ગ પામ્યો. તેની યાદગીરીમાં આબુ ઉપર સ્તંભ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે. આ સ્તંભમાં શેઠ શોભિત, તેની પત્ની શાંતિ અને તેના પુત્રો રૂપાળા અને આશુકના આકારો ખોદેલા છે તથા શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદમાં બે શ્લોકો ખોદેલા છે. આશુક મોટો થતાં રાજા સિદ્ધરાજનો મહામાત્ય બન્યો હતો. તેની વિનંતિથી આચાર્ય શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ પોતાના શિષ્ય આચાર્ય શ્રી વાદિદેવસૂરિને સં. ૧૧૭૪માં આચાર્યપદ આપ્યું હતું. સં. ૧૧૭૯માં લખાએલ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની તાડપત્રની પ્રતની પુષ્પિકામાં આશુકને મહામાત્ય બતાવ્યો છે. રાજા સિદ્ધરાજે સં. ૧૧૮૧માં આચાર્ય શ્રી વાદિદેવસૂરિને દિગમ્બરાચાર્ય શ્રી કુમુદચંદ્રને જીતવા અંગે વિજયપત્ર આપ્યું અને મોટી રકમનું ભેટણું આપ્યું. પરંતુ જૈન મુનિ ધન લેતા નથી. આથી રાજાએ મંત્રી આશુકને આ રકમથી જિનવિહાર બનાવવાની આજ્ઞા કરી. મંત્રીએ એ રકમમાં પોતાના તરફથી વધારો કરી ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનું ભવ્ય દેરાસર તૈયાર કરાવ્યું અને રાજાએ સં. ૧૧૮૩ના વ. શુ. ૧૨ના રોજ આચાર્ય શ્રી વાદિદેવસૂરિ વગેરે ૪ ગચ્છના આચાર્યો પાસે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

રાજા સિદ્ધરાજે પુત્રકામનાથી સં. ૧૧૮૫માં પગપાળા સોમનાથ તીર્થની યાત્રા કરી. ત્યારે તેણે ગિરનાર ઉપર દંડનાયક સજ્જને તૈયાર કરાવેલ ભગવાન નેમિનાથના પૃથ્વીજય પ્રાસાદનો ખર્ચ ખજાનામાંથી અપાવ્યો, પૂજા માટે ૧૨ ગામોનું શાસન આપ્યું, તીર્થસ્થાનના નિયમો બાંધી આપ્યા અને શત્રુંજય તીર્થમાં પ્રભુની યાત્રા કરી પૂજા માટે ૧૨ ગામ આપ્યાં. આ બધાં કામો મહામાત્ય આશુકની સલાહથી થયાં છે.

કવિ શ્રીપાલ

તે શેઠ લક્ષ્મણનો મોટો પુત્ર હતો અને આંધળો હતો, પણ ઉદ્ભટ વિદ્વાન હતો. ગુજરાતનો રાજા સિદ્ધરાજ તેને પોતાનો બાલમિત્ર અને બંધુ માનતો હતો. કપરો પ્રસંગ આવી પડતાં તે શ્રીપાલને પૂછતો હતો અને કવિ શ્રીપાલ રાજાના મનોભાવને ઉપમાવે તેવું કાવ્ય વિના વિલંબે રજૂ કરતો હતો. આથી રાજા સિદ્ધરાજે તેને **બાલસખા** તથા **કવિ ચક્રવર્તીનાં** બિરુદો આપ્યાં અને પોતાની પંડિત સભાનો મોવડી બનાવ્યો. કવિ શ્રીપાલ ષડ્ભાષા કવિ ચક્રવર્તી હતો.

એકવાર રાજા સિદ્ધરાજે સૌ પંડિતોને એક પ્રાસંગિક પ્રબંધકાવ્ય બનાવવાને જણાવ્યું. બીજા કવિઓએ હામ ન ભીડી ત્યારે કવિ શ્રીપાલે એક જ દિવસમાં **વૈરોચન પરાજય મહાપ્રબંધ** બનાવ્યો અને રાજાએ પણ આ અદ્ભુત કળાથી પ્રસન્ન થઈ તેને કવિ ચક્રવર્તીનું બિરુદ આપ્યું.

સ ૧૧૮૧મા ાટણ ી ાજમભામા દિગમ્બર આચાર્ય શ્રી કુમુદચન્દ્ર તથા શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી વાદિદેવસૂરિના શાસ્ત્રાર્થ થયા તેમા કવિશ્રીએ મુ ય ભાગ ભીન્નો હતો તે આચાર્ય શ્રી વાદિદેવસૂરિનો ઉપાન હતો અને મ શિ ય હતો તે જૈન મુનિવર્ગને પોતે બનાવેલ ઉપાશ્રયમા નાગતો હતો વડગચ્છના આચાર્ય શ્રી વિજ સિંહ સૂરિના પ ધ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રે તેના ઉપાશ્રયમા રહીને નાભેયનેમિ દ્વિસધાન મહાકાવ્ય બના વુ છે અને તેનુ સશોધન પણ કવિ શ્રીપાલેજ કરેલ છે વડગ છના શતાર્થી આચાર્ય શ્રી સોમપ્રભે સ ૧ ૪૧મા આ ઉપાશ્રયમા રહીને જ કુમારપાલ પડિબોહો બના યો છે

ભાગવતમતનો આચાર્ય દેવબોધિ સિદ્ધ ભાગ વત વિ ાન હતો પણ તે સન્યાસ માગ થી પ તી ગયો હતો તે અને કવિ શ્રીપાલની વચ્ચે સ ાચારને ઉદ્દેશીને ઝઘડો પડયો ક મ આચાર્ય શ્રી હેમચ સૂરિએ સ૦ ૧ ૮૪ના તે બ ને વચ્ચેનો ઝઘડો મટાડયો અને બ નેમા મના કરાવી દેવબોધિને રાજા સિદ્ધરાજ પાસેથી લાખ દ્રવ્ય અપાવ્યુ અને દેવબોધિને આત્માભિમુખ બનાવ્યો

ગ્રન્થો

કવિ શ્રીપાલે નીચે મુજબ ગ્રથો બનાવ્યા છે

૧ વરોચન પરાજય મહાપ્રબધ.
૨ વડનગ દુગ પ્રશસ્તિ શ્લો ૯ સવત ૧૨ ૮ આસો સુ ૭ ગુરુવાર
૩ સહસ્રલિંગ સર પ્રશસ્તિ— તળાવના બીજા નામો દુર્લભ સાગર અને નભિ ાજ સરોવર પણ મળે છે
૪ રુદ્રમાલ પ્રશસ્તિ
૫ યમકમયચતુર્વિંશતિ જિન સ્તુતિ નો ૨૯
શતાર્થી કાવ્ય શ્લોક ૧
૭ વડગચ્છના આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિના નાભેયનેમિદ્વિસધાનનું સશોધન કર્યુ

આ રીતે સિદ્ધરાજે બીજી ૧૨ એક સમસ્યા પૂરવાથી કવિ શ્રીપાલને પોતાનો સર્વ શૃગાર પણ આપ્યો હતો (ઉપદેશ તરગિણી)

A एकाहनिष्पन्नमहाप्रबन्ध ।
श्री सिद्धराजप्रतिपन्नबन्धु ॥
श्रीपाल नामी कविचक्रवर्ती ।
प्रशस्तिमेतामकरोत् प्रशस्तिम् ॥ २१ ॥
(સ ૧૨ ની વડનગરના કિલ્લાની પ્રશસ્તિ)

B एकाह । श्री सिद्ध ॥ श्रीपाल ।
सुधीरिमशोधितवान् प्रबन्धम् ॥ ४३ ॥
(આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રનુ નાભેયનેમિ દ્વિસધાન મહાકાવ્ય)

C श्री मिथ्याविपति कवीन्द्र इति च भ्रातेति च व्याहरत् ।

(આચાર્ય શ્રી સોમપ્રભસૂરિના કુમારપાલ પડિબોહો) -સવત ૧૨૪૧ શ્રી ૪

શતાર્થી કાવ્ય

કવિ શ્રીપાલનુ શતાર્થી કાવ્ય આ પ્રમાણે છે —

> भभारोद्धरणो रमानरगम नरेन्द्रनोभारन ।
> मारयोगपर प्रभावमवित: नत्याननेन्द्रोदित ॥
> व्यापन्नौग सिद्धराज नमुवा गदद्रव्य क्षमामगी
> मन्नाग महरीर माहित्तमकोराज्यार मामून्ते

કવિએ અનેકાર્થ રચનાઓ જોઈ પ્રેરણા પામી આ શતાર્થી કાવ્ય બનાવ્યુ આમા સિદ્ધરાજ વગેરે ૧૦૦ સાથે ૧૦૦ અર્થ ઘટાવ્યા છે તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે

૧ સિદ્ધરાજ, ૨ સ્વર્ગ, ૩ શિવ ૪ બ્રહ્મા ૫ વિષ્ણુ ૬ ભવનપતિ ૭ નરેન્દ્ર ૮ ગણેશ ૯ ઈન્દ્ર ૧૦ વૈશ્વાનર ૧૧ ધર્મરાજ ૧૨ નૈઋત ૧૩ વરુણદેવ ૧૪ કૈવલ્ય ૧૫ કુબેર ૧૬ ગનિન્દ્ર ૧૭ નાગ ૧૮ કલ્પવૃક્ષ ૧૯ ગધર્વ ૨૦ દિવ્ય ભમરો ૨૧ દેવાર ૨૨ ગરુડ ૨૩ દુર્વાસા ૨૪ જિનેન્દ્ર ૨૫ બુદ્ધ ૨૬ પરમાત્મા ૨૭ સાખ્યપુરુષ ૨૮ દેવ ૨૯ લોકાયત પક્ષ ૩૦ જ્ઞાનમાર્ગ ૩૧ સૂર્યગ્રહ ૩૨ ગ્રહ ૩૩ અગારક ૩૪ બુધ ૩૫ ગુરુ ૩૬ શુક્ર ૩૭ શનિ ૩૮ રાહુગ્રહ ૩૯ અનત ૪૦ મેઘ ૪૧ ધર્મ ૪૨ સૂર્યદેવ ૪૩ કામદેવ ૪૪ મેરુ ૪૫ કૈલાસ ૪૬ હિમાલય ૪૭ મદરાચલ ૪૮ ભભાર ૪૯ સમુદ્ર ૫૦ પરશુરામ ૫૧ રામ ૫૨ બલભદ્ર ૫૩ હનુમાન ૫૪ પશ્ચિપાર્થિવ ૫૫ યુધિષ્ઠિર ૫૬ ભીમ ૫૭ અર્જુન ૫૮ કર્ણ ૫૯ રસ ૬૦ રસસિદ્ધિ ૬૧ રમોત્સવ ૬૨ અવધૂતયોગી ૬૩ પાશુપતમુનિ ૬૪ બ્રાહ્મણ ૬૫ કવિ ૬૬ અમાત્ય ૬૭ નૈદ ડાઅક્ષવિજ્ઞપ્તિકા ૬૮ દૂતવાક્ય ૬૯ વર્ષાક ૭૦ વીરપુરુષ ૭૧ નૃપરાજ ૭૨ નૃપતુરત ૭૩ વૃષભ ૭૪ હાથી ૭૫ જલાશય ૭૬ દેડકો ૭૭ આરામ ૭૮ સિંહ ૭૯ મહાવૃક્ષ ૮૦ સાર્થવાહ ૮૧ સાયત્રિક ૮૨ સત્પુરુષ ૮૩ વૈશ્યાપતિ ૮૪ શરદ સમય ૮૫ સિદ્ધરાજ યુદ્ધ ૮૬ પ્રતિપક્ષ ૮૭ વરુણાયુધ ૮૮ ચોર ૮૯ જાર ૯૦ દુર્જન ૯૧ શબર ૯૨ રસાતલ ગામી ૯૩ લુકમગાધિપ ૯૪ મહાવરાહ ૯૫ શેષ ૯૬ વાસુકિ ૯૭ કનકચૂલા ૯૮ બલિદૈત્ય ૯૯ દિગ્ગજ ૧૦૦ સારસ્વત મત્ર

કવિરાજે શતાર્થીમા આદિમગલમા સિધ્ધરાજને અને અતિમ મગલમા સારસ્વત મત્રને ગોઠવી આસ્તિકતા વ્યકત કરી છે અને અતિમ પ્રશસ્તિમા પોતાને કવિરાજ કવિચક્રવર્તી તથા એક દિવસમા પ્રબધ બનાવનાર તરીકે ઓળખાવ્યો છે (જૈન સત્ય પ્રકાશ પૃ ૧૩૧)

કવિ શ્રીપાળ સિધ્ધરાજની સભાનો અજોડ વિદ્વાન હતો એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે તે સ ૧૨૨૬ના રાજા કુમારપાળના શત્રુજય તીર્થ ૭ ‘રી’ પાળતા સઘમા પણ સાથે હતો આ ઉપરથી તે દીર્ઘાયુષી હોવાનુ કહી શકાય તેનો કવિતા કાળ સ ૧૧૫૦થી ૧૨૧૦ સુધીનો મનાય છે

કવિવશ

શેઠ લક્ષ્મણે ગુજરાતને કવિવશ આપ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ શેઠ લક્ષ્મણ

પૂ ઉ શ્રી યશોવિજયજી જેવા સમર્થ વિદ્વાનોએ પણ ગુજરીને અપનાવી અને સવાસો દોઢસો, સાડીત્રણસો અને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના રાસા અર્પ્યાં

સાધુઓ ર હતા તેમણે તે કાળ ને તે સમય જ તની જીવત હતી તેમા જ્ઞાન પીરસ્યુ એ એટલુ જ નેતા ખ' આપણા પાછળ ન પડીએ યુગબગ આ તત્વજ્ઞાનથી વચિત ન રહે સાધુઓ નવસર્જન કરતા પણ તેમનુ મૂળ તેમ ગણોત્રા આગમાજ હતા આગમાને પ્રાણ માની એ આગળ વધતા

મુદ્રણયુગ !

જગત। ા િત્ય નાણુમ ત ખ। મેળવતો હોય ત્ય શુ ત ભ ારોમા જઈ પુસ્તક કોણ મેળવે ? ાટલો નમ કયા ટની વિ પણ ક્યા છી અન ય ન યુગમા સમયના અવકાશ પણ કયા ? અટલ આગમો પણ મુદ્રણ ના યત્રો પર આરૂ થવા કોઈએ કલ્પના પણ ના કરી હોય એ રીતે એ કમ્પોઝ થવા લાગ્યા શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકાશનો પ્રગટવા લાગ્યા તેની શરૂઆત રા. બાબુ ધનપતસિંહજીના પ્રકાશનોએ કરી એ કટોકટીના સમય—પૂ આચાર્ય શ્રી સાગરાનદસૂરીજી મહારાજે—અવિસ્મરણીય ફાળો નોધાવ્યો હતો રોટલી પોતાની શક્તિ એકત્રિત કરી એકલ હાથે જ મળ્યા તે સાધનોથી અને પોતાની અનત પ્રતિભાથી તેમણે આ ભગીરથ કાય નુ અને સાથે સાધુઓને વાચના આપવાનુ કાય પણ આરભ્યુ આ વાચનામા તેમના જ્ઞાનની તેમના ા સની તેમની પ્રતિભાની અને તેમની અથ ગ્રાહક શક્તિની જાહેર પરીક્ષા હતી જે સન તોમુખી પ્રતિભાન ૮ િ ।'આ પ ુ વખાણી હ એ સમય અમના ભગીરથ પ્રયત્નમા ફાળો નોધાવનાર બે ત્રણ સ થાઓ હા ।। તે શ્રેષ્ઠ દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડ આગમોદય સમિતિ છ ના વિપુલ પ્રકાશનોએ આજ । નાય જ્ઞાન ભડારોને સમૃદ્ધ કયા

અમનુ અદ્વિતીય કાય ત આગમમદિર આગમોને પ્રકાશિત કરવામા જેટલો શ્રમ લીધો તેટલા જ બલ્કે કાય નહી ના વધુ શ્રમ તેમણે આગમોને તામ્ર અને આરસમા અકિત કરાવવામા લીધો એમની સાધનાના જીવત પ્રતીક સમા આ આગમમદિરો વિ નના આકાશમા ઉન્નત મસ્તકે શોભા છે એક પાલિતાણામા અને બીજુ સુરતમા

પણ યુ । તા આગળ વધી ગ છ—હવે એ નૂતન પદ્ધતિ માગે છ કારણ કે છેલ્લા હજાર વષમા જે પરિવતના નહી થયા ત આ સો વષમા થયા છ અને આ સો વષમા જે સશોધન નથી થયા તે આ દશ વષમા થયા છ વર્તમાન ાળ ભૂત ાળના ખભાપર ચડી ભવિષ્યને અવલોકી રહ્યો છે એટલે જ પ્રકાશનોને વૈજ્ઞાનિ દૃષ્ટિની અનિ । આવશ્ય કતા છ અને તે આ। આ મુદ્દો ઉપસ્થિત થાય છે

આ હા । ાઈ એક જ વ્યક્તિ ી શકે અમ કોઈ માનતુ હોય તા તે ભ્રમણા છ એના માટે અનેક વિદ્વાનોની સલાહ અને મદદ ની જરૂ છ તો તે માટે નિ ાન સાધુઓ અને વિદ્વાન ગૃહસ્થોનુ એક સમેલન થાય જે યતિ । નૂ। ી જે કઈ નૂતન વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ મેળવી હોય તે વૈજ્ઞાનિક ઢબે રજૂ કરે અને તે ઉપર અક મહ થી વિચારસમીક્ષા થાય

આપણા ઘણા સાધુઓ કહે છે કે આજના વિજ્ઞાને આપણા સૂત્રોનો ઘણો ઉપયો । કર્યો છ તો તે પ્રત્યક વૈજ્ઞાનિક શોધ કયા સૂત્રના આધારે કરી તેનો સ્થળનિદેશ કરે

EIN TEIN આઈન્સ્ટીન જેવ સમથ વિજ્ઞાનવેત્તાએ જે સાપેક્ષવાદનુ વિવેચન કયુ છે તેનુ મૂળ તો જૈન દશન છે પણ તે આપણો સાપેક્ષવા જગતના વિદ્વાનો સમક્ષ વૈજ્ઞાનિક શૈલીમા અને નૂતન પદ્ધતિમા કેમ મૂકવો તે એક કોયડો છે તે માટે અનેકાન્તવાદના વિષય ઉપર ઈનામી નિબધ હરીફાઈ યોજીને આ કોય ાને ઉકેલવો જોઈએ

પ્રત્યેક ધર્મને પોતાનો એક મૌલિક સ્વાધ્યાય ગ્રન્થ હોય છે તે સર્વોપયોગી હોવાના કારણે સવત્ર પ્રચાર પામે છે (ગીતા બાઈબલ ધમ્મપદમ્ વગેરે) આપણે પણ એવો કોઈ ગ્રન્થ નિર્ણીત ન કરી શકીએ ? તે માટે એક ખૂબ વિચારણાને અવકાશ છ

જૈનધર્મના ગ્ર થો કઈ અમુક વગ માટે જ છ એવુ નથી એ આમ પ્રજા માટે છે પ્રત્યેક માનવના કલ્યાણ માટે છે તો તે માટે પ્રચલિત ભાષાઓમા યાગ્ય અનુવા કરી સમાજ આગળ મૂકવો જેથી જેવા તેવા અનુવાદકોને હાથે અથના અનથ થતા અટકે અને સસ્તી કિંમતે આવુ સાત્વિક સાહિત્ય ઘર ઘરમા જઈ માનવહૃદયને અજવાળે અને ઊર્ધ્વગામી બનાવે

આ રીતે દેશકાળને પિછાની વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી વિદ્વાનોના સહકારથી વૈજ્ઞાનિક ઢબે આપણા સાહિત્યનુ સપાદન અને પ્રકાશન કરીશુ તો જનસેવા અને સાહિત્યની સેવા સાથે જીવનની પણ સેવા કરી ગણાશે.

જવુ જોઈએ એ જાતની જાહેર નાખ્યા કરી ધી છે અને તેને માટે રાત્ય તરફથી અનેક પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે આ ઉપરાંત એ સાહિત્યમાંથી શ્રીમાન વાસુદેવ શરણ અગ્રવાલ જેવા સંશોધકો અનેક સંશોધનો પણ કરીને વિદ્વાનોને આનંદ ચકિત કરી દે તેમજ ધ્વનિત ઇતિહાસ પણ ઉપ પણ ભોગી અમ ઉપ નવે છે

પ્રાચીન સાહિત્યના વિશાળ પાયા ઉપ ના આધુનિક પ્રકાશનોના આ અને એવા બીજા લાભો શુ ઓછા છે? તેને માત્ર તર્ગ ગુણા–ગાન ગાવાની હિંમત કાણ દાખવી શકે? ચારે ય તરફ લાભ લાભ ને લાભના જ ફુવારા ઉડ્યા કયા માણસને તેનાથી આનંદ ન થાય? અને કોનુ હૃદય પુલકિત ન થાય? આ ઝળહળતા પ્રકાશમાન મધ્યાહ્નમાં કોઈ જ એવો અભાગી હશે કે જે પ્રકાશથી ઝગમગતા વિશ્વે પણ અંધકારનો અનુભવ કરતો હોય

જિજ્ઞાસા અને જ્ઞાનપિપાસા સતત વધારવા માટે ચાયલા વિશ્વભરના બુદ્ધિ–જળધિમાં બુદ્‌બુદ સમાન અનેક ગ્રંથરત્નોનું અને વિવિધ પ્રકારના વિષયોના ગ્રંથરત્નોનુ પ્રકાશન માનવોની જ્ઞાનસમૃદ્ધિમાં ઉત્તરોત્તર ભરતી લાવ્યા કરે છે

સાહિત્ય ઉત્પાદનનો હેતુ

અહીં ખાસ વિચારવાનું એ છે ભારતના પ્રાચીન સાહિત્યનુ પ્રકાશન આટલા મોટા પાયા ઉપર શા માટે કરવા કરાવવામાં આવે છે? તે સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા–કરાવવા પાછળ તેના મૂળ પ્રયોજકોનો શો હેતુ હતો? તે હેતુ આ જાતના પ્રકાશનથી સફળ થાય છે કે નહિ? અને જેને આજે એ રીતે શ્રુતભક્તિ કહેવામાં આવે છે તે વાસ્તવિક શ્રુતભક્તિ છે કે પછી બીજુ કાંઈ છે? આ પ્રશ્નો આદર્શ શ્રુતભક્તિની દૃષ્ટિથી ખાસ વિચારવા જેવા છે

અલબત્ત પ્રાચીનકાળમાં છાપખાનાંઓ અસ્તિત્વમાં આવ્યા નહોતા માટે લેખન પદ્ધતિનો આશ્રય લેવો પડતો હતો પરંતુ જો છાપખાનાંઓ હોત તો તે સમયના માનવોમાં તેનો સૌથી પ્રથમ લાભ ઉઠાવવામાં ભારતીય આવજનો પાછા ન જ પડત વળી બહુ પ્રાચીન માનવોની બુદ્ધિ વધારે સતેજ હતી એટલે તેઓ લખાવ્યા સિવાય જ ઘણુ મોઢે યાદ રાખતા હતા જો તેઓની બુદ્ધિમાં મંદતા વહેલી આવી હોત તો તેઓએ પણ ઘણા જુના વખતથી લખાવવાની અને જો છાપખાના હોત તો છપાવવાની શરૂઆત કરી હોત જો તીર્થંકર ભગવંતોના આત્મા પ્રાકૃત જીવો જેવા હોત તો તેઓ પોતાના સમગ્ર જીવન અને જ્ઞાનપ્રભાને શબ્દરૂપ બનાવવાને બદલે તેઓ જાતે જ શાસ્ત્રો રચતા બેસી ગયા હોત પરંતુ તેઓએ તો એમાનુ કાંઈપણ કર્યું નહોતુ એ અપેક્ષાએ તો આજના સેંકડો ગ્રંથો અને સાહિત્યના લેખકો પ્રચારકો અને મુદ્રકોને આપણે ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપવા જોઈએ. કેટલો બધો છે તેઓનો પુરુષાર્થ! કેટલી બધી છે અપ્રમત્તતા? કેટલી બધી છે તેમની વિશ્વસેવાની તમન્ના?

અબજો ટન શાહી

એક પૂર્વ લખવા માટે એક હાથી જેટલી શાહી જોઈએ અને ચૌદમુ પૂર્વ લખવા માટે આઠ હજાર એકસો બાણુ હાથી જેટલી તેમજ ચૌદેય પૂર્વ લખવા માટે સોળ હજાર ત્રણસો ત્યાસી હાથી જેટલી શાહી જોઈએ પરંતુ તે તો એક વખત લખાયા એટલે બસ પણ આજે તો લાખ્ખો છાપખાનાંઓ તેમાંથી નીકળતી કરોડો નકલો અને તેમાં રોજની વપરાતી એકંદર હજારો ટન શાહી અને મહિનામાં તથા વર્ષમાં તથા છેલ્લા સો વર્ષમાં વપરાયેલી શાહીના ટનોનો હિસાબ મૂકીએ તો તે કદાચ કરોડો ટન સુધી પહોંચી જાય પરંતુ તેટલેથી કાંઈ પાર આવે તેમ છે? હજુ તો લાંબો ભવિષ્યકાળ સામે ઊભો છે તેમાં કેટલાયે અબજો ટન શાહી વપરાશે તેના હિસાબે તો પૂર્વોમાં વપરાવાની શાહીની ઉપમાની સમજાવેલી ગણતરી શ

અસમર્થ હોય છે પરંતુ મહાપુરુષોના હિતકારી સિદ્ધાન્તોને આધારે ચાલતા જીવનમાર્ગોને સમજપૂર્વક કે વિના જીવનમાં ઉતારીને જીવવામાં આવે તો તેનો લાભ મળ્યા વિના રહેતો નથી જ. અનાયાસજ લાભ મળ્યા કરતો હોય છે. સાક્ષાત્કાર કે પ્રકાશમાં ગણી શકાય તે જ માયા વિના ન રહે.

એ હેતુથી માર્ગ પ્રતીકો દ્વારા નગરીએ શ્રેણીને આધારે પ્રજાજીવન દ્વારા જીવનસિદ્ધાંતોને જીવનમાં આસાનીથી સૌ પ્રજાજન યથાયોગ્ય રીતે નિત્યના જીવનમાં જીવે માટે શ્રેણી આપનારા મંદિર સંદિરો ઉદ્યાપનો જાહેર યાત્રાઓ અને વિવિધ પ્રકારના જાહેર તહેવારો વગેરેના દ્વારા સતત પ્રચારિત કરવામાં આવ્યા છે. ઉત્તમ જીવન જીવનારા મહાપુરુષો તીર્થાદિક ઉત્તમ ધર્મક્ષેત્રો પર્વાદિક ઉત્તમ દિવસો અને ભાવનાપ્રેરક ઉત્સવાદિક ઉત્તમ પ્રેરણા પાવાના વ્યાવહારિક તાલીમ કે દ્રવ્યરૂપ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવો છે.

અધિકારીપણાનું રહસ્ય

અને આ કૃત્રિમ જીવનના રહસ્યોના અપૂર્વ ખજાનારૂપ શાસ્ત્ર ગ્રંથરત્નો તથાપ્રકારના અધિકારીપણાને માટેના ભંડારોમાં સાચવી રખાતા રત્નો છે. કારણ કે સર્વ કોઈ તેના અધિકારી હોઈ શકતા નથી. તેમજ સર્વને તેની આવશ્યકતા હોતી નથી. કારણ કે એ રહસ્યોના પરિણામ સ્વરૂપ જીવન તો સૌ યથાયોગ્ય રીતે યથાશક્ય રીતે જીવતાજ હોય છે. આમ સુવ્યવસ્થા સુવ્યવસ્થિત હતી.

મૂર્તિ અને મંદિરો ઠામ ઠામ જાહેરમાં હતા અને જ્ઞાનરાશિ ભંડારોમાં સુરક્ષિત રખાતો હતો. તે સમુચિત હતું એમ હવે તમને પણ જણાશે. ત્યારે હવે એ સાંસ્કૃતિક જીવન લોકોના જીવનમાંથી સર્વાંગે માટે હટાવી દઈ તેને સ્થાને આધુનિક જીવન વા પણ સ્થાપન કરી પ્રજાને આધુનિક જીવન જીવતી કરવાનો પ્રયાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે. તેથી મૂળભૂત જીવન તરફ ઘૃણા અને બુદ્ધિભેદ ઊભો કરી નવા જીવન તરફ આકર્ષણ જન્માવવા માટે સરળ ભાષામાં સંક્ષિપ્ત રોચક આકર્ષક સાહિત્યના પ્રચારની અને તદનુકૂળ જાહેરમાં મોટા પાયા ઉપર—પાનાપાન સર્વને શિક્ષણની આવશ્યકતા ઊભી થઈ છે. તેના હેતુઓ અનેકહા થતા અત્યંત તો ગુપ્ત રખાતા આવ્યા છે અને આજે પણ ગુપ્ત રખાય છે.

આ કારણે પ્રજાના જીવનમાં મૂળથી માંડીને ટોચ સુધીના તમામ પ્રકારના જીવનધોરણોમાં અસાધારણ પરિવર્તન કરી નાખવા માટે વર્તમાન સમયના સાહિત્યને ખૂબ ખૂબ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવું જ જોઈએ. ગામડાના ખેડૂતો અને મજૂરો સુધી તેને પહોંચાડવું જોઈએ. અને તે ખાતર તેઓને થોડુંઘણું પણ અક્ષરજ્ઞાન લેવાની ફરજ પાડવી જોઈએ જ. નવજીવનને પોષક સંસ્થાઓ પગભર થયા પછી તેનું યે રહસ્યાત્મક સાહિત્યના રહસ્યો સમજવાની તક તો આજે પણ અધિકારીઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વને માટે સુલભ નથી. અને જ્યારે આધુનિક પ્રચારક સાહિત્યના ઢગલા પ્રજાની સામે ખડકાઈ રહ્યા છે તે સ્થિતિમાં સાંસ્કૃતિક રહસ્યમય પ્રાચીન સાહિત્યને પોતાના સુરક્ષણમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી આધુનિક રોજિંદા જાહેર સાહિત્ય સાથે જ અથડાઈ કૂટાઈ નષ્ટભ્રષ્ટ થતું જાય અને વર્તમાન સાહિત્યની લોકપ્રિયતાની થોડ દોડમાં પાછળ પડતું જાય. તેને પોષક સંસ્થાઓ નિસ્તેજ અને નિષ્પ્રાણ બનતી જાય. તદનુસારી જીવન વ્યવસ્થાઓ અને તેની ભવ્યસુંદરતાઓ અદૃશ્ય થતી જાય. માટે પ્રથમ તેને લલચાવી લજાવતી કુળવધુની જેમ—બહાર ખુલ્લામાં ખેંચી લાવવામાં આવ્યું ને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું. હવે તેના અંગ-પ્રત્યંગોને કૃત્રિમ દુર્નામોને બહાને પીંખી નાખવાનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો છે.

જીવનસત્યોની પ્રતિષ્ઠા પર પ્રહાર

તેના અનન્ય વફાદાર અને તેને તેના જીવનને ટકાવવાના જવાબદાર અને જોખમદાર સાધુસંતોને

કેમ થાય તે સમજતો નથી અટકાવવું જોઈએ નહિતર ટૂંકાણમાં તો એમ પણ કહેવું છે કે પુસ્તકોના કબાટો મુનિઓના ચારિત્રમાં દોષ લગાડનારા સાધન થઈ પડે માટે મુનિઓએ તે વહીવટ કરતા શ્રાવકોને સોંપી દેવા જોઈએ અને ગામોમાં તેને પબ્લિક ટ્રસ્ટ એક્ટ અને પબ્લિકની મિલકત બનાવી દેવી જોઈએ એટલે શ્રુત ઉપરના ત્યાગીઓના કબજાની વાત જ નીકળી જાય પછી યોગ્યજનોને તે આપવા ન આપવાના નિયમને અવકાશ રહે જ ક્યાંથી

આમ શ્રુત સંરક્ષણની જવાબદારી અને જોખમદારીમાંથી છૂટવાનો માર્ગ લેવાય છે

આદર્શ શ્રુતભક્તિ

૧ આજ આપણા તમામ પ્રકારના પ્રાચીન શાસ્ત્રો છપાવવા બંધ કરી તેમજ કરાવરાવી દેવા જોઈએ પ્રગતિશીલ ગણાતું સાહિત્ય હાલના જેમ ન છપાતું હોત તો પ્રાચીન શાસ્ત્રોને છપાવવામાં બહુ નુકશાન ન થાત કદાચ લાભ પણ થાત પણ ભંડારમાંથી તેને બહાર કાઢવામાં અપેક્ષાએ તેથી એક ગેરફાયદો છે અગીઆર ગુણ બીજા બાટી અને જનતામાં ગુપ્ત રાખવાની તેને જરૂર જણાય છે માટે તેને વર્તમાન સાહિત્યથી અલગ પાડી દેવા માટે પાછા વાળવું જોઈએ

૨ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની વાણીથી સંગત જે પણ સુનિહિત પૂર્વાચાર્યનું કોઈપણ લખાણ વાક્ય સ્તુતિ કોઈપણ જગતમાં જ્યાં જ્યાં હોય પછી તે પાઓ લખાએલું કે છુપાએલું હોય તેને હંમેશાં મેળવતા રહી ઠેકાણે ઠેકાણે જ્ઞાનભંડારામાં તેનો સંગ્રહ કરવો જરૂર પડે તો ખાસ સગવડથી લખાવી લેવું

દરેક શાસ્ત્રગ્રંથને લખાવવાનો ક્રમ શરૂ કરી દેવો પઠન-પાઠન પણ લખી લખાવીને તેના ઉપરથી કરવનો રિવાજ પાડી દેવો કારણ ન આવે ત્યાં સુધી ટકે છે

૪ મૂળસૂત્રો વગેરે અતિ મહત્વના શ્રુતના તો ગુપ્ત એવા સુરક્ષિત સ્થળમાં સંગ્રહ રાખવો કે જે શિષ્ય પરંપરાથી બતાવાતો રહેવાય અને ભવિષ્યના હજારો વર્ષ પણ જીવંત મળી શકે

૫ હાલનો ક્રાંતિનો (અને અપભ્રંશ નાખવી વગેરે કરવા જેવો) પ્રવાહ શાંત પડ્યા પછી તે શાસ્ત્રો નષ્ટ કે વિકૃત ન થાય તેની સાવચેતી માટે તેને ભંડારોમાં જ પાકી સંભાળ દ્વારા સુરક્ષિત રહેવા દેવું બહાર પાડીને વિકૃત થતું અટકાવવું હાલનો આ પ્રવાહ શાંત પડતાં બનતા તે બહાર આવી શકશે અને પોતાની સર્વકલ્યાણમય પ્રતિભા ઝળકાવી શકશે, પરંતુ ત્યાંસુધી તો તેને સુરક્ષિત થાને છુપાવી દેવું એજ સાચો ઉપાય છે

૬ દરેક સાચા સમ્યક્ જ્ઞાનપ્રદ તેને પબ્લિક મિલ્કત બનતું જાહેર પુસ્તકાલય (Public Library)નું અંગ બનતું સર્વથા અટકાવવું જ અને તે કોને આપવું? કોને ભણાવવું? કોણ ભણે? કોણ વાંચે? તેના આદેશ અને યોજના તો તમામ સુવિહિત જૈનાચાર્યોના જ હાથમાં રાખવી ને રહેવા દેવી

૭ અમુક એવા મુનિવરો ખાસ તૈયાર થવા જોઈએ કે જે મુખપાઠ કરવાની પરંપરા કાયમ આગળ લંબાય માટે મુખપાઠ કરવાની શરૂઆત જોરથી કરી દેવી જોઈએ

૮ મુખપાઠ કરવાને ગોખવાની શક્તિ ટકાવવા માટે શ્રાવકોના બાળકોએ પણ મોટે ગોખવાની સુટેવ કેળવતા રહેવું પંચ પ્રતિક્રમણના સૂત્રો બચપણથી મોઢે રાખવાનો કડક આગ્રહ રાખવો. એ ટેવ મોટી ઉંમરે શ્લોકબદ્ધ કે સૂત્રબદ્ધ ગ્રંથો સળંગ મોઢે કરવાની શક્તિની ભૂમિકા ટકાવી રાખશે કારણકે મોઢે કરવા સિવાય એ ગ્રંથોના રહસ્યો જાણવામાં વખત મહેનત અને ખર્ચ વધારે આવે છે

૯ શ્રુત મુદ્રક-પ્રકાશક- સંસ્થાઓ બંધ કરી દેવી અને તેના નાણાંનો ઉપયોગ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રુતભક્તિમાં કરવો અને પબ્લિક ટ્રસ્ટ એક્ટ દ્વારા સરકારી કબજાથી તેને બચાવવું

સાધુ, મુનિ મહારાજાઓના **ધર્મોપગરણ** જેવુ તેને તેઓનું **જ્ઞાનોપગરણ** ગણીને તેમના જ હવાલામાં રહેવા દેવુ હવાલામાં રાખવામાં શ્રાવકો સહાયક જરૂર થાય, પણ તેને પોતાના હવાલામાં ન ગણે ને તેની ચોકી કરે, કેમ કે તીર્થંકર પ્રભુ વગેરેએ મુખ્ય જવાબદારી મુનિ મહારાજાઓ ઉપર જ મૂકી છે

૧૦ મુનિ મહારાજાઓના ઉપયોગના જ્ઞાનભડારોને ધાર્મિક ટ્રસ્ટોની મિલ્કતો ગણીને શ્રાવકોએ, ટ્રસ્ટીઓએ કે રાજ્યે તેનો કબજો ન લેવો, ન લેવા દેવો, તેનાથી બચાવવા એમ કરીને તેને તેમની જ વસ્તુ તરીકે રહેવા દેવા, કેમ કે તેને માટે તેઓનું જીવન છે તેના રક્ષણની જવાબદારી ને જોખમદારી મુખ્યપણે તેમની છે પબ્લિકની મિલ્કત થયા પછી તો તે શાસ્ત્રોક્ત હેતુઓથી ઉપયોગ કરવા માટે તેઓને મળે કે નયે મળે એક પ્રોફેસર આધુનિક રીતે **શ્રી આચારાગ સૂત્રનુ** સસ્કરણ કરવા માગતા હોય અને એક મુનિરાજ આચારાગનો સ્વાધ્યાય કરી તદનુસાર પોતાનુ જીવન ગાળવા માગતા હોય તે સ્થિતિમા હાલના વાતાવરણ પ્રમાણે તે પુસ્તક પ્રોફેસરને પહેલા મળશે, નહિ કે મુનિરાજને. મુનિરાજને તે વખતે તે મળશે કે કેમ ? એ પણ શકા છે

૧૧ દેશી, વિદેશીય આધુનિક સશોધકોની સાનુકૂળતા ખાતર ગ્રંથભડારોની પાસે જ તેમને રહેવાની તેમજ ખાવાપીવાની સગવડો ઊભી કરવાની વિચારણા થાય છે તે અયોગ્ય છે પરતુ સ્વાધ્યાયતપ કરવા ઇચ્છતા મુનિરાજને નિર્વિઘ્ને ગોચરી પણ મળશે કે કેમ એ કહેવુ મુશ્કેલ છે એ દીર્ઘદૃષ્ટિથી ખાસ વિચારવા જેવુ છે ને તેની ચિતા આજથી કરવી જોઈએ શ્રુતને મુખપાઠે કરનારાઓને ખાસ ઉત્તેજવા તેઓનુ ઊચા પ્રકારનુ વાત્સલ્ય કરવુ (ઇનામ નહીં, વાત્સલ્ય કરવુ)

જગતના જીવોના કલ્યાણ ખાતર પરમ જ્ઞાની મહાપુરુષોએ જેની રચના કરી છે એવા શ્રુતજ્ઞાનને પૂર્ણ રીતે સાચવી શકવાની તાકાત કે યોગ્યતા ત્યાગી મુનિરાજો સિવાય બીજામાં નથી તેથી તે તેમના જ હવાલામાં રહેવા દેવુ તેમ કરવામાં સકુચિતતા નથી જ, પરતુ મહા ઉદારતા છે વિશ્વકલ્યાણની મહાભાવના છે બીજાના હાથમાં પડીને તેનો દુરુપયોગ થાય કે તે નષ્ટ થાય તો તે જગતને માટે ભયકર પરિણામરૂપ છે તેથી જગતની તે મહામૂલી, મહાકલ્યાણકારી મિલકત સાચવી રાખવા ખાતર ગમે તેવા ભોગો આપવામા પણ ઉદારતા છે કલ્યાણની ભાવનાપૂર્વકના આશિક ત્યાગમા પણ સકુચિતતાની છાયા હોતી નથી, પરતુ તે જેને તેને સોપી દઈ તેને નષ્ટ થવા દેવામાં કે દુરુપયોગ થવા દેવામા જગતના અહિતને ઉત્તેજન આપવાની સકુચિતતા સ્પષ્ટપણે વર્તાય છે જગત ખરેખર તેવુ સમજુ, યોગ્ય અને તેના ઉપર ન્યોછાવર થઈ તેને પ્રાણસમ ગણે, તો ભલે જગત સાચવે ત્યાંસુધી નહી

૧૨ માટે પરમાત્માના સાચા વફાદાર મુનિ મહારાજાઓએ પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રુતભક્તિમાં લીન થવુ જોઈશે એક દિવસ આયબિલ કે ઉપવાસ કરી, પરમાત્માનું મોક્ષનુ–મોક્ષમાર્ગનુ પ્રણિધાન કરી, આજ સુધીની પ્રવૃત્તિ બધ કરી દઈ, બીજા દિવસની સવારથી તમામ પ્રકારના જીવનમાં પલટો કરી નાંખવો જોઈશે. છાપાબાપાને જોવા જ નહિ જગતમાં શુ થાય છે તે સાંભળવુયે નહિ તે ભૂલી જવુ પડશે પરમાત્મા, તેમનું શાસન, તેમનું શ્રુત ને પૂર્વાચાર્યોની વાણીનું રક્ષણ–રટણ, પઠન–પાઠન, લેખન જ કરવા–કરાવવા ઉપરાંત જૈનશાસનની શરમ ખાતર, તેની અપભ્રાજના નિવારવા ખાતર પણ શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન અથવા સવિગ્ન પાક્ષિકપણુ ધમધોકાર શરૂ કરી દેવુ જોઈશે, જો **આદર્શ શ્રુતભક્તિનુ પુણ્ય** ઉપાર્જન કરવુ હોય તો

અને તો જ વિશ્વકલ્યાણકર આ શ્રુત જગતમા લાંબા કાળ સુધી પોતાના ખરા રૂપમાં કેટલેક અશે ટકી રહેશે એવી આશા રહે છે, નહિતર બીજો ઉપાય નથી એ નક્કી છે

જો બીજો ઉપાય કોઈ બતાવે તો તે લેવા સામે પણ શ્રીસંઘને વાંધો ન હોવો જોઈએ પરંતુ તે ઉપાય ચુત જે ઉદ્દેશથી ઉત્પન્ન થયુ છે તે ઉદ્દેશને લાંબા કાળ સુધી સફળ બનાવે તેવો હોવો જોઈએ તેમ જ મૂળ સ્વરૂપમાં લાંબો કાળ ટકી રહી ભવિષ્યમાં પણ કલ્યાણ કરતો રહે તેવો જોઈએ

૧૩ સાંભળવામાં આવે છે કે કેટલાક જૈનેતરો અને વિદેશીય ગૌરાંગ સદ્‌ગૃહસ્થો જૈનધર્મ ઉપર એટલા બધા ફીદા થઈ રહ્યા છે કે તેઓ તેમાં દાખલ થઈને રગેરગમાં જૈનધર્મનું આચરણ કરીને તેની જાહોજલાલી વધારવા ઈચ્છે છે અને જ્યારે આપણા લોકો સારી રીતે જૈનશાસન અને તેનાં અંગોનું હવે રક્ષણ કરી શકતા નથી ત્યારે તેઓ તો કરશે જ ને? કેમકે તેઓ સમર્થ છે સમર્થ બનતા જાય છે આપણે તેમણે ઊભી કરેલી અગવડોથી નિર્બળ બનતા જઈએ છીએ કૃત્રિમ સામર્થ્ય અને તે પણ તેઓની મહેરબાની ઉપરનું કેટલે સુધી ટકી શકે નહીં.

અમારુ પણ કહેવું છે કે તમે તેઓને દાખલ કરવાના માર્ગ ખુલ્લા કરો અને પ્રેમપૂર્વક અપનાવવા તૈયાર થાઓ એટલી જ રાહ તેઓ જોઈને બેઠા છે તેઓ ઊંડા અભ્યાસી હોય છે ઉપરાંત ચારિત્રના પણ ઊંચા પ્રકારના પ્રયોગો જીવનમાં ઉતારવાના પ્રયાસો કરે છે પરંતુ ધર્મમાં દાખલ થયા પછી તેનો કબજો બરાબર હાથમાં આવ્યા પછી તેઓ તેને કેવા સ્વરૂપમાં મૂકી દેશે તેની કલ્પના કોણ કરી શકે તેમ છે? કારણ કે ભારતના ધર્મોમાં પ્રવેશનો તેઓનો અને તેઓના રાષ્ટ્રોનો હવે પછીનો કાર્યક્રમ કેવળ ધર્મ ખાતર નથી પરંતુ ધર્મક્ષેત્રોમાં પ્રવેશીને તેનો કબજો લેવા માટેનો છે અને તે પછી તેઓ તેમાં વિકૃતિ આણે કે તેને અદૃશ્ય કરે કે તેની સાથે મનફાવતી રમત ન કરે તેની શી ખાતરી? ને આપણે કે જેમના હૃદયમાં તેનો મજીઠ જેવો રાતો ચોળ રંગ છે તે જો તેનુ રક્ષણ ન કરી શકીએ તો તેઓ શી રીતે કરી શકશે? ઉત્તમ વસ્તુઓને ભાંગી નાખીને તેને સ્થાને બળતી જ વસ્તુઓ ગોઠવી ન દે તેની પૂરતી તકેદારી રાખવા સાથે માત્ર જણાતા કે બોલાતા મહાન્ ને દાખલ કરવાની લાલચ ન રાખવી એ જ હિતાવહ છે કારણ કે તેઓ વર્તમાન પ્રગતિના જ પૂજારી છે અને તેને જ વિશેષ વેગ આપવા જ ધર્મક્ષેત્રોમા દાખલ થવાની પ્રેરણા ધરાવતા હોય છે એટલે પછી સંસ્કૃતિને ઊથલાવી નાંખીને પ્રગતિને જ સ્થાપી દેવાનો પ્રયાસ કરે એ સ્વાભાવિક જ છે હા એટલુ ખરુ છે કે જ્યાં સુધી તેઓનો પૂરો કબજો નહીં જામે ત્યાંસુધી એટલું બધુ ભારતીય અને ધાર્મિક જીવન સાનુકુળ રીતે જીવશે કે તેમાંથી કોઈ પણ રીતે નાની તણખલા જેટલી પણ ભૂલ કાઢવી એ મુશ્કેલી ભરેલુ કામ હશે કારણ કે તેઓ જે કાંઈ હાથ ધરે છે તે પૂર્ણ તન્મયતાથી હાથ ધરે છે અને ધારેલું પરિણામ ધર્મને પ્રગતિમાં ફેરવી નાખવાનું બરાબર લાવ્યા પછી જ છોડવાના હોય છે આથી એ અંશ ઉપર રહેવામાં તીર્થ કરોની વાણીના યથાર્થ રક્ષણની સંભાવના જણાતી નથી એમ આજ સુધીના અનુભવ ઉપરથી કહી શકાય આપણે આપણા તુંબડાથી તરવુ એ જ હિતાવહ છે પરાશ્રય ભયાવહ છે આશ્રય હિતાવહ છે

પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના નામે ચઢાવી દીધેલું એક ભાષાકાવ્ય

★

★ લેખક: મુનિશ્રી યશોવિજયજી–મુંબઈ ★

સત્તરમી સદીમાં થયેલા મોગલ સમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય ષટ્તર્કવિદ્યાવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી, તેઓશ્રીના શિષ્ય, શબ્દાનુશાસન નિષ્ણાત, હેમસૂરિ અવતાર સમા પં. શ્રીલાભવિજયજી ગણિ શિષ્ય પ્રશાંત મૂર્તિ પં૰ શ્રીનયવિજયજી ગણિના શિષ્ય, સત્તરમી સદીમાં જન્મેલા, વર્તમાન સમયના અન્તિમ જ્યોતિર્ધર, મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ, આગમિક પ્રાકૃત ભાષા, ભારતવ્યાપી સંસ્કૃત ભાષા અને ઉત્તરપૂર્વમાં વ્યાપક થયેલી હિન્દી અને હિન્દી મિશ્રભાષા, આ ચારેય ભાષાઓમાં, શાસ્ત્ર અને સાહિત્યની અનેકવિધ શાખાઓ ઉપર મૌલિક, નાવિન્ય ભર્યું અને વિશિષ્ટ કોટિનું, પ્રૌઢ અને ગંભીર, ગૂઢ અને સરલ, વિદ્વદ્ભોગ્ય અને અવિદ્વદ્ભોગ્ય ભાતભાતનું સાહિત્ય–સર્જન કર્યું છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓશ્રીએ સ્વમાતૃભાષા ગુજરાતીને પણ વિસારી તો નથી પરંતુ એ ભાષા–મંજૂષામાં અતિમૂલ્યવાન, અત્યુપયોગી અને અનેક શાસ્ત્રગહન વિચાર-વતારના કિંમતી સમૃદ્ધ રત્નોને ગોઠવી, માતૃભાષાનો પરમાદર કરીને માતા ગૂર્જરીનું જાહેર ગૌરવ વધાર્યું છે અને એમ કરીને ખરેખર તેઓશ્રીએ સ્વમાતૃભાષાની કીમતી સેવા બજાવી છે આ રીતે જૈનધર્મ ક્રિયા પ્રધાન મહાગુજરાતની ધર્મભૂમિના ભાગ્યવાનો માટે સરળ ભાષામાં, સચોટ અને વેધક, કવિતામય જે વિપુલ સાહિત્ય–સર્જન કર્યું છે, તે ખરેખર ખાસ એક મહાશાસ્ત્રની ગરજ સારે તેવું છે ઇહલૌકિક અને પારલૌકિક દૃષ્ટિએ મંગલ અને કલ્યાણકર છે, અને વર્તમાનના શ્રમણોને શીઘ્ર વક્તા બનવા માટેનો વિધવિધ સ્વાદી અને વિવિધ રંગી પ્રિય મસાલો છે

સીમંધરસ્વામીની પસંદગી શા માટે?

ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યમાં, તેઓશ્રીએ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ત્યાગ અને આચાર પ્રધાન આદિ અનેકવિધ પદ્યમયકૃતિઓની રચનાઓ કરી છે પરન્તુ તત્કાલીન શુષ્ક અધ્યાત્મવાદીઓએ ક્રિયામાર્ગના ઉચ્છેદન માટે અને નિશ્ચયમાર્ગના મૂઠાએ વ્યવહારમાર્ગના વિલોપન માટે, શાસ્ત્રવચનલોપક અને આત્મઘાતક ગણી શકાય, એવી જે પ્રવૃત્તિઓ આદરેલી, તે જોઈને એમના આત્માને જે અસાધારણ વ્યથા થયેલી, એ વ્યથાને ઠાલવવા માટે, અન્તરના ઉભરાને શબ્દોરૂપે બહાર વ્યક્ત કરવા માટે, અને અન્તરની દીર્ઘ આરજૂ સંભળાવવા માટે, મુક્તિગામી કોઈ પણ તીર્થંકરને પસંદ ન કરતા, આપણા હિન્દ–ભારતની ભૂમિથી ઉત્તરદિશામાં લગભગ બે કરોડ ગાઉ અથવા ત્રણ કરોડ માઈલ દૂર આવેલા અને મહાવિદેહથી ઓળખાતા દેશમાં, વર્તમાનમાં સાક્ષાત્ વિચરી રહેલા પ્રભાતકાળના આપણા પ્યારા જીવતા જાગતા વીતરાગ સર્વજ્ઞ વિદ્યમાન જિનથી સીમંધરસ્વામીજી નામના પરમાત્માને તેઓશ્રીએ ખાસ કરીને પસંદ કર્યા છે કારણ કે મુક્તિએ પહોંચેલા મુક્તાત્માઓને યાદ કરી કરી થાકીએ કે પોકારો પાડીએ,

તો તે કંઈ સાક્ષાત્ અહીં આવીને અજ્ઞાન અને મોહવશ ઊભી થયેલી દુઃખદ અને વિષમ પરિસ્થિતિને કંઈ થોડી દૂર કરવાના છે એટલે ભક્ત હમેશાં સ્વાર્થી હોય છે એટલે એ તો પોતાનો પોકાર સાંભળીને પોતાની વહારે આવે તેને જ પસંદ કરે! તેથી તેઓશ્રીએ કરુણા—સાગર પ્રસ્તુત તીર્થંકર દેવને જ પસંદ કર્યા છે અને ઘણે દૂર રહેલાઓ થોડી ફરિયાદ કે અલ્પ વિનતિથી કંઈ થોડા દોડ્યા આવે! એમને લાવવા હોય તો ફરિયાદોનો થોકડો—ઢગલો—રજૂ કરવો જોઈએ અને લાંબી લાંબી વિનતિ કરવી જોઈએ! આવા જ કોઈ આશયથી ઉપાધ્યાયજીએ ઘણી લાંબી લાંબી (૧૨૫, ૧૫૦, ૩૫૦ પદ્યપ્રમાણ) વિનતિઓ કરી છે પૂ. ઉપાધ્યાયજીના સ્તવનોમાં સહુથી વધુ લાંબી કૃતિઓ ભગવાન્ સીમંધર સ્વામીજીને ઉદ્દેશીને જ રચાયેલી છે ઉપાધ્યાયજીના સંગ્રહમાં તો શું પણ સમગ્ર સ્તાવનિક ક્ષેત્રમાં આવી દીર્ઘકૃતિ બીજી હશે કે કેમ? તે શંકા છે આ ઘટના જ તેમની પ્રસ્તુત કૃતિને મહત્ત્વ અપાવવા માટે પૂરતી છે

સાથે સાથે બીજી પણ એક માર્મિક વાતનો નિર્દેશ કરી દઉં કે પ્રાયઃ દીર્ઘ રચના માટે તેઓશ્રીએ આપણા પ્રભાતકાળના માનીતા શ્રીસીમંધર પ્રભુને જ પસંદ કર્યા છે આગળ આવતા પ્રસંગમાં આ બાબત ઉપયોગી થવાની હોવાથી ઉપર્યુક્ત નોંધ લીધી છે

તારવણી એ થઈ કે દીર્ઘકૃતિ માટેનાં સ્તવનો શ્રીસીમંધરસ્વામીને લક્ષીને જ રચ્યાં છે ને અંતરનો બળાપો ઠાલવવાના સાધન રૂપે એમને જ પસંદ કર્યા છે

આ તો મારે જે વાત કહેવાની છે તેના અનુસંધાનમાં સાંકળની કડી રૂપે આટલો નિર્દેશ કર્યો. હવે મૂળ મુદ્દો રજૂ કરું છું—

આજથી ૧૬ મહિના ઉપર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સ્મૃતિ ગ્રંથ જેનું સંપાદન કાર્ય હું કરી રહ્યો હતો તે વખતે શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ જેઓએ જૈન ગ્રંથભંડારોમાં છુપાએલી જૈનાશ્રિત ચિત્રકળાની સમૃદ્ધિનો બહુમૂલ્ય ગ્રન્થ રત્નો દ્વારા દેશ—પરદેશના કલારસિકોને સહુથી વધુ પરિચય કરાવી પશ્ચિમ ભારતની કલાને જ જૈનશૈલી તરીકેનું સ્વતન્ત્ર નામાભિધાન અપાવવામાં અથવા જૈન[1] ચિત્રકળા તરીકેનો સ્વતંત્ર દરજ્જો અપાવવામાં કીમતી ફાળો સમર્પ્યો છે તે ધર્મબન્ધુએ સ્મૃતિ ગ્રન્થમાં પ્રગટ કરવા માટે પૂ. ઉપાધ્યાયજી વિરચિત એક કાવ્યકૃતિ મને આપી. પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ તો આ એક અદ્યાવધિ અનુપલબ્ધ વળી ઠીક ઠીક લાંબી અને ઐતિહાસિક ધાર્મિક અને વૈવાદિક વિધાનોથી સભર કૃતિ જોઈ ઘડીભર હું પ્રસન્નમના બની ગયો અને આગળ વધીને કહું તો જેમ વૈયાકરણો **અર્ધમાત્રાલાઘवेन पुत्रोत्सवं** '—માને છે તેમ વ્યાકરણ શાસ્ત્રની પ્રસ્તુત ઉક્તિને મારા માટે થોડું પરાવર્તન કરીને કહું એટલે કે **अप्राप्यप्रापणेन हर्षोत्सवं मन्यते** અર્થાત્ ઉપાધ્યાયજીની વિવિધકૃતિનું અધૂરું પાનું મળી જાય તો મારે મન હર્ષોત્સવ હોય છે એટલે તાત્કાલિક તો મેં ધન્યવાદના હર્ષોદ્ભવ ઉદ્ગારો સાથે સાભાર સ્વીકાર નો આજકાલ વધી ગયેલો યોગ્ય કે અયોગ્ય વિધિ પણ કરી નાખ્યો.

પુનઃ એક વખતે, એ કૃતિનું વિશદ અવલોકન કરવા માંડ્યું ચોકસાઈ પૂર્વક એ કૃતિ જોઈ ગયો. જેમ જેમ એ કૃતિને તાવતો ગયો તેમ તેમ એ કૃતિ શુદ્ધ સુવર્ણરૂપે બહાર આવવાને બદલે જુદી જ રીતે પોતાનું ઓઢેલું પોત પ્રકાશતી હોય તેમ દેખાવા માંડી. પણ સાથે સાથે આ કૃતિ ઉપાધ્યાયજીની જ છે

1 જો કે પાછળથી કુમારસ્વામીએ આને જૈન સાંપ્રદાયિક કળા નામ આપેલું. અમેરિકન ડૉ. નોર્મન બ્રાઉને એને જૈન શ્વેતાંબર કળા કહી અને પાછળથી જૈન ચિત્રકળાનાં લઘુ ચિત્રો જેવા ચિત્રો અજૈન કૃતિઓમાં પણ મળી આવતાં એને પશ્ચિમ ભારતીય ચિત્રકલા નું નામ કલાનિષ્ણાતોએ આપ્યું પણ હું જૈનાશ્રિત ચિત્રકળા આ શબ્દને વધુ યોગ્ય સમજું છું.

એવી છાપ પાડવા માટે, એમાં જે પ્રયત્નો કરવામા આવ્યા હતા, એમાના કેટલાક તો એવા સચોટ અને કલકત્તાના રસગુલ્લાની જેમ, અંદાઅર સીધા જ ગળે ઊતરી જાય તેવા હતા

પ્રસ્તુત કૃતિના અંતમાં–' ઇતિ શ્રીમહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિવિરચિતે શ્રીસીમધરજિનસ્તવન સંપૂર્ણમ્ ।। ' પહેલો ઉલ્લેખ આ હતો

ત્યારપછી શ્રી નવાબે પોતે પ્રસ્તુત કૃતિનો પરિચય નીચેના લખાણથી દર્શાવ્યો હતો —

" પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીએ આ સ્તવનની રચના રાજનગર (અમદાવાદ) નિવાસી શ્રેષ્ઠિ હેમરાજના પુત્ર તારાચંદના માટે કર્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ સ્તવનમાં કરેલો છે આ સ્તવ દયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહ–દેવસાના પાડાના ભંડારમાથી કેટલીક વધારાની હસ્તપ્રતો પંન્યાસજી શ્રી શાન્તિવિજયજી ગણિએ મને ચાલુ વર્ષમાં આપેલી તેમાથી મળી આવેલ છે "

આમાં શ્રી નવાબે પોતે તારાચંદનો જે ઉલ્લેખ મૂળ સ્તવનના આધારે કર્યો, તે તો બરાબર હતો, પરન્તુ આથી એક મહત્ત્વની વાત એ સ્પષ્ટ થઈ કે, આ કૃતિ અમદાવાદ–દેવસાના પાડાના શ્રીદયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહમાંથી જ મળી છે વાચકોએ આ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે

હવે પ્રસ્તુત કૃતિ ઉપાધ્યાયજીને નામે ખતવાઈ જાય, એ માટે તેમાં કેવા પ્રયત્નો થયા છે તે ક્રમશ જોઈએ

(૧) પ્રસ્તુત કૃતિની પદ્ય સંખ્યા (કળશ (?) સહ) ૩૮ પદ્યોની દર્શાવી છે પૂ૦ ઉપાધ્યાયજીએ અરજ ગુજારવા માટે અથવા 'ધા' નાખવા માટે પ્રસંદ કરાયેલા તીર્થંકર શ્રીસીમધરસ્વામીને લક્ષીને જ વિનંત કરી છે (૨) વળી ' અવધારો ગુણગ્યાતારે ' તથા ' કુમતિ ' તથા અન્ય ભાષા પ્રતીકો અને ટંકંક શબ્દો, ઉપાધ્યાયજી મહારાજે અન્યત્ર વાપર્યા છે તે પણ અહીં ગોઠવવામા આવ્યા છે આમ ભાષાનુ સામ્ય પણ ઊભુ કર્યુ છે (૩) વળી ઉપાધ્યાયજીના પરમ ભક્ત શ્રાવક તારાચંદનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે અને (૪) વળી કૃતિને દીર્ઘ પણ બનાવી છે

ઉપરના માત્ર ચાર કારણો પણ આ કૃતિ ઉપાધ્યાયજીની છે, એવી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવા માટે પૂરતાં છે અને ઉપાધ્યાયજીના જીવનના અભ્યાસી માટે તો સહેજે લલચાવી દે તેવાં છે

પણ હજુ આપણે આગળ વધીશુ એટલે સ્પષ્ટ થશે કે, રચનાકારે બીજાઓની આંખમાં ધૂળ નાખવા માટે કેવો ચાલાકી ભર્યો પ્રયાસ કર્યો છે

આ કૃતિના અંતમા જે ગુરુપરંપરા વર્ણવી છે તે આપણી લાલચને, વાસ્તવિકતાના પથ તરફ ઝડપથી ખેંચી જાય તેવી છે પ્રથમ નજરે ભલભલાને આંજી નાખે તેવી છે ને ક્યાંક ક્યાંક ઉપાધ્યાયજીની છટા લાવવાનો પણ પ્રયાસ કર્યો છે આમ જુદાં જુદાં પ્રતિબિંબો જોનારી હરકોઈ વ્યક્તિ, આ કૃતિ ઉપાધ્યાયજીની જ છે એવી મહોર છાપ સહેજે સહેજે મારી આપે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી

ઉપર આપણે પૂર્વપક્ષ કરી આવ્યા અને પ્રસ્તુત સ્તવન કૃતિને, ઉપાધ્યાયજીની છે એવુ ઠોકી બેસાડવા માટે કરેલા કૂટ પ્રયત્નો પણ જોઈ આવ્યા

ઉત્તરપક્ષ–જવાબ

હવે પ્રસ્તુત પ્રયત્નો કેવા છેતરામણા છે અને માટીના પાયા ઉપર રચાયા છે તે નીચેના ઉત્તરપક્ષ દ્વારા સમજી લઈએ.

પ્રસ્તુત કૃતિને ભાષા અને કવિત્વની શબ્દ અને અર્થની ઇતિહાસ અને સત્યની પ્રશસ્તિ અને પૂર્ણાહુતિની દૃષ્ટિએ કસીએ તો આ કૃતિ ઉપાધ્યાયજીની કદી નથી અને હોઈ પણ ન શકે આ તો તેઓશ્રીના કોઈ તેજોદ્વેષી માનસે પોતાની કૃતિને ઉપાધ્યાયજીના નામે ખતવી તેઓશ્રીનો તેજોવધ કરવાનો ચાલાકી ભર્યો દંભી અભિનિવેશ અને કુટિલ પ્રયત્ન જ કર્યો છે પરન્તુ સત્ય કદી છુપાતું નથી અને અસત્ય કદી ફાલતું નથી એ પ્રાકૃતિક નિયમ મુજબ ચહાય તેવા ચાલાકી ભર્યા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય દંભના ગમે તેટલા વાઘા પહેરાવી સત્યને ખપાવા નીકળ્યા હોય પરન્તુ તદ્વિષયક ચકોર દૃષ્ટિ ધરાવનારાઓ તેમની ચાલાકીને પકડી પાડે છે અને દંભના પડદાઓ ચીરી નાખે છે ત્યારે જેમ સિંહનાદ થતાં સિંહના ચમ નીચે ઢંકાયેલા શિયાળિયા ખુલ્લાં પડી જાય છે તેમ તેઓના પ્રયત્નો છતા થઈ જાય છે ને સત્ય ચિત્રાના સૂર્યની જેમ સહસ્ર કળાએ પ્રકાશી ઊઠે છે

જુઓ ત્યારે હવે કૃતિના હાર્દમાં ઊતરીએ થોડું આંતર દર્શન કરીએ ને વિરોધીઓએ કરેલા ખાલીસ પ્રયત્નોને પણ સમજીએ.

સ્તવનનો પ્રારંભ નીચેની પંક્તિથી થાય છે

(૧) શ્રીસીમંધર વિનતી અવધારો ગુણઆતારે

તારવણી—આમાં ઉપાધ્યાયજીની પસંદગીના તીર્થંકર અને સુભવનાથ સ્તવનની કડીના શબ્દોનું સામ્ય રાખ્યું છે

(૨) કઈ કુમતિ જિનબિંબને ઉત્થાપે નિરધાર રે
સિદ્ધા તે પ્રતિમાતણા પાઠ છે બહુ મનોહાર રે. શ્રી (૩)

તારવણી—આ કડીમાં મૂર્તિ ઉત્થાપકો માટે વપરાયેલો ઉપાધ્યાયજીનો ખાસ (પેટંટ) શબ્દ કુમતિ ગોઠવ્યો છે ઉપાધ્યાયજીને જેનો જોરદાર સામનો કરવો પડેલો તે વાત વિશ્વાસ પમાડવા કવિએ પ્રથમ રજૂ કરી દીધી છે

(૩) મ કૃત વીર હુંડી તણા સ્તવનમાં તાસ વિવાદ રે,
દેવધર્મ પરીક્ષામાં પ્રતિમાશતકમાં વાદ રે શ્રી (૪)

તારવણી.— મત્કૃત શબ્દ વાપરવાનું કેવું કુ સાહસ ખેડ્યું તે જુઓ ૨ વળી સ્વકૃત ત્રણ પ્રસિદ્ધ કૃતિઓના નામો પણ દેવામાં જરાય સંકોચ અનુભવ્યો છે ? હરગીજ નહિ !

અહીં ચાર કડીમાં જે વાત જણાવી તેથી લેખકે વાચકના હૈયામાં પ્રસ્તુત કૃતિ ઉપાધ્યાયજીની જ છે એવી છાપ ઉપસાવવા માટે આબાદ પ્રયત્ન કર્યો છે પણ એ પ્રયત્ન આગળ કર્તાને જે મુદ્દાની વાત કરવી છે તેના પૂર્વ પ્રયત્નરૂપે કે ભૂમિકા તરીકેનો જ છે અને એથી જ પૂર્વભૂમિકા ટૂંકમાં પતાવીને વળી એકાદ આડીઅવળી વાત કરીને તુરત જ હૈયામાં જે વાત ઊભરાતી હતી તે કેવી સીફતથી રજૂ કરે છે અને એ માટે મુખ્યપાત્ર કયું ઊભું કરે છે તેને પણ આપણે જોઈએ.

દેવરત્ન કુમતિ થયો દેવસી આવશ્યક અંતે રે
ઈર્યાવહી નામ થાપીને ભરમાવે કુધીમત રે શ્રી ૮

સંવરક્રિયા કર્યાં પુઠે ઈર્યાવહિ કુણ હેતે રે,
પણ કુમતિ તેહ થાપીને, ભૂલે જડ સંકેતે રે. શ્રી ૯

આ બાબતની ચર્ચા ૩૦ કડી સુધી કરી છે

તારવણી—આ સમગ્ર સ્તવનમા મૂળ મુદ્દો એ છે કે 'પ્રતિક્રમણ પૂરુ થયા બાદ શ્રાવકોને સામાયિક પારવાનુ હોય છે. એ સામાયિક, ઇરિયાવહિ કરવા પૂર્વક પારવુ જોઈએ કે વિના ઈરિયાવહિથી પારી શકાય? ત્યારે આ સ્તવનના કર્તા કહે છે કે ઇરિયાવહિ કરવાની કઈ જ જરૂર નથી, કારણ કે સવરની ક્રિયા સતત જ્યા ચાલી રહી હોય, ત્યારે આશ્રવનો સભવ ક્યાંથી હોય કે જેથી ઇરિયાવહિ પ્રતિક્રમણક્રિયા કરવી જોઈએ? માટે, જેઓ ઇરિયાવહિ કરવાનુ કહે છે, સ્થાપે છે, કે પ્રચારે છે, તે બધા શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે, અશુદ્ધ ક્રિયાના પોષક છે, શુદ્ધ માર્ગના લોપક છે, અને તેથી તેઓ દુર્ગતિ માર્ગના પ્રવાસી છે વગેરે વગેરે."

આમ 'ઇરિયાવહિનો વિધિ ન જ હોવો જોઈએ,' આ મુદ્દાના સમર્થનથી પિષ્ટ પેષણ કરવા પૂર્વક હકીકતો રજૂ કરીને પ્રસ્તુત સ્તવનને દીર્ઘ બનાવી દીધુ છે

આ બધુ જ સમગ્ર સ્તવન ઉપાધ્યાયજીનુ નથી જ નથી અને તે માટે હુ નીચેના કારણો રજૂ કરુ છુ

૧ ઇરિયાવહિ કર્યા વિના સામાયિક પારવુ જોઈએ એ મતના સમર્થ પ્રચારક તરીકે, તે વખતની 'દેવચન્દ' નામની વ્યક્તિને ખડી કરવામાં આવી છે

તારવણી—પરન્તુ એ સમયે આ વ્યક્તિ જ હતી કે કેમ? હતી તો સાધુ તરીકે કે શ્રાવક ગૃહસ્થ તરીકે હતી? તેનો કોઈ ઐતિહાસિક પૂરાવો હજુ મળી શક્યો નથી પૂ ઉપાધ્યાયજીએ પોતાના અન્ય ગ્રથોમાં આ નામનો ક્યાય ઉલ્લેખ કર્યો નથી તો શુ આ પારકાના નામે પોતાનો માલ ખપાવવાનો અનૈતિક પ્રયત્ન નથી લાગતો?

૨ કડી ૧૨માં કવિએ

" ધર્મ રહસ્યવર ગ્રન્થમાં હેમસૂરિ વલિ ભાખે રે
દેવસી આવશ્યક અન્તે ઈર્યાવહિ નવિ કાંખે રે "

તારવણી—એ હેમસૂરિ કયા, અને એમનો 'ધર્મરહસ્ય' ગ્રન્થ કયો? આ નામની કૃતિ કોઇ નોંધાઇ હોય તેવુ જાણમાં નથી એટલે આ વાતને કેમ પ્રમાણભૂત માનવી?

૩ હજુ આગળ જોઈએ—

" ઈત્યાદિ ઈર્યાવહિ તણી, ચર્ચા તે ઘણી કીધી રે,
મત્કૃત પડિક્કમણા વિધિ, કુલકવૃત્તિમાં દીધી રે "

તારવણી—કર્તા પોતે, ઉપાધ્યાયજીએ પડિક્કમણાવિધિને કુલકવૃત્તિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ કરે છે, પરન્તુ આ એક સાહસ જ છે, કારણ કે આવી કોઈ જ કૃતિ રચ્યાનું અદ્યાવધિ જાણમાં નથી હા, પ્રતિક્રમણ હેતુ ગર્ભિત સજ્ઝાય બનાવી છે ખરી, પણ તે તો સ્વાધ્યાય-ધ્યાન સુધીના અધિકાર સુધી જ છે અને તે સાધુ પ્રતિક્રમણને લક્ષીને રચાયેલી છે એટલે ઉપર્યુક્ત વિધાન નર્યુ અસત્ય છે અને ખરેખર વીતરાગ શાસનમા થયેલા આવા પ્રયત્નો આપણને ભારે વિષાદ સાથે શરમ ઉપજાવે તેવા છે અસ્તુ

હવે હુ 'પડિક્કમણાવિધિ'નુ નામ ગોઠવવા પાછળ કર્તાનો કયુ શરસન્ધાન તાકવાનો ભાવિ ઇરાદો હતો? અને એ કેવી રીતે પાર પડ્યુ તે વાતનો મેળ મને સમજાયો છે તે જણાવુ છુ

શ્રીક્ષમાવિમળ ગ્રંથમાળા (૧૮) તરફથી બહાર પડેલી એક મુદ્રિત પ્રતિ મારા જોવામાં આવી હતી. ઉપર્યુક્ત પદ્યકૃતિ જોતાં હું આ કૃતિને ફૂટ પ્રયત્ન બીજમાંથી ઉદ્ભવેલા ફળરૂપે ઓળખાવી શકું

એનું કારણ એ કે પ્રસ્તુત સ્તવનકૃતિ એ જ ભંડારમાંથી મળી છે અને જેનો હું હમણાં જ પરિચય કરાવવાનો છું તે કૃતિ પણ એ જ સ્થળેથી પ્રાપ્ત થઈ છે ને એ જ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ પણ થવા પામી છે એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રસ્તુત કૃતિ શંકાગ્રસ્ત બની જાય છે

અહીં આ પ્રથમ પ્રસ્તુત પ્રતિનો ટૂંક પરિચય અને પછી પૂ ઉપાધ્યાયજીના નામને સંડોવવાનો સાંપ્રદાયાન્ધતા અજ્ઞાન ને જડ કદાગ્રહને આધીન ઊંચા લેખાતા આત્માઓએ પણ કેવો શરમજનક—નામોશી ભર્યો પ્રયત્ન કર્યો છે તેને તપાસીએ

श्रीमत्तपागच्छभूषण महोपाध्याय श्रीविनयविजयगणि महोपाध्याय श्रीमद्यशोविजयगणि श्रीमत्पन्न्यासविद्या विजयगणिवर्यप्रमुख पूर्वपण्डितै संशोधित **पञ्चप्रतिक्रमणविधिः**

આ પ્રમાણે પ્રતિના મુખ પૃષ્ઠ ઉપર લખાણ છાપેલું છે વિ સં ૧૯૯૬માં ક્ષમાવિજય ગ્રંથમાળાના ૧૮મા કર્માંકરૂપે બહાર પાડેલ છે સંગ્રહકર્તા પં શ્રીમુક્તિવિમલ ગણિ છે સંશોધક તરીકે શ્રીવિનયવિજયજી શ્રીયશોવિજયજી તથા શ્રીવિદ્યાવિજયજીનો ઉલ્લેખ કરાયો છે

પ્રતિના અંદરના ભાગમાં મૂળમાં અને ખાસ કરીને ટીપ્પણમાં શ્રીવિનયવિજયજી અને શ્રીયશોવિજયજીએ ખુદે સુધારા સૂચવ્યા હોય તે રીતે તેમના નામ પૂર્વક અને પ્રસ્તુત સુધારા તત્કાલીન છે એવી જરૂર સચોટ પ્રતીતિ ઉપજાવવા માટે તે લખાણને જૂની ગુજરાતી[1] ભાષામાં જ મૂકવામાં આવ્યા છે પ્રતિના અન્તમાં

आ प्रति केतली कि जय उपाध्याइ श्रीजसविजय उपाध्याइ जोइ कागु दुरस करी छइ अनइ विद्या विजय पन्यासइ सोधी छइ अनइ ऋद्धिविमल गणेस्यइ सह આમ અન્તમાં શ્રીવિનયવિજયજીનું નામ નથી લીધું પણ ઋદ્ધિવિમલ ગણિનું નામ લીધું છે

આ લખાણમાં કંઈ દમ નથી. આવું અછડતું લખાણ જ આ પ્રતિનું મૂલ્ય કેટલું છે તે સમજાવી દે છે

આટલો પ્રતિનો પરિચય કરાવ્યો.

હવે સીમંધર સ્તવનમાં પ્રકૃત પડિક્કમણું વિધિ શબ્દ જે વાપર્યો છે તે મને ઈરાદા પૂર્વકનો ભાસે છે પ્રથમ એમના નામે એક કૃતિ ઠેરવી દીધી હવે જિજ્ઞાસુ તપાસ કરે કે તે કૃતિ કઈ હશે? ત્યારે તે કૃતિ પણ હોવી તો જોઈએ જ એટલે એને માટે આ જ નવી પ્રતિક્રમણ વિધિની પ્રતિ બનાવી ઠરાવી દીધી હોય ને લખાવી ભંડારમાં મૂકી દીધી હોય તો ન બનવા જેમ નથી. ભૂતકાળમાં આવા બનાવો અનેક બની ગયા છે આ અનુમાન ઉપર આવવાનું કારણ એ છે કે ઉપાધ્યાયજીએ એ નામની કોઈ કૃતિ બનાવી હોય તેવો ઉલ્લેખ હજુ સુધી ક્યાંય જોવા મળ્યો નથી. અલબત્ત તેઓશ્રીએ પ્રતિક્રમણ હેતુ ગર્ભિત સજ્ઝાય લખી છે પણ પૂર્વે કહી આવ્યો છું તેમ એમાં તો સજ્ઝાય સુધીનો જ અધિકાર છે એટલે એમાં તો પ્રસ્તુત વાત સંભવે જ ક્યાંથી? આ જોતાં ઉપર્યુક્ત વિધાન અસત્ લાગે છે સીમંધર સ્તવની ૨૯મી કડી જોઈ હવે આગળ વધીએ.

---

૧ પંચપ્રતિક્રમણ વિધિ જે છપી છે તેની સમાલોચના આદિ લેખનું કદ વધી જવાના ભયે કરી નથી.

કડી ૩૦-૩૧માં ઉપાધ્યાયજીની ભાષાછટાની છાંટ લાવવા પ્રયાસ કરાયો છે, પણ કાગડો હંસની ચાલે ચાલવા પ્રયત્ન કરે તે થોડો અછતો રહે, એમ પ્રસ્તુત કૃતિમાં ઉપાધ્યાયજીની રઢણ આવી શકી નથી, એટલે પ્રસ્તુત પ્રયાસ છતો થઈ જાય છે

હવે અંતિમ પ્રશસ્તિ ઉપર આવી જઈએ ને પ્રસ્તુત પ્રકરણ પૂરું કરીએ

" વિનયવિજય સુપસાયથી કીધો તવન રસીલો રે "

આ પંક્તિમાં વિનયવિજય નામ આપ્યું છે તે 'પંચપ્રતિક્રમણવિધિ' સાથે બન્ને સંકળાયેલા હતા એ પૂરવાર કરવા માટે ગોઠવ્યું હોય, એવી શંકા સહેજે જાય છે

બીજી વાત એ કે ૨૨મી કડીમાં ' વિનયવિજય સુપસાયથી ' વાત કરે પછી કડી ૩૮મીમાં પુનઃ 'શ્રીનયવિજય સુપસાયથી ' વાત કરે, એ વાત સંભવિત નથી લાગતી એટલે જ આ સમગ્ર કૃતિ શંકા-શીલ બની ગઈ છે વધારામા 'વિ'ની જગ્યાએ 'શ્રી' પાઠ જો હોય તો નયવિજયજીનો નામોલ્લેખ વળી ત્રણ વાર થવા પામે.

કડી ૩૬મીમાં ઉપાધ્યાયજીના પરમભક્ત તારાચંદનો નામોલ્લેખ કર્યો છે આવો ઉલ્લેખ ઉપાધ્યાયજીએ પોતે જ સ્વકૃત 'સમ્યક્‌ત્વ ચતુષ્પદિકા'મા કર્યો છે, તદનુસાર ભદ્રિકોને આ કૃતિની વિશ્વસનીયતા ઠસાવવા માટે આ કર્યું છે જે વાત પ્રારંભમાં સૂચવી દીધી છે જ

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જિનશાસનને સંપૂર્ણ વફાદાર પુરુષ હતા જિનશાસનના સિદ્ધાન્તો અને એની પરંપરાના દુશ્મનોના કટ્ટર વિરોધી હતા, અસત્ય તેઓ ચલાવી લેનારા ન હતા. સત્યના સંરક્ષણ માટે જ તેઓ આજીવન ઝઝુમ્યા હતા આવા નિડર ને સ્પષ્ટ વક્તા મહાપુરુષો હમેશા વિરોધી વર્ગને આંખના કણાની જેમ ખૂચ્યા છે, અને એમની પ્રતિભાને, એમની વિદ્વત્તાને અને યાવત્ તેમને જેર કરવા માટેના પ્રયત્નો પણ કરાયા છે, એમ ઇતિહાસના પૃષ્ઠો ગવાહી આપે છે એટલે તેજોદ્વેષના કારણે આવા પ્રયાસો બને તેમાં નવાઈ નથી તત્ત્વાન્વેષીઓએ અને સંશોધકોએ આવા પ્રસંગે સાવધાની રાખી અને સજાગ રહીને નિર્ણયો લેવા જોઈએ, જેથી આપણે આપણા બીજુ નહીં તો મહાપુરુષોની આશાતનાના, અનાદર અને અન્યાયના પાપથી તો જરૂર બચી શકીશુ

આ સિવાય પૂ ઉપાધ્યાયજીના નામે દશમતસ્તવન, કેટલાક અન્ય પદ્ય કાવ્યો, ગાંગેય ભંગ પ્રકરણાદિ કૃતિઓ પણ ચઢી ગઈ છે પૂ ઉપાધ્યાયજીની કૃતિ માટે જ આમ થયુ છે એમ નથી, પરંતુ અન્ય કૃત કૃતિઓ માટે પણ આવી ઘટનાઓ બની છે અને સાહિત્યનું પવિત્રક્ષેત્ર પણ વિદ્વેષના કારણે બદીથી અછૂત નથી રહી શકયુ તે આપણા માટે શરમજનક અને દુઃખદ છે

અન્તમા અનુમાન પ્રમાણનો આશ્રય લેતાં જો કંઈ વિધાન અસત્ થયુ હોય તેની ક્ષમા યાચી વિરમુ છુ

શુભેચ્છા અને સૂચન

★

★ શ્રી હીરાચંદ કસ્તુરચંદ ઝવેરી ★

પ્રાચીન પુસ્તકોના ઉદ્ધાર માટે જૈન સમાજમાં છુટીછવાઈ કેટલીયે સંસ્થાઓ હશે. તે સઘળામાં "શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ" એ સંસ્થાનું સ્થાન આગળ પડતું અને અનોખું છે તેમાં શંકા નથી. આજે પણ સંસ્થાઓ દ્વારા તેમજ વ્યક્તિઓ દ્વારા અનેકાનેક પ્રકારનું જૈન સાહિત્ય—પ્રાચીન અને અર્વાચીન—પ્રગટ થઈ રહ્યું છે, છતાંય અપ્રગટ જૈન સાહિત્ય હજુયે ઓછું નથી. અનેક જૈન ગ્રંથ ભંડારોમાં હજુયે પ્રગટ કરવા યોગ્ય પ્રાચીન પુસ્તકો પડેલાં છે અને તે સંશોધક સાહિત્યપ્રેમી વ્યક્તિની વાટ જોઈ રહ્યાં છે.

આશરે પચાસ વર્ષ પૂર્વે જ્યારે આ સંસ્થાનું મંડાણ થયું ત્યારે આ ક્ષેત્રની વિશાલતાનો ખ્યાલ જૈન સમાજને ભાગ્યે જ હતો. મુનિમહારાજોમાંથી કેટલાકને આ અપ્રગટ વિશાલ સાહિત્યની જાણ હતી અને તેથે જો વેળાસર તેનો ઉદ્ધાર કરવામાં નહિ આવે તો સદાને માટે એ નષ્ટ થઈ જશે એમ પણ તેઓ સમજતા હતા. ગ્રંથભંડારો તો અમુકને જ પ્રવેશ્ય જેવા હતા. તેના સંરક્ષકોને તેની સાચવણી સિવાય બીજી કશી મહત્તા ન હતી. છતાં પણ તે સમયે દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોનારા પુરુષો પ્રાચીન પુસ્તકોદ્ધારનું કામ મહત્ત્વનું—અતિ મહત્ત્વનું સમજતા હતા. તે દૃષ્ટિએ પૂ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશ અને પ્રેરણાથી આ સંસ્થાની સ્થાપના થઈ અને આજે તેને પચાસ વર્ષ પૂરાં થતાં તેની કાર્યવાહી—પુસ્તક પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ—જોતાં જૈન સમાજ, સંસ્થાપકો અને તેના કાર્યવાહકો જરૂર ગૌરવ લઈ શકે.

આ સંસ્થા તરફથી પ્રાચીન જૈનાગમો ઉપરાંત બીજું ઘણુંયે ઉપયોગી જૈન સાહિત્ય પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે કે જેનું મૂલ્ય આંકી શકાય એમ નથી. સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થયેલ આગમોદય-સમિતિની (?) માળા તથા બીજાં કેટલાંયે પુસ્તકો આજે અપ્રાપ્ય છે એ એની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા બતાવે છે.

મારા વરસ દોઢ વરસના એ સંસ્થા સાથેના સંબંધને પરિણામે મને એટલું તો અવશ્ય લાગ્યું છે કે આ સંસ્થા જૈન શાસનની અપૂર્વ સેવા કરી શકે એવી તેનામાં ઉપયોગીતા રહેલી છે. પરંતુ તે કાર્ય આજીવન સેવાભાવી—તેની પાછળ ભેખ લેનાર—કામ કર હોય તો જ બની શકે. જો કે આ સંસ્થાના જ મહાતા અને પ્રેરક એક વિદ્વાન દક્ષ અને દીર્ઘદ્રષ્ટા પુરુષ હતા પરંતુ સંસ્થાની જ પાછળ એમનું લક્ષ ન હતું. સંસ્થાનો વહિવટ તેમની સલાહ સૂચનાનુસાર ટ્રસ્ટીઓ કરતા અને આજે પણ એ બાબતમાં માર્ગદર્શન મેળવવાની દૃષ્ટિ વિશાલતર કરવાની જરૂર છે. સમયાનુસાર આ સંસ્થા વધુ સંગીન અને વ્યાપક રીતે કાર્ય કઈ રીતે કરી શકે એનો ગંભીર રીતે વિચાર કરવાનો સમય પાકી ગયો છે. તે વિશાલ દૃષ્ટિ અને તટસ્થ વૃત્તિથી જ્યાં જ્યાંથી જૈન સમાજ તથા સંસ્થાને ઉપકારક સલાહ-સૂચના માર્ગદર્શન મેળવી શકાય ત્યાં ત્યાંથી તે મેળવવા સંસ્થાના કાર્યવાહકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વળી હવેના જમાનામાં પ્રાચીન પુસ્તકો પ્રગટ કરવાની પદ્ધતિ બદલાવી જોઈએ. ખાલી પ્રાચીન પુસ્તક જેમ ને તેમ પુનઃ પ્રકાશિત કરવાથી જ પુસ્તકોદ્ધાર માનવાનું છોડવું જોઈએ. દરેક પ્રાચીન પુસ્તક

ઉદ્ધાર કરવા જેવું જ છે એમ માની લેવાનીયે જરૂર નથી પરંતુ જે પ્રાચીન પુસ્તકનું પ્રકાશન નક્કી કરવામાં આવે તેની પહેલાં તેની ગુણવત્તા નક્કી થવી જોઈએ પછી તે વિષયના અભ્યાસી દ્વારા તેનું સર્વથા સંશોધન-પરિશીલન થવું જોઈએ તે લખાણનો, તેના કર્તાનો સમગ્ર ઇતિહાસ, વિષયની ઉપયોગીતા, તેની ભાષા, રચનાદિની વિશિષ્ટતા વગેરેની તટસ્થ ભાવે આલોચના થવી જોઈએ તથા તેના જેવાં જ તે સમય દરમ્યાન અથવા તે પહેલાં લખાયેલા બીજા કોઈ ગ્રંથ હોય તો તેની સાથે સરખામણી વગેરેનું સંશોધક દૃષ્ટિથી આલેખન થવું જોઈએ તો જ તે વિદ્દ્ભોગ્ય અને ઉપયોગી નીવડે આ બધું વિદ્વત્તા અને સમય માગી લે છે અલબત્ત આ કાર્ય મુનિ મહારાજો સારી રીતે કરી શકે, જો તેમનામાં આ પ્રત્યે અભિરુચિ હોય તો, કારણકે ઉપર જણાવેલી બંને વસ્તુ-વિદ્વત્તા અને સમય-તેમને સહજ સાધ્ય છે પરંતુ સંશોધન વિષય એવો છે કે તે બાબતમાં અનુભવી માર્ગદર્શન તથા તેની પાછળ તન્મય થયા વગર એ શક્ય નથી અને આ રીતે સંશોધન કરાયા વગર પ્રગટ કરાયેલાં પુસ્તકો ભાગ્યે જ અભ્યાસપૂર્ણ અને વિદ્દ્ભોગ્ય બની શકે આવું સંશોધન કાર્ય તે વિષયના યોગ્ય પંડિતો પાસે પણ કરાવી શકાય, પરંતુ તે કાર્ય સારી રીતે ચિંતામુક્ત બની એ કરી શકે તે માટે તેને ઉદાર પુરસ્કાર આપવો આવશ્યક છે. આવી સંસ્થાઓએ આવું સંગીન કાર્ય કરવા માટે આવા વિદ્વાનોને પોષવાની સંસ્થાના બજેટમાં ગોઠવણ કરવી જોઈએ કેવળ મુનિમહારાજોની નિઃશુલ્ક સેવા પર જ આધાર રાખી સંસ્થા ચલાવવાની વૃત્તિ ફેરવવી જોઈએ એમ કરવાથી જ સંશોધન-ક્ષેત્રમાં પડવાની કેટલાયે જીજ્ઞાસુ અને સાહિત્યપ્રેમી ગૃહસ્થોને હોંશ થશે અને તે રીતે પાંડિત્યને પણ ઉત્તેજન મળતું રહેશે વળી કાર્યવાહકોની બોર્ડમાં એક અથવા બે કાર્યવાહકો જૈન સાહિત્યમાં રસ લેનાર અથવા તે વિષેનું કૈંક જાણનાર, દૃષ્ટિ વિશાલ રાખીને લેવાવા જોઈએ

આશા છે કે આ સંસ્થાના સેવાભાવી કાર્યવાહકો સંસ્થાની હયાતિ સંભાળી રાખવા પૂરતી જ સેવા ઉપરાંત આ સંસ્થા થોડું પણ સંગીન અને ચિરંજીવ પ્રકાશન પ્રગટ કરી શકે અને ગૃહસ્થોમાં જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે કેમ રસ ઉત્પન્ન થાય તેના માર્ગો વિચારશે તો તે સેવા ખરેખરી અવિસ્મરણીય બની રહેશે વળી આ સંસ્થાને તેના શૈશવકાળથી માંડી યૌવનના જોમ સુધી લઈ જવામાં આગવો ભાગ ભજવનાર શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીની સેવા કેમ ભૂલી શકાય? એમની ખંત અને સાહિત્યપ્રેમને લીધે જ આ સંસ્થા આટલાં સારાં પ્રકાશનો જૈન સમાજ આગળ મૂકી શકી છે

અંતમાં આ સંસ્થા વધુ પ્રાણવાન અને પ્રાચીન જૈન સાહિત્યની ઉત્તરોત્તર અધિક સેવા કરનારી બનો, એ જ અભ્યર્થના

મુંબઈ, તા ૧૧-૮-૧૯૫૮.

જૈન સાહિત્યની ભાષા અને જ્ઞાનભંડારોનો ઉપયોગ

卐 શ્રી ડાહ્યાલાલ મોતીચંદ સોનાચાંદીવાળા–વકીલ 卐

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની ૫ વર્ષની ઉજવણી વખતે હું તેમના ટ્રસ્ટીઓને મુબારકબાદી અને ધન્યવાદ આપું છું

સને ૧૯૨૪માં સુરતમાં જૈન સાહિત્ય પરિષદ પૂ માણેકમુનિજીની પ્રેરણાથી તથા શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીના પ્રમુખથી ભરાઈ હતી તે વખતે મે જૈન ચરિત્રો અને જૈન રાસો નામનો ટૂંકો લેખ લખ્યો હતો અને મોકલ્યો હતો તેમાં મે કેટલીક સૂચનાઓ કરી હતી. અને તે લેખમાં મારાથી બની શક્યા તેટલા ચરિત્રો અને રાસોનું ક્રમવાર કક્કાવારી લિસ્ટ મોકલ્યું હતું દરેકની લગભગ ૧ ની સંખ્યા મળેલી તે સબંધી સૂચનાઓમાં મારા મુખ્ય મુદ્દા નીચે પ્રમાણે હતા

એ પરિષદનો રિપોર્ટ તથા નિબંધો વગેરે પ્રગટ થયાં છે કે નહિ તેની મને ખબર નથી.

મૂળ શરૂઆતમાં માગધી (પ્રાકૃત) ભાષામાં જૈન ચરિત્રો લખાયાં હશે. અને તેના ઉપરથી જેમ જેમ માગધી ભાષા પ્રચારમાં ઓછી થતી ગઈ અને સંસ્કૃત ભાષા વધારે પ્રચારમાં આવી તે સમયમાં તે માગધી ભાષાના ચરિત્રો ઉપથી જૈન ચરિત્રો સંસ્કૃત ભાષામાં લખાવવા શરૂ થયા હશે. અને મોટે ભાગે તે તે ચરિત્રો ઉપરથી પાછળથી જ્યારે સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રચાર ઓછો થયો અને ગુજરાતી ભાષાનો પ્રચાર થયો તે વખતે તે તે ચરિત્રો ઉપરથી આપણા જૈન રાસાઓ રચવાની શરૂઆત થઈ હશે. રાસોનો રચનાકાળ સં ૧ થી શરૂ થયો હોવો જોઈએ. ત્યારપછી ચોપાઈઓ છંદો વિ. સં ૧૨ થી ૧૫ માં થયાં હશે.

રાસ શબ્દનો અર્થ રસને મળતો આવે છે અને વૈષ્ણવોના રાસલીલા શબ્દને મળતો આવ્યો છે દરેક રાસોમાં દરેક નવરસનો સમાવેશ થયેલો જોવામાં આવે છે પરંતુ મુખ્ય તો એક કે બે રસ ઉપર જ વિવેચન થયેલું જોવામાં આવે છે તેમાં એક વ્યક્તિ ઉપર જ મુખ્ય પાત્ર તરીકે કવિતાઓ છંદો દુહાઓ વગેરે જુદા જુદા રાગોમાં બનાવવામાં આવ્યા હોય છે અને પેટાઓમાં બીજાના ચરિત્રો તથા કથાઓ પણ જોવામાં આવે છે તેમાં મુખ્યત્વે એક કે બે જ ધાર્મિક વિષય જેવાં કે સત્ય અહિંસા શિયલ દાન વગેરે ઉપર વિશેષ વિવેચન જોવામાં આવે છે અને તેના ઉપર જ ભાર મૂકવામાં આવે છે

ચરિત્રોમાં પણ એ જ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે ચરિત્રો મોટે ભાગે ગદ્યમાં અથવા પદ્યમાં અને રાસો તો પદ્યમાં જ હોય છે અગાઉના લિસ્ટમાં મે ફક્ત ચરિત્રો અને રાસોની નામાવલિ જ આપી હતી. મારા જાણવા પ્રમાણે રાસોની સંખ્યા લગભગ બે હજાર છે અને તેમાં ચરિત્રોનો સમાવેશ થાય છે જેનું લિસ્ટ પણ સંસ્થા છપાવવાની છે એમ સાંભળ્યું છે આ ચરિત્ર અને રાસોની સંપૂર્ણ સૂચિ વિગતવાર કોઈ વિદ્વાનના હાથે તૈયાર કરાવવાની જરૂર છે અત્યાર સુધીમાં નાના મોટા ઘણા ચરિત્રો અને રાસો જુદી જુદી સંસ્થાઓ તરફથી પ્રગટ થયેલ જોવામાં આવે છે પરંતુ તેમાં પણ હજી ઘણા અપ્રગટ રહ્યા હશે. તો સાક્ષરોને અને લેખકોને અને ખાસ કરીને મુનિમહારાજોને મારી નમ્ર વિનતી છે કે જે જે

રાસો અપ્રગટ રહ્યા હોય અથવા જે અત્યારે અલભ્ય હોય, અને જેની આવૃત્તિ ફરી છપાવવાની જરૂર હોય, તેવા ચરિત્રો અને રાસો ખાસ કરીને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરવા કરાવવાની ખાસ જરૂર છે અને તેથી તેઓ એ દિશામાં પ્રગતિ કરશે એવી મારી આશા છે એક જ વિષયને–વ્યક્તિને–લગતા જુદા જુદા કર્તાઓના જુદા જુદા રાસો જુદા જુદા સમયનાં જોવામાં આવે છે. આનંદકાવ્યમહોદધિના આઠ ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા છે વધુ ભાગો છપાવવાની જરૂર છે

મૌખિક કથાઓનું શ્રવણ

આપણા જૈન લોકોમાં મહાત્મા, બારોટ અથવા ભાટ લોકોની એક જાત હતી તેઓ અગાઉ શહેરે શહેરે અને ગામડે ગામડે ફરીને આ ચરિત્રો, રાસો અને કથાઓ સંભળાવતા, ત્યારે અનહદ આનંદ ઊપજતો હતો પરંતુ એ પ્રથા લુપ્તપ્રાય થઈ ગયેલી જોવામા આવે છે તે પ્રથા ફરી સજીવન કરવાની જરૂર છે

લિસ્ટોનાં વર્ગીકરણની જરૂર

એ ઉપરાંત આપણા જૈન ધર્મના જ્ઞાનભંડારો અને સંસ્થાઓમા પુસ્તકોના કઈ કઈ જાતના લિસ્ટો જોઈએ, તેની નવીન પ્રકારે રચના કરવી જોઈએ આવા લિસ્ટો ભાગ્યે જ આવી સંસ્થાઓમાં જોવામા આવે છે ફક્ત જનરલ લિસ્ટ અને કક્કાવારી લિસ્ટો જ હોય છે પરંતુ દરેક જુદા જુદા વિષય વાર લિસ્ટો જોવામાં આવતા નથી આવા લિસ્ટોની ખાસ આવશ્યકતા છે

મારા વર્ગીકરણમાં ચરિત્રો, રાસો, શતકો, નાટકો, પ્રશ્નોત્તર–કથાઓ, કુલકો, પચીશી, બત્રીશી, છત્રીશી, સિત્તરી, બહોત્તરી, પ્રબંધો, મંજરીઓ, મિમાંસાઓ, ચિંતામણી, ચૂડામણિ, કૌમુદી, યોગ, કોષ, અધ્યાત્મ, વૈરાગ્ય વગેરેના વિષયોને લગતા લિસ્ટોનો સમાવેશ કર્યો છે એ ઉપરાંત હજી બીજા ઘણા બાકી રહ્યા છે અને રહ્યા હશે (પચાશિકા, બાવની, ચોવીશી, વીશી વગેરે વગેરે) એ ઉપરાંત હજી બીજા ઘણા વિષયોને લગતા લિસ્ટો થઈ શકે તેમ છે પરંતુ આ લેખ બહુ જ મોટો થઈ જાય તેટલા માટે તે તે લિસ્ટો જુદા દાખલ કરવામાં આવ્યા નથી ફક્ત તેના માર્ગદર્શન તરીકે નીચેના વિષયો હું સૂચવું છું

આગમો, સૂત્રો, પ્રકરણો, ઉપદેશક ગ્રંથો, તત્ત્વના ગ્રંથો, નય, ન્યાય અને સપ્તભંગીના ગ્રંથો, પ્રમાણ, આત્મા, કાવ્યો, ધર્મ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, સ્તોત્ર, સ્તુતિ, સ્તવન, સજ્ઝાય, લાવણી, છંદ, ચોપાઈ, નોવેલો, જ્યોતિષ, મંત્ર, તંત્ર, જંત્ર, યંત્ર, ભજનો, ક્રિયા, પ્રતિષ્ઠાદિ, પૂજાઓ, તર્ક, આચારવિચાર, વ્યાકરણ, ચોવીશીઓ, પચાશિકા, વીશીઓ, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે વગેરે

આ પ્રસંગ ખાસ કરીને દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની ઉજવણીનો છે તેથી આ લેખ તથા વર્ગીકરણ વગેરે તે સંસ્થાના જ્ઞાનભંડારનો તેમજ બીજી સંસ્થાઓને માર્ગદર્શક થઈ પડે અને ઉપયોગી નીવડે તે હેતુથી જ લખાયો છે એક જ વિષયને લગતા કેટલા પુસ્તકો મળી શકે તે સહેલાઈથી આવા લિસ્ટો ઉપરથી માલમ પડી શકે તેમ છે

જ્ઞાનભંડારોનો લાભ આપો.

આ સંસ્થા જેવી બીજી અનેક સંસ્થાઓ સુરત શહેરમાં છે પરંતુ આ સંસ્થાનો તેમજ સાગરજી મહારાજના જ્ઞાનભંડારોનો (શ્રી જૈન આનંદ પુસ્તકાલયનો) જેટલો લાભ લેવાય છે, તેટલો બીજાઓનો ભાગ્યે જ લેવાતો હશે પુસ્તકો વગેરેની સંખ્યા પણ બીજા કરતાં તેમાં વધારે છે, અને હશે આવી સંસ્થાઓ લગભગ દશ આપણા શહેરમાં જોવામા આવે છે હસ્તલિખિત પુસ્તકોની માફક છાપેલાં પુસ્તકોનું

લિસ્ટ તેમનું બહાર પડવું જોઈએ મારા માનવા પ્રમાણે આ ભંડારના પુસ્તકો જાહેર પ્રજાને વાંચવા માટે અગાઉ બહાર આપવામાં આવતા ન હતા ફક્ત રેફરન્સ પૂરતા રાખતા હતા પરંતુ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી તે પ્રમાણેની યોજના આ સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓ તરફથી થઈ છે તે બદલ તેમને ધન્યવાદ આપુ છુ એજ પ્રમાણે બીજી સંસ્થાઓ પણ પોતપોતાની લાયબ્રેરીઓ (જ્ઞાનભંડારો) જાહેર પ્રજાના લાભ માટે ખુલ્લા મૂકે

મારા સાંભળવામાં આવ્યુ છે કે આ સંસ્થાના એક ઉત્સાહી અને બાહોશ ટ્રસ્ટી શ્રી કેસરીચંદભાઈના પ્રયાસથી એક નવીન પ્રકારનું લિસ્ટ તૈયાર કરવામાં આવે છે દરેક સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ તરફથી જે જે પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવ્યા છે તેનું લિસ્ટ થાય છે અથવા હોવુ જોઈએ ઉપર જણાવેલા પ્રકારના લિસ્ટો હોવાથી પુસ્તક લેવા આવનારને વિશેષ લાભ મળી શકે છે

એજ પ્રમાણે મારી તેમને એક બીજી નમ્ર સૂચના છે કે નવીન પ્રકાશનોનું લિસ્ટ કરો કર્તાનું લિસ્ટ કરો તેમજ આપણા (પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન) સાધુ મુનિમહારાજો વગેરે તરફથી જે જે પુસ્તકો અત્યાર સુધીમાં પ્રગટ થયા હોય તેનું દરેકનું જુદું લિસ્ટ તૈયાર થાય અને તે તૈયાર થયા પછી તે તે લિસ્ટ અને તેમાંના પુસ્તકો વોલ્યુમો રૂપે બહાર પડે તો તે ઇચ્છવા જોગ છે દા ત. ઉદયરત્ન યશોવિજયજી હરિભદ્રસૂરિ આત્મારામજી જ્ઞાનવિમળજી પદ્મવિજયજી બુદ્ધિસાગરજી, દેવચંદ્રજી, વીરવિજયજી, હેમચંદ્રાચાર્યજી આનંદઘનજી ચિદાનંદજી વગેરે વગેરે

છેવટે મારી નમ્ર વિનતી એ છે કે જેવી રીતે આ સંસ્થાની ઉજવણી થાય છે અને તે વખતે જે સાહિત્ય વગેરેનો પ્રચાર થાય છે તે જ પ્રમાણે બીજી પાછળની સંસ્થાઓ પણ પોતપોતાની ઉજવણીઓ કરે અને નવું સાહિત્ય નવીન ઢબે અને પ્રકારે ચાલુ જમાનાને અનુસરીને પ્રગટ કરે એ જ શુભેચ્છા રાખી હું અત્રે વિરમુ છુ

તા. ક શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા અને શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા ભાવનગરની પ્રકાશન સંસ્થાઓના સુવર્ણ મહોત્સવો ઉજવાયા છે અને આ સોનેરી તક સુરતને સાંપડે છે

સૂર્યપુરનો સર્વોદય

 મુનિશ્રી ચંદ્રોદયવિજયજી

શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જિનમંદિરનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

(સં. ૨૦૧૧ના માગશર સુદ ૧૪થી ઓચ્છવ શરૂ થયો હતો જે ઓચ્છવના સ્મરણચિહ્ન તરીકે એક પુસ્તિકા દેરાસરના ઈતિહાસને લગતી બહાર પડી હતી, તેમાંનો મુખ્ય ભાગ લેખકની અનુમતિથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે – કેશરીચંદ)

આલંબન–જેમ બાહ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા અનેકવિધ આલંબન જગતમાં મળી રહે છે તેમ અભ્યંતર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા પણ દરેકે દરેક આસ્તિક દર્શનકારે વિશિષ્ટ આલંબનનો નિર્દેશ કર્યો છે પછી ભલે કોઈ મૂર્તિને, ગોખલાને, દિશાને, વિદિશાને કે પછી તે તે ધર્મગ્રંથને આલંબન રૂપ માની તેના ઉપર પૂજનીય બુદ્ધિ ધારણ કરે

સ્યાદ્વાદદર્શનકારે ઉપર્યુક્ત અભ્યંતર શાશ્વત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિના માર્ગ બતાવનારના અભાવમાં પ્રેરણા મળી શકે તે માટે શ્રી જિનમૂર્તિ અને શ્રી જિનઆગમ એમ બે આલંબનોનો નિર્દેશ કર્યો અને પંચમકાળમાં શ્રી જિનમૂર્તિ અને શ્રી જિનાગમને ભવિજનના પરમ આધાર તરીકે ઓળખાવ્યા છે

આ અનુસારે જૈનત્વની ઝળહળતી જ્યોત કાયમ માટે પ્રગટ રહી તેમજ પ્રમાદસ્થ જીવના જૈનત્વના રક્ષણના નિમિત્તભૂત ભારતભરમાં મોટી સંખ્યામાં જિનમંદિરો અને જિનમૂર્તિઓની સ્થાપનાઓ થઈ અને આજે આપણે પ્રાચીન તેમજ નવીન જિનમંદિરો અને જિનમૂર્તિઓને જોઈ રહ્યા છીએ

શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું મંદિર :

એક સૂર્યપુર (સુરત) શહેરના શાહપુર નામના મહોલ્લામાં આવેલું ધાબાબંધી શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું મંદિર છે જિનમંદિર પ્રાચીન સ્થાપત્યકળાના ધામ સરખું, કળારસિકોનું દિલ આકર્ષતું, દર્શનીય અને ભવ્ય મનોહર પ્રગટપ્રભાવિ શ્રી જિનમૂર્તિથી મંડિત હોઈ સુરત શહેરની શોભામાં અનેરો વધારો કરી રહ્યું છે

મંદિરનો નાશ :

આ જિનમંદિરના ઉત્થાનમાં એક ગૂઢ ઈતિહાસ છુપાયેલો છે

ભારતમાં જ્યારે હિંદુઓના જીવન ધર્મઝનૂનને કારણે પરપક્ષથી જોખમમાં મુકાયા હતા ત્યારે આ જિનમંદિરની કેટલીએ સ્થાપત્યકળાના નમૂના, કાષ્ઠમય વિભાગો તે સંગ્રામનો ભોગ બની ગયા હતા આ કલામંદિરની પ્રાચીનતા વિષે 'ગુજરાત સર્વસંગ્રહ'ના કર્તા ૫૩૧ ના પાનામાં જણાવે છે

મેરઝા સામેની મસ્જિદની કબર ઇ સ. ૧૫૪ માં ખુદાવિંદખાને બંધાવી છે કબરની પાસેની લાકડાની મસ્જિદ છે તે શાહપુર મહોલ્લામાં જૈનોનું દેવળ હતું તે તોડીને તેના સામાને બંધાવી.

ઉપયુક્ત લખાણથી આ મંદિર ઇ સ. ૧૫૪ પૂર્વેનું હોવું જોઈએ. આ મંદિરના નાશ સાથે જૈનોની કેટકેટલી અમૂલ્ય સમૃદ્ધિ વિસ્તૃત ઇતિહાસ તેમજ સંસ્કૃતિ આ ધર્મઝનૂનની ધમાલમાં કાળનો ભોગ બની ગઈ હશે એ સ્પષ્ટ ખ્યાલમાં આવશે.

મંદિરનો પુનરુદ્ધાર

પતન પામેલા આ મંદિરનો પુનરુદ્ધાર ક્યારે અને કેવા સંજોગોમાં થયો એ વિષે સુરતની જૈન ડિરેક્ટરીમાં (પાનાં ૧૭ માં) જણાવ્યું છે કે અત્યારે જે મિરઝા સામેની મસ્જિદ છે તે પહેલાં જિનમંદિર હતું " ત્યારે આ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ હતી એ મૂર્તિ કેવી રીતે લબ્ધ થઈ અને કેવી રીતે શાહપુરનું ચિંતામણી મંદિર અસ્તિત્વમાં આવ્યું તે વિષે કહેવાય છે કે

જ્યારે મુસલમાનો દેરાસર તોડવા આવ્યા ત્યારે દેરાસરના દરવાજા બંધ થઇ ગયા. રાત્રે એક ગરીબ શ્રાવકને સ્વપ્ન આવ્યું કે ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ કૂવામાં છે ત્યાંથી મૂર્તિને બહાર કાઢી એક દેરાસર બંધાવી તેમાં પધરાવો આ શ્રાવકે પોતાના સ્વપ્નની વાત એ વખતે સુરતમાં જે યતિજી હતા તેમને કહી. સાથે જણાવ્યું કે મારી પાસે મૂડી નથી માત્ર એક રૂપિયો અને કોઠી છે યતિજીએ ગમે તે બની પણ એક કોથળી આપી અને કહ્યું કે આ કોથળીમાંથી તારે જેટલા રૂપિયા જોઈતા હશે તેટલા મળશે. તું દેરાસર બંધાવ પણ એક શરત છે કે આ કોથળી કદી ઊંધી વાળી ઠાલવીશ નહિ પછી કૂવામાં તપાસ કરી તો મૂર્તિ મળી આવી અને આ દેરાસર બંધાવ્યું આજે એ કૂવો દેરાસરજીમાં મોજૂદ છે પેલી કોથળી અને કોઠી પણ મોજૂદ છે

યંત્રપટ ઉપરનો લેખ દેવનાગરી લિપીમાં છે वि संवत १७५६ चैत्र शुद ५ दिने गुरुवीसरे पातशाह श्री अवरंगजे श्री पू विद्यमान वृद्धिसागरसूरि આવું લખાણ છે

આજે તપાસ કરતાં આ યંત્ર અને કોથળીનો પત્તો નથી પણ તીજોરીમાં એક અષ્ટાપદજીનો ચાંદીના પતરા ઉપર ઉપરના લખાણવાળો ફક્ત વિ. સ ૧૭૫૬ ને બદલે ૧૭૫૯ના લેખવાળો એક તીર્થપટ જોવા મળે છે ફક્ત બે ભૂગર્ભમાં પચીક પાષાણમય ખંડિત પ્રતિમાજી તેમજ એક માગીના ઘડામાં જૂની સેંકડો કોઠીઓ મળી આવે છે આ જીર્ણપ્રાય ઘડાને તેમજ કોઠીઓને ભૂગર્ભમાં જ રાખેલાં છે

આ બધાં લખાણ વાંચતાં સ્હેજે વિચાર આવે છે કે પતન બાદ ક્યારે અને કેટલા વર્ષે પાછો પુનરુદ્ધાર થયો

વિશાયંત્ર ઉપર ૧૭૫૬ની સંવત છે જ્યારે મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠાપનની સંવત ૧૭ ૧ની છે આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ બન્ને કામ શ્રી વૃદ્ધિસાગરસૂરિજીના તો છે

આ સંબંધમાં એવી કલ્પના થાય કે યંત્ર આપનારા યતિજી અને પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર સૂરિદેવ ભિન્ન હશે. એ સૂરિએ વર્ષોબાદ વિવિધ પટ્ટની સ્થાપના કરતી વેળાએ આ યંત્રની પણ સ્થાપના કરી હશે. વાસ્તવિક આ મંદિરની મૂર્તિની સ્થાપનાનું વર્ષ વિ. સ ૧૭૦૧નું છે અને પ્રતિષ્ઠાના દિન તરીકે મહા સુદ ૧ આજે એવી પરંપરા પણ પ્રચલિત છે

આ તો મંદિરના પતન અને ઉત્થાનની ટૂંકી વાત થઈ હવે લાકડાના નકશી કામની વાત જોઈએ.

લાકડાનું નકશી કામ :

મૂળ ગર્ભદ્વારની બારશાખ ઉપર નજર ફેરવતા કારીગરીનુ કૌશલ જરૂર જણાશે. નકશી કામની સુદર કોતરણી, તેમાં પૂરેલ વિવિધ સોનેરી રગ તેમજ ચિત્રો હૃદયહારી અને આકર્ષક છે

,-વળી ભમતીના બે દ્વાર ઉપર પણ સામાન્ય કોરણી સહિત ચોવીશ જિનનાં ચિત્રો સુવર્ણ રંગે જાણે હમણા જ ન આલેખાયાં હોય તેવાં દેખાય છે

પાછળ ભમતીમાં ચોવીશ ગોખલાની નાનીશી દેરીઓની પણ કોરણી જોતાં આખને તૃપ્તિ થતી નથી

જાળી અને ઘુમટ :

મૂળ ગર્ભદ્વારની આગળ ત્રણ વિશાળકાય લાકડાની સુદર જાળી છે તે જાળી ઉપર સુવર્ણમય ચિત્રકામ એટલું સુદર છે કે જોનારને એમજ લાગે કે આ કામ ટૂકા વર્ષોના ગાળામા થયુ હશે. રગમડપના બીજા ગાળાના ચોકઠામાં એક લાકડાનો ઘુમટ છે તેમાં દેવદેવીઓનુ રાસ લેતુ ચિત્ર છે અને મધ્યભાગમાં લાકડાનું નકશી કામવાળુ લટકતું એક અનેક પુષ્પની પાંદડીઓવાળુ સુદર ઝુમર જોવા જેવુ છે

રંગમડપમા ૧૯ લાકડાના થાંભલા ઉપર સપૂર્ણ નકશીકામ છે અને બીજા ૨૧ થાંભલામાં વચ્ચે ચિત્રકામ છે, અને તેની ઉપર નીચે નકશીકામ છે

આ દેરાસરના સ્તભોનું કોતરકામ પણ એવુ જ છે તેમાં યક્ષયક્ષિણી, અષ્ટ (મગલો) દિગ્પાલો, બુદ્ધચરિત અને જાતક કથાના પ્રસગો, ઘોડા, હાથી સાથેની દેવોની સવારી વગેરે કોતરાયેલી છે. એકીટસે જોવાથી એ કોતરકામ ઉપસીને આપણી તરફ ધસી આવતુ હોય એવો ભાસ થાય છે ચિત્રોનો યથોચિત ઘાટ, ચિત્રોની કુશલ કારીગરીનો અને સૌન્દર્ય વિષયક ઉચ્ચ કલ્પનાનો દ્યોતક છે એ ચિત્રોમાં કૃત્રિમતા નથી અનુકરણ સાથે અમુક સ્વાભાવિકતા પણ છે ચિત્રકારોને ચીતરતાં થાક ચઢયાના ચિહ્નો આ ચિત્રમાં નથી દરેક ચિત્ર જુદુ જોતાં જેટલુ સુદર લાગે છે તેટલુ જ સુદર સવારી વગેરે સામુદાયિક દૃશ્યમાં પણ લાગે છે કારણ કે ચિત્રો પર જે કલામય પીંછી અને કોતરણીનુ કામ થયુ છે, તે યથોચિત સ્થાને યથોચિત પ્રમાણમાં યથોચિત સ્વરૂપમા થયુ છે આ જ સૌદર્યનુ રહસ્ય છે ચિત્રોની કિનારીઓમાં પણ કૌશલ્ય ઓછુ નથી એમા સુશોભિત વેલ, બુટ્ટિઓ છે રગમડપના દક્ષિણ–પશ્ચિમ, (નૈઋર્ત્ય) ખૂણામા એક વેલની ડિઝાઈન છે

અર્વાચીન સ્વરૂપ :

ઉપરના લખાણને આ મદિર ને આ મદિરના આધુનિક સ્વરૂપ સાથે મેળવતાં નીચે મુજબ ફેરફાર જણાય છે

થાભલા ઉપરની કોતરણી તેમજ ચિત્રકામમાં પ્રાયે કોઈ ઠેકાણે યક્ષયક્ષિણી, બુદ્ધચરિત તેમજ જાતક કથાના કથાપ્રસગો જેવુ નજરે પડતુ નથી પરતુ સામાન્ય માનવગણની તથા ગાંધર્વ સ્ત્રી–પુરુષોની પ્રતિકૃતિ સમ કેટલીક કોરણી તેમજ ચિત્રોમાં જિનેશ્વરોના જન્માભિષેકોત્સવ, દીક્ષાકલ્યાણકનો પ્રસગ, નેમિનાથજીનો લગ્નપ્રસગ, તેમની દીક્ષા, સમવસરણ, દેવદેવીઓ તેમજ શત્રુજય તીર્થનો ચિત્રપટ, અષ્ટાપદજીની પ્રચલિત પદ્ધતિ કરતાં ભિન્ન કલ્પનાવાળુ ચિત્રપટ વગેરે જોવામાં આવે છે

જીર્ણોદ્ધાર :

કાળના પ્રભાવે ગભારાની ચારે તરફ ફરતી બાવન દેરીમાથી ૨૮ દેરી તેમજ ચાર છતો ઉપરનુ નકશીકામ નષ્ટપ્રાય થઈ જવાથી પ. પૂ મુનિરાજ શ્રી મોહનલાલજી મ. સાહેબની પ્રેરણાથી સતના

રાવબહાદુર હીરાચંદ મોતીચંદ ઝવેરીએ શ્રી સંઘની સહાયથી રૂપિયા ૨ હજારના ખર્ચે વિ. સં ૧૯૬૫-૬૬માં કેટલોક ભાગ દુરસ્ત કરાવ્યો પણ તેમાં કળાની દૃષ્ટિ ન હોવાથી લાકડાના સુંદર અને બારીક નકશી કામવાળી છત તેમજ બીજો પણ કાષ્ઠનો સામાન વેચી દેવામાં આવ્યો

વળી રહીસહી ફરતી ૨૪ દેરીમાં સુવર્ણ રંગકામ નિસ્તેજ થતા શુદ્ધનિષ્ઠાએ તે શ્રમણોપાસકે તેજવંત બનાવવા પ્રયત્ન તો કર્યો પણ પરિણામ તે આવ્યુ કે પૂર્વના ચિત્રની સુંદરતા ન ઊઠી પુન ભવ્યતા ન જ આવી અને તેથી આગળનું રંગકામ કોઈ સદ્‌ભાગ્યે પડતું મુકાયુ કે જે આજે આપણે છત ઉપરના સુવર્ણ રંગકામ ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ

એક વખત આજથી પચાસેક વર્ષ પહેલાં વહિવટધરે ઝાંખા પડેલા સોનેરી રંગકામનો ફરીથી ઉઠાવ લાવવા માટે સંપૂર્ણ સોંઘવારીના કાળમાં રોજના ૬ રૂપિયાના રોજે જયપુર-પૂના વગેરેથી સિદ્ધહસ્ત ચિત્રકારોને બોલાવ્યા અને તેમની પાસે રંગમંડપના પૂર્વ દિશાના દ્વાર પાસેના એક થાંભલા ઉપર રંગકામ કરાવ્યું પણ ખરુ તે રંગકામ પાછળ રૂા ૧૫ નો ખર્ચ થયો પણ એક જ વર્ષમાં પરિણામ એ આવ્યું કે પૂર્વના સ્તંભના સોનેરી ચિત્રકામના ચળકાટ આગળ એનું તેજ ઝાંખુ થવા માંડ્યુ આજે પણ તે થાંભલો બધાથી જુદો પડી ચૂપચૂપ ખડો છે

ત્યારે એ સુવર્ણ રંગકામ કેવુ હશે ? રંગની મિલાવટ-ખિલાવટ પણ કેવી હશે ? અને ચિત્રકારોની ચિત્રકળાની સુભગતા અને રમણીયતા પણ કેવી હશે ?

રૂા. ૩૬૦૦૦નું પ્રતીક

આવી બધી લાકડા ઉપરની નકશીકામની તેમ જ ચિત્રકામની સુંદરતાના પ્રતિનિધિરૂપ એક સુંદર સુખડનું પ્રતીક રૂા. ૩૬ ની કિંમતનું તે વખતના વહીવટદાર સંઘપતિ ગુલાબચંદ શેઠની દેખરેખ નીચે બનાવી લંડનના સંગ્રહસ્થાનમાં આજથી ૫ વર્ષ ઉપર મોકલાવ્યું હતું

વીસેક વર્ષ ઉપર કેટલાક અંગ્રેજો આ કલામંદિર જોવા આવતા તેમણે ફક્ત મંદિરના જાળી સાથેના ગર્ભદ્વારનો નકશી કામવાળો ભાગ રૂપિયા ૧ લાખમાં લઈ તેના સ્થાને આરસપહાણ બેસાડી આપવાની માંગણી કરી હતી પણ સદ્‌ભાગ્યે લાખ રૂપિયાના મોહમાં કે આરસપહાણના મજબૂત ક્રમમાં ત્યારના વહિવટદારો લાલચવશ ન થતાં તે માગણી અસ્વીકારી અને એથી આપણે આજે તે સુંદર નકશીકામ અને ચિત્રોને આનંદભેર ઊછળતા હૃદયે જોઈ શકીએ છીએ આ તો ફક્ત મંદિરના દેહની બાહ્ય સૌંદર્યની વાત થઈ ત્યારે દેહના અધિષ્ઠાતાની વાત તો બાકી જ છે

શરીરની શોભા ત્યાં સુધી જ છે કે જ્યાં સુધી તે શરીરનો અધિષ્ઠાતા દેહાધિપ હોય તેમ સારાએ કલામંદિરની શોભા તેમાં બિરાજમાન પ્રગટપ્રભાવી શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ આદિની ભવ્ય અને પ્રભાવપૂર્ણ પ્રતિમાથી જ છે

જિનપ્રતિમાઓ

ઘણાયે ભક્ત વર્ગને આ મંદિરના જાગ્રત અધિષ્ઠાયકના પરચાઓ માલમ પડ્યા છે અને પડે છે જૈન તેમજ જૈનેતર વર્ગ પણ પ્રશમરસ નીતરતી આ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની દિવ્ય પ્રતિમા નિહાળી આનંદિત થાય છે. દર રવિવારે તેમજ દરેક માસના પહેલા દિવસે તેમજ કાર્તિક અને ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ તો જાણે ભક્તજનોની એવી ભીડ જામે છે કે કોઈ મેળો ભરાયો હોય. આ જિનમંદિરમાં પાષાણમય ૧૯

મૂર્તિઓ છે, તેમાં ૧૪ જિનમૂર્તિઓ છે અને બાકીની બે યક્ષયક્ષીણીઓ, એક ગૃહદેવી, એક લક્ષ્મીજીની અને એક કાર્ટિક દેવીની છે પંચધાતુમયી ૧૪ જિનમૂર્તિઓ છેવટમાં લગભગ ૧૬મા સૈકાના પ્રથમ ચરણથી લઈ ૧૯મા સૈકાના તૃતીય ચરણ સુધીની છે

મૂળ નાયક પ્રભુની ૧૨ ઈંચની મૂર્તિ ઉપર કોઈપણ પ્રકારનુ લખાણ જોવામાં આવતુ નથી પણ તેમની આજુબાજુના પરિકરના નીચેના ભાગમાં અસ્પષ્ટ વચાતા લેખમાં શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ એમ વચાય છે પણ આ પરિકર કયા વર્ષમા, કયા શ્રાવકે બનાવરાવ્યુ અને પ્રતિષ્ઠા કોણે કરી વગેરે કાંઈ પણ વચાતું નથી તેમજ બીજી પાષાણની જિનમૂર્તિ ઉપર લગભગ અસ્પષ્ટ લખાણ દેખાય છે

કેટલાક યંત્રપટો તેમજ તીર્થપટો પીત્તળ અને ધાતુના છે અને તેમાના કેટલાક લગભગ વિ. સં. ૧૭૨૦ની આસપાસના છે વિ. સ ૧૭૫૯ના ચૈ સુદ ૫ના શ્રી વૃદ્ધિસાગરસૂરિજીએ એક સાંકેતિક અષ્ટાપદજી તીર્થપટ્ટની ચાંદીના પતરા ઉપર સ્થાપના કરી હતી આ પટ અત્યારે પણ તીજોરીમાં રાખી મૂકયો છે

ગુરુપાદુકાઓ .

વળી પાષાણ ઉપર કેટલીક ગુરુપાદુકાઓ પણ છે તેમાં જેઓની દેખરેખ નીચે મૂળનાયક પ્રભુને શુભ મુહૂર્તે ગાદીનશીન કરવામા આવ્યા હતા, તે તપાગચ્છના શ્રી વૃદ્ધિસાગરસૂરિની પાદુકા વિ. સ ૧૮૧૨ના વર્ષે વૈશાખ સુદ ૬ ને બુધવારે, તપાગચ્છીય શ્રી જિનસાગરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠિત કર્યાનો લેખ પાદુકાની ફરતી કીનારી પર છે આ ઉપરાત બીજી પણ ગુરુપાદુકાઓ છે

એક તૈલચિત્ર :

આ મંદિરમાં પ્રભુસન્મુખ જતા ડાબે હાથે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પાસે પરમાર્હત કુમારપાળ રાજવી ધર્મોપદેશ સાંભળી રહ્યા છે તેવુ વિ મ. ૧૯૭૦માં તૈયાર થયેલ એક સુંદર તૈલચિત્ર છે તેની લાક્ષણિકતા તો એ છે કે ચિત્રની ત્રણે બાજુના ફ્રેમના કાચમાં જોઈએ ત્યારે જોનારને એમ લાગે છે કે તે ચિત્રિત બન્ને અમારી પાસે જ જુએ છે ચિત્રકળાનો આ પણ એક સારો નમૂનો છે આ ચિત્ર કેટલાક પુસ્તકોમા પણ મૂકવામાં આવ્યુ છે

જ્યા અત્યારે આ તૈલચિત્ર છે તે જગ્યાએ તેમજ તેની સન્મુખ ભીત ઉપર પૂર્વે ચોવીશ જિનના ચિત્રો હતાં પણ તે ભીત વિ સ ૧૯૬૬માં તૂટી પડતા નવી ભીત ચણાતા તે સ્થાને આરસ ચોડેલો માલમ પડે છે

તૂટી પડેલી ભીતનું સમારકામ, શરૂ થતા અંધકારના કારણે વર્ષોથી ભમતીમાં ભાગ્યે જ કોઈ જોતું હતુ, પણ સમારકામ વખતે ફરતી ભમતીમાં અજવાળા માટે બારી વગેરેની ગોઠવણ થતાં આજે આપણે ભમતીમા રહેલા ગોખલાની સુંદરતા નિહાળી શકીએ છીએ.

શ્રી મહાલક્ષ્મીજીની મૂર્તિ :

મંદિરના બહારના ભાગમાં એક ગોખલામા મંદિરમાં પ્રવેશ કરતા સન્મુખ જ દેખાય એવા સ્થાને વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિની કુળદેવી તરીકે મનાતી શ્રી મહાલક્ષ્મીની એક મૂર્તિ છે તેની પ્રતિષ્ઠા વિ સં ૧૯૭૮માં મગશર શુદ ૧૦ ને શનિવારે થઈ છે એવો લેખ છે એ મૂર્તિને પણ લોકો પ્રભાવિક માને છે.

નિભાવખર્ચ :

આ મંદિરના નિભાવખર્ચ માટે દીર્ઘદર્શી વડી પોશાળ ગચ્છના અનુયાયીઓએ ઠીક ઠીક સ્થાવર જંગમ મિલકત સંગ્રહી છે તેની આવકમાંથી ખર્ચ અપાયા કરે છે

મૂળ વહિવટ

આ મંદિરનો મૂળ વહિવટ તો વડી પોષાળ ગચ્છના અનુયાયીઓના હસ્તક જ હતો. પતિજી જતાં તેમણે સુરતના સંઘપતિ નગરશેઠ શ્રી નરોત્તમદાસ નરસિંહદાસને સોંપ્યો. પછીથી તેમના પુત્ર શ્રી ગુલાબદાસ શેઠની સગીરાવસ્થામાં તેમના મામા શ્રી રતનચંદ હરખચંદે કર્યો અને તે પછી શ્રી ધરમચંદ ઉમેદચંદના હાથમાં આવ્યો. ત્યારબાદ અચળગચ્છીય શ્રી અમરચંદ કરમચંદના તાબે વિ. સં. ૧૯૭૪–૭૫ થી આવ્યો. અને તેમના અવસાન બાદ વિ. સં. ૧૯૯૬થી પ્રતિષ્ઠિત આગેવાનોની સલાહ અનુસાર તેમના સુપુત્ર શ્રી બાબુભાઈ અમરચંદ કરી રહ્યા છે

શુભેચ્છા

અંતમાં આ કલાધામ સરખા જિનમંદિર અને પ્રભુજીના દર્શન પૂજન યાત્રાદિક કરવા એ પણ એક જીવનની લ્હાણ ગણી, જરૂરાજરૂર ભવ્ય જીવો લાભ ઉઠાવી સમ્યક્દર્શનની દૃઢતા નિર્મળતાને પામો એવી શુભેચ્છા છે આ જિનમંદિરના સંક્ષિપ્ત પરિચયમાં ગુજરાત સર્વસંગ્રહ સુરત જૈન ડિરેક્ટરી સુરત જૈન ચૈત્યપરિપાટી અને જૈન તીર્થ સર્વસંગ્રહ નો મારા જાત અનુભવ ઉપરાંત આધાર રાખ્યો છે છતાં તેમ કરવામાં કોઈ ત્રુટિ હોય તો તે બદલ સકલ શ્રીસંઘની મને ક્ષમા બક્ષશો

અભિનંદનના સંદેશા

* શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ ફંડે ઘણું ઉત્તમ કામ બજાવેલું છે અને ઘણાં ઉત્તમ પુસ્તકો તેમાં છપાવેલાં છે મારે મન એની ઘણી મહત્તા છે સાગરજીએ પણ ઘણું જ સારું કામ કરેલું છે

—પંડિત બેચરદાસ દોશી (અમદાવાદ)

* આ યુગમાં સામાજિક નૈતિક રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં અનેક સાધનો ઉપકારક થયાં છે તેમાં સર્વોત્તમ સાધન સર્વોત્કૃષ્ટ સાહિત્ય છે ગાઢ અંધકારમાં જેમ દીપકના પ્રકાશ વિના વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેમ મોજશોખ એશઆરામ અને જડવાદરૂપી અંધકારથી છવાયેલા આ યુગમાં સાહિત્ય એ જીવનવિકાસ કરવામાં સામાજિક ઉન્નતિ કરવામાં અને ધર્મની પ્રગતિ સાધવામાં શ્રેષ્ઠ સાધન છે એ નિઃશંક છે જડવાદના પ્રબલ પ્રવાહમાં તણાતા આ યુગમાં પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીસાગરાનંદ સૂરિજી મહારાજે પોતાના સદુપદેશથી સુરતમાં ધર્મનિષ્ઠ દાનેશ્વરી શેઠ શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદભાઈ ઝવેરીને સદ્બોધ આપીને શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ ની સ્થાપના કરીને જૈન સંઘ ઉપર મહત્ ઉપકાર કર્યો છે આજે તે સંસ્થા તરફથી અનેક સૂત્રો ગ્રંથો અને ચરિત્રો પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ભાષામાં બહાર પડયાં છે અને તે સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકાને જ્ઞાનધ્યાન કરવામાં પરમ સહાયક તેમજ ઉપકારક બન્યાં છે એક લાખ રૂપિયાની ઉદાર સખાવતથી સ્થાપન થયેલી આ સંસ્થાને ફંડના સંચાલકો સમય અને શક્તિનો ભોગ આપીને ભાવિમાં કાયમ ચલાવે રાખે એવી અભ્યર્થના કરીને વિરમું છું ॐ શાંતિ

—પંડિત જયંતિલાલ જાદવજી (પાલીતાણા)

લોકભોગ્ય સાહિત્યપ્રકાશનની જરૂર

લેખક મુનિશ્રી જિતેન્દ્રવિજયજી મસ્થાપક શ્રી જૈનતત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ . પૂના

સમાજ પર સાહિત્યનો પ્રભાવ

આજે એવા સાહિત્યની ખાસ આવશ્યકતા છે, કે જેથી તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં લોક રસિયા બને પ્રાચીન સાહિત્ય શૈલીથી ભલે અર્વાચીન શૈલી જુદી પડે, પરંતુ એ સાહિત્ય એવું લોકભોગ્ય ભાષામાં તૈયાર થવું જોઈએ, કે જે ઉત્તમ વિચારણા પેદા કરે

જે સાહિત્ય સાદી સમજને પેદા કરે અને પ્રાચીન સસ્કારોનું પોષક થાય, એને સમાજ જરૂર અપનાવે છે માનવીઓ એવા સાહિત્યથી પોતાની કળાઓ વડે અને એકબીજા સાથે સસ્કારવર્ધક વાચન અને શુભ વિચારો ભર્યા વાર્તાલાપોથી ઉમદા અને ગુણિયલ જીવન જીવતાં શીખી શકે છે એથી જ સાહિત્યની કિંમત અગાઉ ખૂબ હતી ને અત્યારે પણ થઈ રહી છે આવું સાહિત્ય સમાજના પ્રાણરૂપ બની જાય છે આવું તત્ત્વજ્ઞાન પીરસનારું સાહિત્ય માત્ર પ્રકાશિત કરીને બેસી રહેવું ન જોઈએ, પણ એના છૂટે હાથે પ્રચાર માટે મોટા શહેરમાં સસ્કાર કેન્દ્રો ખોલવાં જોઈએ એમ થાય તો જ સુશિક્ષિત સમાજ સાચો સુખી બની શકે વિરાટ માનવ સમુદાય પર આવા ઊંચા સાહિત્યની શુભ અસર થાય છે તેથી યોગ્ય આત્માઓ પર ચિરસ્થાયી પ્રભાવ પડતો હોવાથી એમનાં જીવન આદર્શરૂપ બની જાય છે

સાચું કહીએ તો આપણા સાહિત્યમાં રજૂ થયેલા ઘણા વિષયો આપણી રોજની રહેણી કરણીને આવરી લે તેવા હોય છે એને સરળ રીતે સસ્કાર પોષણની દૃષ્ટિથી લખાઈને પ્રગટ કરાવાં જોઈએ એના વાચન–મનનથી વાચક વર્ગના રોજિંદા જીવનવ્યવહારો તદનુસાર વણાઈ જાય તો આપણને સફળતા મળી કહી શકાય સાહિત્યકારો " ઉમદા માનવ " બનાવવા માટે એ પ્રયાસો કરે છે એમાં એ એનું જે સ્વપ્ન સર્જે છે, તે વાંચી વાચક વિચારે, કે મારા વર્તનના આરીસામાં અને એ માનવતાની રચનામાં હું મને સરખાવતો જાઉં તો મને બેનો ફરક સમજાય એવા ઊંડા ને ઘડાયેલા વિચારકો એક દિવસ સાચા એવા નિષ્ણાત, વિદ્વાન અને બીજાઓ માટે આદર્શરૂપ થવાનો પૂરો સભવ છે એમનું માનસ જો ઉચ્ચ વિચારોથી ઘડાયેલું હશે, તો મોટા વતા અહિંસા, સયમ અને તપનો પ્રભાવ બીજાઓ પર તેઓ પાડી શકશે સાથોસાથ પોતાના દુર્લભ જન્મનું મૂલ્યાંકન આંકતાં પણ શીખશે

માનવજાતને જીવન જગ ખેલવાનો હોય છે એમાં જો એ સાવધાન બનીને રહેતો હોય, તો ઉત્તમ સાહિત્યની એના પર પડેલી છાયા એને સત્યગવેષી બનવા પ્રેરે છે ઉત્તમ ભવિષ્યના ઘડવૈયા તરીકેની એની છાપ સમાજને માટે આશીર્વાદ રૂપ બને છે માનવીએ માનવીની પ્રતિષ્ઠા વધારવા બધુય કરી છૂટવું જોઈએ. ઉચ્ચ કોટિનું સાહિત્ય એની જીવનક્ષણોને આભારી બનાવી જતું હોય, તો ગૌરવરૂપે એનામાં ધાર્મિક સ્વાતત્ર્યની તમન્ના પ્રગટી શકે છે વળી સમાનકાલીન જનતાને એ સાહિત્યથી મૂક માર્ગદર્શન પણ મળતું જાય છે માનવી જન્મથી ભલે બધે સમાન દેખાય, છતાં ઉત્તમ જન્મ સિદ્ધ અધિકારો પૂર્વજન્મોથી કેટલાક લેતા આવે છે તેથી તેઓની કરણી જુદી પડે છે ભવપરપગની પરવશતામાંથી મુક્તિ, અખડ સુખ અને માનવીય કિંમતી પ્રતિપળની ગખવાની સાવચેતી એ એનાં જીવન–આદર્શો બની જાય છે એને હાથે કોઈ અજુગતું કે બૂરું નાનું પણ કામ થતું નથી એ સત્યો સ્વય સિદ્ધ લેખાશે ત્યારે એનું ભાવિ ઉજ્જવળ જ હશે, એમાં શકાને સ્થાન નથી આવી, સસ્કૃતિની ઉચ્ચ ભાવનાઓ વિવેકી માનવીઓના જીવનપથ માટે આધાર શિલાઓ બની જાય છે. इति शम् ।

પશ્ચિમના વિદ્વાનોને જૈન ધર્મની ઝાંખી કરાવનાર
આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી

★

★ લેખક શ્રી જિતેન્દ્ર વીરવાડિયા ★

[આચાર્યશ્રીના મુખ્ય શિષ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિજી પણ તેઓને પગલે પશ્ચિમના તેમજ બીજા દેશોના વિદ્વાનોને ગ્રંથો મોકલી સહાય કરી રહ્યા છે જે સ્તુત્ય પ્રયાસ છે તેમના જીવનમાના સુવાસના કેટલાક ફૂવારા અમોએ મૂક્યા છે જે તેઓ તરફથી અમોને મળ્યા છે "કેશરી]

* બાલ્ટીમોર–યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના હોપ્કિન્સ યુનિવર્સિટીના અધ્યાપક ડૉ એમ. બ્લુમફિલ્ડ લખે છે કે તેઓશ્રીના પ્રકાશવાન અને ઉદાર ઉપદેશથી હિંદુસ્તાનના લોકોના વિચારો અને દેશભક્તિ ઉપર બહુ પ્રભાવ પડ્યો હતો એટલું જ નહિ ગ્રંથમાળાના પ્રકાશન વડે પૂર્વ અને પશ્ચિમના જૈન જ્ઞાનને અત્યંત ફાયદો થયો હતો

* બર્લીન યુનિવર્સિટીના ડૉ જે નોબેલ લખે છે કે મને જૈન ધર્મ અને જૈન ફિલોસોફી ઉપર બહુ પ્રેમ છે વિજયધર્મસૂરિજીના સબંધથી મે પુરાણા ને નવીન જૈનગ્રંથોનો વધારે અભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ફક્ત જૈન ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે મને પુસ્તકો મોકલતા તેટલુ જ નહિ પરન્તુ વધારે અંગત વ્યવહારમાં પણ તેઓ મને શીખામણ આપતા હતા તેવા આ એક મહાન જૈન શ્રમણને હું કદી વીસરીશ નહિ.

* હેડેલબર્ગ યુનિવર્સિટીના ડા એચ. ઝિમર લખે છે કે માનનીય વિજયધર્મસૂરિજીની દૃષ્ટિ ઊંચા અને સનાતની સત્ય તરફ જતી હતી છતાં તેઓ પેલી બારીક ચીજો તરફ પણ બેદરકારી નહિ બતાવતા હતા કે જે વડે કરીને સ્કોલરો કિંમતી જ્ઞાન ભેગુ કરે છે સક્ષેપમાં તેઓ વિદ્વત્તાના ક્ષેત્રમાં એક મોટા કામ કરનારનો આદર્શ ખડો કરતા હતા.

* સ્વીડનની ઉપસાલા યુનિવર્સિટીના ડા જે શારપેન્ટીયેર લખે છે મારે માટે તેઓ હમેશાં પરમ પૂજ્ય અને સરળ મિત્ર હતા પાશ્ચાત્ય લોકોની દૃષ્ટિએ મૃત્યુ એક બહુ ભયકર અને રહસ્ય યુક્ત ચીજ છે કારણ કે તેઓ બરાબર નથી જાણતા કે, મૃત્યુ એ માત્ર નવા જીવનનો એક દરવાજો છે

* ઑસ્ટ્રિયાની ગ્રાઝ યુનિવર્સિટીના ડૉ. ઓપ્ટાઈન લખે છે કે આચાર્યશ્રીનુ મૃત્યુ સમસ્ત જ્ઞાન–વિજ્ઞાન માટે અને હિંદુસ્તાનના ધર્મોના અભ્યાસીઓના પરસ્પર મેળાપને માટે એવું નુકસાનીકારક થયું છે કે જે ખોટ કદી પૂરી શકાય તેમ નથી

* હાલે યુનિવર્સિટીના ડૉ. ઈ હુલ્ત્સ લખે છે કે તેઓશ્રીના પ્રેમથી મને પ્રાપ્ત થયેલ પુસ્તકોની બે લાઈનો તેઓની યાદગીરીને અહનિશ તાજી રાખે છે તેઓશ્રીનો ફોટો મારા વાચન રૂમમાં સ્થાપેલ છે જર્મનીની ઓરિએન્ટલ સોસાયટીના ઘણા મિત્રોને એમના અવસાનથી દુખ થયું છે

* વિત્સબુર્ગ યુનિવર્સિટી બાવેરીઆના ડૉ જે. જોલ્લી લખે છે કે, 'હિંદુસ્તાનની કેળવણીનો ઈતિહાસ બહાર લાવવાના મારા પ્રયત્નમાં તેઓની મદદને માટે હું તેઓ પ્રત્યે હૃદયથી આભારી છુ જ્યાં સુધી હિંદુસ્તાનના સાહિત્યનો અભ્યાસ ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી સસ્કૃતને વીસરી શકાશે નહિ એક વિદ્વાન તરીકે હું તેઓને માટે સર્વોત્તમ માનની લાગણી નિરતર ધારણ કરીશ '

* બર્લીન યુનિવર્સિટીના ડૉ એચ ફેન ગ્લાઝેનપન લખે છે કે, 'તેઓએ જૈનાના આગમો વગેરે મારા ઉપર મોકલવાની કૃપા કરી હતી કે જેથી હુ શ્રી મહાવીરના ધર્મોનો અભ્યાસ મૂળથી કરવા સમર્થ થયો છુ એમની મદદ વિના તીર્થંકરોના સિદ્ધાતોનું વધારે ઊડુ અને યથાથ જ્ઞાન મેળવવાનું માગથી ન્હી બન્યુ હોત જૈન સાહિત્યના વિશાળ ક્ષેત્રમાં અવિશ્રાન્ત સશોધક તરીકે તેઓ એક હિંદુસ્તાનના આચાર્યની વિદ્વત્તા તથા પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિઓનું સમિશ્રણ કરતા હતા એક તપસ્વી હોવા છતાં પણ તેઓ વ્યાવહારિક બુદ્ધિ પણ ધરાવતા હતા સમસ્ત જાત અને સર્વ દેશના મનુષ્યમાં અનન્ત માનની, યોગ્યતા ધરાવનાર વ્યક્તિ તરીકે તેઓ મારા દિલમાં નિરતર વાસ કરશે '

* જર્મનીની બોન યુનિવર્સિટીના ડૉ એચ યાકોબી લખે છે કે, 'જૈન ધર્મના સાહિત્ય અને વિકાસને માટે જેઓની સહાનુભૂતિ હતી અને રસ લેતા હતા તેઓની સહાય વિના હું **સમરાઇચ્ચકહા** અને **પઉમચરિયમ્** છપાવી શકયો ન હોત તેમજ જૈન ધર્મનો મારો અભ્યાસ હુ ફત્તેહપૂર્વક આગળ વધારી શકયો ન હોત તેઓની ખોટ, તેઓની સાથે ઓળખાણ થવાનો લાભ જેને પ્રાપ્ત થયો છે, તેવા હિંદુસ્તાનના યુરોપ અને અમેરિકાના તમામ વિદ્વાનોને તેટલી જ રીતે જણાશે અને શોચનીય થઈ પડશે '

* પ્રાગ યુનિવર્સિટીના ડૉ એમ વિન્ટરનીટસ લખે છે કે, 'હિંદના તેમજ પશ્ચિમના વિદ્વાનોને વિદ્યા પ્રાપ્તિમા હૃદયપૂર્વક સહાયક તરીકે અને યુરોપમાં તેઓના સહાયક સહાધ્યાયીઓને અર્પણ કરેલ મદદ વડે સસ્કૃત વિદ્યાની સર્વોત્તમ સેવા બજાવનાર તરીકેની પણ તેઓની કાયમને સારુ એક પ્રૌઢ અને ગુણવાન સાધુપુરુષ તરીકે યાદગીરી પશ્ચિમમાં તેમજ પૂર્વમાં માનપૂર્વક ધારણ કરવામા આવશે '

* ઉસલના પ્રો ડૉ સ્ટેનકોનોક તા ૧૧-૧૦-૧૯૨૨ના રોજના પત્રમાં લખે છે કે, 'તેઓના વિશ્વવ્યાપી પ્રેમથી હુ હમેશાં ચકિત થઈ જતો જૈન ધર્મની શોધખોળ અને તેને યથાર્થપણે સમજાવવાને માટે તેમજ જિનથી પ્રકાશિત કરાયેલા ગૌરવવાન સયોગના પ્રચારને માટે તેઓ જે ફત્તેહ મેળવવાને શક્તિશાળી થયા છે તે આશ્ચર્યજનક છે પૂર્વકાળના અભ્યાસમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સહકાર એ જ અમારા સર્વના મનાવનાર તેઓના વિચારની વિશાળતાનો વિચાર કરવામાં અમો હિંદી નહિ હોવા છતાં હિંદુસ્તાનને ચાહનાર ઘણા જ આનદ પામીએ છીએ હિંદુસ્તાન ધીમે ધીમે તેના ચૈતન્યપણાને પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા તરફ પાછુ વળતું જાય છે અને હિંદી મનોવ્યાપારની પ્રાચીન ભાવનાઓ તેમજ અવિનાશી સત્યનો નિસ્વાર્થી અમલ દુનિયા સમક્ષ એક દિવસે ઝગઝગતી રીતે પ્રકાશશે જે 'બી' તેઓએ વાવેલાં છે તેના ભવિષ્યના દિવસોમાં ફણગા ફૂટશે અને ફલ ધારણ કરશે તેઓ આબેહુબ વૈજ્ઞાનિક અને વિદ્વત્તા ભરી પદ્ધતિસર કામ કરનાર એક વ્યક્તિ હતા તેઓએ શીલાલેખોનો સગ્રહ કર્યો હતો અને સસ્કૃત તેમજ ગુજરાતી ગ્રથોની સર્વોત્તમ પ્રતો બનાવી હતી એવા તેઓને સર્વોત્કૃષ્ટ કલ્યાણકારીમાંના એક તરીકે કૃતજ્ઞતાની ઘણી જ ઊડી અસરથી નિરંતર યાદ કરીશ '

ગોડસબેગ બોનના ડૉ ડબલ્યુ કીરફેલ લખે છે કે, 'તે પૂણ્યાત્મા એક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને ખાસ

કરીને સાહિત્યના અભ્યાસના મહાન પ્રચારક હતા. તેઓશ્રીને માનવતા સભાસદની પદવી જર્મની અને ઇટાલીની સુપ્રસિદ્ધ ઓરીએન્ટલ સોસાયટીઓએ આપી હતી. હિંદુસ્તાનના વિદ્વાનોની માફક યુરોપના વિદ્વાનો તેઓના અત્યંત ઋણી થયા છે તેમનું નામ અમર રહેશે [1]

આ ઉપરાંત ડો એડરફન પ્રો. ઓવન મિ ડોલ્વીન ડો કોઝે ડો ગ્રીયરસન ડો જહોનસન ડો દુરચી, ડો ટેસીટોરી, ડો. લ્યુજરીયસ, ડો. નેગેલાઈન ડો ફેરેગોન ડો બ્લુમફીલ્ડ સર જ્યોર્જ ગ્રીયરસન ડો સ્ટીવનસેવી ડો સ્ટાર્ન ડો હનુય તેમજ લંડન ટાઈમ્સ લીટરેસરી સેસ સેદ્રબ્બ્લર (જર્મન) અને બીજા દસ વર્તમાનપત્રો ઉપરાંત જનલ ઓફ ધી રાયલ એશિયાટીક સોસાયટી ઓફ ગ્રેટ બ્રીટન એ ડ આયરલેંડમાં પાનાઓ ભરીને સૂરિજીનું જીવન અને એમની પ્રવૃત્તિઓનો હેવાલ પ્રસિદ્ધ થયો હતો

* મુંબઈ સમાચાર પચીસ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨ના અગ્રલેખમાં લખે છે કે આચાર્યશ્રીએ જૈન દર્શનના મહાન અને અપૂર્વ તત્ત્વોનો અજૈન અને યુરોપીયન વિદ્વાનોમાં પ્રકાશ કરી જૈનશાસનની જે સેવા બજાવી એ અપૂર્વ છે

* જર્મનીના હેમ્બર્ગના પ્રો ડો. વાલ્ટેર સુબ્રિંગ લખે છે કે પશ્ચિમ અને હિંદુસ્તાનના જ્ઞાનની વચ્ચે સયોજક સાંકળ તરીકે તેઓએ જૈનધમના જમન મિત્રોને જે સેવાઓ અપણ કરી છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

* કાર્મ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીના ડો યોહન્નેસ હેર્ટેલ લખે છે કે તેઓ હિંદુસ્તાનના સર્વોત્તમ વિદ્વાનો માંના એક હતા કોઈ પણ વિદ્વાને જૈનધમ સબધી સત્ય હકીકતનો ફેલાવો કરવામાં તેઓના કરતા વધારે કર્યુ હોય એમ હું માનતો નથી.

જૈન કોમના આ મહાન આચાર્યની વિદ્વત્તા પર ઇટાલીયન જર્મન અને અગ્રેજ વિદ્વાનો ઓવારી આફરીન કરી ગયા હતા આખા યુરોપમાં જે મહાન સશોધક વિદ્વાન મડળીઓ છે તેમાની ઓરિયટલ સોસાયટી ઓફ ઇટાલી રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી ઓફ બેગાલ સોસાયટી ફોર ઓરીએન્ટલ સ્ટડીઝ ઓફ આયરલેન્ડ રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી ઓફ ગ્રેટ બ્રીટન વગેરે મહાન અને જગવિખ્યાત સસ્થાઓએ આ મહાન જૈન ધર્મગુરુને ઓનનરી ફેલો અને એસોસીયેટ તરીકેનુ માન આપ્યું હતું કે જે માન જૈન ધર્મગુરુઓમાંથી બીજા કોઈ પણ ધમગુરુ કે વિદ્વાન મેળવી શક્યા નથી એટલું જ નહિ પણ આવું અપૂવ માન આખા હિંદમાં પણ થોડાક જ વિદ્વાનો ધરાવે છે જૈનધમ એ ફક્ત બુદ્ધ ધર્મની શાખા છે એવા અનુમાન પર યુરોપીયન વિદ્વાનો દોરવાઈ ગયા હતા પ્રો જેકોબી જ્યારે રૂબરૂ મળ્યા ત્યારે લાંબો વાદવિવાદ ચલાવી પ્રો. જેકોબી પાસે તેમણે કબૂલ કરાવ્યું કે જૈનધર્મ એ દુનિયાનો પ્રાચીન અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે અને તે કોઈ પણ ધર્મની શાખારૂપ નથી પ્રો જેકોબીએ પોતાનો આ સુધરેલો મત તે માટેના પ્રમાણો અને આધારો સહિત પ્રગટ કરી દુનિયાના સવ વિદ્વાનોને ખાતરી કરી આપી છે કે જૈનધર્મ એ પ્રાચીન અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે

જૈન શાસનની અને જૈન સાહિત્યની શી દશા થશે ! એ જ વિચાર અને એ જ ચીંતા હર ઘડી હર પળ તેમના અતરને સતાવ્યા કરતી.

★

બનાવેલી જોવામાં આવે છે એ બધાઓની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ અભ્યાસ કરવાની અને સરખામણી કરવાની જરૂર છે અને તેમાં કયા આચાર્યે પહેલવહેલી બનાવી અને તેમાં કઈ દૃષ્ટિએ કઈ સારી તે પણ જોવાનું છે આને માટે દરેક આચાર્યના સમય, રચનાસમય વગેરેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાની ખાસ જરૂર છે દાખલા તરીકે ગજસુકુમાલજી, અવતીસુકુમાલજી, ભરત–બાહુબલજી, ધન્નાશાલિભદ્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, દશવૈકાલિક વગેરે સૂત્રો તથા બીજા સતાસતીઓ ઉપર જુદા જુદા આચાર્યોની જુદી જુદી સજ્ઝાયો મળી આવે છે ચૈત્યવદનો, સ્તવનો વગેરેની રચનાઓ સાથે સાથે સજ્ઝાયો વગેરેની પણ રચના કરેલી જોવામા આવે છે એક જ આચાર્યના ૨૪ તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવદનો, સ્તવનો, સ્તુતિઓ તેમજ સજ્ઝાયો વગેરે કરેલાં આપણા જોવામાં આવે છે દેવવદનમાલાના પુસ્તકોમાંથી પણ ઉપર પ્રમાણે આપણા જોવામાં આવે છે એ આચાર્યોનો આપણા ઉપર મહાન્ ઉપકાર થયેલો કહી શકાય કે જેથી માગધી અને સસ્કૃત ભાષાના અભાવે ગુજરાતી વગેરે ભાષા જાણનારાઓ માટે જુદી જુદી કૃતિઓ આજે મલી શકે છે જેને જે વસ્તુનો ખપ હોય તે તેમાંથી લઈ શકે છે જ્યાં જ્યાં આપણા તીર્થંકરો, ગણધરો, આચાર્યો વગેરે વિચર્યા ત્યાં ત્યાં જે ભાષાઓ પ્રચલિત હતી તે તે ભાષાઓમાં શાસ્ત્રોને, તેના રહસ્યોને, સિદ્ધાંતોને કથાઓ અને ચરિત્રોને જુદી જુદી રીતે ગુથ્યાં એ ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય તેમ નથી ને ઘણા જન્મો સુધી એ ઉપકાર ભૂલી શકાય તેમ નથી

તા. ક શેઠ દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડ તરફથી અનેક રાસાઓ આનદકાવ્ય મહોદધિના આઠ ભાગમાં છપાવવામાં આવ્યા છે અને હાલમાં પરમારક્ષણીય ભાઈઓમાં પ્રચાર માટે આત્મબોધ સજ્ઝાય સગ્રહ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે

★

મહાવીર

જબ કુરીતિયાઁ લગી બહુત ભારતમેં બઢને,
લગી પાપકી સીઢી પર જનતા જબ ચઢને,
અન્ધકારસે પૂર્ણ દેશમે રજની આયી,
ચૈત્ર શુક્લ તેરસકે નચી ચાંદની છાયી.
મહાવીર ચૌબસવે પુનઃ તીર્થંકર હુએ,
હિંસારૂપી કામકે લિયે આપ શંકર હુએ.

—'બેઢબ' બનારસી.

જૈન ધર્મ પરિચય

ગુજરાતી અનુવાદક શ્રી સોમચંદ હાથાભાઈ શાહ, ગોમ્બાસા સર્વધર્મપરિષદ

હિંદી લેખક શ્રી કામતાપ્રસાદ જૈન સંપાદક અહિંસાવાણી

સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય

જૈન સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ અત્યંત ગૌરવશાળી છે તેનો આધાર અહિંસા છે અને તેનો પ્રકાશ આધ્યાત્મિકતાની સાથે જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત છે એ જ કારણ છે કે જૈન સંસ્કૃતિએ જૈનોને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આગળ વધાર્યા છે સાહિત્ય કલા વિચાર વિજ્ઞાન આદિ બધા સાર્વજનિક સર્જનોમાં જૈનોની કૃતિઓ મહતી અને મૌલિક રહી છે સાહિત્યને જુઓ તો અપાર સાગર જ ડોલી રહ્યો છે જેમાં તત્ત્વજ્ઞાન ધર્મ–પુરાણ કથા નાટક કાવ્ય વ્યાકરણ કોશ જ્યોતિષ ગણિત કલા ઇતિહાસ, ખગોલ આદિ બધા વિષયોનાં રત્નો ચમકી રહ્યાં છે જૈન સાહિત્યકારોએ પોતાના લેખન વડે એવી અભૂતપૂર્વ ચમત્કારિક રચનાઓ કરી છે કે જેથી સાહિત્ય સમૃદ્ધિની ટોચ પર જઈ બેઠું છે અને ખૂબી એ છે કે તેઓ એક ભાષા સુધી સીમિત ન રહ્યા જૈન સાહિત્યકારોએ સંસ્કૃત પ્રાકૃત અપભ્રંશ રાજસ્થાની ગુજરાતી હિંદી, કન્નડ તામિલ આદિ ભાષાઓને એવું જીવન આપ્યું છે કે જે ચિરકાળ સુધી અમિટ છે હાલ સને ૧૯૫૩માં જ દક્ષિણ ભારતમાંથી ભૂવલય નામનો ગ્રંથ મળી આવ્યો છે જે અદ્ભુત અને અપૂર્વ છે–તે એક ગ્રંથમાં જ વિશ્વનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ભરેલું છે અનેક વિદ્વાનો તેના અધ્યયનમાં લાગેલા છે નિઃસંદેહ સાહિત્યના સર્જન સંરક્ષણ અને પ્રચાર કામમાં જૈન સમાજ અગ્રગણ્ય રહ્યો છે ભારતની મહાન્ રચનાઓને જૈન ભંડારોમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવી છે જેસલમેર ખંભાત નાગોર આદિના પ્રાચીન ભંડારો તેના સાક્ષી છે ભંડારોમાં ત્રીસ લાખથી વધુ હસ્તલિખિત ગ્રંથો મોજુદ છે હાલમાં શ્રીમાન વિજયેન્દ્રસૂરિજીએ થોડાક હસ્તલિખિત સોનેરી ગ્રંથો રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રાજેન્દ્રબાબુને દેખાડયાં તો તેઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા સને ૧૯૫૩માં અખિલભારતીય પ્રાચ્ય વિદ્યા પરિષદના અધિવેશન પ્રસંગે અમદાવાદના ટાઉન હૉલમાં જે સાહિત્ય અને કળાનું પ્રદર્શન થયું હતું તેમાં જૈનોના હસ્તલિખિત ગ્રંથોને જોઈ લોકો મુગ્ધ થઈ ગયા હતા ભારતની તે અમૂલ્ય નિધિ છે ઇતિહાસ માટે પરિશિષ્ટ પર્વ જેવા અનેક ગ્રંથો ઉપલબ્ધ છે

જૈન મૂર્તિકળા (સ્થાપત્યકળા)

જૈન ધર્મનું પ્રધાન લક્ષ્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનું છે અથવા એમ કહો કે જીવોદ્ધાર માટે કરેલા સત્ય પ્રયત્નોનું નામ જ જૈન ધર્મ છે એ જ કારણ છે કે કળાની પરિભાષા જે સત્યં શિવં સુંદરં કરવામાં આવે છે તે જૈન કળામાં સુઘટિત થાય છે નિઃસંદેહ ભારતીય કળામાં જૈન કળાનું પોતાનું વિશેષ સ્થાન છે જૈનોની મૂર્તિકળા અને સ્થાપત્યકળા તક્ષણકળા અને ચિત્રકળા તથા અન્ય બધી કળાઓ સુંદર હોવાની સાથે–સાથે સત્યનાં દર્શન કરાવવાની પ્રેરણાથી પરિપૂર્ણ અને જીવોનું કલ્યાણ કરવામાં સાધક છે જૈન ધર્મ નિવૃત્તિપ્રધાન ધર્મ છે એટલે જ પ્રારંભથી માંડી આજસુધી તેના મૂર્તિ-

વિધાનમાં માત્ર એક વીતરાગ ભાવના જ દર્શન થાય છે ભલે નંદ અથવા મૌર્યકાળની અગર તો કુશાનકાળની જૈન પ્રતિમાઓને લ્યો અને તુલના કરો તો આજે પણ જૈન પ્રતિમાઓથી તે ઘણું કરીને મળતી આવે છે તીર્થંકરોને તેમનાં ચિહ્નોથી ઓળખવામાં આવે છે. ભલે તે ખડ્ગાસન હોય અથવા તો પદ્માસન હોય

જૈનોની શિલ્પકળા જેવી સત્ય, સુંદર અને શિવરૂપ મનોજ્ઞ છે ઠીક તેવી જ તેમની સ્થાપત્યકળા છે તે પણ અનુપમ અને ઉત્કૃષ્ટ છે દક્ષિણમાં મૈસૂર રાજ્યના અતર્ગત હલેવિડ અથવા શ્રવણબેલગોલના દિગમ્બર જિનમંદિરો અને ઉત્તરમાં આબૂ પર્વત પર દેલવાડાના શ્વેતામ્બર જૈન મંદિરો જૈન વૈભવની ગૌરવગાથા અને ભારતના સાંસ્કૃતિક અભ્યુદયની કથા આજે પણ વિશ્વને સંભળાવી રહ્યા છે ધરાતળથી ૮૦ ફૂટ ઊંચાઈ પર નિમ્નતળથી ટોચ સુધી સરસ નકશી અને સજાવટથી સુશોભિત છે જૈન સ્થાપત્યકળાના સંબંધમાં ફ્રેંચ કલાવિદ ગ્યૂરિનો (Guirenot) એ પોતાના પુસ્તક ('La' Religioni Jaina')માં લખ્યું છે કે ' વિશેષ કરીને સ્થાપત્યકળાના ક્ષેત્રમાં જૈનોએ એવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી છે કે ભાગ્યે જ કોઈ તેમની સરખામણી કરી શકે ! " ભારતના પુરાતત્ત્વમાં સૌથી પ્રાચીન ઉલ્લેખ તે જૈન સ્તૂપનો છે કે જે મથુરામાં ભ૦ પાર્શ્વનાથના સમયમાં બન્યો હતો અને દેવકળા પદ્ધતિનો બનેલો મનાતો હતો

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી રાવળનું કથન છે કે, ' ભારતીય કળાનો અભ્યાસી જૈન ધર્મના અધ્યયનની જરાપણ ઉપેક્ષા નથી કરી શકતો મને તો જૈન ધર્મ કળાનો મહાન આશ્રયદાતા, ઉદ્ધારક અને સંરક્ષક માલુમ પડે છે આજે પણ જૈન સ્થાપત્યકળાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ બુંદેલખંડના ખજુરાહો, દેવગઢ આદિના પુરાતત્ત્વમાં, લખનઉ અને અલ્લાહાબાદના સંગ્રહાલયોમાં, ગ્વાલિયરના પ્રસિદ્ધ પહાડી કિલ્લામાં, ઓરીસ્સામાં ઉદયગિરિ ખંડગિરિની ગુફાઓમાં, દક્ષિણના તિરુમલય અને સિત્તનવાસલનાં ગુરુ-મંદિરોમાં, રાજસ્થાનમાં રાણકપુર, ભાનુગઢ અને ચિતોડનાં મંદિરો અને કીર્તિસ્તંભોમાં, ગુજરાતમાં ગિરનાર અને આબુના મંદિરોમાં તથા અન્ય અનેક સ્થાનો પર મળી રહ્યા છે, જે જૈન કળાની અદ્વિતીયતાને સિદ્ધ કરે છે શ્રવણબેલગોલમાં સત્તાવન ફૂટ ઊંચી એક અખંડ પાષાણની વિશાળકાય મૂર્તિ વિશ્વના આશ્ચર્યોમાં એક છે આબૂના બે તાકાઓમાં જ કળાનું મુક્ત નર્તન માનવને શંકામાં મૂકી દે છે કે શું તે દેવ-કિન્નરોની કૃતિ છે !

જૈન તીર્થો

જૈન શ્રમણોએ પર્વતશ્રૃંગો અને ઉપત્યકાઓમાં પ્રકૃતિના રમ્ય સ્થાનોને પોતાની તપસ્યા અને ધ્યાનથી પાવનપૂત બનાવી દીધાં છે એ સ્થાનો અતિશય પૂર્ણ પ્રેરણાપ્રદ તીર્થ બની ગયાં છે તીર્થંકરોના ગર્ભ, જન્મ, તપ, જ્ઞાન અને નિર્વાણ કલ્યાણક-સ્થાન તીર્થ મનાય છે મોક્ષસ્થાન સિદ્ધક્ષેત્ર કહેવાય છે એમના સિવાય તે સ્થાનો પણ તીર્થ મનાય છે, કે જ્યાં કોઈ સાધુએ ઉપસર્ગ સહન કરી કર્મોની નિર્જરા કરી હોય અથવા જ્યાં અદ્ભુત કળામય મંદિર અને મૂર્તિ હોય આ તીર્થોમાં જૈનોનું આદિ તીર્થ અષ્ટાપદ છે જ્યાં ભ૦ ઋષભદેવે તપ કર્યું અને મોક્ષ સુખ પામ્યા ત્યાં ભરત ચક્રવર્તીએ ૭૨ જિનમંદિરો બનાવ્યાં હતાં કાળની વિષમતામાં આજે તે તીર્થ અદૃષ્ટ થઈ ગયું છે આમ તો જૈનોનાં તીર્થ સમસ્ત ભારતમાં ફેલાયેલાં છે, પરંતુ તેમાં બહુ પ્રસિદ્ધ તીર્થો નિમ્ન પ્રકારે છે

પૂર્વનાં તીર્થો (૧) સમ્મેતશિખર (પારસનાથ હિલ) બિહારના હજારી બાગ જિલ્લામાં છે જ્યાંથી વીસ તીર્થંકરો અને અગણિત મુનિઓ મુક્ત થયા છે આ જૈનોનું શાશ્વત તીર્થ છે એવી જ રીતે અયોધ્યા શાશ્વત નગર છે, જ્યાં અનેક તીર્થંકરોના ગર્ભ, જન્મ આદિ કલ્યાણકો થયા છે

(૨) પાવાપુર —બિહારમાં બીજુ પ્રધાનતીર્થ ભ મહાવીરની નિર્વાણ ભૂમિ પાવા છે અહીંનુ જલ મંદિર બહુ રમણીય છે

(૩) રાજગિરિ.—પાવાપુરના નજીક આ પંચશૈલ પર્વત અવસ્થિત છે એ સિવાય ચંપાપુર મંદારગિરિ વગેરે અનેક તીર્થો બિહારમાં બીજા છે

(૪) ઓરીસા.—ખંડગિરિ—ઉદયગિરિ.—ઓરિસામા જૈનોનુ પ્રાચીન અતિશયપૂર્ણ તીર્થ છે

(૫) ઉત્તર પ્રદેશમા અયોધ્યા પ્રયાગ બનારસ શ્રાવસ્તી હસ્તિનાપુર, કમ્પિલા મથુરા શૌરીપુર આદિ પ્રસિદ્ધ જૈન તીર્થો છે

(૬) રાજસ્થાનમાં આબુ રાણકપુર જેસલમેર, મહાવીરજી (જયપુર) કેશરિયાનાથ ઋષભદેવ (ઉદયપુર) આદિ પ્રસિદ્ધ તીર્થો છે

(૭) મધ્યભારતમાં—ઉજ્જૈન સિદ્ધવરકૂટ ઊનપાવાગિરિ, સિદ્ધવર કૂટ (દિ.) આદિ છે

(૮) મુંબઈ પ્રાંતમાં – પાવાગઢ ગજપંથ કુંથલગિરિ, માંગીતુંગી બાહુબલિ આદિ તીર્થો છે (દિ) અનેક શ્વેતામ્બર તીર્થો પણ છે.

(૯) ગુજરાતમાં – પાલીતાણા (શત્રુંજય) ગિરનાર તારંગા સંખેશ્વરજી આદિ તીર્થો છે

(૧) મધ્યપ્રદેશમાં – ચંદેરી દ્રોણગિરિ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ, ભાંડકજી પપૌરાજી નૈનાગિરિ આદિ અનેક તીર્થો છે

(૧૧) સુદૂર દક્ષિણમાં (દિ.) શ્રવણબેલગોલ વેણૂર કારકલ કુલપાકજી મુડબદ્રી હલેબિડ આદિ અનેક દર્શનીય તીર્થો છે શ્વેતાંબરીય તીર્થોની વિગત જાણવા માટે જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ પૂ. ન્યાયવિજયજી મ. ત્રિપુટી તરફથી લખાયો છે જે વાંચવા ભલામણ છે.

—તો ગૌરવની રાખ પણ નહિ મળે !

લેખક શ્રી. મોહનલાલ ચુનીલાલ ધામી

જૈન સમાજ પાસે ધન છે, ગૌરવ છે, શ્રમણ સંસ્કૃતિનો વારસો છે, સંસારનું સર્વશ્રેષ્ઠ પુરવાર થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન પણ છે

આમ જૈન સમાજ પાસે ઉત્તમ સામગ્રી હોવા છતાં માત્ર વ્યાપાર એ જ જીવનનું લક્ષ્ય બનેલું હોવાથી સાહિત્યની ઉપાસના નથી રહી, અથવા તો સાહિત્યની સર્જનાત્મક દૃષ્ટિ નથી રહી અને માત્ર એ એક જ વસ્તુના અભાવે આજ જૈન સમાજનું સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાતું તત્ત્વજ્ઞાન એવા એક ખાડામાં પડી ગયું છે કે ખુદ જૈનો પણ એ તરફ નજર કરવા જેટલા તૈયાર હોતા નથી

આ રીતે સાહિત્યની ઉપાસનાની ઉપેક્ષાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે જૈનો પોતાના વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ લઈ શકતા નથી કે અન્યને દઈ શકતા નથી પોતાના ગૌરવની ક્યાંય અસર પાડી શકતા નથી, પોતાને મળેલા સાંસ્કૃતિક વારસાની સૌરભ માણી શકતા નથી કે જાણી શકતા નથી અને ધન છે તેમ દાનની વૃત્તિ પણ છે.. પરંતુ જૈન સમાજના માનસનો કબજો વ્યાપારી વૃત્તિએ લીધેલો હોવાથી કીર્તિના બદલામાં જ એ દાનનો પ્રવાહ વહેતો હોય છે

એક જીવત અને ઉચ્ચસમાજ માટે આ ઘણું મોટું નુકશાન છે ઘણી વાર વિચાર કરતા એવો પણ ભય લાગે છે કે જૈનોની ઉપેક્ષાવૃત્તિ જ એક દિવસ એના સર્વનાશનું કારણ બનશે

સમય અને વ્યવહારને ઘણો નીકટનો સંબંધ છે સમયની ગતિ સાથે જો વ્યવહાર તાલ ન મિલાવે તો સમયનો જે લાભ મળવો જોઈએ તે મળી શકતો નથી

એક વખત એવો હતો કે મોટા વરઘોડાઓ કાઢવા અથવા મોટા અનુષ્ઠાનો કરવા કે એવા પ્રસંગો યોજવા એમાં આદર્શનો પ્રચાર થતો અન્ય માટે એક આકર્ષણ ઊભું કરાતું અને પોતાની સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કરી શકાતો

એ સમય ચાલ્યો ગયો છે અને વ્યવહાર એની એ પરિપાટીમાં પુરાયેલો રહ્યો છે

સમયની સાથે પ્રચારના માર્ગોનું જે પરિવર્તન થવું જોઈએ તે આજ થતું નથી પરિણામ એ આવે છે કે જૈનદર્શનનો વાસ્તવિક પ્રચાર તો બાજુ પર રહ્યો પરંતુ ઘણી વાર પરિપાટીના ચોકઠામાં પુરાયેલા પ્રચારના દેખાવો હાસ્યાસ્પદ થઈ પડતા હોય છે અથવા તો એક કાળે જે સાધનો શ્રદ્ધાનાં બીજ વાવતાં હતાં, તે જ સાધનો આજે અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી નાખતાં હોય છે

આજનો સમય સાહિત્યનું સર્જન માગે છે અને તે પણ એવું કે લોકોના હૃદય પર અસર કરી જાય લોકો સામે ભૂતકાળની ગૌરવગાથાને નવા પ્રકાશ વડે રજૂ કરે

પરંતુ આ સત્ય જૈન સમાજને સમજાતું નથી જૂની વાત નવી રીતે રજૂ કરવાથી જે જાગરણ ઊભું થઈ શકે છે તે કરી શકાતું નથી કારણ કે સમય અને વ્યવહારનો મેળ રહ્યો નથી સમય આગળ દોડે છે અને વ્યવહાર મૂક બનીને થંભી ગયો છે

એક દાખલો આપું

વેશભૂષામાં રહેવાની રીતમાં કે જીવનના બીજા ભૌતિક સુખો મેળવવાના સાધનોમાં આપણે સમયના તાલ સાથે તાલ મિલાવતા હોઈએ છીએ પરંતુ આપણી આધ્યાત્મિક સંપત્તિને આપણી જાત સામે ખુલ્લી કરવા માટે આપણે સમય સામે નજર સરખીયે કરતા નથી.

આ કેટલું વિચિત્ર છે? સીનેમાનાં ગીતો આપણાં બાળકો ગાય તે આપણને ગમે આપણા પરિવારના સભ્યો ગમે તેવી રંગિયાળ ફિલ્મ જોવા જાય તેમાં કશી હરકત નહિ આપણા ઘરમાં સીનેમાનાં નટ-નટીઓનાં ચિત્રો ચમકે કે એની ચર્ચા થાય એમાં કશો દોષ નહિ એ બધા સામે કોઈ કંઈ વિરોધ કરવા જાય તો આપણે જ એને કહી નાખશું કે સમયની સાથે ચાલવું જ જોઈએ

પણ સાહિત્યસર્જનની નવી દૃષ્ટિ અપનાવવામાં જાણે આભડછેટ લાગે છે!

આપણા પ્રકાશનો સામે નજર કરો. જૈનોને ખુદને એમાં કેટલો રસ હશે એ પણ એક શંકાનો વિષય છે

આપણા નાનામોટા સાપ્તાહિકો કે માસિકો જુઓ એમાં એની એ ઘરેડ ને એની એ ચીંજણ! આપણા પ્રવચનો તરફ દૃષ્ટિ કરો. હૃદયને સ્પર્શે એવી કોઈ ખુમારી નહિ!

પછી આધ્યાત્મિક વિષયની મસ્તી જામે કેવી રીતે? શું વરઘોડામાં વાગતાં વિવિધ વાજીંત્રોના નાદમાંથી એ મસ્તી નીકળવાની છે? શું સમયના પરિહાસ સમા કેટલાક જીર્ણવાણી ભાષણોમાંથી એની પિપાસા જાગવાની છે?

ના હરગીઝ નહિ

કારણ કે સમય બદલાયો છે એનાં સાધનો પણ બદલાવવાં પડશે.

તત્ત્વ, સત્ય કે હેતુ કદી જૂનાં બનતાં નથી આ વાત પ્રથમ લક્ષ્યમાં રાખજો. પરંતુ પ્રચારના સાધનો કાળે કાળે અવશ્ય બદલાય છે બદલાવ્યા વગર આગળ વધી શકાતું નથી.

અને કમનસીબે આ સત્ય આજ પણ આપણને સમજાતું નથી આ સત્યને અપનાવવા જતાં જૈનદર્શનના કોઈ પણ આદર્શનું નથી અપમાન થવાનું કે નથી ખૂન થવાનું બલ્કે આદર્શને વેગ મળવાનો છે કારણ કે આજનો સમય ગઈ કાલ કરતાં સાવ નિરાળો છે જુદો છે વિચિત્ર પણ છે

ગઈ કાલનો સમય શ્રદ્ધાનાં બીજ વાવવા માટે જેટલો સરળ હતો તેટલો સરળ આજનો સમય નથી. આજ તો જડ વિજ્ઞાનની પાંખે સમય ઊડી રહ્યો છે આધ્યાત્મિક તેજની ધારાઓને પગ તળે કચડી રહેલા આજના વિનાશક વિજ્ઞાનની આગે ચારે દિશાઓને આવરી લીધી છે

અને તેથી જ આજે સમય માગે છે પ્રચારના સાધનોનું પરિવર્તન—સાહિત્યનું નવનિર્માણ અને જડ વિજ્ઞાનના ડાકડમાળને ચુપ કરી દે તેવી તેજસ્વી રજૂઆત!

જો આ વાત આજે આપણે નહિ વિચારીએ તો આવતી કાલે આપણો સમાજ આજના જડવિજ્ઞાનની જ્વાળાઓમાં ઘેરાઈ જશે અને સંભવ છે કે આપણા ગૌરવની રાખ પણ આપણે આપણી ભાવિ પેઢીને આપી શકીશું નહિ.

★

શ્રી સૂર્યપુરનો શ્રમણસમુદાય

સંચયકાર શ્રી ડાહ્યાભાઈ રતનચંદ કીનારીવાળા સુરત

સંવત ૨૦૧૫ મહા સુદ ૫ (વસંત પંચમી) તા ૧૨-૨-૫૯

અનુ-ક્રમ	જ્ઞાતિનામ	સાધુ દેવગત	સાધુ હયાત	સાધ્વી દેવગત	સાધ્વી હયાત	કુલ્લે સંખ્યા	પદવીધર સંખ્યા
૧	શ્રી વીશાઓસવાલ (સુરતી)	૧	૮	૮	૨૪	૪૧	૧ પંન્યાસ
૨	શ્રી વીશાશ્રીમાળી (સુરતી)	૨	૧૦	૧	૨૨	૩૫	૧ ગણી
૩	શ્રી વીશાપોરવાડ (સુરતી)	૧	૪	૪	૭	૧૬	૧ પંન્યાસ
૪	શ્રી વીશાશ્રીમાળી (તલવદા)	૧	૩	૪	૧૨	૨૦	૦ —
૫	શ્રી દશાઓસવાલ (સુરતી)	૪	૧	૫	૧	૧૧	૦ —
૬	શ્રી લાડવાશ્રીમાળી (સુરતી)	૦	૧	૧	૩	૫	૦ —
૭	શ્રી દશાશ્રીમાળી (અમદાવાદી)	૨	૨	૧	૬	૧૧	૦ —
૮	શ્રી દશાશ્રીમાળી (વોરાજ્ઞાત)	૦	૦	૧	૨	૩	૦ —
૯	શ્રી દશાશ્રીમાળી (ઈડરિયા)	૦	૦	૦	૨	૨	૦ —
૧૦	શ્રી દશાશ્રીમાળી (ગોહીલવાડી)	૧	૩	૦	૧	૫	૧ આચાર્ય
૧૬	શ્રી દશાશ્રીમાળી (ઝાલાવાડી)	૦	૧	૦	૦	૧	૦ —
૧૨	શ્રી વીશાપોરવાડ (મારવાડી)	૧	૬	૩	૬	૧૬	૨ પંન્યાસ
૧૩	શ્રી વીશાઓસવાળ (મારવાડી)	૧	૩	૦	૧	૫	૧ પંન્યાસ
	કુલ્લે સંખ્યા	૧૪	૪૨	૨૮	૮૭	૧૭૧	૭ પદવીધર

કુલ્લે ૫૬ સાધુ + ૧૧૫ સાધ્વી પદવીધર-૭

જ્ઞાતિ-વીશાઓસવાલ (સુરતી) સાધુ-સંખ્યા

અનુ-ક્રમ	દીક્ષાનુ નામ	દીક્ષા લેનારનુ નામ	કુટુબના મુખ્ય પુરુષનુ નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી પદ્મમુનિજી	શ્રી ફકીરભાઈ અમેચંદ	શા અમીચંદ અજેચંદ ગો કાયચ મહોલ્લો	૩૪	૧૯૫૬	શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ
૨	પં મહિમાવિજયજી	શ્રી મોતીચંદ જેચંદભાઈ	શા જેચંદભાઈ દયાચંદ ગો ઓસવાળ મહોલ્લો	૨૨	૧૯૮૬	આ શ્રી લબ્ધિ-સૂરીશ્વરજી
૩	શ્રી લલીતાંગવિજયજી	શ્રી લખમીચંદ રૂપચંદ	શા. રૂપચંદ લલ્લુભાઈ ગો ઓસવાળ મહોલ્લો	૨૩	૧૯૮૯	,, ,, ,,
૪	શ્રી જિતેંદ્રવિજયજી	શ્રી જેચંદભાઈ જીવણચંદ	શા જીવણચંદ નવલચંદ ગો ઝવેરી બજાર	૨૫	૧૯૯૦	,, ,, ,,
૫	શ્રી મનોહરસાગરજી	શ્રી ઉત્તમચંદ મોતીચંદ	શા. મોતીચંદ ગુલાબચંદ ગો કાજીમેદાન	૨૦	૧૯૯૩	આ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી

અનુ ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સમુદાયના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૬	શ્રી જિનભદ્રવિજયજી	શ્રી જીવણચંદ ધરમચંદ	શા. ધરમચંદ ઉદેચંદ ગો. મેઈનરોડ	૬	૧૯૯૮	શ્રીદર્શનવિજયજી ત્રિપુટી
૭	શ્રી અભ્યુદયસાગરજી	શ્રી અમરચંદ ઉત્તમચંદ	શા. ઉત્તમચંદ માનચંદ ગો. મોટા રસ્તા	૨	૨ ૬	આ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૮	શ્રી નંદીષેણસાગરજી	શ્રી નેમચંદ મોતીચંદ	શા. મોતીચંદ ગુલાબચંદ ગો. કાજી મેદાન	૪૬	૨ ૧૧	
૯	શ્રી બળભદ્રસાગરજી	શ્રી બાપુભાઈ બાલુભાઈ	શા. બાલુભાઈ નવલચંદ ગો. વખારવાળો ખાંચો	૪	૨ ૧૧	

— શ્રી વીશાઓસવાલ (સુરતી) જ્ઞાતિ સાધ્વી-સંખ્યા —

અનુ ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સમુદાયના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી હીરશ્રીજી	શ્રી હીરાકોરબેન ફકીરચંદ	શ્રી ફકીરભાઈ અભેચંદ ગો. કાયચ મહોલ્લો	૩૨	૧૯૫૮	આ. સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૨	શ્રી ખાંતિશ્રીજી	શ્રી પરસનબેન નવલચંદ	શ્રી નવલચંદ ઉદેચંદ	૨૨	૧૯૫૮	
૩	શ્રી જતનશ્રીજી	શ્રી હીરાકોરબેન કાળિદાસ	શ્રી ડાહ્યાભાઈ કાળિદાસ દેસાઈ પોળ			
૪	શ્રી જયંતીશ્રીજી	ખીમકોરબેન અભેચંદ	અભેચંદ મૂળચંદ દેસાઈ પોળ	૩૫	૧૯૭૧	
૫	શ્રી અશોકશ્રીજી	„ પરસનબેન પ્રેમચંદ	પ્રેમચંદ કાળિદાસ ગોપીપુરા		૧૯૮	પહેલાં
૬	હેમશ્રીજી	ડાહીબેન કલ્યાણચંદ	કલ્યાણચંદ સોભાગચંદ ગોપીપુરા		૧૯૮	પહેલાં આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૭	ખાંતિશ્રીજી	કાન્તાબેન ચુનીભાઈ	ચુનીલાલ ખુશાલચંદ ગોપીપુરા	૨૫	૧૯૭૯	”
૮	ધરમશ્રીજી	પ્રફુલકોરબેન ફકીરચંદ	ફકીરચંદ નેમચંદ ગો. માળી ફળિયા	૫	૧૯૮૬	
૯	„ વિબુધશ્રીજી	વિમલાબેન મૂળચંદ	મૂળચંદ કેશરીચંદ ગો. જૂની અદાલત	૧૮	૧૯૮૬	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૧	નિર્મલાશ્રીજી	નેમકોરબેન નગીનચંદ	નગીનચંદ ખુશાલચંદ વખારવાળા ગોપીપુરા	૩૫	૧૯૮૭	આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૧૧	કમલશ્રીજી	„ કંચનબેન હીરાચંદ	હીરાભાઈ મગુભાઈ ગો. મોટી પોળ	૨	૧૯૮૮	આ. સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૧૨	„ ચંદ્રાશ્રીજી	રૂખમણીબેન કલ્યાણચંદ	કલ્યાણચંદ નગીનચંદ ગોપીપુરા	૪૨	૧૯૯	આ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી

અનુ-ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧૩	,, મનોરમાશ્રીજી	,, મગનબેન ગણુભાઈ, ભણુશાલી ,,	ગણુભાઈ દીપચંદ ભણુશાલી	૫૦	૧૯૯૨	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૧૪	,, જયપ્રભાશ્રીજી	,, જસવંતીબેન જીવણચંદ	,, જીવણચંદ નવલચંદ ગો. ઝવેરીબજાર	૨૦	૧૯૯૬	આ નીતિસૂરીશ્વરજી
૧૫	,, દીનેન્દ્રશ્રીજી	,, વીજકોરબેન છગનભાઈ	,, છગનભાઈ મંછુભાઈ ગો. મોટી પોળ	૩૫	૧૯૯૬	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૧૬	,, સૂર્યપ્રભાશ્રીજી	,, મંજુલાબેન હીરાચંદ	,, હીરાચંદ અમીચંદ ગો. કાયચ મહેલ્લો	૧૮	૧૯૯૯	,, ,,
૧૭	શ્રી જ્યેષ્ઠાશ્રીજી	શ્રી જયા રૂપચંદ	શ્રી રૂપચંદ ફકીરચંદ ગો. માળી ફળિયા	૧૮	૨૦૦૪	આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૧૮	,, પ્રશમશ્રીજી	,, પદ્માવતી ઝવેરચંદ	,, ઝવેરચંદ પ્રેમચંદ ગોપીપુરા	૩૦	૨૦૦૪	,, ,,
૧૯	,, નિર્વેદશ્રીજી	,, નવલખી લલ્લુભાઈ	,, લલ્લુભાઈ ઘેલાભાઈ ગો. જૂની અદાલત	૧૮	૨૦૦૪	,, ,,
૨૦	,, સુલક્ષણાશ્રીજી	,, શારદાબેન રૂપચંદ	,, રૂપચંદ અભેચંદ ગો. માળી ફળિયાં	૧૫	૨૦૦૫	,, ,,
૨૧	,, મનોગુપ્તાશ્રીજી	,, મંજુલાબેન નવલચંદ	,, નવલચંદ ખીમચંદ ગો. જૂની અદાલત	૨૦	૨૦૦૫	,, ,,
૨૨	,, શુભોદયાશ્રીજી	,, જયા જીવણચંદ	,, જીવણચંદ દયાચંદમલજી ગો. મેઇનરોડ	૧૬	૨૦૦૫	,, ,,
૨૩	,, મયણાશ્રીજી	,, મીનાક્ષી જીવણચંદ ,,	,, ,,	૧૪	૨૦૦૫	,, ,,
૨૪	,, કારુણ્યશ્રીજી	,, ચંદ્રાવતીબેન	,, ભગુભાઈ દીપચંદ ગો. ભૂતિયાવાસ	૪૦	૨૦૦૫	,, ,,
૨૫	,, પ્રભાશ્રીજી	,, પ્રભાવતીબેન ભગુભાઈ,,	,, ,,	૨૫	૨૦૦૫	,, ,,
૨૬	,, મૃદુલાશ્રીજી	,, મંજુલાબેન નાનાભાઈ,,	નાનાભાઈ હીરાચંદ ગો. ગેટ સામે	૧૯	૨૦૦૬	,, ,
૨૭	,, ઇંદ્રપ્રભાશ્રીજી	,, ઇંદીરાબેન ફકીરચંદ	,, ફકીરચંદ પ્રતાપચંદ ગો. ઓસવાલ મહેલ્લો	૧૮	૨૦૦૭	,, ,,
૨૮	,, વીરભદ્રાશ્રીજી	,, વીરમતીબેન જીવણચંદ,,	હીરાભાઈ મંછુભાઈ ગો. મોટીપોળ	૨૦	૨૦૧૧	,, ,
૨૯	,, સગુણાશ્રીજી	,, શાન્તાબેન નેમચંદ	,, મોતીચંદ ગુલાબચંદ ગો. કાજીમેદાન	૪૦	૨૦૧૧	,, ,,

— શ્રી વીશાશ્રીમાળી (સુરતી) જ્ઞાતિ —સાધુસંખ્યા

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી પ્રતાપમુનિજી				૧૯૮૫ પહેલાં	
૨	રસીકવિજયજી	રમણીકલાલ ડાહ્યાભાઈ	હેમચંદ નેમચંદ	૧૨	૧૯૮૭	આ વિજયલબ્ધિ સૂરીશ્વરજી
૩	હર્ષવિજયજી	ડાહ્યાભાઈ હેમચંદ		૫૨	૧૯૮૯	
૪	સુશીલવિજયજી	શાન્તિચંદ મગનભાઈ	મગનભાઈ પરસોતમદાસ	૨	૧૯૯૪	
૫	ચંદ્રોદયવિજયજી ગણી	,, સુરવીદચંદ ચીમનલાલ	ખીમચંદ સરૂપચંદ સંઘવી	૧૬	૨	આ. વિજ્ઞાનસૂરીશ્વરજી
૬	,, ગુણાકરવિજયજી	નવીનચંદ જેચંદભાઈ	હેમચંદ નેમચંદ	૨	૨ ૧	આ વિજયલબ્ધિ સૂરીશ્વરજી
૭	નંદીવર્ધન સાગરજી	રતનચંદ પાનાચંદ	પાનાચંદ સાકરચંદ મદ્રાસી	૨	૨ ૭	આ સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજી
૮	અશોકચંદ્ર વિજયજી	અમરચંદ ચીમનભાઈ	ખીમચંદ સરૂપચંદ સંઘવી	૨૫	૨ ૭	આ. વિજ્ઞાનસૂરીશ્વરજી
૯	ધર્માનંદવિજયજી	ફતેહચંદ ચીમનલાલ	હીરાચંદ મલુકચંદ	૨૧	૨ ૭	આ પ્રેમસૂરીશ્વરજી
૧	જયશેખર વિજયજી	જયંતીલાલ ચીમનભાઈ		૨	૨ ૭	
૧૧	રાજહંસવિજયજી	રજનીકાન્ત ચંપકભાઈ	નવલચંદ હીરાચંદ	૧૬	૨ ૯	
૧૨	પ્રસન્નચંદ્ર વિજયજી	ચીમનભાઈ ખીમચંદ ,,	ખીમચંદ સરૂપચંદ સંઘવી	૬૪	૨ ૧૪	આ વિજ્ઞાનસૂરી-શ્વરજી

— શ્રી વીશાશ્રીમાળી (સુરતી) જ્ઞાતિ સાધ્વી-સંખ્યા —

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	પૂ. મણીશ્રીજી				૧૯૮૫ પહેલાં	
૨	પૂ. સુવ્રતાશ્રીજી	શ્રી સુભદ્રાબેન ઝવેરચંદ	શ્રી નગીનભાઈ પરસોતમભાઈ	૧૭	૧૯૮૫	આ. વિજયલબ્ધિ સૂરીશ્વરજી
૩	અંજનાશ્રીજી	ગજરાબેન ઠાકોરભાઈ	ઠાકોરભાઈ નાનચંદ	૪૫	૧૯૮૫	
૪	હંસશ્રીજી	ગુલાબબેન રૂપચંદ	ખીમચંદ કલ્યાણચંદ જરીવાળા	૪	૧૯૮૬	આ સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજી
૫	સુમિત્રાજી	રતનબેન હેમચંદ	મૂલચંદ ભાઈચંદ	૪૫	૧૯૮૮	
૬	હેમાંગશ્રીજી	વિલાસબેન જેચંદભાઈ	,, હેમચંદ નેમચંદ	૨૪	૧૯૮૯	આ વિજયલબ્ધિ સૂરીશ્વરજી

અનુ ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૭	શ્રી ત્રૈલોક્ય પ્રભાશ્રીજી	,, ચંદ્રાવતીબેન ઝવેરચંદ	,, ઝવેરભાઈ અમીચંદ	૩૫	૧૯૯૬	આ સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજી
૮	,, સદ્‌ગુણાશ્રીજી	,, સુખદાબેન છોટુભાઈ	,, હીરાચંદ મલુકચંદ	૨૦	૨૦૦૦	,, ,,
૯	,, ધ્વજપ્રભાશ્રીજી	,, લીલાવતીબેન મોતીચંદ	,, દયાચંદ પાનાચંદ	૪૬	૨૦૦૨	આ વિજયલબ્ધિ-સૂરીશ્વરજી
૧૦	,, આત્મપ્રભાશ્રીજી	,, નિર્મલાબેન ચુનીલાલ	,, ચુનીલાલ વીરચંદ	૨૦	૨૦૦૪	,, ,,
૧૧	,, દિવ્યપ્રભાશ્રીજી	,, કાન્તાબેન ચુનીલાલ	,, ચુનીલાલ વીરચંદ	૧૮	૨૦૦૪	,, ,,
૧૨	,, હર્ષપ્રભાશ્રીજી	,, જશવંતી ચંપકલાલ	,, નવલચંદ દીપચંદ	૧૮	૨૦૦૫	,, ,,
૧૩	,, રક્ષાશ્રીજી	,, પુષ્પાબેન હીરાભાઈ	,, હીરાભાઈ ઘેલાભાઈ	૨૦	૨૦૦૫	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૧૪	,, કંચનશ્રીજી	,, કુસુમબેન બાબુભાઈ	,, મગનલાલ દેવચંદ	૨૦	૨૦૦૫	
૧૫	શ્રી પ્રિયદર્શનાશ્રીજી	શ્રી કુસુમબેન સુંદરલાલ	શ્રી ઉત્તમચંદ ડાહ્યાભાઈ	૨૭	૨૦૦૭	આ સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજી
૧૬	,, જિનેન્દ્રશ્રીજી	,, કાન્તાબેન બાપુભાઈ	,, ઉત્તમચંદ રૂપચંદ	૧૮	૨૦૦૮	આ લબ્ધિસૂરી-શ્વરજી
૧૭	,, નયાનંદશ્રીજી	,, ઉર્મીલાબેન ચીમનલાલ	,, હીરાચંદ મલુકચંદ	૨૦	૨૦૦૭	આ સિદ્ધીસૂરી-શ્વરજી
૧૮	,, જયાનંદશ્રીજી	,, જયવતીબેન ચીમનલાલ	,, ,, ,,	૧૨	૨૦૦૭	,, ,,
૧૯	,, મધુરકલાશ્રીજી	,, કાન્તાબેન છોટુભાઈ	,, ,, ,,	૧૮	૨૦૦૯	,, ,,
૨૦	,, મહાનંદશ્રીજી	,, મોતીકોરબેન ચીમનભાઈ	,, ,, ,,	૫૨	૨૦૧૦	,, ,,
૨૧	,, કીર્તિમેવાશ્રીજી	,, કોકિલાબેન ચીમનભાઈ	,, ,, ,,	૧૮	૨૦૧૦	,, ,,
૨૨	,, જયમેવશ્રીજી	,, જયાબેન ચીમનભાઈ	,, ,, ,,	૧૬	૨૦૧૦	,, ,,
૨૩	,, પ્રજ્ઞાનશ્રીજી	,, પ્રમીલાબેન ખીમચંદ	,, ખીમચંદ ચુનીલાલ	૧૯	૨૦૧૧	આ સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજી

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સમુદાયના મુખ્ય આચાર્યો
૧૩	શુભંકરાશ્રીજી	સુલોચના પ્રમચંદ	શ્રી પ્રેમચંદ સવાઈચંદ	૧૩	૨ ૮	આ. લબ્ધિ સુરીશ્વરજી
૧૪	જયંતપ્રભાશ્રીજી	વીણાબેન બાલુભાઈ	બાલુભાઈ ઉત્તમચંદ	૧૬	૨ ૧૧	આ. વલ્લભ સુરીશ્વરજી
૧૫	વિનયધર્મશ્રીજી	વાસંતી પ્રેમચંદ	પ્રેમચંદ નાનાભાઈ	૧૯	૨ ૧૨	આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૧૬	પ્રિયધર્મશ્રીજી	પ્રેમલતા પ્રેમચંદ	પ્રેમચંદ નાનાભાઈ	૧૭	૨ ૧૨	„
— શ્રી દશાઓસવાલ નાણાવટી (સુરતી) જ્ઞાતિ સાધુસંખ્યા —						
૧	૫ નીતિવિજયજી		શ્રી નારણદાસ મશરૂવાળા		૧૯૧૩	શ્રી મણીવિજયજી ગણીના ગુરુ
૨	શ્રી સિદ્ધિવિજયજી મુન્શી	સરૂપભાઈ તારાચંદ	તારાચંદ ખુશાલદાસ	૪	૧૯૫ પહેલાં	
૩	મોતીસાગરજી	નાથુભાઈ ડાહ્યાભાઈ	ડાહ્યાભાઈ			
૪	ચરણવિજયજી	ચંદુલાલ તલકચંદ	તલકચંદ નેમચંદ તંબોળી	૨૫	૧૯૮૪	આ. પ્રેમસૂરીશ્વરજી
૫	પૂર્ણાનંદવિજયજી	જગદીશ ડીકાભાઈ	ડીકાભાઈ છગનલાલ	૨૫	૨૦૦૪	શ્રી પૂર્ણાનંદવિજયજી
— સાધ્વીસમુદાય —						
૧	ઉત્તમશ્રીજી	ઉજમબેન અમરચંદ	અમરચંદ વખતચંદ		૧૯૫ પહેલાં	
૨	ચતુરશ્રીજી	નવલબેન તુલસીદાસ	તુલસીદાસ મોતીચંદ			
૩	ચોગશ્રીજી	મણીબેન સરૂપભાઈ	તારાચંદ ખુશાલદાસ	૩૮		
૪	સુભદ્રાશ્રીજી	તેજકોરબેન ડીકાભાઈ	ડીકાભાઈ કલ્યાણચંદ	૨૩	૧૯૫૭	
૫	મંગળશ્રીજી	મંગલાબેન નવલચંદ	ઘેલાભાઈ અમીચંદ ટોપીવાળા	૨૫	૧૯૭૯	
— શ્રી લાડવા શ્રીમાળી (હરિપુરા) જ્ઞાતિ સાધુસંખ્યા :—						
૧	શ્રી શાંતિપ્રભવિજયજી	શ્રી ગુલાબચંદ નાથુભાઈ	શ્રી નાથુભાઈ	૬૫	૧૯૯૭	આ દર્શન સૂરીશ્વરજી
સાધ્વીસમુદાય						
૧	શ્રી પ્રમોદશ્રીજી	શ્રી ચંદીબેન વજેચંદ	શ્રી વજેચંદ લાલચંદ	૭૧	૧૯૭૭	આ સિદ્ધિ સૂરીશ્વરજી
૨	„ તરુણપ્રભાશ્રીજી	તનમનબેન નાનચંદ	નાનચંદ ડીકાભાઈ	૩૮	૨ ૨	આ. કેશર સૂરીશ્વરજી
૩	સુલસાશ્રીજી	સવીનાબેન તારાચંદ	તારાચંદ ડીકાભાઈ	૬	૨ ૪	
૪	મનોહરશ્રીજી	„ મધુબેન ઠાકોરભાઈ	ઠાકોરદાસ નગીનદાસ કઠિયારા	૩	૨ ૪	શ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી

શ્રી દશાશ્રીમાળી–છાપરિયા શેરી (અમદાવાદી) સાધુસંખ્યા

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનાર નામનું	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી વિશાલવિજયજી	શ્રી કીકાભાઈ ચીમનલાલ	શ્રી ચીમનલાલ ધરમચંદ	૫૦	૨૦૦૬	આ નીતિસૂરીશ્વરજી
૨	,, સદાનંદવિજયજી	,, હીરાલાલ કાળિદાસ	,, કાળિદાસ રતનચંદ	૫૦	૨૦૦૭	આ પ્રેમસૂરીશ્વરજી
૩	,, હીરણ્યપ્રભવિજયજી	,, ભુપેન્દ્રકુમાર બાપુજી	,, બાપુભાઈ પરસોતમદાસ	૧૯	૨૦૦૩	,,
૪	,, નંદીઘોષસાગરજી	,, નટવરલાલ હરકીશનદાસ	,, હરકીશનદાસ કલાણદાસ	૨૯	૨૦૦૮	આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી

—: સાધ્વીસંખ્યા —

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનાર નામનું	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી કલ્યાણશ્રીજી	શ્રી કાન્તાબેન ઠાકોરદાસ	શ્રી ઠાકોરદાસ જેચંદભાઈ	૩૦	૧૯૬૪	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૨	,, સ્થાનકવાસીમા દીક્ષા લીધી છે	,, પાર્વતીબેન સાંકરચંદ	,, સાંકરચંદ ઝવેરચંદ	૩૫	૧૯૯૪	
૩	,, મહીમાશ્રીજી	,, મોઘીબેન છોટાલાલ	,, છોટાલાલ ચુનીલાલ	૫૫	૧૯૯૯	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૪	,, પ્રિયલતાશ્રીજી	,, વીરમતી બાબુભાઈ	,, બાબુભાઈ કલાણચંદ	૧૯	૨૦૦૧	,,
૫	,, હેમપ્રભાશ્રીજી	,, ઇંદીરાબેન પ્રેમચંદ	,, પ્રેમચંદ કસ્તુરચંદ	૧૮	૨૦૦૨	,,
૬	,, મૃગેંદ્રશ્રીજી	,, વિમળાબેન રતિલાલ	,, રતિલાલ કસ્તુરચંદ	૫૦	૨૦૦૪	આ નંદિસૂરીશ્વરજી
૭	,, ત્રૈલોક્યપ્રભાશ્રીજી	,, નયનબાળા મણીલાલ	,, મણીલાલ મગનલાલ	૨૦	૨૦૦૮	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી

—. શ્રી દશાશ્રીમાળી (વોરાશાત) સાધ્વીસંખ્યા .—

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનાર નામનું	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી હેમશ્રીજી	શ્રી કમળાબેન કલાણચંદ	શ્રી કલાણચંદ નારણભાઈ	૪૦	૧૯૫૨	શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ
૨	,, સુજ્ઞાતાશ્રીજી	,, સુશીલાબેન સુરચંદ	,, સુરચંદ હીરાચંદ	૨૫	૨૦૧૧	આ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી
૩	,, ચંદ્રપૂર્ણાશ્રીજી	,, જયા ઇચ્છુભાઈ	,, ઇચ્છુભાઈ નેમચંદ	૨૦	૨૦૧૪	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી

— શ્રી દશાશ્રીમાળી (ઈડરિયા) સાધ્વીસંખ્યા :—

અનુક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનાર નામનું	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી સૌભાગ્યશ્રીજી	શ્રી શિવકોરબેન રૂપચંદ	શ્રી રૂપચંદ પાનાચંદ	૧૨	૧૯૬૦	શ્રી મોહનલાલજી
૨	,, લનીતાશ્રીજી	,, કમલાબેન જેચંદભાઈ	,, જેચંદભાઈ ઝવેરચંદ	૩૦	૧૯૮૧	,,

— શ્રી વીશાશ્રીમાલી (ગોહીલવાડી) જ્ઞાતિ સાધુસંખ્યા —

અનુ ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રીદેવસાગરજી	શ્રી દેવચંદભાઈ પરસોતદાસ	શ્રી પરસોતમદાસ દોશી ગોપીપુરા	૫૧	૧૯૮૧	આ સાગરચંદ્રસૂરિજી
૨	આ શ્રી હેમ સાગરજી	હીરાચંદ દેવચંદ	દેવચંદ પરસોતમદાસ		૧૯૮૪	"
૩	શ્રી અમરચંદ્ર સાગરજી	અમરચંદ દેવચંદ			૧૯૮૪	
૪	અભિનંદન સાગરજી	લખમીચંદ બેચરદાસ	બેચરદાસ માણેકચંદ	૪૬	૨ ७	

— સાધ્વીસમુદાય —

૧	ધર્મપ્રભાશ્રીજી	રસીલા ભાવચંદ	ભાવચંદ ઝવેરચંદ વડાચૌટા	૧૯	૨૦૧૪	આ. મોહનસૂરિજી

— શ્રી દશાશ્રીમાલી (ઝાલાવાડી) સાધુસંખ્યા —

૧	સિદ્ધિચંદ્ર વિજયજી	ગોવીંદજી કસ્તુરચંદ	કસ્તુરચંદ રતનશી ગોપીપુરા	૫	૨ ७	આ વિજ્ઞાનસૂરિજી

— શ્રી વીશાપોરવાડ (મારવાડી) જ્ઞાતિ સાધ્વીસંખ્યા —

અનુ ક્રમ	દીક્ષા નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય પુરુષનું નામ
૧	શ્રી રંજનશ્રીજી	રતનબેન રણછોડજી	રણછોડભાઈ દેવાજી સગરામપુરા	૫	૧૯૭૮	આ કમળવિજયજી
૨	દર્શનશ્રીજી	ડાહીબેન જીવણભાઈ	જીવણભાઈ દેવાજી સગરામપુરા	૫	૧૯૮૫	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૩	રમણીકશ્રીજી	" રૂખમણીબેન	ડાહ્યાભાઈ ચતરાજી સગરામપુરા	૩૫	૧૯૯૭	શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ
૪	કનકપ્રભાશ્રીજી	કમળાબેન	રણછોડ ગુલાબચંદ	૩૫	૨	પહેલાં
૫	ગુણશ્રીજી	ગુલાબબેન	વીરચંદ શામજી નવાપુરા	૫	૧૯૮૫	મોહનલાલજી મહારાજ
૬		ગજરાબેન	છગનલાલ ફકીરચંદ સગરામપુરા	૪૨	૧૯૯૭	
૭	શ્રી વિનોદશ્રીજી	સુરજબેન નાનચંદ	નાનચંદ પ્રેમચંદ		૧૯૯૫	
૮	જયંતશ્રીજી	જીવકોરબેન	છગનલાલ ઝવેરચંદ નવાપુરા	૫૫	૧૯૯૫	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૯	કનકપ્રભાશ્રીજી	કુંવરબેન થાનાજી	" થાનાજી સગરામપુરા		૨ ००	

—: સાધુસંખ્યા :—

અનુ-ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી સુમતિવિજયજી	,, ધનજીભાઈ રાયચંદ	,, રાયચંદ મેઘાજી	૪૫	૧૯૯૦ પહેલાં	આ સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી
૨	પં પ્રવીણવિજયજી	,, છગનભાઈ ગુલાબચંદ	,, ગુલાબચંદ જગાજી	૩૫	૧૯૮૩	આ. લબ્ધિસૂરીશ્વરજી
૩	શ્રી વિજયચંદ્ર-વિજયજી	,, બાપુભાઈ લલ્લુભાઈ	,, લલ્લુભાઈ રતનચંદ	૪૦	૨૦૦૪	આ નેમિસૂરીશ્વરજી
૪	,, નરેશસાગરજી	,, હરજીભાઈ ગેમાજી	,, ગેમાજી મોતીજી	૫૯	૨૦૦૩	આ સાગરાનંદસૂરી-શ્વરજી
૫	,, નંદનસાગરજી	,, લખમીચંદ ગુલાબચંદ	,, ગુલાબચંદ મોતીજી	૫૯	૨૦૦૩	,, ,,
૬	,, પં કુમુદચંદ્ર વિજયજી	,, છગનલાલ	,, છગનલાલ ફકીરચંદ	૪૫	૧૯૯૭	આ વિજ્ઞાનરસૂરી-શ્વરજી
૭	,, નાગેન્દ્રસાગરજી	,, કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ	,, ડાહ્યાભાઈ	૩૦	૨૦૦૪	આ સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજી

શ્રી વીશાઓસવાલ (મારવાડી) સાધુસંખ્યા

અનુ-ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી અમૃતસાગરજી	શ્રી ખીમચંદ હાંસાજી	શ્રી હાંસાજી જેઠાજી	૨૦	૧૯૭૮	શ્રી સાગરા-નંદસૂરીશ્વરજી
૨	,, પં નિપુણમુનિજી	,, નવલચંદજી	,, ખેતાજી ખરતાજી	૨૪	૧૯૮૪	શ્રી મોહન-લાલજી
૩	,, ચિદાનંદવિજયજી	, ચીમનલાલ હીરાચંદ	, હીરાચંદ હાંસાજી	૩૦	૨૦૦૩	,,
૪	,, સુગેન્દ્રમુનિજી	,, મહેન્દ્રકુમાર ચીમનલાલ ,,	,	૯	૨૦૦૩	,,

સાધ્વીસંખ્યા

અનુ-ક્રમ	દીક્ષાનું નામ	દીક્ષા લેનારનું નામ	કુટુંબના મુખ્ય પુરુષનું નામ	દીક્ષા ઉંમર	દીક્ષા સંવત	સંઘાડાના મુખ્ય આજ્ઞાવર્તી
૧	શ્રી વીનીતાશ્રીજી	,, શ્રી ગજરાબેન ચીમનલાલ	શ્રી હીરાચંદ હાંસાજી	૨૮	૨૦૦૩	આ લબ્ધિ-સૂરીશ્વરજી

★

અજિત–શાંતિ–સ્તવ–વાચના ઉર્ફે રચનાની શૈલી

★ લેખક શાહ ગોરધનભાઈ વીરચંદ : મુંબઈ ★

મુંબઈ–ગુજરાતી સાહિત્ય–પરિષદની એક બેઠક વખતે પ્રો. બવેંએ 'શાર્દુલ વિક્રિડિત' છંદને કલ્યાણ રાગમાં ગાયો શ્રી નરસિંહરાવ દીવેટિયાએ પાસે બેઠેલા એક એમ એ થયેલા વિદ્વાનને પૂછ્યું 'આ કયો રાગ ગાયો?' ઉત્તર મળ્યો 'શાર્દુલ વિક્રિડિત!' આમા કેવી ગેરસમજ હતી તેનું નિરાકરણ શ્રી દીવેટિયા કરે છે.

આવી જ જાતની ગેરસમજ આપણા પ્રતિક્રમણ–ક્રિયા અંગેના સૂત્રોમાં ચાલતી આવી છે એ સૂત્રોમાંના ગદ્યપદ્ય વિભાગનાના કોઈ અજ્ઞાની આપણને સાચી માહિતી નથી, તેમ તે માટે કોઈ જાગૃતિ નથી એટલે શબ્દોને ગમે તેમ ગોખી, ફાવે તેમ ઉચ્ચારીએ છીએ ગદ્યને પદ્યનું રૂપ આપી અને પદ્યને ગદ્યનું યા રાગનુ રૂપ આપી ઉચ્ચાર–બંધારણના સુશ્લિષ્ટ નિયમનો ભંગ કરી આપણે કોઈ મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો ગર્વ અનુભવીએ છીએ પણ તજ્જન્ય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ જો આપણે કરીએ તો પોતાની વાસ્તવિકતાની પ્રતીતિ આપ મેળે થઈ જાય અને ગર્વ ઓગળી જાય!

અમેળ રચના એ ગદ્ય અને મેળબદ્ધ રચના એ પદ્ય, આ વ્યાખ્યા છંદશાસ્ત્રના અસાધારણ વિદ્વાન સ્વ શ્રી કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાંની ઠક્કર વ્યાખ્યાનમાળાના આશ્રયે આપેલાં "પદ્ય રચનાની ઐતિહાસિક સમાલોચના" નામનાં વ્યાખ્યાનો જે પુસ્તકાકારે છપાયાં છે, તેમાં કરી છે. અને ગદ્ય લાગતી પંક્તિઓ અસલમાં કેવી પદ્ય રૂપે છે, તે પણ આ પીઢ પંડિતે દાખલા દલીલોથી સમજાવ્યું છે.

પદ્યનો ઉપયોગ, વિષયને સંક્ષિપ્તમા ઘટાવવા તથા તેમાંના યમકાદિ કારણોને લઈ મૂખપાઠ કરવામા સુગમતા હોવાથી દરેક જાતના લખાણો માટે તેના લેખકો કરતા આવ્યા છે પણ કાવ્યરચના માટે—તેમા કાવ્યત્વના ગુણો લાવવા માટે—પદ્યનો જ આશ્રય મુખ્ય છે આમ છતાં ગદ્યને પણ કોઈ કોઈ વખત પસંદગી મળે છે અને તેનો દાખલો બાણભટ્ટની કાદમ્બરી જાણીતો છે અને સંગીતને પણ આ સ્થાન માફક છે જયદેવ કવિનું ગીત–ગોવીંદ એ પંક્તિનું કાવ્ય છે અને જેનું રસપાન શ્રી કેશવલાલ ધ્રુવ જેવા રસજ્ઞ કવિએ એ કૃતિને ગુજરાતીમાં અનુવાદિત કરી કરાવ્યું છે

अजित–शान्ति–स्तव એ એક પદ્ય કાવ્ય કૃતિ હોઈ તે વિવિધ છંદોમાં વિભક્ત થયેલી છે કર્તાએ સ્તવમાં છંદનાં નામો આપેલાં છે પણ પઠનપાઠન કરવાવાળા અને બોલનારાઓ આ વસ્તુસ્થિતિ ન સમજતાં અજ્ઞાન તથા અવગણનાથી આ પદ્યોને મનસ્વીપણે તે તે પદ્યોનાં નામોને તેમાં ભેળવીને–ઉચ્ચારી ગાહા, સિલોગો, વેઢ્ઢઓ, રયણમાલા વગેરે વગેરે અનેક છંદોના ભંડાર રૂપ તેની સમૃદ્ધિનો, તેમાંના અર્થનો, શબ્દ માધુર્યનો, પદલાલિત્યનો, રસપ્રવાહનો અને રમણીય રૂપનો નાશ કરે છે ત્યારે સમજદારના હૃદયને આઘાત થયા સિવાય રહેતો નથી.

શબ્દોના લઘુ, ગુરુ ઉચ્ચાર પૂર્વક નિયત યતિ (વિશ્રામ) સ્થાનવાળી રચના તે છંદ અને सा, रि, ग, म, प, ध, नि આ સાત સ્વરોને લબાવવા ટૂંકાવવાથી બનતી રચના તે રાગ આ રીતે આ બે વચ્ચેનો ભેદ નહિ સમજવાનું આ પરિણામ છે.

છંદોના ઉચ્ચારણ વખતે છંદનું નામ બોલવામાં આવે તો જો તે અક્ષર-મેળ છંદ હોય તો અક્ષરો વધે છે અને માત્રા-મેળ હોય તો માત્રાઓ વધે છે આથી છંદોભંગ થાય છે ખોટે સ્થાને યતિ પડે છે અર્થમાં વિક્ષેપ કરે છે રસક્ષતિના પ્રસંગો વારંવાર આડા આવી ઊભા રહે છે અને ઉચ્ચાર-શુદ્ધિ જે આનું મૂળ છે તે સચવાતું નથી આ દોષપરંપરાઓ સામાન્ય જન તો શું પણ જેઓ વિદ્વાનો છે તેમના લક્ષ ઉપર લાવવા છતાં તેઓના લક્ષમાં આવતી નથી.

આની પ્રતીતિ એ રીતે થઈ કે આ વાત મે એક સુજ્ઞ મુનિશ્રી આગળ પ્રસંગવશાત્ મૂકી. તેઓનો અભિપ્રાય થયો કે આચાર્યથી આદેશ થવો જોઈએ. આ ઉપરથી મે સારા આગમાદિ શાસ્ત્રોના પંડિત અને સરળ પ્રકૃતિના તે વખતના ઉપાધ્યાયશ્રીને જિજ્ઞાસા ભાવે આ વિષે પૂછ્યું. શાંતિથી સાંભળી તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે અજિત-શાંતિ-સ્તવ એ મંત્રમય રચના છે એટલે આ નામો મંત્રમય કેમ ના હોય ? એક બહુશ્રુત અગ્રગણ્ય આચાર્ય આગળ આ વાત કાઢી તો તેમનું કહેવું થયું કે જે રૂઢ થયું છે તે યથાવત્ જ રહેવું જોઈએ એટલે મે કહ્યું કે જે તે સ્થિતિમાં પડી રહેવું તે જડતા છે તો તમો નાક કાન કાપી બીજે ચોંટાડો તે સુધારો ના કહેવાય ? કેટલાકોએ જેઓ તેમાં પારંગત છે તેઓએ જે છે તે બરાબર છે એમ ભારપૂર્વક કહ્યું. એક આચાર્ય છંદ એ રાગ જ છે બીજું શું છે ? એમ એક પાસે બેઠેલા ભાઈ સામું જોઈ બોલ્યા તે ભાઈ મારા સામું જોઈ હસવા લાગ્યા !

સ્વતંત્ર વિચાર કરી વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને તારવનાર વિદ્વાનો આ ઉપર શો પ્રકાશ પાડે છે તે જાણવાના હેતુથી જાણીતા પુરાતત્ત્વના વિદ્વાન આગળ આ વાત કાઢી તો કહે જે રૂઢી છે તે છે આ વાતનું કાંઈ મહત્ત્વ નથી છંદો તેની માત્રાઓ શબ્દો એ બધો ગણતરીનો વિષય છે ગણિતાનુયોગ છે. આ સામે કહેવાનું કે સ્વ શ્રી કેશવલાલ ધ્રુવે કવિ કાળિદાસના વિક્રમોર્વશીય નાટકનું પરાક્રમની પ્રસાદી નામ આપી ગુજરાતીમાં પરિવર્તન કર્યું છે તેમાં કાળિદાસના દેશ કાળના નિર્ણયની ગવેષણા કરતો જે નિબંધ જોડ્યો છે તેમાં કાળિદાસના રઘુવંશ અને બુદ્ધ અશ્વઘોષના બુદ્ધ ચરિતમાંના અનુષ્ટુપની માત્રાઓ અંગે જે વિચારપરંપરા કાળિદાસના કાળ-નિર્ણય અંગે રજૂ કરી છે તે આ માત્રાગણતરી પુરાતન શોધખોળ માટે કેટલું અગત્યનું સાધન હોઈ શકે છે તે તરફ લક્ષ પહોંચાડવું જોઈએ ટૂંકામાં મે આ વિષે જાણીતા આચાર્યો મુનિઓ સાથે વિચાર-વિનિમય કર્યો. ખુલાસો એમ મળ્યો કે જે રૂઢી છે તેમ ચાલવા દેવી. એમાં માત્ર શ્રી ન્યા ન્યા મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી અપવાદ હોઈ મારા મતને અનુકૂળ વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો કે હું વર્ષોથી માંગલિક સંભળાવતાં અજિત-શાંતિ-સ્તવમાંના છંદોનાં નામ બાદ કરી તે સ્તોત્ર બોલું છું. વાચકોને અહીં યાદ દેવડાવવાની જરૂર છે કે મુનિશ્રી સંસ્કૃત ભાષાના શ્રેષ્ઠ કવિ છે ભાષા અને કાવ્ય તથા છંદશાસ્ત્રના અસાધારણ પંડિત શ્રી નરસિંહરાવ દીવેટિયાએ એમના સ્મરણ-મુકુરમાં એ મુનિશ્રીનું પ્રતિબિંબ ઝીલતાં એમના તરફથી તેમને મળેલી અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકની કૃતિમાંના કાવ્યત્વને પ્રતિબિંબિત કર્યું છે તે ઉપર નજર નાખવાથી પુરવાર થશે.

હવે આપણે આપણાં શાસ્ત્રો તરફ વળીએ. શ્રી વિશેષ આવશ્યક મહાભાષ્ય જે મહાશાસ્ત્ર છે જેના રચયિતા શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ છે તેઓ શ્રુતાધિકારમાં છંદ શું છે ? તેની શુદ્ધિનું મહત્ત્વ કેટલું છે ? તે માટે જે કહે છે તે જુઓ

अक्खर लंभेण समाऊण हिया होंति मइविसेसेहिं ।
तेऽविय मई विसेसे सुयनाणब्भंतरे जाण ॥ ગાથા ૧૪૩ ॥

જેમ અગ તે અગની અભ્યતર ગણાય છે તેમ શ્રુત પણ શ્રુતની અભ્યતર જ કહેવાય છે એ કારણથી અભ્યંતર શબ્દ મૂળમાં ગ્રહણ કર્યો છે અથવા તો છંદોભંગ ન થાય તે માટે ગ્રહણ કર્યો છે

मन्ताइ नियमाण पडिपुण्ण छदसाऽइवऽन्येण ।
ना कखाइ सदोस पुण्ण मुदताइ घोसेहिं ॥ ગાથા ૮૫૬ ॥

"છદવડે માત્રાદિ નિયત માનયુક્ત" હોય તે સૂત્રથી પરિપૂર્ણ—પૂર્વે શિક્ષાકાળે અધ્યાપકે કરેલા ઘોષયુક્તનો—શીખ્યા પછી પુનરાવૃત્તિ કરતાં પણ તેવા જ ઘોષથી બોલે

શ્રુતજ્ઞાનાધિકાર ગાથા ૯૯૯ નું વિવરણ:—૩૨ દોષ રહિત શ્રુત તે લક્ષણસૂત્ર કહેવાય. તેમાં દોષ ૧૬મો એકે જ્યાં આર્યાછદનું પદ કહેવાનું હોય ત્યા વૈતાલીયનું કહે તો અપદોષ

તો આપણું મનસ્વીપણે પદ્યોચ્ચારણ કેવી રીતે ઉચીત કોટીમાં ગણી શકાય ? વસતતિલકા વૃત્ત હોય અને તેની જાણ માટે વસતતિલકા સાથે લખ્યુ હોય તે પદ્યમાં ભેળવી બોલીએ તો તેનું કેવું હાસ્યજનક રૂપ પ્રગટ થાય! વિશેષ આવશ્યકર્માના ગણધરવાદના અનુવાદમાં પડિત દલસુખભાઈ માલવણિયાએ શ્રીજિનભદ્રાચાર્યનો પરિચય આપતાં પુરાતત્ત્વવેત્તા શ્રીજિનવિજયજીની 'જીતકલ્પસૂત્ર'ની પ્રસ્તાવનામાંથી તેમના અભ્યાસનો ઉતારો આપ્યો છે, તેમાં તેમનામાં અનેક શાસ્ત્રો સાથે છદશાસ્ત્રમા અનુપમ પાંડિત્ય હોવાનુ કહ્યુ છે વડોદરામા રહેતા પડિત શ્રી લાલચદભાઈ આગળ બનેલી વાત કરતા શ્રી સાગરાનદસૂરિએ શોધેલી છદાનુશાસનની છાપેલી પ્રત તેમણે મને બતાવી છદોનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ પરાપૂર્વથી થતો આવ્યો છે તે શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાયની છદ ચૂડામણિ ટીકા ઉપરથી પ્રસિદ્ધ થાય છે તે પછીના શ્રીવિજયલક્ષ્મી-સૂરિના ભણેલા શાસ્ત્રોની નામાવલીમાં છદશાસ્ત્રનું પણ નામ છે શ્રીપદ્મવિજયગણિ, પડિત વીરવિજયજી વગેરેની કૃતિઓમાં પણ તેમની છંદોમાં નિપુણતાની પ્રતીતિ થાય છે

છંદો, તેનુ બધારણ અને ઉચ્ચારણ અગે આધુનિક ઘણી ચર્ચાઓ થઈ છે નવા નવા છદપ્રયોગો થયા છે શ્રી કેશવલાલ ધ્રુવે છઠ્ઠી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ—અમદાવાદની બેઠકમાં તેમણે રચેલા વનવેલી છદને મોહક રીતે ઉચ્ચારી બતાવ્યો હતો તેમણે પદ્યરચનાના પ્રકારની પુસ્તિકા લખી આ વિષયના જ્ઞાનમા સારી પૂરતી કરી છે. શ્રી બલવતરાય ઠાકોરે નવો પૃથ્વીછદ વગેરે રચી લિરિક ઉર્મિકાવ્યની તેમને લખેલી ચોપડીમાં અભ્યાસપૂર્ણ ચર્ચા કરી છે શ્રી મગનભાઈ પટેલે 'અભિજ્ઞાન શાકુતલ' નાટકના અનુવાદમાં રચેલી ગીતિઓ ઉપર ચર્ચાપત્ર લખી અનાર્યે (તે અરદેશર ખબરદાર હોવા જોઈએ) જગાડેલી ચર્ચા, તે ઉપરથી ગીતિનું સ્વરૂપ શ્રી નરસિહરાવે બહાર લાવવુ અને શુલબકાવલી છદસોનેટ; વળી મહાકવિ શ્રી નાનાલાલની અપદ્યાગદ્ય શૈલી; આ બધા ઉપર વિચાર કરીશુ તો પદ્ય, તેનું બંધારણ અને ઉચ્ચારણની ખરી દિશાનું જ્ઞાન તેમાંથી પ્રાપ્ત થશે અને છદ અને રાગ એક છે તે ભ્રમણા દૂર થશે.

આપણે આ પ્રમાણે ઉચ્ચારના નિયમની વાત કરીને હ્રસ્વ, દીર્ઘ, વર્ણોચ્ચાર—શુદ્ધિ શુ છે? અને તેના ઉપર જે ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યુ છે, તેનું કારણ, તે જાણવા માટે મહર્ષિ શ્રી હરિભદ્રની યોગ-વિંશિકા અને તે ઉપરની ન્યાયાચાર્ય શ્રી યશોવિજયજીની ટીકામાં નજર કરીએ.

ગાથા ૨માં યોગના સ્થાન, ऊर्ण, अर्थ, सालवन અને अनालवन આમ યોગના પાંચ ભેદ જોયા પછી

अरिहत चेइयाण करेमि उस्सग्ग एवमाइय ।
सद्धा जुत्तस्स तहा होइ जहत्थ पयन्नाणं ॥ १० ॥

एयं चऽत्थालंबण–जोगवओ पायम विवरीय तु ।
इयरेसिं ठाणाइसु, जत्त पराण परसेय ॥ ११ ॥

इह राउ कायवासिय पाय अहवा महामुसावाओ ।
ता अणुरूवाण चिय कायव्वो एय विन्नासो ॥ १२ ॥

વ્યાખ્યા–(ટીકા) तथा तेन प्रकारेणोच्चार्यमाण स्वरसंपन्मात्रादि शुद्ध स्फुट वर्णानुपूर्वी लक्षणेन– यथार्थ अभ्रान्त पदज्ञान भवति परिशुद्धपदोच्चारे दोषाभावे सति परिशुद्धपदज्ञानस्य श्रावण सामग्री मात्राधीनत्वादितिभाव ॥ १ ॥ इतरेषां अर्थालम्बन योगाभाववतामेतच्चैत्यवन्दनसूत्रपदपरिज्ञानं स्थानादिषु यत्नावतां गुरूपदेशानुसारेण विशुद्धस्थानवर्णोद्यमपरायणानामर्थालम्बनयोगयोश्च तीव्रस्पृहावतां पर केवल श्रेय अर्थालम्बनयोगाभावे वाचनाया प्रच्छनाया परावर्तनाया पातत्पदपरिज्ञानस्यानुपेक्षाऽर्थंव जित्वेन अनुपयोगोद्रव्यम् ॥ ११ ॥ इहराउत्ति । इतरथा तु अर्थालम्बनयोगाभाववतां स्थानादि यत्नाभावे तु तत् चैत्यवन्दनानुष्ठान (આ એક દૃષ્ટાંત છે) कायवासितप्राय सम्मूर्च्छनज प्रवृत्ति तुल्य कायचेष्टत प्राय यत एव स्थादि यत्नाभाव वतोऽनुष्ठाने महादोष ॥ १२ ॥

(૧) કાયોત્સગ પર્યંકાસન પદ્માસન આદિ સ્થાન કહેવાય છે (૨) પ્રત્યેક ક્રિયા આદિ સમયે જે સૂત્ર બોલવામાં આવે છે અર્થાત વર્ણ યા શબ્દ તેને વર્ણ કહે છે અને (૩) અર્થ તે સૂત્રના અર્થનું જ્ઞાન સ્વર (ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વરિત) સંપદા (વિશ્રાંતિસ્થાન) માત્રા (હ્રસ્વ, દીર્ઘ પ્લુત) આદિના નિયમથી શુદ્ધ વર્ણોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ એ વર્ણયોગ છે જે વર્ણયોગનું ફલ યથાર્થ પદજ્ઞાન છે આ જ વાત ન્યાયાચાર્યે પોતાના જ્ઞાનસાર અષ્ટક ૨૭ યોગાષ્ટક શ્લોક ૧ થી ૮માં કહી છે એટલે જ્યારે કોઈ શ્રદ્ધાવાન વ્યક્તિ અરિહંત ચેઈયાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં ઇત્યાદિ ચૈત્યવંદન સૂત્રનો યથાવિધિ (શુદ્ધ) ઉચ્ચાર કરે છે ત્યારે તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી સૂત્રના પદોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે (૧) એ યથાર્થ પદજ્ઞાન અર્થ તથા આલંબન યોગવાળાને ઘણું કરીને અવિપરિત (સાક્ષાત્ મોક્ષ આપવા) હોય છે તેમ અર્થ તથા આલંબન યોગરહિત કિંતુ સ્થાનવર્ણ યોગવાળાને કેવળ શ્રેય (પરંપરાએ) મોક્ષ દેવાવાળું હોય છે (૧૧) જે વ્યક્તિ અર્થ આલંબન આ બે યોગથી શૂન્ય હોઈ સ્થાન તથા વર્ણયોગથી પણ શૂન્ય હોય તેનું અનુષ્ઠાન કાયિક ચેષ્ટામાત્ર – અર્થાત્ નિષ્ફળ છે (૧૨)

આટલા વિવેચન પછી નક્કી એ થશે કે પદોને મનસ્વીપણે ઉચ્ચારવા એ ખોટી – અજ્ઞાન મૂલક – રીત છે આ રૂઢીને માન્ય – ચાલુ રાખવા કરતાં

मुत्तूण लोगसन्न उड्ढूण य साहु समयसब्भावं ।
सम्मं पयट्टियव्वं बुहेण मइनिउण बुद्धि ए ॥ १६ ॥

ટીકા – मुत्तूण त्ति । मुक्त्वा । लोक संज्ञां । "लोक एव प्रमाणं इत्येव रूपां शास्त्रनिरपेक्षां मति उड्ढूणय'त्तिवोढा શાસ્ત્રની પરવા ન કરતાં ગતાનુગતિક લોકપ્રવાહને પ્રમાણભૂત માનવી તે લોક સંજ્ઞા. એવી લોકસંજ્ઞાને છોડી શાસ્ત્રના શુદ્ધ રહસ્યને સમજી વિચારશીલ લોકોએ અત્યંત સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ (योगविंशिका કાર અને તેના ટીકાકાર)

— તો પછી —

यच्चासमञ्जसमिह छन्दः शब्दसमयार्थतो मयाभिहितम् ।
पुत्रापराधवत्तन्मर्षयितव्यं बुधैः सर्वम् ॥ ३१२ ॥

[જુઓ અનુસંધાન પાન ७९ પર]

જૈન ધર્મની વિશેષતા

લેખક કેશવલાલ મો. શાહ એલએલ બી મુંબઈ

[શ્રી ધાર્મિક શિક્ષણસઘ યોજિત વક્તૃત્વ-હરીફાઈમા આ નિબધના વક્તા શ્રી બાલચદ્ર અમૃતલાલે ત્રીજુ ઇનામ મેળવ્યુ હતુ]

धम्मो मगल मुक्किट्ठ अहिसा सजमो तवो ।
देवावि त नमसति जस्स धम्मे सयामणो ॥

આ દુનિયામાં દરેક જીવ સુખ ઇચ્છે છે અને તે માટે દુ:ખનિવારણ કરી દષ્ટિપ્રાપ્તિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અનાદિકાળથી જીવમાત્રની આ પ્રવૃત્તિ અવિરત, અસ્ખલિત ગતિએ ચાલતી આવી છે પરતુ પ્રત્યેક જીવને આ સુખરૂપી ધ્યેય સિદ્ધ શી રીતે કરવુ અને સાચુ સુખ કયુ તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી પાંચ ઇંદ્રિયોના ૨૬ વિષયો પાછળ દીપકમાં પતગિયુ, કમળમા ભ્રમર, કાગળની માયાવી હાથણી પાછળ કામવિહ્વળ બની આલિગન લેવા દોડતો હાથી, મોરલીના નાદ પાછળ સાપ યા હરણિયુ અને માછીમારની જાળમાં લટકતા મીઠાઈના ટુકડા પાછળ દોડતુ માછલુ, આ બધાની જેમ સુખની ભ્રાન્તિમાં દોડી છેવટે દારુણ દુ ખને ભેટે છે

સાચુ સુખ કયુ ? શી રીતે મળે ? કોણે મેળવ્યુ ?

સાચુ સુખ તે જ કે જે આવ્યા પછી જાય નહિ જેની પ્રાપ્તિ, ભોગવટો કે પરિણામમાં સુખ જ હોય આવુ અમર સુખ, અમર આત્મા જ મેળવી શકે નહિ કે ક્ષણીક નાશવત શરીર

સુખ 'મગલ'થી જ મળી શકે મગલ દુ ખનો નાશ કરી સુખને શીઘ્ર મેળવી આપે છે અહિસા, સયમ અને તપથી સુશોભિત ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે અને તે પણ ૨×૨=૪, ૪×૪=૧૬, ૧૬×૧૬=૨૫૬ની જેમ ગુણોત્તર વૃદ્ધિ પામતુ મગલ આવા ધર્મનુ પાલન જેમ વધે તેમ સુખ પણ ગુણોત્તર દષ્ટિએ વધે અને દુ ખમા સુરગ મુકાય આવો ધર્મ જેના હૃદયમાં વસ્યો તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે ઉપરનો "માંગલિક" શ્લોક એ જ જૈન ધર્મની સર્વોત્તમ વિશિષ્ટતા છે આ છે જીવમાત્રની ધ્યેય સુખની ખૂબ સહેલી અને શીઘ્ર સિદ્ધિ

સાચા માર્ગના જ્ઞાન પછી, અનેક ભવોની આરાધના પછી, ઉન્નતિના પથે આગળ વધતા જીવ આ અહિસા, સયમ અને તપના અવલબનથી શુદ્ધ નિર્મળ આત્મા પરમાત્મા–રાગદ્વેષ રહિત તીર્થંકર પરમાત્મા–બન્યા અને ઉત્કૃષ્ટ અમર સુખ પ્રાપ્ત કર્યું અને જગતના જીવમાત્રને પોતાના જેવા સુખી અને સ્વતત્ર બનાવવાની ભાવનાથી માર્ગ બતાવ્યો આ છે જૈન ધર્મ, જ્યાં નથી નાત, જાત, બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષના ભેદભાવ

પૂર્વપુરુષોએ કહ્યુ તે જ સાચુ હોય તેમ આ વૈજ્ઞાનિક જમાનામાં કેમ મનાય ? શી ખાતરી કે જૈન ધર્મના પ્રરૂપકોએ પોતાના જ ધર્મ પ્રત્યે પક્ષપાત–રાગ દાખવી પોતાના જ ધર્મનાં વખાણ કર્યાં નહિ હોય ?

શકા બરાબર છે જૈન ધર્મના પ્રરૂપકો રાગદ્વેષ રહિત હતા, વીતરાગ હતા અને સાધના દ્વારા મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન પર્યાય તથા કેવળજ્ઞાન–સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સર્વજ્ઞ બનેલા હતા. હાથમાં રહેલા

एयं चऽत्थालंबण–जोगवओ पायम विवरीय तु ।
इयरेसिं ठाणाइसु जत्त पराण परंसेय ॥ ११ ॥

इह राउ कायवासिय पाय अहवा महामुसावाओ ।
ता अणुरूवाण चिय कायव्वो एय विन्नासो ॥ १२ ॥

व्याख्या–(टीका) तथा तेन प्रकारेणोच्चार्यमाण स्वरसंपन्मात्रादि शुद्ध स्फुट वर्णानुपूर्वी लक्षणेन– यथार्थं अभ्रान्त पदज्ञान भवति परिशुद्धपदोच्चारे दोषाभावे सति परिशुद्धपदज्ञानस्य श्रावण सामग्री मात्राधीनत्वादितिभाव' ॥ १ ॥ इतरेषां अर्थालम्बन योगाभाववतामेतच्चैत्यवन्दनसूत्रपदपरिज्ञान स्थानादिषु यत्नावतां गुरूपदेशानुसारेण विशुद्धस्थानवर्णोद्यमपरायणानामर्थालम्बनयोगयोश्च तीव्रस्पृहावतां पर केवल श्रय' अर्थालम्बनयोगाभावे वाचनाया प्रच्छनायां परावर्तनाया पाततत्पदपरिज्ञानस्यानुपेक्षाऽसंव लितत्वेन अनुपयोगोद्रव्यम् ॥ ११ ॥ इहराउत्ति । इतरथा तु अर्थालम्बनयोगाभाववतां स्थानादि यत्नाभावे तु तत् चैत्यवदनानुष्ठान (આ એક દૃષ્ટાંત છે) कायवासितप्राय सम्मूर्च्छनज प्रवृत्ति तुल्य कायचेष्टत प्राय यत एव स्थादि यत्नाभाव वतोऽनुष्ठाने महादोष ॥ १२ ॥

(૧) કાયોત્સર્ગ પર્યંકાસન પદ્માસન આદિ સ્થાન કહેવાય છે (૨) પ્રત્યેક ક્રિયા આદિ સમયે જે સૂત્ર બોલવામાં આવે છે અર્થાત્ વર્ણ યા શબ્દ તેને વર્ણ કહે છે અને (૩) અર્થ તે સૂત્રના અર્થનું જ્ઞાન. સ્વર (ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વરિત) સંપદા (વિશ્રાંતિસ્થાન) માત્રા (હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત) આદિના નિયમથી શુદ્ધ વર્ણોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ એ વર્ણયોગ છે જે વર્ણયોગનું ફલ યથાર્થ પદજ્ઞાન છે આ જ વાત ન્યાયાચાર્યે પોતાના જ્ઞાનસાર અષ્ટક ૨૭ યોગાષ્ટક શ્લોક ૧ થી ૮માં કહી છે એટલે જ્યારે કોઈ શ્રદ્ધાવાન વ્યક્તિ અરિહંત ચેઇયાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગ ઇત્યાદિ ચૈત્યવંદન સૂત્રનો યથાવિધિ (શુદ્ધ) ઉચ્ચાર કરે છે ત્યારે તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી સૂત્રના પદોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે (૧) એ યથાર્થ પદજ્ઞાન અર્થ તથા આલંબન યોગવાળાને ઘણું કરીને અવિપરિત (સાક્ષાત્ મોક્ષ આપવા) હોય છે તેમ અર્થ તથા આલંબન યોગરહિત કિંતુ સ્થાનવર્ણ યોગવાળાને કેવળ શ્રેય (પરંપરાએ) મોક્ષ દેવાવાળું હોય છે (૧૧) જે વ્યક્તિ અર્થ આલંબન આ બે યોગથી શૂન્ય હોઈ સ્થાન તથા વર્ણયોગથી પણ શૂન્ય હોય તેનું અનુષ્ઠાન કાયિક ચેષ્ટામાત્ર– અર્થાત્ નિષ્ફળ છે (૧૨)

આટલા વિવેચન પછી નક્કી એ થશે કે પદોને મનસ્વીપણે ઉચ્ચારવા એ ખોટી– અજ્ઞાન મૂલક– રીત છે આ રૂઢીને માન્ય– ચાલુ રાખવા કરતાં

मुत्तूण लोगसन्न उड्ढूण य साहु समयसब्भावं ।
सम्मं पयट्टियव्वं बुहेण मइनिउण बुद्धि ए ॥ १६ ॥

ટીકા:– मुत्तूण त्ति । मुक्त्वा । लोक सज्ञां । " लोक एव प्रमाणं इत्येव रूपां शास्त्रनिरपेक्षां मतिं उड्ढूणय'त्तिवोढ़ा શાસ્ત્રની પરવા ન કરતાં ગતાનુગતિક લોકપ્રવાહને પ્રમાણભૂત માનવી તે લોક સંજ્ઞા. એવી લોકસંજ્ઞાને છોડી શાસ્ત્રના શુદ્ધ રહસ્યને સમજી વિચારશીલ લોકોએ અત્યંત સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ (योगविंशिका કાર અને તેના ટીકાકાર)

— તો પછી —

यच्चासमंजसमिह छन्द' शब्दसमयार्थतो मयाभिहितम् ।
पुत्रापराधवत्तन्मर्षयितव्य बुधैं' सवम् ॥ ३१२ ॥

[જુઓ અનુસંધાન પાન ૭૮ પર]

જૈન ધર્મની વિશેષતા

લેખક કેશવલાલ મો. શાહ એલએલ બી મુંબઈ

[શ્રી ધાર્મિક શિક્ષણસંઘ યોજિત વક્તૃત્વ-હરીફાઈમાં આ નિબંધના વક્તા શ્રી બાલચંદ્ર અમૃતલાલે ત્રીજું ઇનામ મેળવ્યું હતું]

धम्मो मगल मुक्किट्ठ अहिसा सजमो तवो ।
देवावि त नमसंति जस्स धम्मे सयामणो ॥

આ દુનિયામાં દરેક જીવ સુખ ઇચ્છે છે અને તે માટે દુઃખનિવારણ કરી ઇષ્ટપ્રાપ્તિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અનાદિકાળથી જીવમાત્રની આ પ્રવૃત્તિ અવિરત, અસ્ખલિત ગતિએ ચાલતી આવી છે પરંતુ પ્રત્યેક જીવને આ સુખરૂપી ધ્યેય સિદ્ધ શી રીતે કરવું અને સાચું સુખ કયું તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી પાંચ ઇંદ્રિયોના ૨૬ વિષયો પાછળ દીપકમાં પતંગિયું, કમળમાં ભ્રમર, કાગળની માયાવી હાથણી પાછળ કામવિહ્વળ બની આલિંગન લેવા દોડતો હાથી, મોરલીના નાદ પાછળ સાપ યા હરણિયું અને માછીમારની જાળમાં લટકતા મીઠાઈના ટુકડા પાછળ દોડતું માછલું; આ બધાની જેમ સુખની ભ્રાન્તિમાં દોડી છેવટે દારુણ દુઃખને ભેટે છે

સાચું સુખ કયું? શી રીતે મળે? કોણે મેળવ્યું?

સાચું સુખ તે જ કે જે આવ્યા પછી જાય નહિ જેની પ્રાપ્તિ, ભોગવટો કે પરિણામમાં સુખ જ હોય. આવું અમર સુખ, અમર આત્મા જ મેળવી શકે નહિ કે ક્ષણિક નાશવંત શરીર

સુખ 'મંગલ'થી જ મળી શકે મંગલ દુઃખનો નાશ કરી સુખને શીઘ્ર મેળવી આપે છે અહિંસા, સંયમ અને તપથી સુશોભિત ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે અને તે પણ ૨×૨=૪, ૪×૪=૧૬, ૧૬×૧૬=૨૫૬ની જેમ ગુણોત્તર વૃદ્ધિ પામતું મંગલ આવા ધર્મનું પાલન જેમ વધે તેમ સુખ પણ ગુણોત્તર દૃષ્ટિએ વધે અને દુઃખમાં સુરંગ મુકાય આવો ધર્મ જેના હૃદયમાં વસ્યો તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે ઉપરનો "માંગલિક" શ્લોક એ જ જૈન ધર્મની સર્વોત્તમ વિશિષ્ટતા છે આ છે જીવમાત્રની ધ્યેય સુખની ખૂબ સહેલી અને શીઘ્ર સિદ્ધિ

સાચા માર્ગના જ્ઞાન પછી, અનેક ભવોની આરાધના પછી, ઉન્નતિના પથે આગળ વધતા જીવ આ અહિંસા, સંયમ અને તપના અવલંબનથી શુદ્ધ નિર્મળ આત્મા પરમાત્મા – રાગદ્વેષ રહિત તીર્થંકર પરમાત્મા–બન્યા અને ઉત્કૃષ્ટ અમર સુખ પ્રાપ્ત કર્યું અને જગતના જીવમાત્રને પોતાના જેવા સુખી અને સ્વતંત્ર બનાવવાની ભાવનાથી માર્ગ બતાવ્યો આ છે જૈન ધર્મ, જ્યાં નથી નાત, જાત, બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષના ભેદભાવ

પૂર્વપુરુષોએ કહ્યું તે જ સાચું હોય તેમ આ વૈજ્ઞાનિક જમાનામાં કેમ મનાય? શી ખાતરી કે જૈન ધર્મના પ્રરૂપકોએ પોતાના જ ધર્મ પ્રત્યે પક્ષપાત–રાગ દાખવી પોતાના જ ધર્મનાં વખાણ કર્યા નહિ હોય?

હા હા બરાબર છે જૈન ધર્મના પ્રરૂપકો રાગદ્વેષ રહિત હતા, વીતરાગ હતા અને સાધના દ્વારા મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય તથા કેવળજ્ઞાન–સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સર્વજ્ઞ બનેલા હતા. હાથમાં રહેલા

આમળાની જેમ સ્પષ્ટપણે જગતનુ અવલોકન કરી નિષ્પક્ષ રીતે સકળ વિશ્વને સુખી કરવાની શુભ ભાવનાથી ધર્મ પ્રરૂપ્યો તેથી ઉપરની શંકાને સ્થાન રહેતું નથી.

આમ છતાં વ્યવહારમાં બજારમાં સોનુ ખરીદવા નીકળીએ ત્યારે તેને કસી છેદી તપાવીને બધી રીતે કસોટી કરીને ખરીદીએ છીએ જૈનધર્મ પણ શા માટે આ બધી કસોટીમાંથી પસાર ન થાય ? સુવર્ણને સુવર્ણ કહેવા માત્રથી તે સુવર્ણ બની જતું નથી પણ સુવર્ણ કસોટીમાંથી પસાર થાય તો જ તેને સુવર્ણ કહેવાય. તેમ જૈન ધર્મ પણ વિધિપ્રતિષેધ વાક્યોરૂપ કસ તેને અનુકુળ ક્રિયાઓ રૂપ છેદન અને જીવનનું નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપ સમજાવવા રૂપી તાપ, આ ત્રણે કસોટીમાંથી પસાર થાય છે અને તેથી જ જૈનધર્મ એ સૌથી મહાન યુક્તિમય અને વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે જ્યાં દરેક કાર્ય માટે કારણ હોય જ જ્યાં અંધશ્રદ્ધાને જરાપણ સ્થાન નથી.

આ છે જૈનધર્મની મુખ્ય વિશિષ્ટતાઓ. હવે આપણે વિગતવાર તેની વિશિષ્ટતાઓ જોઈએ.

અહિંસા —જગતના તમામ ધર્મોએ અહિંસા સ્વીકારી છે પણ તે નીતિરૂપે. હું કોઈનું ખરાબ કરીશ તો તે મારૂં પણ ખરાબ કરશે. તે દૃષ્ટિથી અને તે પણ મર્યાદિત ક્ષેત્ર સુધી. જ્યારે જૈન ધર્મે અહિંસાને નિઃસ્વાર્થભાવે આવા ઉદાર કરુણાભાવથી સ્વીકારી છે અને જૈન તીર્થંકરોની સર્વજ્ઞતા પરિપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે અતિ સૂક્ષ્મતમ જીવવિજ્ઞાન પ્રરૂપાયું. જ્યાં હિંસાનો નિષેધ કેવળ માનવ પૂરતો મર્યાદિત નથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ નિગોદથી માંડી એકેન્દ્રિય (પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ વાયુ અગ્નિ) પચેન્દ્રિય (નારકી પશુ, દેવ મનુષ્ય) સુધી વિધિયાત્મક અને નિષેધાત્મકરૂપે મન વચન અને કાયાથી કરૂ નહિ, કરાવુ નહિ અને કરનારને અનુમોદુ નહિ આમ ત્રિકરણ યોગે પ્રસર્યો.

આ જીવવિજ્ઞાનને આજે આધુનિક વિજ્ઞાન પણ પૂરવાર કરતું આવે છે જેથી હવે પ્રત્યક્ષરૂપે પણ જૈન તીર્થંકરોની સર્વજ્ઞતા પૂરવાર થતી જાય છે

આવો વ્યાપક કરુણાભાવ બીજે ક્યાંય જોવા મળશે ? આવુ જીવન જીવવા માટે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આદર્શ જીવવાની કળા બતાવી અભક્ષ્ય-ભક્ષ્ય પેયાપેય કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનો વિવેક બતાવ્યો અને આ અહિંસાને વ્યવહારુ બનાવી.

કર્મવાદ કાર્ય હોય ત્યાં કારણ હોવુ જ જોઈએ. *Every effect have must a* **Cause** વિજ્ઞાનનો આ નિયમ જૈનદર્શને તો પહેલેથી જ સ્વીકાર્યો છે

જગતની અનેકવિધ વિચિત્રતાઓ દા. ત.—એક જ્ઞાની બુદ્ધિશાળી બીજો મૂર્ખ એક વસ્તુનુ સ્વરૂપ તુરત જ જોઈ શકે બીજામાં જરાપણ શ્રદ્ધા જ ન હોય એક શ્રદ્ધા-ચારિત્રમાં ઊંચે જ પ્રગતિ કરતો હોય અને બીજો તેનાથી ઊલટી દિશામાં જ જાય એકને સુખ કે દુઃખ બંનેમાં શાંતિ, બીજાને સુખ કે દુઃખમાં ભયંકર અશાંતિ, એક શ્રીમંત સ્વરૂપી સુમધુર કંઠવાળો બીજો દીન—ગરીબ રોગી કુરૂપી કર્કશ કંઠવાળો એક ઉચ્ચ કુટુંબમાં જ મે બીજો નીચ કુળમાં જન્મે એક લાંબું આયુષ્ય ભોગવનાર બીજો બાળ યા યુવાવસ્થામાં જ મૃત્યુને ભેટનાર, એકનો જીવનમાર્ગ સરળ બીજાને વારંવાર વિઘ્નો આ બધી વિચિત્રતાઓનાં કારણો શું ? જૈનદર્શને આનો જવાબ અનુક્રમે કર્મના આઠ પ્રકાર (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) વેદનીય (૪) મોહનીય (૫) નામ (૬) આયુ (૭) ગોત્ર (૮) અંતરાય અને તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ અને પ્રકૃતિ આ ચાર રીતે થતો આત્માનો બંધ આ કર્મ વિજ્ઞાનથી સચોટ રીતે આપ્યો છે આત્માને કર્મનો બંધ મનના પરિણામ પર—રાગદ્વેષ પર જ છે અને તેથી જ મનશુદ્ધિ પર ખુબ જોર

સમાવી શકે છે આ દષ્ટિબિંદુનો સ્વીકાર થાય તો વ્યક્તિ કુટુંબ સમાજ રાષ્ટ્ર કે સમસ્ત વિશ્વમાંથી ક્લેશ કંકાસ, ઝઘડા યુદ્ધ અદૃશ્ય થાય અશાંતિની હોળી હોલવાઈ જાય અને રોગ શોક ચિંતારૂપી ડાકણને કાયમનો દેશવટો હોય

જૈનદર્શનની વિશેષતા વિશાળતા—ઉદારતા તેના ગુણાનુરાગ અને નહિ કે વ્યક્તિરાગ પર સર્વોત્કૃષ્ટ શીખરે પહોંચી છે અને તે ઉદારતા મહામંત્ર નવકારમાંથી મળે છે અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ આ પંચ પરમેષ્ઠિઓ ગુણને લીધે જ છે નહિ કે વ્યક્તિને લીધે. ચંડાળ મેતારજ ગુણપ્રાપ્તિને લીધે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ બની શકે. સ્ત્રી હોવા છતાં મલ્લિકુંવરી તીર્થંકર બની શકે છે ક્યાં છે આમાં ન્યાત જાત કે લિંગના ભેદ!

જૈનધર્મમાં દેવ, ગુરુ, ધર્મની વ્યાખ્યા પણ જુઓ દેવ તે જ કે જે

सर्वज्ञो जितरागादि दोषस्त्रैलोक्य पुजित
यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वर ॥

ભાષાંતર—જે સર્વજ્ઞ છે જેણે રાગાદિ દોષોને જીત્યા છે જે ત્રણ લોકમાં પૂજાય છે જે પદાર્થોને જેવા છે તેવા રૂપે કહે છે તે દેવ અર્હંત પરમેશ્વર કહેવાય છે

ગુરુ તે જ કે જે

महाव्रतधराधीरा भैक्षमात्रोपजीविन ।
सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मता ॥

પંચમહાવ્રતધારી ધીર માત્ર ભિક્ષાથી જ નિર્વાહ કરનારા સમભાવમાં સ્થિત, સાચા ધર્મના ઉપદેશક છે તેઓ જ ગુરુ કહેવાય.

ધર્મ તે જ કે જે—

दुर्गतिप्रपतत् प्राणिधारणा धर्म उच्यते ।
संयमादिर्दशविध सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये ॥

દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીને ધારણ કરે—બચાવે તે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો સંયમાદિ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે

સાચો જૈન તે જ કે જેણે ભૂતકાળમાં વિષય-કષાયરૂપી આંતરશત્રુઓને હણ્યા છે યા પ્રયત્ન કર્યો છે યા આકાંક્ષા સેવી છે યા વર્તમાનમાં તેવો પ્રયત્ન કરે છે યા આકાંક્ષા સેવે છે યા ભાવિમાં પ્રયત્ન કરવા મહેચ્છા સેવે છે

આ સર્વે વ્યાખ્યાઓમાં ગુણવત્તા એ એક જ પારાશીશી છે

શ્રાવક ધર્મગણુતારા રખેને કોઈ અતિથિ પાછો જાય ન તે ભયથી શ્રાવક બારણાં ખુલ્લાં રાખીને જમે. અતિ ગરમ પીથી ચોપડેલી રોટલી અને વગર ફાટેલું વસ્ત્ર મળે એટલે શ્રાવક સંતોષ માને, કારણ કે પરિગ્રહ ત્યાં જ પાપ જૈનદર્શનનો આ મુખ્ય સિદ્ધાંત કેટલો વ્યાપક અને કરુણાવાળો છે!

खामेमि सव्वजिवे सव्वे जिवा खमंतु मे ।
मित्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झ न केणई ॥

[જુઓ અનુસંધાન પાન ૭૮ પર]

જૈન સાહિત્યના પ્રકાશનોની મુખ્ય પ્રકાશક સંસ્થાઓની યાદી અને માહિતી

★ ★ ★

[નીચે જણાવેલી સંસ્થાઓ ઉપરાંત અનેક પ્રકાશન સંસ્થાઓ અને સીરીઝો અસ્તિત્વમાં હશે. અમારી જાણમાં જેટલી જેટલી સંસ્થાઓ છે તેના નામો નીચે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે જે વાચકો અને વિદ્વાનોને વધુ નામોનો ખ્યાલ આવે તેઓ અમોને જણાવશે તો તેથી એક સંપૂર્ણ યાદિ તૈયાર થશે " કેશરી "]

સંસ્થાઓનાં નામ	ગામ
શ્રી ગુજરાત વિદ્યાસભા	અમદાવાદ
શ્રી પુંજાભાઈ હીરાચંદ જિનાગમ સીરીઝ હા. શ્રી ગુજરાત વિદ્યાપીઠ	”
શ્રી સારાભાઈ નવાબ પ્રકાશન સીરીઝ	”
શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા	”
શ્રી નેમિ વિજ્ઞાન પાઠશાળા	”
શ્રી સાહિત્ય વર્ધક સભા	”
શ્રી સિદ્ધિસૂરિ ગ્રંથમાળા	”
શ્રી પાર્શ્વચંદ્ર ગ્રંથમાળા	”
શ્રી જૈન સિદ્ધાંત સોસાયટી	”
શ્રી નેમિ પદ્ય ગ્રંથમાળા	”
શ્રી કથા ભારતી કાર્યાલય	”
શ્રી વલ્લભવિજય ગ્રંથમાળા	”
શ્રી નેમિ અમૃત ખાન્તિ નિરંજન ગ્રંથમાળા	”
શ્રી નેમિ ઉન વિદ્યાનંદ	”
શ્રી દિવ્યદર્શન કાર્યાલય	”
શ્રી આગમોદ્ધારક જ્ઞાનશાળા	સાબરમતી–અમદાવાદ
શ્રી રાજચંદ્ર જૈન ગ્રંથમાળા	અગાસ
શ્રી આત્માનંદ જૈન મહાસભા પ્રકાશન વિભાગ	અંબાલા
શ્રી આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળ	આગ્રા
શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર સંઘની પેઢી પ્રકાશન વિભાગ	ઇન્દોર
શ્રી ભુવનસૂરિ ગ્રંથમાળા	ઉદેપુર
શ્રી અનોપ જૈન જ્ઞાન મંદિર પ્રકાશન વિભાગ	”

સંસ્થાઓનાં નામ	ગામ
શ્રી સિદ્ધચક્ર આરાધક મંડળ	ઉજ્જૈન
શ્રી ઋષભદેવજી છગનીરામની પેઢી પ્રકાશન વિભાગ	”
શ્રી વિજયધર્મસૂરિ ગ્રંથમાળા	”
શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા હીરાભાઈ કલ્યાણચંદની પેઢી	કપડવંજ
શ્રી મણિસાગર ગ્રંથમાળા	કોટા
શ્રી રાજેન્દ્ર પ્રવચન કાર્યાલય	ખુડાલા (રાજસ્થાન)
શ્રી ગુલાબ કાર્યાલય	ગારીઆધાર
શ્રી નવજીવન ગ્રંથમાળા	”
શ્રી લબ્ધિસૂરિ ગ્રંથમાળા	છાણી
શ્રી રાજસ્થાન પુરાતત્ત્વ મંદિર	જયપુર
શ્રી હંસસાગર સીરીઝ	ઠળીઆ
શ્રી આત્મ કમળ લબ્ધિ પ્રેમ જંબૂસૂરિ ગ્રંથમાળા	ડભોઈ
શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા	દિલ્હી
શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સભા	પાટણ
શ્રી જિનાગમ પ્રકાશન સંસ્થા	”
શ્રી કમળસૂરિ ગ્રંથમાળા C/o કેશરબાઈ ગ્રંથમાળા	”
શ્રી કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર	પાલીતાણા
પંડિત અમૃતલાલ અમરચંદ સલોટ હસ્તક પ્રકાશન વિભાગ	”
શ્રી જૈન તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ	પુના
શ્રી ભાંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ	”
શ્રી રત્નપ્રભાકર પુષ્પમાળા	ફલોદી
શ્રી સંભવનાથ જૈન પુસ્તકાલય	”

સંસ્થાઓના નામ	ગામ
શ્રી જૈન સંસ્કૃતિ મંડળ	બનારસ
શ્રી પ્રાકૃત ટેક્સ્ટ સોસાયટી	
શ્રી અભય જૈન ગ્રંથમાળા	બીકાનેર
શ્રી નેમિસૂરિ ગ્રંથમાળા	બોટાદ
શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા	ભાવનગર
શ્રી જૈન ધર્મપ્રચારક સભા	
શ્રી જૈન સસ્તી વાચનમાળા	
શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા	
શ્રી જૈન પત્ર ઓફિસ પ્રકાશન વિભાગ	
શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ પ્રકાશન વિભાગ	મહેસાણા
શ્રી સિંધી (જૈન ગ્રંથમાળા) સીરીઝ (ભારતીય વિદ્યાભવન)	મુંબઈ
શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ	
શ્રી જિનદત્તસૂરિ જ્ઞાનમંદિર (મહાવીરસ્વામી દેરાસર)	
શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા	
શ્રી નિર્ણયસાગર કાવ્યમાળા	
શ્રી જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ—અંધેરી	
શ્રી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણસંઘ—પ્રકાશન વિભાગ	
શ્રી ફાર્બસ સભા	
શ્રી શ્રાવક ભીમશી માણેક હસ્તકના પ્રકાશનો	
શ્રી મેઘજી હીરજી	
શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ પ્રકાશન વિભાગ	
શ્રી મહાવીર વિદ્યાલય	”
શ્રી ગોડીજી જ્ઞાન સમિતિ	”
શ્રી આત્મકમલ લબ્ધિસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશન વિભાગ	દાદર—મુંબઈ

સંસ્થાઓના નામ	ગામ
શ્રી જૈન સાહિત્ય કાર્યાલય (ઝવેરીવાળું બંધ થયું છે)	ચાલુ—મુંબઈ
શ્રી પ્રાકૃત જૈન વિદ્યાપીઠ	મુજફ્ફરપુર (બિહાર)
શ્રી ગજેન્દ્ર પ્રવચન કાર્યાલય	રતલામ
શ્રી પં. મણિવિજયજી ગણિ ગ્રંથમાળા	લીંચ
શ્રી મહાવીર શાસન કાર્યાલય પ્રકાશન વિભાગ	લાખાબાવળ
શ્રી જિનહરિ સાગર ગ્રંથમાળા	લોહાવટ
શ્રી ગાયકવાડ સીરીઝ	વડોદરા
શ્રી મુક્તિકમળ મોહનમાળા યશોભારતી પ્રકાશન	
શ્રી સંસ્કૃતિ રક્ષક સસ્તુ સાહિત્ય કાર્યાલય હા. ડૉ. ત્રીભોવનદાસ	વડોદરા
શ્રી ચંદનસાગર જ્ઞાનભંડાર—પ્રકાશન વિભાગ	વેજલપુર (પંચમહાલ)
શ્રી દાનસૂરિ સ્મારક ગ્રંથમાળા	સાવરકુંડલા
શેઠ ઋષભદેવજી કેશરીમલજી (પહેલા રતલામમાં)	સુરત
શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકાલય ફંડ	
શ્રી જૈન આનંદ પુસ્તકાલય	

૯. પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા

સંસ્થાઓના નામ	ગામ
શ્રી આગમોદય સમિતિ સંસ્થા	
શ્રી જૈન સાહિત્ય ફંડ	
શ્રી જિન દત્તસૂરિ જ્ઞાનમંદિર પ્રકાશન વિભાગ	
શ્રી દાનસૂરિ ગ્રંથમાળા	”
શ્રી નગીનભાઈ મંછુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્ધારક ફંડ	
શ્રી જૈન આનંદ જ્ઞાનમંદિર (વીરપુત્ર આનંદસાગરજી)	સૈલાના

★

લંડનમાં આદર્શ ગ્રંથાગાર

ફોઈલનો ગ્રંથાગાર: પૈસા કરતાં વ્યાપારમાં ખેલદિલીનું મહત્ત્વ: ત્રીસ માઈલની અભરાઈ

લંડનમાં ફોઈલની દુકાન કદાચ દુનિયામાં સૌથી મોટી પુસ્તકોની દુકાન છે જૂનાં પુસ્તકો ખરીદવા–વેચવામાં ફોઈલનું નામ સુવિખ્યાત છે ફોઈલની દુકાનમાં આજે ત્રીસ લાખથી વધુ પુસ્તકો છે

સવારથી માંડી સાંજ સુધીમાં સેંકડો સ્ત્રી–પુરુષો ફોઈલને ત્યાં પુસ્તકો વેચવા માટે આવે છે. લંડનમાં ફોઈલની ગાડીઓ પુસ્તકો ખરીદવા ફરે છે પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગોમાંથી વેચવા માટે પુસ્તકોની પેટીઓ દરરોજ ઊતરે છે. કોઈ પણ પુસ્તક ગમે તે વિષયનું હોય, ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તોપણ ખરીદવામાં આવે છે જો ફોઈલની અભરાઈઓનું માપ કાઢીએ તો કદાચ ત્રીસ માઈલ જેટલું થાય

દરરોજ આસરે વીસથી ત્રીસ હજાર કાગળો આવે છે, જેમાંના કેટલાક દૂર દૂરથી આવે છે સ્ટોર રૂમમાં ઢગલાબંધ પુસ્તકો છૂટા પાડવા માટે પડેલા હોય છે સ્ટોરના સાતસો માણસો વેચાવા આવતા પુસ્તકોના ધસારાને પહોંચી શકતા નથી

ખરીદવું હોય તો જ ખરીદો

અહીં વર્ષે આશરે પચીસ લાખ ડોલરના પુસ્તકો ખપે છે યુદ્ધ દરમિયાન દરરોજ દશ હજાર ડોલરના ખપતા, પરંતુ ફોઈલના સ્ટોરની નવાઈ જેવી વાત એ છે કે અહીં પુસ્તકો ખરીદવા માટે કોઈને કશુંય કહેવામાં આવતું નથી તમારે ખરીદવું હોય તો જ ખરીદો, ન ખરીદવું હોય તો નહિ કેટલાક ભાતાનો ડબો પોતાની સાથે લેતા આવે છે અને અઠવાડિયાઓ સુધી કોઈની દખલ વગર અહીં જ વાંચે છે અભ્યાસના પુસ્તકો ન ખરીદી શકનાર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો અભ્યાસ અહીં જ કરે છે. ઇંગ્લંડના મજૂર પક્ષના વડા હર્બર્ટ મોરિસ જ્યારે પોતે ગરીબ હતા ત્યારે આ સગવડથી અહીં અભ્યાસ કર્યો હતો તે માટે આભાર માનતો એક પત્ર તેમણે ફોઈલને લખ્યો હતો

મહાન ગ્રંથાગાર

લંડનમાં ચેરીંગ ક્રોસ રોડ ઉપર અગિયાર જૂના મકાનોમાં ફોઈલનો સ્ટોર આવેલો છે જેને પુસ્તક વાંચવાનો સહેજ પણ રસ છે, એવું કોઈ અહીં નહિ આવ્યું હોય એવું નથી બન્યું ક્યારેક ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાન વિન્સ્ટન ચર્ચિલ અહીં દેખાય છે ક્યારેય રાણી માતા મેરી પણ આવે છે

સુવિખ્યાત ચિત્ર "કેવેલકેડ" જેણે ઉતાર્યું તે ડાયરેક્ટર નોએલ કોવાર્ડ જણાવે છે કે, 'આ ચિત્ર ઊતારવાનો વિચાર ફોઈલના જૂના મેગેઝીનોની ફાઈલો ઉથલાવતા તેને આવેલો'

એક વાર ફોઈલના સ્ટોરમાં એક ગૃહસ્થ આવ્યા ટ્રેનની મુસાફરીમાં વાંચવા માટે એકાદ પુસ્તક તેમને જોઈતું હતું વેચાણ ખાતાની બાઈએ "ધી ફોરસાઇટ સાગા" The Forsyte saga—ની એક પ્રત ખરીદવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો. બાઈએ કહ્યું કે, 'પોતે જાતે એ પુસ્તક વાંચ્યું હતું અને તેને ઘણું જ ગમ્યું હતું' પેલા ગૃહસ્થે તે પુસ્તક વેચાતું લીધું અને થોડી મિનિટ પછી પેલી બાઈને પાછું આપ્યું. બાઈએ જોયું કે તે ગૃહસ્થે પુસ્તકના પહેલાં પાના ઉપર લખ્યું હતું

'જેણે મારુ પુસ્તક ખૂબ રસપૂર્વક વાંચ્યું છે તે માયાળુ સ્ત્રીને સપ્રેમ ભેટ—' જ્હોન ગેલ્સવર્ધી

તે ગૃહસ્થ ધી ફોરસાઇટ સાગા નો ગ્રંથ લખવા માટે જેમને નોબલ પુરસ્કાર મળ્યો તે જ્હોન ગેલ્સવર્ધી પોતે જ હતા

ફોઈલ ભાઈઓ

જ્યારે સત્તર વર્ષનો હતો ત્યારે વીલીયમ ફોઇલ તેના ભાઈ ગીલબર્ટ ફોઈલ સાથે સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા માટે પંદર વીસ પુસ્તકો ખરીદી લાવ્યો બેઉ ભાઈઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થયા ખરીદેલા પુસ્તકોનું કંઈક વળતર મેળવવા માટે એક છાપામા પુસ્તકો વેચવા તેમણે જાહેર ખબર આપી ત્યારે અભ્યાસના જૂના પુસ્તકોની કોઈ દુકાનો નહોતી ફોઇલ ભાઈઓ ઉપર ઘણા કાગળો આવ્યા તેમણે પોતાનાં પુસ્તકો વેચ્યાં. ઉપરાંત શહેરમાં ફરી મળી શકે તેટલા પુસ્તકો લાવીને પણ વેચ્યાં બે ભાઈઓ પોત–પોતાનો ધંધો તો કરતા હતા જ, એટલે પુસ્તકોનુ કામ ફુરસદના સમયમાં થતુ પછી પુસ્તકો રાખવા માટે રસોડુ પણ નાનું પડયુ ભાડેથી બીજે જગ્યા લેવા પડી એક નાની દુકાન ઉપાડી ૪૫ વર્ષ પહેલાં આ રીતે ફોઈલના ધંધાની શરૂઆત થઈ આજે તો ફોઈલની દુકાનોની હારની હાર છે ખત ચીવટ અને પ્રમાણિકતા વડે ફોઈલ બંધુઓએ પોતાનો ધંધો વિકસાવ્યો છે

ફોઈલે વિશેષ અભ્યાસ કર્યો નથી. તે સ્વભાવે રમુજી છે પોતાના ધંધામાં ખૂબ હોશિયાર છે જ્યારે હિટલર પુસ્તકો સળગાવતો હતો, ત્યારે ફોઈલે પોતે સારી કિંમતે પુસ્તકો ખરીદી લેશે એ પ્રકારનો તાર કર્યો હતો.

ફોઈલનું 'સેલ"

એક વાર તેણે કોઈ પણ વિષયના કોઈ પણ વિભાગના એક એક પાઉન્ડની કિંમતના પુસ્તકો બે બે પેન્સે વેચવાનું સેલ જાહેર કર્યુ ફોઈલના ધંધાદારી હરીફો ખીજાયા અને કહેવા લાગ્યા કે ફોઈલની રીતો ભાજીપાલા વેચનાર જેવી છે ફોઈલે કહ્યું કે એ રીતોમાં શુ ખોટું છે? મારા પિતા પણ ભાજીપાલો વેચનાર જ હતા

તમારે જરૂરના એવા એકાદ પુસ્તકની કિંમત તમે ફોઇલને પૂછાવો તો પત્રનો જવાબ નહિ મળે પુસ્તક જ તમને મળી જશે. પોતાની આવી રીતિથી વિલિયમ ફોઈલ ઇંગ્લંડનો સૌથી સમૃદ્ધ પુસ્તક વિક્રેતા થયો છે

ફોઈલની પુસ્તક વેચવાની દુકાનમાં વિશિષ્ટતા તરીકે પૂર્વની સર્વ ભાષાના પુસ્તકોનો વિભાગ છે વૈદકીય ગ્રંથો અલભ્ય પુસ્તકો હસ્તલિખિત પ્રતો તથા હસ્તાક્ષરો Autograph ના વિભાગો વખણાય છે. અહીં એક પિકચર ગેલેરી લેકચર હોલ સંગીતની રેકર્ડોની લાયબ્રેરી તથા પુસ્તકોની લાયબ્રેરી છે

અલભ્ય ગ્રંથો

ફોઈલના પુસ્તક ભંડારમાં અલભ્ય પુસ્તકો શોધનારા માટે એક સારુ સ્થાન છે એક વાર "Boyds colored views of London ની એક પ્રત એક ખરીદનારને દસ સેન્ટમાં ફોઈલને ત્યાંથી મળી એક અઠવાડિયા પછી તેણે તે કોપી પાંચસો ડોલરમાં વેચી. આવી જ રીતે ફોઈલને પણ એક વાર થોડા પેન્સમાં પુસ્તકોનું એક બંડલ મળી આવ્યું જેમાં ફીટ્ઝ જેરાલ્ડની ભાષાંતર કરેલી ઉમ્મર ખૈયામની રુબાઇયતની પ્રથમ આવૃત્તિ હતી. જે ફોઈલે કેટલાક હજાર ડોલરમાં વેચી.

એક વાર બર્નાર્ડ શૉનો પત્રવ્યવહાર ફોઈલે આડસો ડોલરમાં વેચ્યો ખરીદનારે શોધી કાઢ્યુ કે

'પત્રવ્યવહાર બનાવટી હતો.' ફ્રોઈલે તરત જ પૈસા પાછા આપ્યા અને પત્રવ્યવહાર જ્યોર્જ બર્નાડ શો ઉપર મોકલી આપ્યો પ્રત્યુત્તરમા બર્નાડ શોએ કઈ રીતે ક્યા ક્યા પોતાના લખાણથી આ લખાણ જુદુ પડતુ હતુ, તેની સવિસ્તૃત નોધ લખી મોકલી. ફ્રોઈલને બર્નાડ શોની નોધ સાથેના આ બનાવટી પત્રવ્યવહારના એક હજાર ડોલર ઊપજયા

થોડા સમય પહેલા કેટલાક વેપારીઓએ દશ લાખ ડોલરમા તેની પુસ્તકોની દુકાન ખરીદવાની ફ્રોઈલ પાસે માગણી કરી પ્રત્યુત્તરમાં ફ્રોઈલે કહ્યુ,

"અરે, મારા પુસ્તકો સિવાય હુ શુ કરુ ?"

યુરોપના લોકોનો આ વિદ્યાવ્યાસગ આજે આપણે જીવનમાં અપનાવવા જેવો છે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના જ્ઞાનમા એટલું ઊડાણ નથી, સાચી ધ્યેયનિષ્ઠા નથી, જીવનની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ નથી, છતાં તે લોકો આટ-આટલા નિષ્ઠાવાન, પ્રામાણિક તથા વ્યાપારમા પૈસા કરતાં વ્યવહારશુદ્ધિ ને સહૃદયતાની ખેલદિલી તથા સજ્જનતાને કેટ-કેટલુ મહત્ત્વ આપે છે, તે દર્શાવવા માટે જે એક પ્રસગ મારા અનુભવમાં આવ્યો છે તે હું જણાવુ એક વાર એક અલભ્ય અગ્રેજી પુસ્તકની મારા એક મિત્રને જરૂર હતી ભારતમા મલતુ નહોતું પરદેશના પ્રસિદ્ધ કર્તા પ્રકાશક પાસે તે સ્ટોકમાં ન હતુ કોઈકે કહ્યુ 'લડનમાં ફ્રોઈલને લખો!' મારા મિત્રે ફ્રોઈલને એ પુસ્તકની કિમત પૂછાવી કારણ કે, આમે તે પુસ્તક કીમતી હતુ, અને મલતુ નથી તો એની કિમત એથીયે વધુ હોય!

આશ્ચર્ય વચ્ચે થોડા સમયમાં લડનથી ફ્રોઈલે પુસ્તક મોકલ્યુ અને એક પત્ર મળ્યો, તેમાં લખેલુ કે, 'પસદ આવે તો રાખજો, અને જરૂર ન હોય તો પાછુ મોકલજો' મને આપણા પુસ્તકવિક્રેતાઓની સકુચિત દશા માટે દુ ખ થયુ અને વિશ્વાસથી પૈસા મલ્યા વિના પુસ્તક મોકલનાર ફ્રોઈલ માટે આશ્ચર્ય થયુ

અને ત્યારબાદ તપાસ કરતા ફ્રોઈલ વિષે જાણુવા મલ્યુ, તે અહી જ નોધીને મૂક્યુ છે,

—શ્રી 'પથિક'

[કલ્યાણ : મે ૧૯૫૮ના અકમાથી સાભાર ઉદ્ધૃત]

[અનુસંધાન પાન ૧૮નું ચાલુ]

ટીકા—असमञ्जसमघटमानम् । यदिह प्रशमरतौ ॥ केनाकारणासमञ्जसम् ? छन्दशास्त्रेण प्रवचन प्रसिद्ध स्यान्यथा प्ररूपणेन । पुत्रापराधवत् तत् मर्षयितव्यम् । यथा पुत्रस्य शिशोरपराध पितामृष्यति क्षमते तथा प्रवचन वृद्धै सर्वमशेष क्षन्तव्यमिति

અવચૂરિ—इहप्रशमरतिप्रकरणेऽसमजसमसंगत छंदोरचनाविशेष शब्द संस्कृतादिभेदभिन्न समय सिद्धांत तस्यार्थोऽभिधेय मर्षयितव्य क्षन्तव्यम् ॥ ૩૧૨ ॥

આ પ્રકરણમાં છન્દશાસ્ત્રથી પ્રતિકૂલ કોઈ રચના કરી હોય યા વ્યાકરણશાસ્ત્રથી પ્રતિકૂળ કાંઈ લખ્યું હોય અથવા પ્રવચનમાં પ્રસિદ્ધ કોઈ અર્થની અન્યથા પ્રરૂપણા કરી હોય તો જે પ્રકારે પિતા પોતાના પુત્રને અપરાધની ક્ષમા કરે છે તે પ્રકારે પ્રવચનના જ્ઞાતા વૃદ્ધજનો મને પોતાનો પુત્ર સમજી મારા અપરાધની ક્ષમા કરે.

ઉપર પ્રમાણે વાચક શ્રી ઉમાસ્વાતિ ભગવાન્ શ્રી પ્રશમરતિ પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં કારિકા ૩૧૨માં કહે છે અને ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયમાં વિ. સં ૧૧૮૫ માં રચેલી—તે તથા અવચૂરિકાર પણ જેનું સમર્થન કરે છે જેને વ્યાકરણ પ્રવચનની હરોળમાં પ્રથમ સ્થાને મૂકે છે તે છંદશાસ્ત્રના નિયમોને અવગણનાર રૂઢીવાદીઓ કેવી રીતે પ્રમાણિત ગણાય ?

[અનુસંધાન પાન ૭૩નું ચાલુ]

જાણે યા અજાણે પણ થઈ ગયેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ—સર્વ જીવો મિત્રો છે કેવી ઉત્કૃષ્ટ મૈત્રી ભાવના ! ગુણ ત્યાં જ રાગ, કેવી ઉત્કૃષ્ટ પ્રમોદ ભાવના ! કોઈનું પણ દ્રવ્ય યા ભાવ દુઃખ તે મારું દુઃખ કેવી ઉદાર કારુણ્ય ભાવના ! પાપી પ્રત્યે પણ તિરસ્કાર નહિ, કેવી પ્રશસ્ત માધ્યસ્થ ભાવના !

शिवमस्तु सर्वजगतः परहितनिरता भवन्तु भूत-गणा ।
दोषा प्रयांतु नाश सर्वत्र सुखीभवंतु लोका ॥

જગતના તમામ જીવોને સુખી કરવાની કેટલી વિશાળ વિશ્વબંધુત્વ ભાવના !
ટૂંકમાં જૈનદર્શનની વિશિષ્ટતા બે લીટીમાં હોય તો તે

सर्वमंगलमांगल्य सर्वकल्याणकारण ।
प्रधान सर्वधर्माणां जैनं जयति शासनम् ॥

સર્વ મંગલોમાં ઉત્તમ મંગલ સર્વ કલ્યાણોનું કારણ બધા ધર્મોમાં પ્રધાન એવો જૈનધર્મ જયવંતો હો.

જૈનધર્મ એ પોતે જ એવી મોટી વિશિષ્ટતા છે કે તેના જ્ઞાનસરોવરમાં રહેલી સરસ્વતી પણ તેનું વર્ણન કરી શકે તેમ ન હોવાથી રખેને તે જ્ઞાનસરોવરમાં ડૂબી જાય તે ભયથી હાથમાં વીણાનું તુંબડું ધારણ કર્યું છે ખુદ કેવળજ્ઞાનીઓ પણ આ દર્શનની વિશિષ્ટતાઓનું પૂર્ણ વર્ણન કરી શકે તેમ નથી.

આવો વ્યાપક વૈજ્ઞાનિક તર્કસંમત બુદ્ધિ યુક્તિગમ્ય ધર્મ વિશ્વધર્મ બની શકે તેમાં નવાઈ જેવું શું છે

★

સૂરતમાં શ્રી જૈનસાહિત્ય પરિષદ સંવત ૧૯૨૪

★ ☆ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ ★ ★

"મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિની અજબ છે સસારીઓને તેમજ સન્યાસીઓને પણ તે લાગી છે અનેક જૈન અનુકરણો એ અનુકરણીય ખડકાવ્યના રચાયા છે ચેતોદૂત, પવનદૂત, શીલદૂત વગેરે એવુ એક ઇન્દુદૂત મહામહોપાધ્યાય વિનયવિજયજીનુ છે તેમા આચાર્યગુરુને જોધપુરથી વિજ્ઞપ્તિ સૂરત પાઠવી છે આબુ, સિદ્ધપુર, અમદાવાદ, વડોદરા, ભરુચ પછી સૂરતનુ વર્ણન। ગોપીપુરાનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે અપાયુ છે

वड़ौदेके बाद ४–६ काव्योंमें कवि भरुच और उसके पास बहनेवाली नर्मदा नदीका उल्लेख कर एकदम सूरतकी शोभाका वर्णन करने लग गया है। सूरत उस समय बड़ी उन्नत दशामें था। सारे हिन्दुस्थानमें वह सबसे बड़ा व्यापारका स्थान था। उस समय उसमें प्राय पृथ्वीके सभी देशोंके मनुष्य व्यापार करनेके लिये आया-जाया करते थे। सूरतकी उस समय वह दशा थी जो आज बम्बइकी है।

दूर दूर के देशों से तापी नदी द्वारा सैंकडो जहाज आया जाया करते थे और सब प्रकारका माल लिया लाया जाता था। कवि इस शहरका बहुत कुछ वर्णन करता है। वहा के धनाढ्य और सम्मान्य जैन समुदायकी बड़ी महिमा गाई गई है। लिखा है कि —

यत्र श्राद्धास्तत सुमनसो विश्वमान्या वदान्या,
सख्यातीता अमितविभवा प्रौढशाखा प्रशाखा ।
कुत्राप्याधा धरकजनिता सस्थिता कल्पवृक्ष,
प्रादुर्भूतास्तपगणपति प्रौढपुण्यानुभावात् ॥

सूरतमें गोपीपुरा नामका जो भाग है वह सारे शहरमें विशिष्ट भाग माना जाता है। इस भागमें जैन समुदायकी विशेष वसति है और सम्पत्तिशाली भी अधिक है। श्रीविनयविजयजीके समयमें भी यही भाग अधिक विशिष्ट था। आचार्य इसी गोपीपुरेके उपाश्रयमें ठहरे हुए थे। कविने इस उपाश्रयकी शोभाका बड़ा ही आकर्षक और वैभववाला वर्णन किया है। देखियेः—

मध्ये गोपीपुरमिह महान् श्रावकोपाश्रयोऽस्ति,
कैलासाद्रि प्रतिभर इव प्रौढलक्ष्मीर्निधानम् ।
अन्तर्वर्त्यार्हतमतगुरु प्रौढ तेजोभिरुग्र—
ज्योतिर्मध्यस्थित मघवता ताविषेणोपमेय ॥ १ ॥

भित्तौ भित्तौ स्फटिक सरुचौ कुट्टिमे च
सकामस्त्व सुभग! भविता स्यात्त लक्ष्य स्वरूप ।
युक्त चेतत्तरणि नगरोपाश्रयस्यान्यथा श्री–
र्द्रष्टु शक्या न खलु वपुषकेन युष्मादृशापि ॥ २ ॥

तस्य द्वारांगण भुवि भवान् स्थैर्यमालम्ब्य पश्यन्
साक्षाद्देवानिव नृजनुषो द्रक्ष्यति श्राद्धलोकान् ।
हस्त्यारूढानथ रथगतान् सादिनश्चार्थ पौर —
ष्यर्थान् श्रोतृ रसिक हृदयान् शीघ्रमाटीकमानान् ॥ १ ॥

मुक्ता चन्द्रोदय परिचित स्वर्णमाणिक्य भूषा—
श्रेणी दीप्ता विविधरचना राजितस्तम्भ शोभी ॥

सोपानान्त स्व सरलरचना पादपीठेन मग्न
क्ष्माभृच्छृणीमुकुटघटना कोमलीभूत धाम्ना ।
पकस्योहमामिव गुणयुजा मौक्तिक स्वस्तिकेन
व्योम्नो लक्ष्मीं किल निदधतोपेन्द्र पादार्चितेन ॥

સુરતની આજે એ જાહોજલાલી નથી ગોપીપુરુ તો આજેયે પ્રૌઢશાખા પ્રશાખાવાળા કલ્પવૃક્ષો સમોવડા પ્રૌઢ પુણ્યાનુભાવાત્ પ્રાદુર્ભૂત થયેલા તપગચ્છપતિઓથી ભીંજ્યુ છે ત્યાં આજે જૈન સાહિત્ય પરિષદનો સમારંભ થાય એ આનન્દની વાત છે એક બે વાતો પ્રથમ જ કહી લઉ છું

(૧) નિરાળી જૈન સાહિત્ય–પરિષદ આ પરિષદ સાહિત્યપરિષદથી જુદી શા માટે ? એનો ઉત્તર તો પૂછનારને તમે આપશો જ

મ્હારી એક ચેતવણી પુરાણી પુરાણી જૈનને જ નહિ પણ પ્રાન્તિક સાંપ્રદાયિક Classની કે Communal એવી સકલ હિલચાલોને ચેતવણી

હોજરી અને અવયવોની પુરાણી રોમન કથા અહીં યાદ આવે છે પ્રાન્તીય હિત નિરનિરાળાં હોય પણ દેશહિતથી વિરોધી ન હોય નાત જાત કોમના હિત પૃથક્ હોય પણ સમસ્ત હિતની વિરોધી ન હોય અવયવોમાં ભિન્ન ભિન્ન કર્તવ્ય ધર્મહિત દેહધર્મ કર્તવ્ય હિતનાં વિરોધી ન હોય બાગના પ્રત્યેક વૃક્ષને જુદાં પાણી સીંચો પણ પાંગરે મ્હોરે, પ્રફુલ્લે પરસ્પર અથડાઈ નિજ નિજનાં મ્હોર ખેરવે ફૂલવેડ ફૂલ ભગાડે એમ ન થવું જોઈએ તે જ પ્રમાણે જૈન સાહિત્ય–પરિષદ જુદી ભલે ભરાય પરન્તુ ગુજરાતી સાહિત્ય–પરિષદની હિતવિરોધી ન હોય બલ્કે પોષક હોય

ઓસવાળો અસલ ઓસી રજપૂતો હતા. યુરોપના કવિરાજોના ભાવિ સતયુગનાં સ્વપ્નાં એવાં છે કે એમાં તરવારો ટીપાઈ હળ બનવાની ભવિષ્યવાણી રહેલી છે યુરોપનાં આજનાં સ્વપ્નાં તે હિન્દના ૨૦૦ વર્ષ ઉપરનાં ઇતિહાસનાં સત્યો છે તરવારો ટીપાઈ હવે ગજ થયા છે સુરત અમદાવાદના નગરશેઠો શેઠ શબ્દ જ જૈન શ્રેષ્ઠી ઉપરથી ઉદ્ભવ્યો છે જૈન એટલે આજે યે ગુજરાતનું ધન. ઘણે ભાગે સુખી સાહિત્ય–ભંડારો ખોલો તો સાહિત્યસેવાનું મૂલ ભંડાર. સુરતમાં નગીનચંદનું દહેરાસર સાર્વજનસભા. સુરતમાં ગોપીપુરા જૈનોનો વાસ ”

[સુરતની શ્રી જૈન સાહિત્ય–પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિના જૂન ૧૯૨૪ના ભાષણમાંથી ઉદ્ધૃત]

સુરત સોનાની મૂરત પરિશિષ્ટ
પૃષ્ઠ ૮૩–૮૪

★

વિજ્ઞાનસિદ્ધ સ્યાદ્વાદ યા સનાતન વિશ્વધર્મ

★ સંગ્રાહક ડૉ. માધવલાલ નાગરદાસ–વીસનગર ★

પરમપૂજ્ય જગતોદ્ધારક કેવળજ્ઞાની, કેવળદર્શી જે જે પુરુષો થઈ ગયા, થાય છે અને થશે તેઓ સઘળા 'વજ્ર-ઋષભ-નારાચ-સંઘયણ' (દિવ્ય)શરીરધારી હતા આ મહાન પુરુષોએ જગતના જીવોના ઉદ્ધાર અર્થે પોતે સ્વય કેવળજ્ઞાન દ્વારા ચૌદ રાજલોક (અખિલ બ્રહ્માંડ યા જગત)નું સ્વરૂપ જાણ્યુ છે અને કેવળજ્ઞાન દ્વારા દેખ્યુ છે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ વાણી દ્વારા ઉપદેશ્યુ છે આવા જ્ઞાનને આચાર્ય ભગવાનોએ શાસ્ત્રોમાં મુદ્રિત કરાવ્યુ છે યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપનાર આપ્ત પુરુષો તીર્થંકરો થયા છે તેમની વાણી જે શાસ્ત્રોમાંથી આપણુને પ્રાપ્ત થાય છે તેને આગમ શાસ્ત્રો કહેવામાં આવે છે

ચાલુ જમાનામાં સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી મહાપુરુષોનો ભરતક્ષેત્રમાં અભાવ હોવાથી આત્મવિકાસ માટે તેમના આગમશાસ્ત્રોનું અવલબન જ માર્ગદર્શક થઈ પડે અને તે આધારે આપણે પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકીએ જગતમાં અનાદિકાળથી ૬ દ્રવ્યો રહેલાં છે તેમાં બે દ્રવ્યોના સયોગથી વિવિધ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થયા છે જેને આપણે જગત-દુનિયા-એ નામથી ઓળખીએ છીએ તેમાં આપણા દૃષ્ટિગોચર થતા પદાર્થોમા જડ (Matter) ચૈતન્ય (Soul) અને જડ ચેતનના સયોગવાળા શરીરો (પ્રાણીઓ) જોવામાં આવે છે જડ પદાર્થો અચેતન છે અને તેનો મૂળ સ્વભાવ મળવુ, વિખરાવુ, સડી જવુ અને નાશ પામવુ (રૂપાતર થવુ) તેવો છે

ચેતન (the soul)નુ સ્વરૂપ શુદ્ધ સ્વભાવ સ્વરૂપ છે અનતજ્ઞાન, અનતદર્શન, અનતવીર્ય-અમૂર્ત પોતાના આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિર, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ, મહાનમાં મહાન, અગુરુલઘુ પોતાના આત્મપ્રદેશોને અવગાહી અનત અખડ સુખમાં રમણતા કરી રહેલ છે જેનો તેનું નામ ચેતન છે

ત્રણ વિભાગ:—

આત્માની સાથે પુદ્ગલની વર્ગણા અનાદિ કાળથી લાગેલી છે તેથી આત્મામાં રહેલી અનત શક્તિ આવરાઈ ગઈ છે આત્મા પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી પુદ્ગલની જોડે ઘણા કાળનો સયોગ સબધ રહેલો હોવાથી શરીરને આત્મા માની બેઠો છે આ એક પ્રકારનું અજ્ઞાન છે, તેવી ખાતરી કરવા માટે આગમશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની શ્રદ્ધા કેળવવી જોઈએ જેથી સાચુ જ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન) આપણુને પ્રાપ્ત થાય

શ્રદ્ધા રાખવાનુ કારણ:—તીર્થંકરોને કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ કે ઇચ્છા હોતી નથી તેમને કાંઈ મેળવવાની ખાએશ નથી તેઓ સર્વગુણ સપન્ન છે અને જે મેળવવાનુ હતુ તે તેમને મળી ચૂક્યુ છે કેવળજ્ઞાન થયા પછી જ નિ:સ્વાર્થ દૃષ્ટિએ જગતના જીવોને યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપના તત્ત્વજ્ઞાનનો ખ્યાલ આપવા તેઓશ્રીએ ઉપદેશ આપ્યો છે આપણુને જ્યાંસુધી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ નથી ત્યાં સુધી આત્મામાં રહેલી અનત શક્તિ અને ગુણોનું જ્ઞાન કરવા માટે પ્રમાણુસિદ્ધ આગમશાસ્ત્રોનો આધાર લીધા વિના જ્ઞાન થવા સભવ નથી આમાં કેટલાક વિષયોનું જ્ઞાન શ્રદ્ધાગમ્ય હોવાથી શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રેમભાવથી આગમશાસ્ત્રોનું

ફેરવ્યા કરે છે જુદા જુદા મૌલિક દ્રવ્યો (Elements) પદાર્થોમાં પ્રોટ્રોન અને ઇલેક્ટ્રોનની સંખ્યા જુદી જુદી હોય છે દા ત. હાઈડ્રોજનના એક એટમ (Molecule)માં એક પ્રોટોન અને એક ઇલેક્ટ્રોન હોય છે વળી જે એટમમાં ન્યુટ્રોન માલમ પડે છે તેને આઈસોટોપ્સ (Isotopes) કહે છે

દરેક પરિધની અંદર અંદરના પરિધમાં બેથી વધુ ઇલેક્ટ્રોન હોતા નથી જ્યારે બેથી વધુ ઇલેક્ટ્રોન થાય ત્યારે તે બીજા ગોળાકાર પરિધમાં રહે છે બીજા પરિધ ગોળાકારમાં આઠથી વધુ ઇલેક્ટ્રોન રહેતા નથી આ પ્રમાણે દરેક પરિધમાં ઇલેક્ટ્રોનની સંખ્યા આઠમાં રહે છે રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓ (Chemical reactions) અથવા સંયોગોમાં ઇલેક્ટ્રોન અંદર અંદર આપા પાછા થઈને એટમો દ્વારા વસ્તુઓનાં જુદાં જુદાં મિશ્રણોનાં રૂપો આપે છે રસાયણિક ક્રિયાઓમાં એટમો તૂટતા નથી પણ બહારની પરિધિમાં (ગોળાકારમાં) ઇલેક્ટ્રોનોમાં કાંઈક ફેરફારો થાય છે. એટમના વિભાગ થતા નથી, પણ આખાં ને આખાં છૂટાં પડી યૌગિક કંપાઉંડ (Compound) બનાવે છે અગર છૂટાં પડે છે દરેક તત્ત્વ (Element)ના ગુણો તેની એટમોની બનાવટ અથવા તેની અંદરના પ્રોટોન અને ઇલેક્ટ્રોનની સંખ્યાઓ પર આધાર રાખતા હોવાથી એક તત્ત્વથી બીજા તત્ત્વ જુદાં જણાઈ આવે છે

બે અથવા બેથી વધુ તત્ત્વો (Elements) મળીને બનવાવાળા મિશ્રણો (Mixture) યા યૌગિક (Compounds) કંપાઉંડના ગુણો અને તેની વર્ગણાઓ (Molecules)ને સંગઠિત કરનાર જુદાં તત્ત્વોનાં તત્ત્વો (Elements)ના એટમોની જુદી જુદી સંખ્યા પર નિર્ભર હોય છે એક સમાન સંગઠનવાળા મોલેક્યુલ્સનો ગુણ એક જાતનો હોય છે કોઈ પણ એક દ્રવ્ય કે પદાર્થના સઘળા મોલેક્યુલ્સ (વર્ગણા) એક સમાન હોય છે મોલેક્યુલ્સમાં એટમોની સંખ્યા પૂર્ણાંકમાં હોય છે તેના ટુકડા યા વિભાગો થતા નથી પણ એટમો આખા રહે છે આજની નવી શોધમાં એટમો તૂટે છે એવું માલમ પડ્યુ છે આ વાતથી સમજાય છે કે વિજ્ઞાનીઓ જેને (પરમાણુ) એટમ કહેતા હતા તે એટમોનો જથ્થો હતો જેને આપણે સ્કંધ કહેતા આવ્યા છીએ એટલે સ્કંધને જુદા પાડી શકાય છે અને જુદાં જુદાં એટમોમાં રહેતા વિદ્યુતકણો Electronsમાં વધઘટ કરવાથી જુદા જુદા પદાર્થો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે એમની અંદરના પ્રોટોન અને ઇલેક્ટ્રોનને વિદ્યુતકણ (Electric particles) કહે છે જેને જૈન આગમશાસ્ત્રોમાં પુદ્ગલ (Ualter) એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે

સંસારના દરેક પદાર્થનું નિર્માણ અને પરિવર્તન વિઘટન તથા પુનઃનિર્માણ પુદ્ગલ પરમાણુ દ્વારા થાય છે પુદ્ગલ પરમાણુઓના મળવાથી Molecules સ્કંધ બને છે કોઈ પણ જીવધારી પ્રાણીનું શરીર આવા અનંતાનંત પરમાણુની સંખ્યાવાળા મોલેક્યુલ્સનું બનેલું છે

આત્મા પુદ્ગલનો અનાદિ સંબંધ — આત્મા પુદ્ગલ આ બન્નેનો સંબંધ અનાદિ કાળથી પ્રવાહ રૂપે ચાલતો આવ્યો છે પુદ્ગલના સંયોગના લીધે આત્માનો કોઈ ને કોઈ આકાર રૂપવાળા શરીર સાથે રહેતો આ યો છે પુદ્ગલરૂપ પિંડમાં સતત પરિવર્તન થયા કરે છે

સેંકડો પ્રકારનાં રાસાયણિક દ્રવ્યો એકઠાં કરી રાખવામાં આવે તો તેમાં સ્વતઃ રાસાયણિક ક્રિયાઓ પ્રક્રિયાઓ થતી રહે છે આ પ્રમાણે દ્રવ્યો (પદાર્થોમાં) સતત પરિવર્તન થયા કરે છે આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે કોઈ પણ જીવધારી પ્રાણીનું શરીર નાના પ્રકારના રસાયણોનું એકત્રીકરણ છે એટલે તેમાં પરિવર્તન થતું રહે તે સ્વાભાવિક છે

જીવધારી પ્રાણીનો જગત સાથેનો સંબંધ વિચારીએ.—

જે કંઈ ખાનપાન આપણે લઈએ છીએ, યા શ્વાસ પ્રશ્વાસની ક્રિયા આપણે કરીએ છીએ તેનાથી આપણા શરીર પર અને શરીરની અંદર રાસાયણિક ક્રિયાઓ થઈ હરદમ પરિવર્તન થયા કરે છે

શરીરના સંબંધમાં આવનાર દ્રવ્યોનો વિચાર કરીએ

જગતનાં દ્રવ્યોનું વર્ગીકરણ—જગતમાં ઘણાં દ્રવ્યો (પદાર્થો) છે તેનુ વર્ગીકરણ કરવાથી ૭ વિભાગમાં સમાઈ જાય છે

૧ જીવ (Soul), ૨ પુદ્ગલ (Matter) આ સિવાય જીવ અને પુદ્ગલ–ગતિ–સહાયક દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય અને સ્થિતિસહાયક દ્રવ્ય અધર્માસ્તિકાય તેમજ દરેક દ્રવ્યને અવકાશ આપનાર આકાશાસ્તિકાય છે વળી પરિવર્તન – નવા જૂની સ્થિતિ બતાવનાર કાળ નામનું છઠ્ઠું દ્રવ્ય પણ છે

જીવ ૭ દ્રવ્યો પૈકીનું એક ચેતન દ્રવ્ય છે બીજા પાંચ દ્રવ્યો અજીવ એટલે જડ અચેતન છે આ સિવાય પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ આ ચારે પદાર્થો સજીવ છે અને અજીવ પણ છે આ સર્વ શરીરધારી પ્રાણીઓ પર અસર કરે છે વાયુમંડળનો અચેતન ભાગ Gases તે પણ રાસાયણિક દ્રવ્યોથી બનેલો છે સૂર્ય મંડળમાંથી નીકળતાં કિરણો પણ Matter particlesનાં બનેલાં છે તેમાં ગરમી અને રોશનીની શક્તિ પણ છે રેડિયો એક્ટિવિટી તથા કોસ્મિક કિરણો સૂર્યથી પેદા થઈ પૃથ્વી પર આવે છે તેની અસર શરીર પર અને પદાર્થ ઉપર પણ થાય છે દરેક શરીરમાંથી Matter particles સતત નીકળે છે અને નવા દાખલ થાય છે આ ક્રિયાની ધારા સતત પ્રવાહ રૂપે ચાલુ રહ્યા કરે છે આ પુદ્ગલ કણો એટલા બધા સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં હોય છે કે જેને આપણે આંખે જોઈ શકતા નથી, છતાં વાતાવરણમા જબ્બર હીલચાલ કરી શકે છે

શરીરનો દરેક અવયવ અને ઇન્દ્રિયો પુદ્ગલ નિર્મિત છે મગજ અને મન પણ પુદ્ગલનાં બનેલાં છે જેથી આપણે જે કાંઈ હલનચલન – ગમનઆગમન ઇત્યાદિ કર્મ–ક્રિયાઓ કરીએ છીએ તે સઘળુ શરીરની અંદર જે રાસાયણિક ક્રિયાઓ સતત ચાલે છે તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી અસરના આધારે બાહ્ય ક્રિયા થાય છે પુદ્ગલ પરમાણુના વિદ્યુતકણ (Electrons)ની ગતિ ઘણી તીવ્ર હોય છે તેથી આપણાં કર્મોની અસર આપણા શરીર અને મનપ્રદેશમાંથી નીકળતાં પુદ્ગલ કણોના લીધે ચારે તરફ નજીક અને દૂર સુધી પડે છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મની અસર પડે છે

પુદ્ગલોની શક્તિ–બહાર પ્રભાવ અને પરિવર્તન પુદ્ગલ કણો કરે છે, પરંતુ શરીરની અંદર તેમનો પ્રભાવ અને પરિવર્તન સૌથી પહેલાં દરેક સમયે ચાલુ રહે છે આ ફેરફાર આપણા આગળનાં કર્મો અનુસાર થાય છે આપણાં આગળના કર્મોનું નિર્માણ, આપણાં પાછલાં કર્મો દ્વારા શરીર, ઇંદ્રિયો અને મન દરેકને બનાવવાવાળુ રાસાયણિક દ્રવ્યોમાં ક્રિયા, પ્રક્રિયા અને તેથી ઉત્પન્ન થતું પરિવર્તનાદિ ફળ સ્વરૂપ પોતાની મેળે સ્વાભાવિક રૂપથી થતું રહે છે

કર્મોની આઠ પ્રકારની વર્ગણાઓ:—જુદાં જુદાં રસાયણોનાં ગુણ અને પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે તે પ્રમાણે તેમના મિલનથી જુદા જુદા પર્યાયો (રૂપાંતરો) પદાર્થોમાં થયા કરે છે જીવધારી પ્રાણીઓમાં જુદા જુદા પ્રકારની વર્ગણાઓનુ જુદું જુદું સંગઠન થવાથી જુદી જુદી જાતની કર્મ–પ્રેરણાઓ થાય છે આવી વર્ગણાઓ જીવધારી પ્રાણીઓ માટે – ખાસ માનવ માટે આઠ પ્રકારની હોય છે

૧ શરાબ પીવાથી અગર કલોરોફોર્મ સૂંઘવાથી જ્ઞાનચેતના પર ભારે અસર થાય છે, તેથી આંતર રાસાયણિક ક્રિયા પ્રક્રિયા દ્વારા ઉત્પન્ન થવાવાળી વર્ગણાઓથી આપણી જ્ઞાનચેતના ઘટી જાય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે

ભગવાન મહાવીર

પ્રાચીમે અરુણ-પ્રભા રવિકી ઉઠતી ક્ષણ-ક્ષણમે,
મૃત્યુલોકમે વર્ધમાનકી કલા ચૌગુની પલ પલ ભરમે
દેખ રહા હૈ ઈન્દ્ર ગગનમે સ્વાગત કૈસે કરું દેવકા,
એક વિશ્વમે દો અરુણોદય એક અગ્નિમય એક શાન્તિ કા.

સકલ વિશ્વ જર્જરિત હો રહા જીવ કહીં સુખ ચૈન ન પાવે,
ઈસ પૃથ્વીપર આ આકરકે જીવ હમેશા દુ:ખ હી પાવે.
ઇસી જ્ઞાનકે હેતુ દેવ ગતિસે ચ્યુત જીવન મૃત્યુલોકમે,
ત્રિશલા સિદ્ધારથકે ગૃહમે બાલકપનકી ક્રીડા કરને

ચૈત્ર શુક્લ તેરસ દિન ક્ષત્રિય કુંડ નગર હો ગયા ધન્યમય,
તીન લોકમે સકલ વિશ્વકે જીવ કર રહે ઉનકી જય-જય
કહતે હૈ પૃથ્વી સરસામય પ્લાવતિ ચહુંદિશિ સ્વયં હો રહી,
રત્નોકી વર્ષા યોજનમે શુભ લક્ષણકે ભાવ દે રહી,

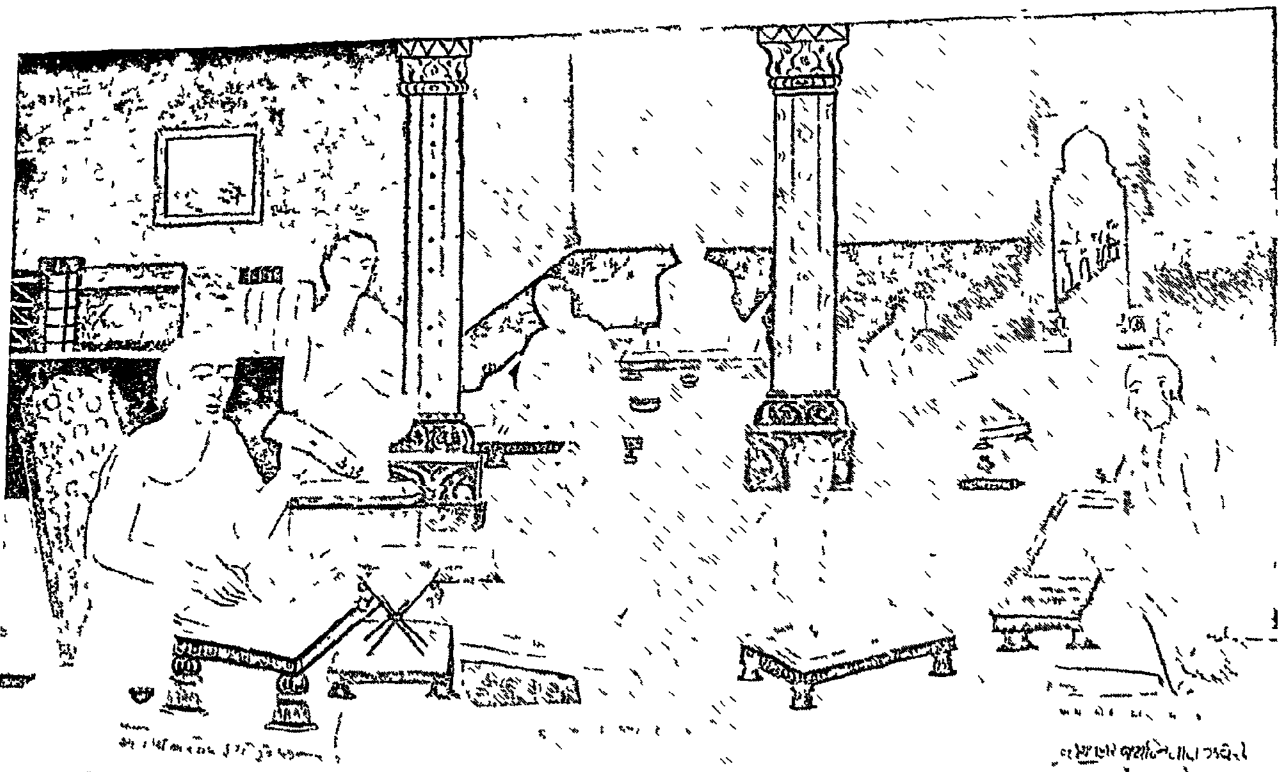
જિસને માતાકી કુક્ષીમે હલન ચલન કી સ્વયં બન્દ કર,
ઐસે કરુણામય બાલકકે જ્ઞાન ધ્યાનકી ચર્ચા ઘર-ઘર.
સ્વયં ઈન્દ્ર હી હુઆ ઉપસ્થિત બાલકકો લે ગયા સુમેરુ પર,
પ્રક્ષાલન વિધિપૂર્વક કરકે લૌટા ફિર અપને નિજ ગૃહ પર.

એક અંગુષ્ઠકે સ્પર્શમાત્રસે, દેવોકી શંકા ક્ષણભરમે,
મિટી સ્વયં હી, ઉસી સ્થાનપર હુઆ નામકરણ વીર' ભુવનમે
તીન જ્ઞાનકે ધારી શિશુકા તેજ બાલ-ક્રીડામે કેંદ્રિત,
દેખ રહા હૈ સભી વસ્તુ નિર્નિમેષ દૃષ્ટીસે હર્ષિત.

શાન્ત, ધીર ગંભીર, સુમોદિત કર્મશીલ શ્રી વર્ધમાનકા,
જન્મોત્સવ હમ મના રહે હૈ, ત્રિશલા નન્દન વીર પ્રભુકા.
રખે આશા ક્યા શ્રાવક જનસે, રૂઢિ પ્રથામે જીવન દેંગે,
સકલ વિશ્વકે હિત, પ્રપીડિતજનકે મનકો અભય કરેંગે?

—લાભેન્દુ રત્નાકર

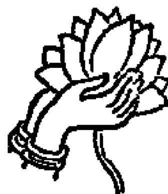

શ્રી નવાગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિજી અને એમનો સમુદાય પુસ્તકો લખે છે કપડવંજમા અભયદેવ જ્ઞાનભંડારમાં ચિત્ર છે.

चाहिए। सब प्रकार के हस्त लिखित ग्रन्था की रक्षा के लिए नइ दिल्लीमें या किसी एसे स्थान में जहाँ की जल वायु अधिक अनुकूल हो हस्तलिखित ग्रन्थों का एक सग्रहालय स्थापित होना चाहिए जसा कि ब्रिटिश म्यूजियम में डिपार्टमेण्ट औफ मेनिस्क्रिप्ट्स है या बिब्लीओथिक नाश्नाल पेरिस म है अथवा योरप और अमेरिका के अन्य देशा में बन हुए हैं। हस्त लिखित ग्रन्थों की खोज रक्षा और सग्रह के काय को अब एक क्षण भी नहीं टाला जा सकता। भारतवर्ष विशाल देश है यहा विद्या की परम्परा अत्यधिक समुन्नत रही है अत एव इस भूमि पर जो धम फूले फले उनम साहित्य रचना का काय भी कइ सहस्र वर्षों तक बहुत बड़ी मात्रा म हुआ। उस वाङ्मय के प्रति देश का जो कतव्य है उसे पहचान कर उसकी पूर्ति करन का अनुकूल अवसर अब आ गया है। भारतीय ग्रन्थों की खोज और रक्षा का बहुत बडा काय पश्चिमी विद्वानों ने किया है और इगलण्ड योरप एव अमरिका क ग्रन्थ भडारा में सस्कृत प्राकृत आदि भाषाओं के लगभग दो लाख ग्रन्थ सुरक्षित ह। भारतवर्ष म भी अनक अच्छ ग्रन्थसग्रह ह। शासन को चाहिए कि इन सग्रहा का सर्वेक्षण कराए और उनकी सुव्यवस्था के उपायों पर विचार करे एव इस काय को अपने हाथ में ले। यह विशाल वाङ्मय न केवल भारतीय सस्कृति के इतिहास के लिए महत्वपूर्ण है किन्तु इसमें हमारी प्राचीन और अर्वाचीन समृद्ध भाषाओं की स्रोतसामग्री भी छिपी हुइ है।

ग्रन्थों के सग्रह के अनन्तर उनकी सूचियों का निर्माण और विधिवत् प्रकाशन भी उतना ही आवश्यक काय है। सूची के अभाव मे कोई भी सग्रह ज्योति हीन नेत्र के समान हो जाता है। तीसरा आवश्यक काय ग्रन्थों के सुसम्पादित सस्करण प्रकाशित करने का है जिसकी चर्चा ऊपर की जा चुकी है। अब समय आ गया है जब कि पृथक् पृथक सस्थाओं द्वारा किए हुए काय से सतोष न मान कर इस काय को भी राष्ट्रीय स्तर पर उठाना आवश्यक है। भारतीय साहित्य निधि उस कामधेनु के समान है जिसमें अपने अमृत रूप स्तन्य से राष्ट्रीय मानस का पोषण किया है। इस प्रकार वह क्षीर कोष और भी सुस्वादु हितकारी एव बलवधक बन सके ऐसे उपायों का आलम्बन अब हमारा सार्वजनिक कर्तव्य है।

मतिकीर्त्ति रचित "दशाश्रुतस्कंध वृत्ति"

लेखक श्री अगरचंदजी नाहटा-बीकानेर

जैन-साहित्य में सबसे प्राचीन ग्रथ 'एकादश अग सूत्र' है। उसके बाद 'उपाग' 'मूलसूत्र,' 'छेद-सूत्र' 'पयन्नो' आदि को मिलाकर ४५ आगम माने जाते है। 'नदी' और 'पाक्षिक सूत्र' के अनुसार बहुतसे प्राचीन ग्रथ अब लुप्त हो चुके है। और उपर्युक्त ४५ आगमो का वर्गीकरण भी उन दोनो ग्रथो के बाद का है। उपागो में पन्नवणा सूत्र' के रचयिता का परपरागत उल्लेख मिलता है, पर अन्य उपागो के रचयिताओ के नाम नहीं मिलते। चतुर्दश पूर्वधर, श्रुतकेवलि भद्रबाहु स्वामी ने जिन छेद सूत्रो की रचना की, उनमे पहला 'दशाश्रुत स्कध,' फिर 'बृहद् कल्प' और 'व्यवहार सूत्र'का नाम मिलता है। इनमे से 'बृहद्कल्प' और व्यवहार सूत्र' पर तो बृहद् टीकाए प्राप्त है पर 'दशाश्रुत स्कध' की कोई बडी टीका अब तक जानकारी मे नहीं थी। उसकी निर्युक्ति चूर्णि और ब्रह्मर्षि की टीका प्रकाशित हो चुकी है और कुछ टब्बे प्राप्त होते है। जेसल्मेर भडारो का अवलोकन करने जब हम प्रथम बार वहां गये, तो खरतरगच्छ के आचार्य शाखा-भडार के एक फुटकर पत्र में कुछ उद्धरण देते हुए यह वाक्य लिखा मिला "इति दशासूत्रस्कधवृत्तौ श्रीगुणविनयोपाध्यायकृतायाम्"। इस उल्लेख से दशाश्रुतस्कध' की एक अज्ञात वृत्ति का पता चला। तदनन्तर महोपाध्याय समयसुन्दरजी के लिखित व सगृहीत 'कथा कोष की एक प्रति के मध्यपत्र मे एक विस्तृत उद्धरण देते हुए "इति श्रीदशाश्रुतस्कधवृत्तौ श्री मतिकीर्तिकृतायाम् षष्ट दशा विवरणं" उल्लेख मिलने से यह निश्चित हो गया कि गुणविनय के शिष्य ही मतिकीर्ति थे इस लिए इन दोनो गुरु-शिष्यों मे से किसी के एक ने अवश्य ही 'दशाश्रुतस्कधवृत्ति'की रचना की है, पर इसकी पूरी प्रति का कहीं पता नहीं चला।

सवत् १९९३ में जैनशास्त्रमाला, लुधियाना के प्रथमरत्न के रूप में 'दशासूत्रस्कधसूत्र' सस्कृतच्छाया पदार्थान्वय गणपति-गुण-प्रकाशिका हिन्दी-भाषा-टीका स्थानकवासी उपाध्याय आत्मारामजी रचित, के साथ प्रकाशित हुआ। उसकी भूमिका में ग्रथकर्ता का निर्णय करते हुए वृत्तिकार मतिकीर्ति का अभिमत उद्धृत किया गया, अवलोकन, में आया। श्रीमान मतिकीर्ति विराचत सस्कृत टीका भी विद्यमान है और उसके उद्धरण भी प्राप्त होने से इस टीका की प्रति उन्हे प्राप्त है, निश्चित हो गया। इससे बडी प्रसन्नता हुई कि आखिर इस टीका की एक प्रति का पता तो मिला। मैने उसका विशेष परिचय प्राप्त करने के लिए श्री आत्मारामजी को पत्र दिया कि उसकी प्रति किसके पास व कहा है और वृत्तिकार की प्रशस्ति आदि विशेष परिचय मुझे भिजवावे पर उनके लिखवाया हुआ उत्तर मिला कि प्रति अभी किस भडार में है, ठीक से मालूम नहीं। यद्यपि मुझे यह उत्तर सतोषप्रद नहीं लगा, क्योंकि जो अपनी स्मृति के लिए काफी प्रसिद्ध है, वे थोडे वर्षों में ही जिस प्रति का उन्होंने उपयोग किया है, उसका पता भी भूल गये हों। खैर मैंने अपना प्रयत्न जारी रखा, बीच-बीच में पत्र देता रहा और अन्त में मुझे यह पता लग ही गया कि इसकी प्रति "जैनशास्त्रमाला कार्यालय" के सग्रह में ही है। पत्रव्यवहार से उसे देखने या प्राप्त करने की सुविधा प्राप्त न होते देख गत वर्ष जब मैं विश्वेश्वरानद वैदिक शोध-सस्थान, साधु आश्रम (होशियारपुर, पजाब) के हस्तलिखित सग्रहालय को देख वहा के जैन-ग्रथो की सूची को सशोधित करने के लिए आमन्त्रित किया गया तो वहा का काम निपटाकर लौटते समय लुधियाना ठहर गया। इससे पूर्व पूज्य आत्मारामजी के सुशिष्य ज्ञान मुनिजी स्थानकवासी

साधु सम्मेलन में सम्मिलित होने बीकानेर व भीनासर पधारे थे तो उनसे काफी अच्छा संबंध हो गया था अत लुधियाने के जनस्थानक में ठहरकर उनसे मिला और कहा कि मतिकीर्ति रचित दशाश्रुतस्कंधवृत्ति की प्रति को देखने के लिए ही म यहा आया हूँ अत किसी भी प्रकार हो वे मुझे उक्त प्रति को देखने का सुयोग प्राप्त करें । आपने भी बड़ सौजन्य के साथ शास्त्रमाला कार्यालय म जाकर प्रति को ढूढकर ला दी । मन बहुत प्रयत्न किया कि किसी भी तरह प्रति को साथ लाकर नकल की व्यवस्था कर सकू पर प्रति बाहर देन की अनिच्छा ज्ञात होने पर उसका आवश्यक आदि-अत का अश नोट करके मुझे लौटना पड़ा । पाठकों की जानकारी के लिए वह नीचे दिया जा रहा है—

आदि

श्रीजिनकुशलसूरिगुरुभ्यो नम ।
प्रणम्य रम्या महिमा दधान
वीरं शिवश्रीवरणाद्वरिष्ठ ।
वाग्देवतां वाग्मिमलक्षलहेतुं
निवेश्य चित्त विदधामि रम्या ॥१॥

वृत्तिं सुबोधा विविधागमेभ्यो
लब्ध्वा रहस्य गुरुसेवनाच्च ।
स्वस्यापरस्यापि च सन्मते कृते
दशाश्रुतस्कन्धसुबन्धुराम् ॥२॥

इह रागद्वेषाद्यभिभूतेन संसारिणाविद्याशरीरमानसिकदुःखोपनिपातपीडितेन तदपनोदाय हेयोपादेयपदार्थपरिज्ञान यत्न आस्थेय सदविशिष्टविवेकप्रतिपत्तिमन्तरेण न भवति विशिष्टश्च विवेकेन प्राप्ता शेषातिशयकलाप्राप्तोपन्यासत आप्तश्च रागद्वेषमोहादिदोषाणामात्यन्तिकप्रक्षयात् स चात्यन्तिक ।

अंत— इति श्रीजयसोममहोपाध्यायशिष्यश्रीगुणविनयमहोपाध्यायशिष्यश्रीमतिकीर्तिगणिविरचित श्रीदशाश्रुतस्कन्धविवरणे दशमदशा विवरणत समाप्तेति भद्र मगल भगवान् वीरः श्री मगल

प्रशस्ति—

मुनिशशधरसख्याहस्तमितवर्षे विक्रमात्कमुनुः
श्रीमत्खरतरगच्छे श्रीमज्जिनराजसूरिवरे ॥१॥

विजयिनि विजितानेकद्वद्वकद्रुसद्वादिवादसदोहे ।
सूरि श्रीजिनसिंहपट्टपूर्वाद्रिभातके ॥२॥ युग्मम्

आसंश्च श्रीक्षेमशाखासु सुधातुलफलोपमा ।
अभिषेकपदप्रौढा क्षेमराजायतीश्वरा ॥३॥

श्रीभारतीप्रतिमसन्मतिसद्विचाराः
शास्त्रार्थसार्थवरनीरधिलब्धपारा ॥
प्रापु प्रवीणपदवीमपि यद्विनेया
श्रीपाठकानिपुणवादिभिरप्यजेया ॥४॥

शिवसुदरनामान कनकाह्वाश्च सत्तमा ।
यन्मुखाम्भोजमासाद्य कमला मुमुदेतराम् ॥५॥ युग्मम्

शाखायां भावनाभव्या अशोभत शुभोदया ।
श्रीदयातिलकाश्चात्र वैराग्यरससागरा ॥६॥

प्रमोदमाणिक्यगणिप्रधाना
शिष्या पुनर्वाचकताभिधाना ।
राजति तेषां करुणावधाना—
स्तच्छिष्यदक्षा विदितार्थनामा ॥७॥

माधुर्यसारैर्वचनप्रकारैर्जिग्यु सुराचार्यमपीहतारै ।
जयति ते श्रीजयसोमशिष्या सुपाठका सद्गुरवो
गरिष्ठा ॥८॥

नानाशास्त्रविचित्ररत्ननिचय प्रख्यात कीर्त्युच्चया ।
सिद्धांतोदधिगाहनैकरसिका श्रीपाठका सत्तमाः ॥
तेषां प्रसादेन मयापि लब्ध्वा
स्वबोधबुद्धयनितसारसाराः ।
दशाश्रुतस्कंधविवृत्तिरिष्टा
प्रसद्य शोध्या च बुधमनीषैः ॥९॥

प्रमादादौत्सुक्यात् क्वचिदनवबोधेन यदि वा ।
ममैतस्याम् वृत्तौ सहृदयजना कोमलमहो ।
भवत् चेत्किंचिद्भवति भवतामञ्जलिरय ।
प्रसाद कृत्वा तत्प्रगुणमतिभि शोध्यमखिल ॥१०॥

यत—

गच्छतः स्खलन क्वापि भवत्येव प्रमादतः
हसंति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जना ॥१॥

लेखन प्रशस्ति— सवत् १७३८ वर्षे ज्येष्ठसुदी पच म्यां कमवारयाम् सुसुम्पवाला श्रीमत्बृहत्खरतरगच्छ

युगप्रधानभट्टारकश्रीमच्छ्रीजिनधर्मसूरीश्वराणा पडितप्रकाड-क्षमासागरक्षमावर्द्धनादिशिष्यवाचनार्थम् उपाध्याय-श्रीमतिकीर्त्तिगणिभिर्विरचिता श्रीदशाश्रुतस्कधटीकाया प्रतिरेषा । शिष्यउपाध्याय श्रीसुमतिसिंधुरगणिभि शिष्यवाचनाचार्यकनककुमारगणिपडितनयनप्रमोदगणि प लब्धिविलास प० कीर्त्तिविलासादिप्रशिष्या सपरिकरै श्रीलवणसरसि प्रदत्ता ॥ आपुष्पदत वाच्यमाना चिर नदतात् । श्रीजिनकुशलसूरिरस्तु सुखाय नित्यश' । श्रीरस्तु कल्याण मस्तु । १८००० पोथी कलेजीवु दीनी छे । लिखित प्रोहित श्रीकृष्ण' ।

प्रस्तुत प्रति २८१ पत्रो की है । प्रत्येक पृष्ठ में १९ पक्तिया और प्रति पक्ति मे लगभग ६० अक्षर है । स्थानकवासी आचार्य श्री पूज्य आत्मारामजी की स्मृति एव कथनानुसार बीच का एक पन्ना कम है । इसकी प्रतिलिपि कराने का प्रयत्न चालू है । न मालूम ऐसे कितने महत्वपूर्ण ग्रथ इधर-उधर के फुटकर भडारो मे अज्ञात अवस्था मे पडे होंगे । जिन ग्रथो की अधिक प्रतिलिपिया नहीं हो पाई और केवल एक प्रति ही सौभाग्यवश कहीं-कहीं अब तक सुरक्षित है, उन ग्रथो की सुरक्षार्थ उनकी कई प्रतिलिपिया करवाई जाकर कई भडारो मे रखी जानी चाहिए और यथा-सभव उनको प्रकाशित करने का प्रयत्न भी शीघ्र होना चाहिए ।

जैन-आगमों को पचागी सहित और अन्य महत्वपूर्ण ग्रथो को भी प्रकाशित करने का सबसे अधिक व महत्वपूर्ण प्रयत्न 'श्रीआगमोदय समिति' और 'देवचद लालाभाई जैन पुस्तकोद्धार फड' ने किया है। बीचमें कुछ शिथिलता आ गई थी, पर अब सुयोग्य सचालकों न पुन विद्वानो से सपादित करवाके आगमादि ग्रथों का प्रकाशन चालू किया है, आशा है इस वृत्ति को भी वे शीघ्र ही प्रकाश मे लाकर जैन-साहित्य की महान् सेवा करेंगे ।

प्रस्तुत 'दशाश्रुतस्कध-वृत्ति' के रचयिता मतिकीर्ति की गुरुपरपरा एक विद्वत्-परपरा रही है । उनके गुरु महोपाध्याय गुणविनय महान् विद्वान् कवि एव टीकाकार थे, जिनका परिचय 'शोध-पत्रिका' भाग ८ अक २ में प्रकाशित कर चुका हूँ । १७ सस्कृत-प्राकृत काव्यस्तोत्र एव धर्मग्रथों की सस्कृत टीकाएँ, ८ ग्रथो की भाषा टीकाए १५ रास चौपाई आदि राजस्थानी काव्य, ५ खण्डनात्मक विशिष्ट ग्रथ एव एक १२,००० श्लोक का शास्त्रपाठों का हुडिका नामक सग्रह-ग्रथ आदि रचनाएँ आपकी महान् विद्वत्ता का परिचय देती है । गुणविनयजी के गुरु-मतिकीर्ति के दादा गुरु-महोपाध्याय जयसोम भी बहुत बडे आगमज्ञ और कवि थे । उनके रचित प्राकृत-सस्कृत एव राजस्थानी गद्य-पद्यमय ११ ग्रथों की सूची भी अपने उस लेख मे दे चुका हूँ । अपने दादागुरु और गुरु की भाति मतिकीर्ति भी बहुत अच्छे विद्वान् आगमज्ञ और कवि थे । सवत् १६७४ से १६९७ तक मे रचित आपकी ११ रचनाएँ प्राप्त है । इससे पूर्व भी अपने गुरुश्री को वे आगमग्रथों के निर्माण एव सशोधन आदि मे सहायता देते रहे है । जैसलमेर के थाहरूसाह के भण्डार में 'निशीथ विशेष-चूर्णि' (पत्र ५११) और 'स्थानागवृत्ति' की प्रति का उपाध्याय गुणविनयजीने सशोधन किया था, उसमे मतिकीर्ति के सहायक होने का उल्लेख किया गया है ।

'सवत् १६७१ जैसलमेरदुर्गे श्रीजयसोममहोपाध्यायाना शिष्यश्रीगुणविनयोपाध्यायै शोधितम् स्वशिष्य प मतिकीतिकृतसहायकैर्निशीथचूर्णि द्वितीयखड । "

सवत् १६७३, सागानेर मे गुणविनयजीने 'प्रश्नोत्तरमालिका' अपरे नाम 'पार्श्वचन्द्रमतदलनचउपई' ग्रथ बनाया, उसमें भी मतिकीर्तिकी सहायताका उल्लेख इस प्रकार किया मिलता है —

'इति क्षेमशाखाया क्षेमराजमहोपाध्यायशिष्यवाचनाचार्यप्रमोदमाणिक्यगणिशिष्यजयसोममहोपाध्यायशिष्यश्रीगुणविनयोपाध्यायै प मतिकीर्त्तिगणिकृतयुक्तिघटनासहायकै सग्रामनगरे विक्रमतो गुणमुनि-रस-ससिवर्षे श्रीसघाग्रहात् कृतचतुर्मासकैर्नेकशास्त्रकुसुमवाटिकात समुच्चितवचनकुसुमान्युच्चित्य ग्रथिता प्रश्नोत्तरमालिका स्वबुद्धिगुणेन प्रीयताम् स्वकठदलेऽलकरणाय श्रेयोस्तु कल्याणमस्तु । "

मतिकीर्तिकी रचित अन्य ग्रथों का प्रचार भी 'दशाश्रुत स्कधवृत्ति' की भाति विशेष नहीं हो पाया ।

इसलिए उनके अन्य कइ ग्रथों की भी एक दो प्रतिया ही प्राप्त ह । एक रास तो अभी अधूरा ही मिला है प्राप्त रचनाओं की नामावली इस प्रकार है—

१ अघटकुमार चौपाइ पद्य २७२ सवत् १६७४ आगरे मे रचित ।

२ प्रश्नोत्तरशास्त्र—इसका अपरनाम नियुक्ति स्थापन भी मिलता है । सवत १ ७६ म इसकी रचना विद्वद् लावण्यकीर्ति के आग्रहसे की गइ । इस ग्रथ का परिमाण १२३१ श्लोका का है । इससे उनके आगमिक ज्ञान का अच्छा परिचय मिलता है । बीकानेर के भडारा म इसकी दो प्रतिया प्राप्त ह ।

३ साधु लखमसी के २१ प्रश्नों का उत्तर—

यह राजस्थानी गद्य म प्रश्ना के उत्तर रूप मे लिखा गया है इसका परिमाण १५५३ श्लोका का है । इसमें भी आगमादि ग्रथा के प्रचुर प्रमाण देकर प्रश्ना का उत्तर दिया गया है । २६ पत्र की एक मात्र प्रति बीकानर के महिमा भक्ति ज्ञानभडार मे उनकी स्वलिखित है । आदिअत इस प्रकार है—

पार्श्व प्रणम्य शिरसा श्रीमज्जिनराजसूरिराजाना मादेशान् मतिकीर्ति लिखति प्रश्नोत्तराणि रयात् ।

गद्य—तथा तुम्ह पूछयउ जे समोसरण माहि जानु प्रमाण फूल री दवता वृष्टि करै तिणो ऊपरी साधु साध्वी बइसइ किना न बइसइ । परषदा बारह ई समोसरण माहि बइसती कहीं छई तिणइ साधु-साध्वी फूलां ऊपरि बइसइ किना न बइसइ ।

तत्रार्थे—गुरु परंपरायइ शास्त्र रइ अनुसारइ विणि-जाणियइ छइ साधु साध्वी फूला ऊपर बसइ । जिणि कारणि साधु साध्वी आ बाधा टालिवा भणि सचित्त वनस्पति पृथ्वी अपकायादिक एकेन्द्रीय जीव नइ फरसइ नइ उपरि बइसइ नइ अनइ जे निया जीवा नइ आ बाधा न ऊपजइ तऊ तिया नइ फरसइ । निया अपरि बइसइ । जिम वतमान कालइ अचित्त धरतीइ अन्तरित सचित्त धरती पाणि ऊपरि सहुका साधु-साध्वी बइसइ सुवइ छइ निम समोसरण माहि पिणि भगवन र अनशय करि तिया फूलारी जीवा नइ आबाधा विबाधा काइ नइ उपजइ विनाश विकसित हु त भणि पनगइ । जिणइ कारणि प्रवचनसारोद्धार वृत्ति माहि कहय । अन्त—

इति साधु लखमसीकृत प्रश्नानामेकविंशत्युत्तराणि भट्टारकश्रीजिनराजसूरिराजादेशमासाद्य श्रीजयसोममहोपाध्यायशिष्य श्रीगुणविनय तच्छिष्य शिष्याणु मतिकीर्ति-गणिभी (भि) स्वपरोपकारहेतवे श्रीजिनागमात् समुद्धृत्य लिखितानि । सपदे भवतु वाचक-श्रोतॄणां ॥ श्री ॥

(४) गुणकित्व षोडशिका— इसकी एक मात्र प्रति जयपुर के खरतरगच्छीय-भडार में है । गद्य सस्कृत में है । विषय व्याकरण का है ।

(५) धर्मबुद्धि चौपइ— सवत् १६९७ में राजनगर म इसकी रचना हुइ ।

(६) ललिताग रास—इसकी एक मात्र अपूर्ण प्रति हमारे सग्रह में है । अत के पत्र न मिलने से रचना काल व स्थान का पता नही चल सका ।

(७) लुम्पक मतोत्थापक गीत— गा ६१ हमारे सग्रह मे है ।

(८) सम्यक्त्व कुलक बालावबोध— इसकी एक प्रति बीकानेर के महरचन्द-भडार में और दूसरी मुनि कीर्तिसागरजी के पास देखने में आइ है ।

(९) पचकल्याणक स्तव गा १३ प्राकृत का अर्थ— इसकी प्रति थाहरूशाह भडार जसलमेर में प्राप्त है ।

हमारे सग्रह में उत्तराध्ययन वृत्ति के १२ पत्रों की अपूर्ण प्रति है । यह वृत्ति मतिकीर्ति या उनके शिष्य रचित है पर पूरी प्रति अभी तक कही ज्ञात नहीं हुइ । मतिकीर्ति के शिष्य सुमतिसिंधुर थे उनकी परंपरा १९वीं शताब्दी तक चलती रही है ।

दशाश्रुत स्कध सूत्र पर ब्रह्मर्षि की टीका बहुत ही सक्षिप्त है उसका परिमाण ५१५ ह जब कि मति कीर्ति की टीका की प्रति १८ श्लोको म परिमित की है । अत इसका प्रकाशन बहुत ही आवश्यक है । प्राप्त प्रति म आचार्य आत्मारामजी क कथनानुसार बीचका एक पत्र कम है उसकी पूर्ति के लिए एव वसे भी सशोधन क लिए कोइ अन्य प्रति कहीं मिल जाय तो बहुत ही अच्छा हो । कइ भण्डारों में दशाश्रुत स्कध की टीकाओं की प्रतिया वृत्तिकार क नामनिर्देश क बिनाकी मिलती ह । उन प्रतियों की भी जाँच की जानी चाहिए ।

मतिकीर्ति रचित चैत्यवंदन-गुरुवन्दन-प्रत्याख्यान भाष्य बालावबोध

।अत - द्वितीय प्रधानफल कहइ छइ । पचक्खणमिण कहता पचखाण एह सेविऊण कहतां सेवी आचरी नइ भावेण कहता मनरइ परिमाणइ जिणवरुदिट्ठ कहता तीर्थंकरे उपदिस्यउ । पत्ता कहता पहुता । अणत सत्ता कहता अनता जीव । सासयमुक्ख कहता सासता सुख प्रतइ अणाबाह कहता जीया सुख रइ विषइ पीडा काइ नहीं एहवा प्रतइ ॥५०॥

प्रशस्ति —

श्रीजेसलमेरौ मेरोरिव वसुविलाससारपुरे ।
श्रीपार्श्वनाथचरणांबुजभजनाकारि नरनिकरे ॥१॥

राज्य शासति वासवप्रतिनिधितेजो जयश्रीभरं
शोभाकारि सुपर्वभि सुरभिताभाक् पुडरीकेण च ।
विभ्रव्यद्भुतभूतिभूतिभवन कल्याण भूमीपतौ ॥
येनंद समये शुभे समुदयं दामोदरः महत् ॥२॥

विक्रान्तो मुनिमुनिरसशशि
शरदि विचारसारभाष्याणाम् ।
पूर्वाचार्यकृताना सद्वृत्त्यादि घटितानाम् ॥३॥

अवबोधा बालानामपि भवति यतस्तदर्थवीक्षात ।
विदध पुण्यश्रीभरसाहस्थिरपालवचनेन ॥४॥

प्रतय सिद्धान्ताना स्वद्रव्यव्ययेन येन मुनयेन ।
बह्व्यो लेख्यत तथा हारि विहार समुद्दत्र ॥५॥

श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथप्रभो प्रतिष्ठापि तस्य निजवित्तं ।
साधर्म्मिकर दत्ते लब्ध पत्तनवरेऽकारि ॥६॥

श्रीजिनराजगुरुभ्य खरतरगच्छे विवेकललितेन ।
कलिकालेपि हि चित्त विरराम नयस्य धममति ॥७॥

अज्ञानानर्थाना विध्वसकरी विमृश्य निजमत्या ।
रचनार्थाना भक्ति श्रुतस्य कृत्वा यत शिवदा ॥८॥
सप्तभि कुलकम् ॥

श्रीजिनराजगुरुणा राज्ये प्राज्ये महद्भिरभिरूपे ।
यत्राचार्या श्रीजिनसागर नाम्ना गुणर्वर्या ॥९॥

श्रीक्षेमशाखासुविशाखशक्रय श्रीक्षेमराजा किल पाठका बभु
वागीशमुख्यातदनु प्रमोदामाणिक्य
चद्रा समभवति सत्कला ॥१०॥

तेपा पट्ट पाठकश्रीप्रधान प्रज्ञापात्र जज्ञिरे विज्ञमुख्या
नोयत्मात्म्य वर्त्तमाने समानैश्शास्त्रार्थाना
विद्भिरारेविचारे ॥११॥

श्रीजयसोमागुरवो स्वमाधुर्य्येण धुर्य्यतामाप्ता
वक्तृणा सकलाना वक्ता यद्दुर्लभो लक्ष्ये ॥१२॥

पाठका गुणविनयाना तच्छिष्याणा विनयविदुरेण ।
मतिकीर्त्तिना नगणितो येनायासस्तदीय कृतौ ॥१३॥

एतद्वाचन मनुदिन पभारयतो विशिष्य लोकाना ।
पर्वसु सर्वं विधान विधातृ कुर्वन्तु शिष्ट जना ॥१४॥

॥ ग्र० २००० शुभ भवतु ॥
पाठकाध्यतृणामनुदिन सुदिन सपादित दिताथभर ॥

१ श्रीजिनराजसूरिविजयराज्ये श्रीक्षेमशाखाया श्रीजयसोममहोपाध्यायशिष्यश्रीगुणविनयमहोपाध्यायशिष्य-पडितमतिकीर्त्तिगणिना वृत्त्यनुसारतो विनिर्मितोय चैत्यवदन (गुरुवदन भाष्य) बालावबोध साहभणशालीगोत्रीय-थिरपालकृताग्रहेण श्रीभूयात् ॥

[पत्र २७ से ३२ अडियालागुरुभडारस्थप्रतिसे]

महोपाध्याय समयसुन्दर रचित कथा–कोष

लेखक श्री भँवरलालजी नाहटा

कथा-कहानी मानव को अत्यंत प्रिय है। बच्चे से लेकर बूढ़े तक सभी कथाओं के सुनने व कहने में रस लेते हैं यद्यपि उनकी वय रुचि व बुद्धि के अनुसार ही कथा–कहानियां जैसे कोई किसी कहानी में रस लेता है तो दूसरों को उससे भिन्न प्रकार की कहानियाँ रोचक लगती हैं। मनोरंजन के साथ–साथ उनके द्वारा जीवन–निर्माण भी होता है। विधि–निषेध के उपदेशों द्वारा मनुष्य उतना जल्दी प्रभावित नहीं होता जितना कि उन वाक्यों के समर्थन में या उनके दृष्टान्त रूप में कही गई कथाओं द्वारा; इसीलिए मानव के नैतिक विकास और धार्मिक प्रेरणा के लिए जैन धर्मप्रचारकोंने भी कथा कहानियों को बहुत विपुल परिमाण में अपनाया। इनमें बहुत सी पौराणिक और लोक कथाएं होने के साथ कुछ ऐतिहासिक और कल्पित कथाएं भी हैं। बहुत सी छोटी–छोटी कथाएँ किसी संग्रह ग्रंथ में एकत्र कर दी गई हैं कुछ छोटी बड़ी कथाओं को लेकर स्वतंत्र रचनाएँ गद्य एवं पद्य में प्राकृत संस्कृत अपभ्रंश हिन्दी, राजस्थानी गुजराती कन्नड़ तामिल आदि भाषाओं में अनेकों ग्रंथ रचे गये। बहुत से ग्रंथों की टीकाओं में सैकड़ों दृष्टांत व कथाएँ लिखी गई हैं। इस प्रकार एक बहुत विशाल साहित्य कथाओं से संबंधित है अतः उनका एक कोष तैयार किया जाना बहुत ही आवश्यक है। पौराणिक कथाकोष और चरित्रकोष आदि ग्रंथों की भांति जैन–कथाकोष शीघ्र ही तैयार कर प्रकाशित किया जाना चाहिए, इससे कौनसी कथा कितनी प्राचीन काल से किस रूप में चली आ रही है। समय–समय पर उसमें परिवर्तन–परिवर्धन किन–किन के द्वारा किस प्रकार होता रहा और एक–एक कथा के संबंध में कितने ग्रंथ रचे गये इन सब बातों की जानकारी की जाने से जैन–साहित्य का महत्व भली–भाँति प्रकाश में आयेगा। अनेकों लोक-कथाओं का मूलरूप और उनकी प्राचीनता का पता चलेगा इससे भारत के ही नहीं विश्व के लोककथा–साहित्य के अनुसंधान में बहुत ही महत्वपूर्ण कार्य होगा।

जैन–आगमों में से कुछ ग्रंथ तो कथा व जीवन चरित्र प्रधान हैं ही पर अन्य आगमों में भी प्रसंग–प्रसंग पर कई दृष्टांत व कथाएँ मिलती हैं उनकी नियुक्ति भाष्य चूर्णि और टीकाओं में तो बहुत बड़ी कथा सामग्री है। फिर स्वतंत्र कथा काव्य और गद्य में बड़े–बड़े ग्रंथ भी रचे गये। दसवीं शताब्दी से तो इन कथा ग्रंथों का निर्माण निरंतर और बहुत अधिक रूप में होता रहा है। प्राचीन कथा–ग्रंथों में तरंगवती पउमचरियम् वसुदेवहिंडी समराइच्चकहा कुवलयमाला वरांगचरित्र त्रिषष्टि शलाका या चउपन्न महापुरुष चरियम् आदि उल्लेखनीय हैं। १० वीं शताब्दी से कथाकोष नामक संग्रह ग्रंथ मिलने आरंभ होते हैं। दि० हरिषेण का कथाकोष और श्वे० जिनेश्वर सूरि देवभद्रसूरि के कथाकोष प्रकाशित हो चुके हैं। 'कथारत्नकोष' 'कथामहोदधि' 'कथारत्नाकर' 'कथारत्नसागर' 'कथावली' 'कथासंग्रह' आदि अनेक कथाओं के संग्रह ग्रंथ प्राप्त होते हैं जिनमें से कुछ प्रकाशित भी हुए हैं। पर अप्रकाशित ग्रंथों की संख्या बहुत अधिक है जिनमें से कई ग्रंथ बहुत ही महत्वपूर्ण हैं।

करीब ११–१२ वर्ष पूर्व पूज्य बुद्धिमुनिजी का चतुर्मास सूरत में हुआ था तो देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड के संग्रह में महोपाध्याय समयसुन्दर रचित कथाकोष की ५५ फुलस्केप पृष्ठों की कॉपी उनके देखने में आई। उन्होंने मुझे उसके मंगलाचरण श्लोक आदि के उद्धरण भेजते हुए अंतिम प्रशस्ति उसमें न होने से ग्रंथको अपूर्ण समझ उसकी

अन्य प्रति खोजने के लिए प्रेरित किया था। संयोगवश इसके कुछ वर्षों बाद ही पूज्य स्व० जिनऋद्धिसूरिजी के संग्रह में इसकी एक प्रति उपलब्ध हुई, जिसे मुझे श्री गुलाबमुनिजीने भिजवाने की कृपा की। अंतिम प्रशस्ति इस प्रति में भी नहीं है, पर अन्त के पत्रों में कथाओं की सूची दी हुई है, अतः वह प्रति पूर्ण ही है। 'हे० ला० पु० फ०' की प्रतिलिपि कहां तक की है? यह तो उसका अंतिम अंश बुद्धिमुनिजीने नहीं भेजा इस लिए ज्ञात न हो सका। इसके बाद मैंने सूरतकी उक्त प्रतिलिपि के लिए पत्र लिखा व खोज करवाई, पर उसका पता नहीं चला। संभव है वह प्रेस-कापी कहीं इधर-उधर रख दी गई हो, पर यह ग्रंथ अवश्य ही प्रकाशन योग्य है, इसलिए उसका संक्षिप्त परिचय यहाँ प्रकाशित किया जा रहा है। अब जब कि उसकी दूसरी प्रति भी प्राप्त हो गई है, तो प्रेस कापी की अशुद्धियां व अपूर्णता को दूर करने में कोई कठिनाई नहीं है, अतः 'हे० ला० पु० फंड' के संचालकों का ध्यान इसे शीघ्र ही प्रकाशित करने की ओर आकर्षित किया जाता है। खोज करने पर इसकी और भी प्रतियां मिलनी संभव हैं, यदि किसी प्रतिमें अंतिम प्रशस्ति मिल जाए, तो और भी अच्छा हो। महो० समयसुन्दरजी १७वीं शताब्दी के महान कवि एवं विद्वान थे, उनकी ५६३ लघु रचनाएं हमने हाल ही में 'समयसुन्दर-कृति-कुसुमाञ्जलि' के नामसे प्रकाशित की हैं। इस ग्रन्थमें १०० पृष्ठों में कविवर के जीवन और साहित्य का परिचय दिया गया है। उनके प्रत्येक ग्रंथ में प्रशस्ति मिलती है, तो 'कथा-कोष' जैसे बड़े ग्रंथ की प्रशस्ति भी अवश्य मिलनी चाहिए, जिससे यह ग्रंथ किस संवत् में व कहाँ रचा गया? इत्यादि बातों की जानकारी प्राप्त हो सके।

प्रस्तुत 'कथाकोष' में १७५ कथाएं हैं। उनकी सूची आगे दी जाएगी। इस ग्रंथ का परिमाण करीब ५,८०० श्लोकों का है। कथाएं संस्कृत और प्राकृत, गद्य और पद्य में हैं। कुछ बहुत छोटी और कुछ मध्यम-परिमाण की हैं। विषय की विविधता है। अनेकों प्राचीन ग्रंथों एवं मौखिकरूप से भी प्राप्त कथाओं का यह बहुत अच्छा संग्रह किया गया है। कुछ कथाएँ, ऐतिहासिक व्यक्तियों से संबंधित हैं, कुछ पौराणिक और कुछ लोक-कथाएं हैं। मंगलाचरण पद्य इस प्रकार है:—

आदि—

"श्रीगौतमगुरुं नत्वा, कृत्वा शास्त्रनिरीक्षणम्।
कथाकोशं करोत्येवं, गणि **समयसुंदरः** ॥१॥
मनुष्य लाभे दश दृष्टान्ताः—
चुल्लग पासग धन्ने, जूए रयणे अ सुमिण चक्के अ।
चम्म-जुगे-परमाणू, दस दिट्ठंता मणुअ लंभे ॥१॥"

यहाँ एक आवश्यक स्पष्टीकरण करना भी जरूरी है कि **कविवर समयसुंदर** बहुत ही अध्ययनशील थे। विविध ग्रंथों के स्वाध्याय करते समय वे आवश्यक नोट्स एवं नकल भी करते रहते थे। इसी तरह विविध ग्रंथों में पाये जानेवाले कथानकों का विशाल संग्रह उन्होंने किया था। हमें प्रस्तुत 'कथाकोष' से भिन्न **समयसुन्दर**जी की संगृहीत, संशोधित एवं लिखित दो और भी प्रतियां मिली हैं जिनमें से एक महान कलाप्रेमी व संग्राहक स्व० पूर्णचंदजी नाहर, कलकत्ता के संग्रह में है। ५२ पत्रों की कथाकोष की इस प्रति में कविवर ने शांतिसूरि रचित 'पृथ्वीचंद चरित्र', 'कुमारपाल चरित्र', 'महानिशीथ', जिनकीर्तिसूरि रचित 'चंपककथा' सोमधर्म रचित 'उपदेशसप्तति', सौभाग्यनंदीसूरि रचित 'मौन एकादशी कथा', 'चतुर्विंशति उपदेश' आदि ग्रंथों की कुछ कथाओं के संग्रह के साथ-साथ 'वीरवस्त्रार्थे सोमदेव कथा', समयसुन्दरजी रचित भी इसमें प्राप्त होती हैं।

'इति श्रीवीरवस्त्रार्थे सोमदेवकथानकम्—
चक्रे मनोविनोदाय गणि **समयसुन्दरः** ॥१॥

इति श्री महावीरदेव देवदूष्य वस्त्रार्पणे सोमविप्रकथानकम् सम्पूर्णम् ॥

इस प्रति के बीच की एक कथा समयसुन्दरजी के एक शिष्य मेघकीर्त्तिजी की लिखी हुई है।

दूसरी प्रति 'कथापत्राणि' या 'कथाकोष' नामक कविवर के स्वयंलिखित त्रुटित रूपमें प्राप्त हुई है। वास्तव में समयसमय पर जो विविध ग्रंथों से कविवर, कथाओं का संग्रह करते रहे हैं, उन फुटकर पत्रों का संकलन इस प्रति में किया हुआ है, इसीलिए पत्रों के

संख्या के अंक दोनों ओर काट काट कर बदल गए हैं। अंतिम पत्र में एक ओर पत्रांक १३ [illegible] या ८ और दूसरी ओर १ ५। पुष्पिका रूप में य पत्र ३ वर्षों तक लि खे जाते रहे हैं। पत्रांक १ ६ म [illegible] आदि है उस पत्र में इति श्री उत्पत्रप्रभ[illegible]चार्य समद्धितायां उपदेशमालायां वर्णिकायां [illegible] तृतीय परिवेश सम्पूर्ण ॥ संवत् १२ [illegible] १२२७४ [illegible] लोकमानसंख्या। [illegible] इस ग्रंथ की प्रशस्ति अनु सी [illegible]। यह पत्र संवत् १६६६ माघवदी ११ को शुभ पुर (जोधपुर) में कातन स्वयं लिखा है। लिखित श्री सम पुरे स १६ वर्षे माघ वदी ११। इस कथाकोष की संगृहीत प्रति में विविध कथा स ली हुई ११४ कथा। है जिनका परिमाण अंतिम पत्र में [illegible] या है। अंतिम पृष्ठ पर प्रशस्ति स प्रकार है॥ संवत १६९५ वर्षे चत्र सुदी [illegible] दिन श्रीजालोर नगरे लिखित श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायः। य कथा कोष प्रति म जीवनि सन्धीना पश्चात् प हर्षकुशल मुन [illegible] ॥ वाच्यमाना चिरं [illegible]जयतात् ॥

स प्रशस्ति मे इनका नाम भी कथाकोष ही कवि स्वयं लिखा है पर वह १७ कथाओं क समह वाल कथाकोष से भिन्न है। अत उन्होंने ऐसे कई संग्रह तैयार किए प्रतीत होते हैं। हमारे भण्डारों में कथाकोष सहश अनेक ग्रंथों की प्रतियां मिलती हैं पर बहुतसे ग्रंथों में रचनाकार की प्रशस्ति नहीं मिलने से वे किसके रचित हैं निश्चित नहीं किया जा सकता। समयसुन्दरजी के प्राप्त कथाकोष की प्रति के प्रथम श्लोक में ही उनका नाम मिल जाता है अत निश्चित हो गया। पर बहुतसे भंडारों की सूची बनाते समय ग्रंथकार का नाम व प्रशस्ति ग्रंथ के अन्त में ही प्राय मिलती है। इसलिए प्रारंभ को ध्यान से नहीं देखा जाता। वास्तव में सूची बनाते समय आदि अंत और मध्य को भी सरसरी तौर से देख लेना चाहिए। कई बार जिनग्रंथों की अपूर्ण प्रतियां प्राप्त होती हैं उन ग्रंथों और ग्रंथकारों का पता मध्यवर्ती पत्रों में जहाँ उस ग्रंथ का कोई अंश समाप्त होता है वहां पर लिखा मिल जाता है। कथाकोष के नाम से अब बहुतसे भंडारों में प्रतियां हैं तो उनका अच्छी तरह से निरीक्षण किया जाना चाहिए। ऊपर दिखलाया बतलाया गया है कि समयसुन्दरजी ने कथाओं के संग्रह के कई संकलन किए थे जिनमें से उनके स्वयं लिखित एक प्रति के आदि और मध्य के बहुत से पत्र प्राप्त नहीं हुए। उस प्रति के ये पत्र या दूसरी अन्य प्रतिलिपि कहीं प्राप्त हो तो खोजनी चाहिए। समयसुन्दरजी के और भी कई ग्रंथ अपूर्ण मिले हैं। इनमें [illegible] [illegible] [illegible] आदि ग्रंथों की पूर्ण प्रतियां भी अन्वेषणीय हैं।

कथाकोष गत कथाओं की सूची

१ [illegible] दृष्टान्त [illegible]। २ [illegible] दुर्लभतायां चिन्तामणि दृष्टान्त। ३ दानप्रभावोपरि [illegible] कथा। ४ [illegible] लक्ष्मीपुत्र। [illegible] [illegible]। ६ ज्ञान [illegible] द्रव्यौ कमसार पुण्यसार कथा। ७ देव द्रव्योपरि [illegible] कथा। ८ धर्मप्रभावे पापबुद्धि धर्मबुद्धि मंत्री। [illegible] धनदत्तो प्रियम[illegible]। १ [illegible] अनुकम्पायां चम्पकश्रेष्ठिकथा। ११ [illegible] चुडामणौ [illegible] मृगसुन्दरी। १२ मान्धाता चक्रवर्तीकथा। १३ कर्मवैचित्र्ये बलिराजाकथा। १४ भावनायां महासेन। १५ दानप्रभावे पुण्यसार कथा। १६ [illegible]नोपरि नरवाहनकथा। १७ अतिलोभे [illegible]। १८ गुरुलोपे रत्नपुरमल्ल कथा। १९ उतावलतायां मूर्खदृष्टान्त। २[illegible] [illegible] श्रेष्ठि वधूकथा। २१ अरतिसुकुमारकथा। २२ धर्मणि स्थैर्य श्रीगुप्तकथा। २३ बुद्धौ जयसिंहकथा। २४ जिह्वाऽयत्नणे वाचालकथा। २५ जिह्वायां राज्यदाने कथा। २६ पंडित दंपती कथा। २७ अर्थोऽर्थ स्वाहा कथा। २८ अश्वत्थामण पापके विप्रकथा। २९ गोशालक स्वरूपम्। ३[illegible] हीनाऽक्षरोच्चारे खेचर कथा। ३१ प्रत्यावश्यके दृष्टांत (अनुयोगद्वार टीका) ३२ रसमत परीक्षायां रोहगुप्त (आचारांग टीका) ३३ पंचानामिन्द्रियाणां संवाद। ३४ दानादि चतुष्क संवाद। ३५ लोकापवादे कथा। ३६ विद्वद् गोष्ठी। ३७ शीलोपरि काष्ठश्रेष्ठी। ३८ परस्पर मम भाषणे। ३९ सपत्नी मात्सर्ये सीता। ४[illegible] धान्य

कुशल प्रश्ने श्रीराम । ४१ स्त्यानर्द्धि निद्राया दृष्टान्त (निशीथ भाष्य) । ४२ नीरोगे अर्हद्दास कथा । ४३ द्वषे नदनाविकथा । ४४ सामायिके वृद्धादान धनश्रेष्ठिकथा । ४५ उपदेशमालोत्पत्ति (धर्मदास व तत्पुत्र सम्बन्ध) । ४६ शीले कुलध्वज कथा । ४७ ललिताग गगदत्त कथा । ४८ शीले सुभद्राकथा । ४९ साईसमधर दृष्टात । ५० धान्यकुशल प्रश्ने श्रीराम । ५१ सर्वथा स्वहस्तमाचरणी । ५२ जीव रक्षाया कथा । ५३ निस्सगताया पृथ्वीचन्द्रकथा । ५४ मनोरथ वैकल्पे गोपकथा । ५५ सम्यक्त्वे अन्धदृष्टात । ५६ श्रेणिक पृच्छा स्वरूप । ५७ पात्र दाने रत्नश्रेष्ठी । ५८ गृह भजक दृष्टात । ५९ पति-भक्त स्त्री । ६०, वस्त्रदाने द्विज भुजग । ६१ वासी-भोजने धन समृद्ध । ६२ जावडश्रेष्ठिकथा । ६३ उज्जयत श्वेताम्बराणा । ६४ द्रव्यापाये भ्रातृद्वय । ६५ प्रमादे कथा । ६६ ऋणे गुणसमुद्रकथा । ६७ इक्षुरसदृष्टात । ६८ न्यायोपरि यशोवर्म । ६९ महम्मद साही प्रश्न । ७० पश्चात्तापेपुरप्रिय । ७१ रोहिणीपूर्वभव । ७२ रोहिणीचरितम् । ७३ वस्तु-पालतेजपालयो धर्मकर्तव्यानि । ७४ निर्लोभत्वे कुमारपाल । ७५ यात्रोपरि कुमारपाल । ७६ पात्र-दाने कथा । ७७ प्रमादेपु मगलाचार्य । ७८ कोत्र दमसार । ७९ दुष्ट वाक्ये विद्याधराचार्य । ८० अविधि विधि । ८१ स्पर्शन सुकुमारिका नृपौ । ८२ कुलवालककथा । ८३ अर्हन्नककथा । ८४ प्रशस्ताऽप्रशस्त दृष्टातौ । ८५ युवराजर्षि दृष्टात । ८६ तीर्थप्रभावन दृष्टात । ८७ घटा शृगाल । ८८ प्रवचन धर्म स्वरूप । ८९ आदिनाथोक्ताऽन्तरग दृष्टात । ९० दशार्णभद्रकथा । ९१ भाव शुद्धयाऽन्न ग्राह्यम् । ९२. साधो कर्मक्षयकारणम् । ९३ परिणाम शुद्ध दृष्टात ९४ पामिच दूषणे दृष्टात । ९५ परिवर्तिनि भगिनीद्वय दृष्टात । ९६ मालापहृत दूषण दृष्टात । ९७ साधुभि प्रद्वेषो न कार्य । ९८ गोष्ठिक भक्ता-धिकार । ९९ सगमाचार्याऽधिकार । १०० निमित्त भाषणे भिक्षा न ग्राह्या । १०१ मानेन आहार ग्रह-णाधिकार । १०२ इद्रिय पच कथा । १०३ एकाग्र-चित्ते कथा । १०४ श्रीरामेणाऽन्नस्य कुशल पृष्ट । १०५ कालिकाचार्यकथा । १०६ जगड्ड श्रावक सम्बन्ध । १०७ अनुकम्पाया भोजदान । १०८ विक्र-मादित्यदान । १०९ मृगापुत्रकथा । ११० पुरदरचरित्रम् १११ तृतीय व्रते नागदत्त । ११२ अचकारि भट्टा । ११३ क्षपक दृष्टात । ११४ कुतला देवी । ११५ परपरिवादे सूरि कथा । ११६ धममाहात्म्ये धनश्रेष्ठी । ११७ पौषध जिनचन्द्र श्रेष्ठी । ११८ साधूपरि दृष्टात । ११९ व्यवहारशुद्धौ सोमनृप । १२० साधर्मिक वात्सल्ये विशाखदत्त । १२१ शीले धनश्री दृष्टात । १२२ कटुवचनपरिहारे कथा । १२३ पर दोषोक्तौ कथा । १२४ कर्मणि कथा । १२५ वैराग्ये कर्मणिकथा । १२६ लक्ष्मीभाग्यसवादकथा । १२७ विज्ञानकथा । १२८ सामायिके त्रिसदनिसढौ । १२९ अलीक वचन उपरि कथा । १३० स्पणाभजककथा । १३१ वाक्पाटवे दूत दृष्टात । १३२ प्रियकरकथा । १३३ गुरुलोपे रथनुपरमल्ल । १३४ गुरुनिन्हवे परिव्राजक । १३५ भय वजासा सासा । १३६ तामिल रुपि स्वरूप १३७ स्कन्दकुमारदृष्टात । १३८ सत्यकी विद्याधर दृष्टात । १३९ अगार मर्दकाचार्य । १४० सुकुमालिका दृष्टात । १४१ सागरचन्द्र दृष्टात । १४२ द्रमक दृष्टात । १४३ उपदेशमाला गाथा । १४४ भावपूजाया भिल्ल दृष्टात । १४५ विनयेन विद्याया श्रेणिक कथा । १४६ विद्या-गुरुलोपे कथा । १४७ जनवचनाविषये कथा । १४८ मासाहस दृष्टात । १४९ धर्मबीजोत्पत्तिदृष्टात । १५० भक्षणे मारवजन वार्ता । १५१ लक्ष्मणेनाऽब्धौ सेतुबद्ध । १५२ मूर्खस्वरूपम् । १५३ धारनगर्या उत्पत्ति । १५४ सी सी इति रजक वाक्यम् । १५५ चापणि चुपणि वार्ता । १५६ कादम्बरीकथोत्पत्ति । १५७ चम्पुकथोत्पत्ति । १५८ मरुवर्णने जलोदरो नष्ट । १५९ शृगाल समाधानम् । १६० पत्तने भीतौ उपश्रुति । १६१ चणक विक्रीय वणिक् । १६२ रुद्र-महालये ध्वजा । १६३ मन्त्री सातू कृत प्रतिष्ठा । १६४ कुमारपालस्य घृतपूरभोजने प्रायश्चित्त ग्रहणम् । १६५ वस्तुपाल तेजपालयो श्लाघा । १६६ वस्तुपाल मन्त्री प्रबन्ध । १६७ मल्लवादी प्रबन्ध ।

नोटः—उपर १० दृष्टातो का नम्बर एक ही दिया है । ग्रन्थ मे उनके १० नम्बर है अत ९ सख्या बढेगी तो कथा १७६ हो जायगी ।

जैन कला एक दृष्टि

[लेखक–प्रो रमाशंकर तिवारी, एम ए रीसर्च स्कॉलर जगदीशपुर बलिया (उत्तरप्रदेश)]

मानव का अन्तःकरण जब किसी सत्य अथवा सौन्दर्य की सान्द्र अनुभूति से भर जाता है तब उसके हृदय-कलश में से तज्जनित आनन्द का मधु-प्रवाह अनायास रेखा रंग ईंट पत्थर इत्यादि के माध्यमों से उच्छलित हो जाता है। इस दृष्टि से कला मनुष्य की अन्तरात्मा का प्रकाश मानी जानी चाहिए। धर्म भी पूर्णतया बोधगम्य न होने वाले विश्व के प्रति मानव की रागमूलक अभिव्यक्ति है। अतएव धर्म एवं कला में चिरकाल से घनिष्ठ संबंध रहा है। धर्म और कला मानव जीवन की सबसे अधिक शक्तिशालिनी प्रेरणाएँ हैं। धर्म मनुष्य को नवीन जीवन प्रदान करता है। वह बलवानों को अनुप्राणित करता और दुर्बलों को सान्त्वना प्रदान करता है। वह मनुष्य को क्रियाशील बनाता है तथा मृत्यु का आलिंगन करने के लिए अनुप्रेरित करता है। लेकिन यह उसे शान्त भी बनाता है और भेड़िये को मेमने में परिवर्तित कर देता है। धार्मिक विश्वास या धारणाएँ अनिवार्यतया कला में अभिव्यक्त हुई हैं अथच कला को भी अपनी श्रेष्ठतम उपलब्धियों के लिए धर्म से ही प्रेरणा मिली है। *

कला वैयक्तिक एवं सामाजिक आदर्शों की सवाहिका है जो धर्म द्वारा ही निरूपित होते हैं। धर्म व्यापक अर्थ में अवर्णनीय या अव्याख्येय की व्याख्या करने और यथार्थ एवं आदर्श में सामंजस्य स्थापित करने का प्रयत्न करता है। कला एक शब्द एक रेखा या एक ध्वनि के द्वारा दार्शनिक विश्लेषण के भार से अनाक्रान्त रहकर वही प्रयोजन सिद्ध करती है। एक प्रेरक शक्ति के रूप में धर्म लोक के समग्र स्तरों में प्रवेश करता है। अपने दर्शन के द्वारा यह विद्वानों को प्रभावित करता है और प्रकृति के रहस्यों की गंभीरता अन्वेषण करने के लिए उन्हें प्रोत्साहित करता है। अपनी आध्यात्मिकता एवं आदर्शोन्मुखता से यह कलाकारों को अनुप्रेरित करता है और युग की कला पर अपनी छाप डालता है। व्रतों तथा त्योहारों द्वारा यह सर्वसाधारण जनवर्ग के दैनिक जीवन को प्रभावित करता है। कला धर्म में पहले सहायक की भांति प्रविष्ट होती है और तब सहयोगी एवं व्याख्याता की भांति वहाँ स्थिर हो जाती है। कोई धर्म जितना ही सूक्ष्म बनता जाता है, स्थूल अभिव्यक्ति एवं प्रतीकात्मक अनुवचन की आवश्यकता उतनी ही अधिक होती जाती है। धार्मिक व्रतों तथा उपचारों के माध्यम से कलाएँ धर्म के प्रांगण में प्रवेश करती हैं अथ च जितनी दूर तक ये पर्व-त्योहार जनसमुदाय के दैनिक जीवन से संबद्ध होते हैं उतनी दूर तक कला का भी दैनिक जीवन से घनिष्ठ संबंध स्थापित हो जाता है। ×

यह स्मरण रखना आवश्यक है कि विश्व के प्रति मनुष्य की रागात्मक दृष्टिभंगी में ज्यों ज्यों विकास होता गया है त्यों-त्यों कलात्मक अभिव्यक्तियों के स्वरूप में भी अन्तर पड़ता गया है। कला का एक अपरिहार्य तत्त्व ऐन्द्रियता है। आदिम मनुष्य की कला में उस तत्त्व का अधिक सन्निवेश हुआ है। उस अवस्था में जादूगर एवं पुरोहित रचनाशील कलाकार भी होते थे और कला का प्रयोजन पूजा अथवा अदृश्य सत्ताओं का प्रसन्नीकरण रहा है। उस रूप में केवल भय के संवेगों को ही कला स्पर्श करती है। वैभव की भावना जो आध्यात्मिक साहस से

* M Anesaki Buddist Art in relation to its Ideals (Hindi Art in its Social setting में उद्धृत)।

× P N Dubash Hindoo Art in its Social setting पृ. ६९॥

प्रसूत होती है, सभ्य मानव की कलाकृतियों मे ही प्रतिफलित हुई है ।+

वैदिक धर्म के हिंसापूर्ण यज्ञो के जटिल कर्मकाड के विरोध मे जैन और बौद्ध धर्मों का उदय हुआ। दोनों को उनके युग के ब्राह्मण धर्म के अतिशय बहुदेववाद के विपरीत अनीश्वरवादी कहा जा सकता है। दोनों करुणा की आधारशिला पर अवलबित है यद्यपि जैनों मे अहिंसा का पालन अत्यधिक कठोरता से किया जाता है। ब्राह्मणधर्म के मुख्यतया भौतिक दृष्टिकोण के विपरीत दोनों की आध्यात्मिक चेतना अत्यन्त प्रबुद्ध है और इसी कारण दोनो मूलत समाजनिरपेक्ष (Asocial) थे। ससार-त्याग करना तथा पार्थिव बन्धनों को तिरस्कृत कर साधु या भिक्षु का जीवन ग्रहण करना दोनों की दृष्टि मे निर्वाणप्राप्ति का सर्वोत्कृष्ट मार्ग है। अतएव, दोनों ही सासारिक जीवन और आध्यात्मिक जीवन, भोग-प्रधान जीवन और त्याग-प्रधान जीवन मे पार्थक्य करते हैं तथा शारीरिक एव इन्द्रिय सुलभ आनन्दो का निषेध करते है। यहा यह समझ लेना वाछनीय है कि इन धर्मों ने ब्राह्मण धर्म की अन्तर्निहित अच्छाइयों पर ही विशेष बल दिया। वर्णाश्रम एव पुरुषार्थ-चतुष्टय का उपपादन कर ब्राह्मणधर्म ने जीवन के श्रेय एव प्रेय, उपभोग एव उत्सर्ग दोनो की सतुलित व्यवस्था की थी। इन धर्मों ने उपभोग का तिरस्कार कर, उत्सर्ग या प्रव्रज्या अर्थात् जीवन-निषेध को अत्यधिक प्रश्रय दिया।

इस उपर्युक्त धार्मिक पृष्ठभूमि के आलोक मे बौद्ध एव जैन धर्मों के सरक्षण मे पनपने वाली कला का अभिशसन किया जा सकता है। प्रारभ मे बुद्धने सभी प्रकार की कला की भर्त्सना की थी। किन्तु अशोक के बौद्ध धर्ममे दीक्षित होने तथा महायान सम्प्रदाय के विकास के अनतर बौद्धधर्म के तत्त्वावधान मे कला की अतिशय समृद्धि घटित हुई। बुद्ध उपदेशक न रहकर एक देवता बन गए और साथ ही, बौद्धों का एक देव-समूह भी विकसित हो गया जो ब्राह्मणधर्म की देव-परम्परा से अधिक साम्य रखता था। अतएव, कला उस नवीन देवता की पूजा और वैभव-विज्ञप्ति के निमित्त नियोजित होने लगी। बोधिसत्त्व एव प्रज्ञापारमिता का प्रवेश बौद्ध कला में प्रसुरता पाता गया। महायान से मन्त्रयान और मन्त्रयान से वज्रयान का विकास हुआ अर्थात् सूक्ष्म से स्थूल की ओर त्याग एव तपस्या से भोग एव वासनातृप्ति की ओर बौद्धधर्म अग्रसर होने लगा और पुरी, मिर्जापुर, चुनार, राजुरादि प्रभृति स्थानो के मदिरों की भित्तियों पर यौनचेष्टा मे सलग्न शताधिक मूर्तियाँ उत्कीर्ण हुईं।

स्तूप और चैत्य प्रारभ मे जैन पूजा के अग थे। अत्यन्त प्राचीन काल तक स्तूपों के अस्तित्व का पता चलता है। आरभ मे स्तूप मृत व्यक्ति की स्मृति मे निर्मित मिट्टी का ढूहमात्र था। वृक्षारोपण की भी प्रथा थी। चिता-स्थान मे होने के कारण वृक्ष चैत्य कहलाते थे ('चितायां भव चैत्य')। बौद्धों के समान जैनों मे भी स्तूपों और चैत्यों के निर्माण की प्रथा प्रचलित थी। जैन स्तूपो के दो अवशेष मथुरा के निकट कंकाली टीले मे और बरेली के निकट रामनगर मे उपलब्ध है। बदामी, पटना और एलौरा की गुफाओं मे चैत्य भी दृष्टिगोचर होते है। ये सभी साधारण स्तर की कृतियां हैं तथा उनमे कोई विशेषता नहीं है। दक्षिण भारत मे जैन स्मारकों का इतना प्राचीन अवशेष उपलब्ध नहीं है।

ग्यारहवीं शताब्दी जैन कला के उत्कर्ष का युग है। जैन स्थापत्य इस युगमे नवीन स्वरूप ग्रहण करता है। चैत्यों एव स्तूपों के बदले अब भव्य मदिरों का निर्माण होन लगा। ये मदिर विष्णु मदिरो की शैली पर निर्मित हुए थे। उत्तरी भारत में जैन मदिरों पर वैष्णवों का प्रभाव और दक्षिणी भारत मे शैवो का प्रभाव दृष्टि गोचर होता है। इस से हैवेल जैसे विद्वानों की धारणा है कि जहां-जहा जैन बसते गए, वहां-वहाँ की स्थानीय शैलियों का उन्होंने वास्तुकला मे अनुकरण किया।

जैन मदिरो का केन्द्रीय भाग, जहां मूर्ति स्थापित रहती है, ऐसे द्वारभाग से रक्षित होता है जिस पर

+Herbert Read 'The Meaning of Art', पृ ६०-६२।

सुन्दर चित्र उत्कीर्ण रहते हैं । मूर्ति नग्न या परिधान से आवृत होती है तथा उसकी आँखें बन्द या खुली होती हैं । अध्यात्म व शान्ति-इस उद्देश्य की होती है । सभा-मंडप कभी-कभी अत्यंत निरलंकृत होता है । लेकिन मंदिरों का बाहरी आलिन्द (पोर्टिको) शिल्पमी सौन्दर्य से ओतप्रोत होता है । गर्भ की चित्रकारी संगमरमर से समन्वित होने पर तुषार-चित्रों की भाँति अभिराम प्रतीत होती है । उन ड्योढ़ियों की गुम्मजों से संगमरमर के लटकन झूलते रहते हैं जिनका प्रवीण शिल्प यूरोपीय दर्शकों को ईसामसीह के चर्च की सीढ़ियों के प्रवेशद्वार की स्मृति दिलाता है । श्रीमती स्टीवेन्सन का Facts From Heart of Jainism में निम्नोद्धृत कथन जैन मंदिरों की कलात्मक मोहकता पर सटीक प्रकाश डालता है—

आबू पर्वत जो अपने वक्षस्थल पर धारी र सौन्दर्य के विस्मय से समन्वित देवालयों को धारण करता है गिरनार की कुटिल भ्रू विन्यास वाली शिलाएँ जो मंदिर-मुकुटों से विभूषित हैं तथा अतिशय पवित्रता से पूर्ण शत्रुंजय जो आधा किला और आधा मंदिरवाला नगर है- ये उस युग के उत्साह एवं उल्लास का साक्ष्य प्रस्तुत करती हैं । ‡

गुजरात की मंदिर-नगरी पालीताना का गिरनार के मंदिरों के समान अपना विशिष्ट सौन्दर्य है । लेकिन इसमें उपलब्ध मूर्तिकला का विशेष महत्त्व नहीं है । गुजरात के वैभवगर्भित मंदिरों का ह्रास-जिनकी भव्यता का प्रतीक सोमनाथ का विख्यात मंदिर है- यदि नहीं हो गया होता तो जैन स्थापत्य का इतिहास अत्यंत ही गौरवमय हुआ होता । मोढेरा के विस्मयजनक मंदिर तथा उनके अतीव अभिराम एवं कोमल अलंकृति से सज्जित सभामंडप का अवशेष आज भी अपने कुशल समानुपातों तथा रत्नस्पर्धी शिल्प से दर्शक को मुग्ध कर देता है और प्रत्येक प्रस्तर-खंड तथा प्रत्येक वक्रिमा में उस आदर एवं श्रद्धा के भाव को व्यंजित करता है जिसने उसके निर्माताओं को अनुप्राणित किया था । बाड़नगर के कीर्तिस्तम्भ ताप वात एवं वृष्टि के आघातों को सहन करते हुए आज भी अत्यन्त शान्त सौन्दर्य के उद्घोषक बने हुए हैं । इन अवशेषों से हमें जैन वास्तु कला की भव्यता की एक झाँकी मात्र ही मिलती है । चित्तौड़ के प्रसिद्ध स्तम्भ जो नवीं और पन्द्रहवीं शताब्दी में निर्मित हुए थे हैवेल के कथनानुसार सम्पूर्ण संसार में अपनी जाति के निराले हैं । इनमें प्रथम कीर्तिस्तंभ जैनों का है ।

जैन कला का आकलन करते समय जैन मूर्तियों का वर्णन तिरस्करणीय नहीं है । भुवनेश्वर में स्थित खण्डगिरि की गुफाओं में परवर्ती गुप्तकाल और प्रारंभिक मध्यकाल की जिन मूर्तियाँ उपलब्ध होती हैं जो शिल्प कला की दृष्टि से मनोरंजक हैं । सातबखरा नामक उत्तरी गुफा की पिछली दीवाल पर दो पंक्तियों में मूर्तियाँ उत्कीर्ण हैं । पहली कतार में प्रथम सात तीर्थंकर अपने कमलासनों पर अपने प्रतीकों के साथ समाधि मुद्रा में चित्रित किए गए हैं । निचली कतार में गणेश द्वारा रक्षित सात नारी मूर्तियाँ उत्कीर्ण हैं जिन्हें ब्राह्मणधर्म की 'सप्तमातृका' का जैन रूपान्तर कहा गया है । ×

इन नारी मूर्तियों में से कुछ दस भुजाओं वाली कुछ चार भुजाओं वाली और कुछ दो भुजाओं वाली चित्रित की गई हैं । उनके प्रतीक क्रमशः गरुड़ और हंस हाथी सांड (चौथी का प्रतीक स्पष्ट नहीं है) मोर कलश और कमल तथा सिंह दिखाए गए हैं । इनमें से प्रथम पाँच अपने प्रतीकों के आधार पर ब्रह्माणी वैष्णवी इन्द्राणी महेश्वरी वैष्णवी तथा कुमारी से किंचित् सादृश्य रखती हैं । छठवीं और सातवीं महत्त्वमयी देवियाँ पद्मावती और अम्बिका की प्रतिरूप प्रतीत होती हैं । चौथी पाँचवीं और सातवीं मूर्तियाँ अपने उत्संग में एक बालक लिए हैं तथा पहली को छोड़कर सभी कमलासनों पर आसीन हैं ।

उपर्युक्त गुफा के दूसरे भाग में मूर्तियों की दो पंक्तियाँ उत्कीर्ण हैं । ऊपरी कतार में चौबीस तीर्थंकरों के चित्र हैं और निचली कतार में चौबीस नारी-

---

‡ Hindoo Art in Its Social setting पृ ८४ ।

× The Classical Age (ed R C Majumdar and A D Pusalker) पृ ४१३ ।

मूर्तियाँ चित्रित हैं जो सभवत तीर्थंकरो के शासनदेवता हैं। जिनो को उनके प्रतिको द्वारा पहचाना जा सकता है जो शास्त्रो के अनुकूल ही हैं। + लेकिन, यक्षिणियो के चित्रण का आधार अज्ञात है जिनमें से कुछ आठ, दस, बारह, बीस तक भुजाएँ धारण करती दिखाई गई हैं। तेईसवें तीर्थंकर पार्श्वनाथ का लछन सर्प माना गया है। अत्यन्त प्रारभिक जन्मो से ही, जब वे वज्रघोष नामक हाथी थे, उन्हें अपने पुराने दुष्ट भाई की ईर्ष्यालु प्रकृति का शिकार बनना पडा था जिसने सर्प के रूप मे उनका सहार कर डाला था। इस भाईने भावी तीर्थंकर का पिंड कभी नहीं छोडा। भिन्न-भिन्न जन्मो मे, भिन्न-भिन्न रूपों से यह उनके प्राणान्त का कारण बनता रहा। अतिम जन्म में एक दिन जब पार्श्वनाथ ध्यान मे निमग्न थे यह दुष्ट बधुने, सवर नामक देवता के रूप में, एक भयकर तूफान की सृष्टि कर डाली जिससे बिजली के साथ-साथ मूसला धार वृष्टि होने लगी। उस समय धरित्री को धारण करने वाला सर्प धरणीन्द्र और उसकी पत्नी पद्मावती, दोनो ने वहाँ पहुँच कर अपने विशाल फणों को फैला कर पार्श्व की रक्षा की।

पार्श्वनाथ के अतिम जीवन और गौतम बुद्ध के जीवन मे अत्यधिक साम्य है। बोधिवृक्ष के नीचे जब भावी बुद्ध ध्यानमग्न अवस्थित थे तब काम और मार नामक देवताओंने उनकी समाधि भग करने के लिए भयकर उपद्रव तथा प्रलोभन प्रस्तुत किए। किन्तु गौतम रचमात्र भी विचलित नहीं हुए और चरम ज्ञान को उपलब्ध कर 'बुद्ध' बन गए। बाद को, बुद्ध मुचलिंद वृक्ष के नीचे चले गए और वहाँ परम ज्योति के आनन्द का अनुभव करने लगे। उस समय ऋतु के विपरीत तूफान उत्पन्न हो गया और घनघोर वर्षा होने लगी। तब उस वृक्ष मे से सर्पो का राजा मुचलिंड निकल पडा और बुद्ध के सिर के ऊपर अपने फण को फैला कर सात दिन तक उनकी रक्षा की जब तक तूफान समाप्त न हो गया।

जैन और बौद्ध कथाओ का पारस्परिक सबध ठीक-ठीक निश्चित नहीं किया जा सकता। अत्यन्त आदिकाल से नागो और यक्षो की पूजा भारत में होती आई है तथा वे रहस्यमयी शक्ति से सम्पन्न और मानव-कल्याण के सम्पादक समझे जाते रहे हैं। उनकी मूर्तियाँ भारतवर्ष के अधिकाश भागो में द्वार-स्तभो तथा मदिरो में उत्कीर्ण मीलती हैं। अतएव, विद्वानो का अनुमान है कि तत्युगीन कलाशिल्पियोंने, जो शताब्दियो से भारतीय गार्हस्थिक पूजा के लिए मूर्तिया निर्मित करते आ रहे थे, पार्श्व और बुद्ध की मूर्तियों को भी प्राचीन नमूनो पर सृष्ट करना प्रारम्भ कर दिया। यही कारण है कि बुद्ध और पार्श्वनाथ की कतिपय मूर्तियाँ सर्पो से समन्वित मिलती हैं। +

सर्पसबधी बौद्धकथा की अपेक्षा जैनकथा अधिक नाटकीय तथा चमत्कारक है और सर्प को अधिक महत्त्व प्रदान करती है। पार्श्वनाथ की वे मूर्तिया अधिक ध्यानाकर्षक हैं जिनमें उनके कधो से दो सर्प निकले हुए हैं। ये प्राचीन मेसोपोटामियन कला से किसी न किसी प्रकार सबधित होने की विज्ञप्ति करती है। प्रथम तीर्थंकर ऋषभनाथ की एक मूर्ति सेतखली (अलबस्टर) की पाई जाती है जो ईसा की ग्यारहवीं बारहवीं अथवा तेरहवीं शताब्दी मे निर्मित हुई थी। यह उस पूर्ण सत या साधु की जैन कल्पना को मूर्त

+ चौबीस तीर्थंकरो के चौबीस प्रतीक ये है —

(१) ऋषभदेव-बैल या साँड (२) अजित-हाथी (३) सम्भव-घोडा (४) अभिनदन-बन्दर (५) सुमति-सारस (६) पद्मप्रभु-रक्त कमल (७) सुपार्श्व स्वतिका (८) चन्द्रप्रभु-चन्द्रमा (९) पुष्पधर-एक प्रकार की मछली (१०) शीतल-श्रीवत्स (११ श्रेयाम-गेडा (१२) वासुपूज्य-भैसा (१३) विमल-शूकर (१४) अनन्त-श्येन (१५) धर्म-बिजली या वज्र (१६) शान्ती-हरिण (१७) कुथु-बकरा (१८) अर-नन्द्यावर्त (१९) मल्ली-कलश (२०) सुव्रत-कच्छप (२१) निमि-नील कमल (२२) अरिष्टनेमि-शख (२३) पार्श्वनाथ-सर्प तथा (२४) महावीर-सिंह।

—(लेखक)

+ Dr H Zimmer 'Philosophies of India,' पृष्ठ २०८।

करती है जो सामान्य मनुष्यों के जीवन को विकृत करने वाले कर्म-तत्त्वों से असम्पृक्त होकर लौकिक बन्धन से पूर्णतया मुक्त हो गया है। सेतावली को तीर्थंकर की परिमार्जित अवस्था की व्यंजना के लिए श्रेष्ठ द्रव्य समझा गया है क्योंकि इससे भौतिक पदार्थ के दूषण से सर्वथा विशुद्ध शरीर की महीयसी पार दर्शिता का सुन्दर संकेत मिलता है। दीर्घकालव्यापी तपस्या और संयमों के द्वारा जैन साधु क्रमबद्ध ढंग से अपनी स्वार्थपरक मनोवृत्तियों का ही नहीं अपितु अपनी बुभुक्षाओंका भी निरसन करने म समर्थ होता है। इस लिए कहा जाता है कि उसका शरीर विस्मयजनक सौन्दर्य एव विस्मयजनक सौरभ से आपूर्ण होता है। वह रोगग्रस्त नहीं होता तथा स्वेद एव उन सम्पूर्ण विकारों से मुक्त होता है जो भोजन पाचन की प्रक्रिया के फलस्वरूप प्रसूत होते हैं। वह देवताओं के शरीरों का सम धर्मी होता है जो सामान्य दूषित भक्ष्य ग्रहण नहीं करते और इस लिए जिन्हे न पसीना होता है और न थकावट होती है। तीर्थंकरों की सांस जलकमलों के सौरभ के समान सुगंधित होती है तथा उनका रक्त धारोष्ण दुग्ध की भाँति श्वेत होता है।" इसीलिए उनका शरीर सेतावली के रंग के समान श्वेत होता है उन लोगों के समान पीला, गुलाबी या काला नहीं होता जिनकी धमनियों में लाल लोहित भरा है। मंदिरों के अग्रभाग की सजावट में जो संगमर्मरीय धवलिमा दृष्टिगोचर होती है वह भी उनकी स्वर्गीय पवित्रताकी व्यंजना करती है।

प्रथम तीर्थंकर की प्रतिमा के द्रव्य एव भंगिमा से यही वीतरागत्व अभिव्यक्त होता है। प्रस्तर दुग्ध-धवल है और स्वर्गीय ज्योति की शुभ्रता से देदीप्त है। खड़े होने की मुद्रा में एक कठोर सममात्रता (सिमेट्री) एव निश्चलता वर्तमान है जिससे आध्यात्मिक विरक्ति व्यंजित होती है। तीर्थंकर यदि वह योग-मुद्रा में न हो तो कायोत्सर्ग की भंगी में खड़ा चित्रित किया जाता है- बिलकुल सीधा तना हुआ और निश्चल बाँहें नीचे तने नमन के साथ लटकती हुई घुटने सीधे और पादांगुलियाँ आगे निकली जमीन से सटी हुई। ऐसे अतिमानव का आदर्श शरीर सिंह के शरीर का स्पर्धी होता है- कंध और वक्षस्थल शक्ति शाली कटि निलुप्त नितम्ब बिल्ली के समान क्षीण उदर शंख के समान लम्बा हाथों और पैरों की अंगु-लियाँ मजबूत लम्बी और सुघड़। वक्षस्थल एवं कंध से दूसरे कंध तक प्रशस्त तथा सुचिक्कण पूर्ण विस्तृत और बिना कहीं दबा हुआ होता है जिससे योग के नियमों के अनुसार किए गए श्वास-व्यायामों के प्रभाव का निदर्शन होता है। ऐसा संन्यासी वीर कह लाता है क्योंकि वह परम विजय प्राप्त कर चुका रहता है। वर्धमान को महावीर कहने में यही भाव व्यंग्य है। इस संन्यासी को जिन अर्थात् विजयी कहते हैं जिसके अनुयायी जैन कहे जाते हैं। उत्तराध्ययनसूत्र में वर्धमान का निम्नोद्धृत वचन आया है—

" जो सहस्सं सहस्साणं संगामे दुज्जए जिए।
एगं जिणेज्ज अप्पाणं एस से परमो जओ॥
—(९/३४)

— दुर्जय संग्राम में सहस्रों शत्रुओं को जीतनेकी अपेक्षा एक अपनी आत्मा को जीतना ही सर्वोत्कृष्ट विजय है। जो आत्मा को जीत लेता है वही परम विजयी है। संसार-रूपी समुद्र को पार करने में सहा यक सिद्ध होने वाले योगी को ही तीर्थंकर कहा गया है और तीर्थंकर ऐसा ही परम विजयी वीर होता है। जैन साधु पहले नग्न ही (दिगम्बर) विच रण करते थे। बाद को महावीर वर्धमान के समय में वे श्वेत वस्त्र पहनने लगे थे जिससे श्वेतांबर कहलाए। तीर्थंकर इसलिए कभी नग्न और कभी श्वेत परिधान में चित्रित हुए हैं। आबूमंदिर में स्थित ऋषभनाथ की मूर्ति कटि और पैरों में अत्यंत क्षीण कौशेय वसन धारण किए हैं।

जैन प्रतिमाओं की कठोर पवित्रता की रक्षा करना शिल्पियों का गंभीर कर्त्तव्य रहा है। अतएव एक ही प्रकार की सतर्कता प्रत्येक मूर्ति के अंकन में बर तनी आवश्यक रही है जिससे उपासकों के लिए भिन्न भिन्न तीर्थंकरों की पहचान करना कठिन हो जाता। इस बाधा को दूर करने के निमित्त प्रत्येक तीर्थंकर को

एक-एक प्रतीक-जो बहुधा शास्त्रसम्मत ही होता है-के साथ चित्रित किया गया है। इसी लिए ऋषभनाथ की प्रसिद्ध प्रतिमा के चरणों के बीच में एक बैल या साड चित्रित हुआ है। इन प्रतीकों के युगपत् उपन्यास का प्रभाव यह होता है कि इनके वैपरीत्य में-क्योंकि ये प्रतीक तीर्थंकर-द्वारा त्यक्त संसार एवं जीवन का स्मरण दिलाते हैं— उस वीतराग संत की संतुलित एवं पूर्ण संयमित मूर्ति अपनी विजयशील विरक्ति में, महत्त्व के साथ, निखर उठती है। "किसी अपार्थिव एवं अलौकिक द्रव्य से निर्मित स्तम्भ के समान, भवसागर के संतरण का मार्ग प्रशस्त करने वाला तीर्थंकर, स्वर्गीय निस्तब्धता से वेष्टित खड़ा है, मानो अपने चरणों के निकट समवेत, उल्लासमग्न नर-समुदाय की पूजा-अर्चना की ओर वह तनिक भी ध्यान नहीं देता।"*

हासन जिले (मैसूर) में श्रवण बेलगोला नामक स्थान पर इसी कोटि की एक विराट प्रतिमा उपलब्ध है जो ९८३ ईसवी के लगभग गंगा-वंश के राजा राजमल्ल के मंत्री चामुंडराय के द्वारा निर्मित की गई थी। नगर के धरातल से चार सौ फीट ऊँची एक पहाड़ी पर एक विशाल लम्बाकार शिलापट्ट में से यह प्रतिमा उत्कीर्ण हुई है। इसकी ऊँचाई साढ़े छप्पन फीट तथा कटि-प्रदेश तेरह फीट है और इस प्रकार यह विश्वकी दीर्घतम निरवलंब उत्थापित मूर्तियों में से है। यह प्रथम तीर्थंकर ऋषभनाथ के पुत्र बाहुबली (अथवा गोम्मट) का चित्रण करती है क्योंकि इसके शरीर पर अंगूरी लताएं फैली हुई है। गोम्मट के जीवनचरित में उल्लेख आया है कि योगमुद्रा में वे एक वर्ष तक अविचलित भाव से खड़े रह गए जिससे उनकी भुजाओं और वक्षों पर द्राक्षा-वल्लरियां चढ़ गई, उनके पैरों के चतुर्दिक वल्मीकों की राशि एकत्र हो गई, और वे किसी नीरव प्रदेश में स्थित वृक्ष अथवा शिला के सदृश दृष्टिगोचर होने लगे। अद्यापि प्रति पच्चीस वर्षों के बाद इस प्रतिमा में घृत का लेप किया जाता है जिससे यह आज भी चिकनी और नवीन प्रतीत होती है। इसके सबंध में प्रवाद यह है कि भारत के सर्व प्रथम चक्रवर्ती सम्राट् भरतने इसका निर्माण किया, लंका का नरेश रावण इसकी पूजा करता था, और उसके बाद यह मानव-स्मृति से निकल कर मिट्टी में दब गई। एक वणिक से इसके विषय में सुन कर चामुंडराय सदलबल वहाँ पहुँचा और तीर्थंकर अरिष्टनेमि की परिचारिका यक्षिणी कुष्माण्डी से बताए जाने पर, उसने एक स्वर्णघटित तीर से शिलापट्ट को चीर दिया और तब वह विराट् प्रतिमा प्रकाश में आई। बादको, शिल्पियों ने उसे फिर से सँवारा। मैसूर नगर के दक्षिण-पश्चिम पन्द्रह मील दूर एक पहाड़ी पर बीस फीट ऊंची गोम्मट की एक मूर्ति है। १४३२ ईसवी में कारकल के राजकुमार वीरपाण्ड्य-द्वारा दूसरी मूर्ति बनवाई गई। १६०४ इसवी में उसी जिले में तिम्मराज-द्वारा सैंतीस फीट ऊँची एक और मूर्ति निर्मित हुई। इन मूर्तियों में से कुछ को, बिना मानवी प्रयत्न के, स्वयमेव अस्तित्व ग्रहण करती हुई समझा गया है। कुछ के विषय में यह प्रवाद है कि वे प्राचीन कथाओं में आने वाले संतो-द्वारा बनाई गई थीं और चामुंडराय वाली विराट् प्रतिमा की भाँति रहस्यमय ढंग से प्रकट हो गईं।

चौबीस तीर्थंकरों और उनके प्रतीकों की तालिका एक पिछले पृष्ठ की पादटिप्पणी में दी गई है। ये तीर्थंकर सामान्यतया खड़ी निश्चल भंगी में चित्रित हुए हैं जिसे "कायोत्सर्ग" (शरीरका परित्याग) कहा गया है। निस्तब्ध एवं निस्पन्द होते हुए भी ये प्रतिमाएँ स्वर्गीय सत्ताएँ हैं जिनकी शिराओं में रक्त के बदले दूध प्रवाहित होता है। भुजाओं और धड़ के बीच में, तथा दोनों पादों के बीचमें जो खाली जगहें हैं वे उस अपार्थिव सत्ता के दिव्य तादात्म्य की सूचना देती हैं। अंगो के निर्माण में कोई व्यक्तिगत विशिष्टताएं लक्षित नहीं होती, अपितु एक रहस्य गर्भित शान्ति से वे वेष्टित प्रतीत होती हैं। मूर्तियों

* Dr H. Zimmer 'Philosophies of India', पृ० २१२

की नग्नता से किसी प्रकार की ऐन्द्रियता का लेशमात्र भी स्पष्ट भासित नहीं होता। ग्रीक देवियाँ यथा ऐफ्रोडाइट इत्यादि की प्रतिमाएँ नग्न चित्रित इस लिए की गई हैं कि उन अंगों का वासनात्मक सौन्दर्य प्रस्फुटित हो जाय अथवा यूनानी शूरों और खिलाड़ियों की नग्न प्रतिमाओं के चित्रणमें श्रेष्ठ शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य की व्यंजना अभिप्रेत होती थी। लेकिन भारतीय कला में नग्नता का प्रदर्शन ऐसे किसी व्याज से नहीं होता। भारतीय देवियों (नारी देवताओं) की नग्नता उर्वरा विरक्त पृथिवी कि नग्नता की प्रतीक है जब कि तीर्थंकरों की नग्नता अपार्थिव एवं स्वर्गीय है। जैन दिगम्बरी मूर्ति उस महामानव की पूर्ण विरक्ति व्यंजित करती है जिसने प्रत्येक प्रकार के बन्धन को तोड़ दिया है।

यहाँ यह स्मरणीय है कि तीर्थंकर और उनकी प्रतिमाएँ आधिकारिक हिन्दू (ब्राह्मणधर्मानुमोदित) पूजनोपचार से भिन्न क्षेत्र किंवा धरातल की हैं। हिन्दू देवता उस स्वर्ग के अधिवासी हैं जिसे पार्श्वनाथ ने अतिक्रान्त कर दिया था और इस प्रकार वे मानवी प्रार्थना अथवा उपासना की पहुँच के भीतर हैं। इसके विपरीत तीर्थंकरों-द्वारा प्राप्त मोक्ष उन्हें समग्र पार्थिव चिन्ताओं की परिधि के बाहर उपन्यस्त कर देता है। उन्हें उनकी शाश्वत विरक्ति से कदापि विचलित नहीं किया जा सकता। ऊपर से जैन धर्म हिन्दू देवताओं के धर्म से साम्य रखता प्रतीत हो सकता है जो (देवता) उपासकों की प्रार्थना पर ध्यान देते हैं और यहाँ तक कि मंदिरों में आकर पीठों पर आसीन हो जाते हैं, क्योंकि जैन भी अपने तीर्थंकरों की प्रतिमाओं के प्रति असीम श्रद्धा समर्पित करते हैं तथा उनके रहस्यपूर्ण जन्म अथवा जीवन के संबंध में नाना प्रकार की पुराण कथाएँ कहते हैं। तथापि जैनों की मनोभंगी ठीक-ठीक पूजा अथवा उपासना की नहीं होती। मुनि विपुलमति ने राजा आनन्द कुमार को (जो बाद वाले जन्म में पार्श्वनाथ हुए) एक सुन्दरी वेश्या के मृत शरीर के रूपक या दृष्टान्त से-जो भिन्न भिन्न प्रेक्षकाम भिन्न-भिन्न मानसिक प्रतिक्रियाएँ उत्पन्न करने मे समर्थ हुआ-यह उपदेश दिया कि निर्विकार तीर्थंकर की प्रतिमा के ध्यान पूजन से मस्तिष्क निसर्गतः पवित्र एवं विशुद्ध होकर त्याग के भाव से भर जाता है और निर्वाण की अनुभूति के लिए भी सन्नद्ध हो जाता है। अर्थात्, जैन उपासक-शान्ति एवं निर्विकारता की उपलब्धि के लिए न कि किसी प्रकार के राग के संवर्धनार्थ इन पूत प्रतिमाओं की पूजा करते हैं। इस सूक्ष्म एवं महत्वपूर्ण तथ्य को सामने रख कर जब हम इन मूर्तियों की निस्पन्द एवं कठोर गरिमा पर विचार करते हैं तब रहस्य समझ में आ जाता है।

लेकिन जैसा पहले कहा जा चुका है मंदिरों के निर्माण में जैनों ने हिन्दू सम्प्रदायों की वास्तु-परम्परा का ही अनुसरण किया। राजपूताना और गुजरात के जैन मन्दिर उसी युगमें निर्मित हुए जिसमें उत्तरी भारत के गौरवशाली हिन्दू स्मारक बने थे। अतएव देवालयों में तो भव्य चित्रकारी के दर्शन होते हैं—यद्यपि वहाँ भी पवित्रता की भावना की रक्षा की गई है-किन्तु आराध्य प्रतिमाओं की आध्यात्मिकता को बाधित करना जनशिल्पियों को कभी स्वीकार्य नहीं हुआ। सुतरां यह कहना समीचीन होगा कि जैन कला सौन्दर्यसृष्टि की संकीर्ण सीमाओं में ही न बँध कर आदर्श-साधिका बन गई है अभिव्यक्ति-प्रधान बन कर प्रतीकात्मक हो गई है। प्रसिद्ध दर्शनवेत्ता श्री सी ई एम जोडने ऐसी ही विशेषताओं को ध्यान में रखकर कुछ अन्य ढंग से यह कथन किया है-

भारतीय कला यदि कहना क्षमा किया जाय कला के रूप में अपने पैरों पर खड़ी नहीं है। वह अपने को अतिक्रान्त करने वाले किसी अन्य उद्देश्य की परिचारिका बन गई है।"

ऊपर जैनो की कलात्मक उपलब्धियों का निरूपण किया गया है। चित्रकला अथवा प्रस्तरकला के जैन अवशेष यथेष्ट परिमाण में आज प्राप्त नहीं हैं। गुजरात और मैसूर मे प्रस्तर कला के जो नमूने उपलब्ध हैं वे अवश्य अत्यन्त भव्य तथा विराट हैं किन्तु उनकी संख्या अत्यन्त स्वल्प है। संभव है उनकी कला कृतियों के अवशेष नष्ट हो गए हों। जैन कभी लौकिक

शक्ति–सम्पन्न जाति नहीं रहे है । अशोक के समान कोई चक्रवर्ती नरेश जैनधर्म का अनुयायी या सवर्धक नहीं रहा । दक्षिण भारत में अवश्य उनलोगों ने आध्यात्मिक प्रभुता एव वैभव प्राप्त किया, लेकिन उनके प्रभाव के घटने के साथ उनके कलात्मक अवशेष भी सभवतया सदा के लिए विलुप्त हो गए । मुसलिम युग में उनके देवालयों का व्यापक माप पर विध्वस तो हुआ ही, साथ ही उनके अनेक मदिर एक अन्य भिन्न उपासना–पद्धति के केन्द्र बन गए । श्रीमती स्टीवेन्सन का अपनी प्रसिद्ध पुस्तक 'Heart of Jainism' में यह कथन द्रष्टव्य है —

"मुसलमानों द्वारा मूलत बनवाई गई कोई भी मसजिद सौन्दर्य में उन मसजिदो के साथ स्पर्धा नहीं कर सकती थी जो मदिरों के ऊपर निर्मित की गई थी । अपनी समृद्धि के शिरोबिन्दु पर जैन स्थापत्य ने हिन्दू स्थपतियो को बहुत कुछ सिखाया था, अब अपनी दीनावस्था में भी उसने अपने उत्पीडकों को प्रभावित किया, और अहमदाबाद की अद्यापि स्वल्प-ज्ञात मसजिदें अपने अतुलनीय सौष्ठव के लिए, अन्य किसी स्रोत की अपेक्षा, जैन प्रेरणा की ही ऋणी है।"+

तथापि चित्रकला, मूर्तिकला इत्यादि में जैनों की आपेक्षिक न्यून उपलब्धि का कारण–जैसा विद्वानों ने अनुमान किया है– उनके धर्म की प्रकृति में भी सन्नि-हित हो सकता है । ऐन्द्रिय आनन्दों का कठोर-तापूर्वक दमन जो जैनधर्म की प्रमुख विशेषता है, कला-त्मक सृजन तथा आस्वादन में सहायक नहीं हो सकता था । हैवेल का कथन है कि कृष्ण के समान ईश्वरीय अवतार जैनों के नहीं थे जिनसे उनके कलाकारों को प्रेरणा मिलती और न तो उनके सत या देवता प्रकृति के असख्य परिपार्श्वों के मानवीकृत स्वरूपों में ही विकसित हो सके जिससे जैन मूर्तिकारों एव चित्रकारों के प्रेरणादायक आदर्शो का क्षेत्र सीमित हो गया । "ध्यानमग्न सन्यासियों की कुछ निश्चल मुद्राओं को छोड़कर उनके प्रेरणागार में न समृद्ध पुराणकथा थी, न मानवी आस्वाद तथा विस्मय से गर्भित सतों की जीवनगाथाएँ थीं, और न प्रकृति के मनोभावों की कोई भव्य कल्पना थी ।"* किन्तु जैसा कुमारी ड्युवाश ने कहा है, जैनों के चौवीस तीर्थंकरों की जीवनगाथा भी कम रोचक एव विस्मयजनक नहीं है, और फिर, बौद्ध धर्म भी तो प्रारभ में कला की ओर अनुरागविहीन ही था, किन्तु बाद में उसकी छत्रच्छाया में श्रेष्ठतम कला का विकास सम्पन्न हुआ । हमारी सम्मति में जैन कला की अनुर्वरता का कारण हो सकता है जैनधर्मावलबियों की अपने सम्प्रदायगत सिद्धात एव आचारों की कठोर विशुद्धता के रक्षण की चिन्ता। जैन कला का अधिकाधिक अध्ययन परमा-वश्यक है ।

+ 'Heart of Jainism', पृ० २८३ ।

* 'Ideals of Indian Art', पृ० १२९ ।

सराहनीय साहित्य–सेवा

—★—

लेखक कृष्णलाल वर्मा, माहीम (वर्ष १६)

स्वर्ग-मोक्ष–सुखकी सरला नसनीके समान जैन साहित्य है। इसपर चढकर भव्य मनुष्य स्वर्ग या मोक्षमें पहुँचते हैं।

श्री देवचद लालभाइ जैन पुस्तकोद्धारक फड ने जैनसाहित्यके उत्तमोत्तम ग्रथ–जो हरेकके लिए पहले सुलभ नहीं थे– छपवाकर प्रत्यक मुमुक्षु जिज्ञासुके लिए सुलभ कर दिये हैं इसके लिए फडके सस्थापक, सचालक और ग्रथोंके सपादक सभी धन्यवाद के योग्य है। म उनको धन्यवाद देता हूँ।

ग्रथोंकी सूची देखनसे ज्ञात होता है कि ग्रथ विद्वानोंकि–सस्कृत प्राकृत के ज्ञाताओं के ही उपयोगके लिए हैं सवसाधारण के लिए इसका उपयोग बहुत ही कम है।

मूल ग्रथ छपवानेका फडका उत्तम काय अब बहुत अशोंमें पूरा हुआ है। भविष्यकी योजना देखनसे विदित होता है कि अवशेष कार्य भी शीघ्र पूर्ण होगा।

इस समय फडके व्यवस्थापकों से यह अनुरोध करना अनुचित न होगा कि फड एक एसी योजना भी तयार करे कि जिसके द्वारा वह सभी एसे जन ग्रथोंके जिनके अनुवाद गुजराती या हिंदी भाषाम नहीं हुए ह– गुजराती या हिंदी अनुवाद प्रकाशित कर सके।

गुजराती या हिंदी भाषाम अनुवाद पाकर सामान्य लोग जन भाइ उनसे लाभ उठायग और फडके सचालकोंको धन्यवाद दग।

फडको स्थापित हुए पचास वरस पूरे हुए हैं। इन पचास वरसोंम उसने १ ७ ग्रथ प्रकाशित कराये है। इस स्वर्ण जयती के अवसर पर हम आशा करेंग कि इसकी हीरक जयती मनात समय फडके द्वारा कमसे कम पांचसौ ग्रथ प्रकाशित हो चुके होंग।

मैं फडके संचालकों के उद्योगको सराहता हूँ और उनके उद्योगोको सफल बनानम सहायता करने की शासनदेवसे प्रार्थना करता हूँ।

प्राचीन जैन साहित्य में मृतक कर्म

—★—

लेखक डॉ जगदीशचन्द्र जैन, एम ए, पी एचडी

वैदिक युग में प्रेतक्रिया

प्राचीन वैदिक युग में मृतकों को जगलमें फेंक दिया जाता (परोप्त) अथवा वृक्ष आदि पर रख कर छोड दिया जाता था (उद्धित)+। आगे चलकर सभवत मृतकों को जलाया जाने लगा। ऋग्वेद (१० १५, १४) में अग्निदग्ध और अनग्निदग्ध मृतकों का उल्लेख इस कथन को प्रमाणित करता है। ब्राह्मण ग्रन्थों मे कहा है कि मृतकों के क्रिया क्रम के लिये ऐसा स्थान ढूढना चाहिये जहाँ मृतक को सुख और शान्ति प्राप्त हो सके (शतपथ ५ १: ८ १)। शव को भूमि पर उतारने से पहले भूमि को गोबर से लीपकर तृण विछा देने चाहिये। तत्पश्चात् शव को स्नान कराकर उसे चन्दन से लिप्तकर उसका क्षौर कर्म करना चाहिये, नाखून काट देने चाहिये और फिर उसे नये वस्त्र पहना गाय-गाडी या शिविका मे रखकर श्मशान भूमि को ले जाना चाहिये। मृतक के पीछे गाय या बकरी के अगले बाँये पैर मे रस्सी बॉधकर ले चलना चाहिये जिससे उसके मांस से मृतक के शरीर को ढँका जा सके। क्षत्रिय प्रेत की चिता के उत्तर भागमें उसकी पत्नी को लिटाना चाहिये और उसके देवर को चाहिये कि वह उसे शीघ्र ही उठा दे।×

गौतम बुद्ध का दाह कर्म

बौद्ध तथा जैन ब्राह्मण परपरा-विहित अनुष्ठानों को प्राय स्वीकार नहीं करते इसलिये उनकी प्रेतक्रिया इतनी जटिल नहीं है। बौद्ध धर्मों मे कहा है कि तथागत के मरण समाचार प्राप्त होते ही कुशीनारा के मल्ल नर-नारी करुण क्रन्दन करने लगे। बुद्ध के शरीर को एक से एक सुदर सूक्ष्म वस्त्रो मे लपेटा गया। मल्लों ने बुद्ध के सत्कार मे छह दिन नाचने-गाने मे विता दिये। तत्पश्चात् सातवें दिन उन्हे नगर के दक्षिण भागसे ले जाकर सुगन्धित काष्ठ की चिता बनाकर उनका दाह सस्कार किया। सर्व गध मिश्रित जल से चिता को शात किया गया और फिर उनकी अस्थियो पर स्तूपों* का निर्माण हुआ (दीघनिकाय, महा

+ पालि ग्रन्थों मे आलाहन (गाड़ना) और आमक सुसान (फेंक देना) नामकी विधियों का उल्लेख है। जैन ग्रन्थों मे (महानिशीथ, गुजराती अनुवाद पृ २५) किसी गणिका की दासी को उसकी मृत्यु के बाद पशु पक्षियों के खाने के लिये जगल मे फेंक दिया जाने का उल्लेख है। मरने के बाद जेल के कैदियों को रस्सी बाध कर खाई मे लटका दिया जाता था जिससे उन्हे भेड़िये, गीदड आदि भक्षण कर जाते थे (प्रश्न व्याकरण सू १२ पृ ५५)। गिद्धपिटक मरण स्वीकार करने के लिये बहुत से लोग मृत पुरुष, हाथी, ऊँट, गधे आदि के बीच लेटकर अपने आपको गीधो से भक्षण कराते थे (औपपातिक सूत्र ३८, ८ १६२-:)। जैन साधु भी अपने मृतकों को जगल मे छोड जाते थे।

× देखो आश्वलायन गृह्यसूत्र ४ २ ३-८, बी एस आप्टे, सोशल एण्ड रिलीजियस लाइफ इन द गृह्यसूत्रास, पृ २८०, २५२ आदि।

* तित्तिरजातक (४३८, पृ ५३७) मे बालू के स्तूप का उल्लेख है। स्तूप ईंट आदि से निर्मित किये जाते थे। मृतक की स्मृतिमें जो देवकुल बनाया जाता था उसे लेण कहते थे। म्लेच्छों मे मृतक लेण अथवा मृतक गृह बनाने की प्रथा थी, इस तरह के गृह दीव और जोण नामक देशो मे बनाये जाते थे (निशीथचूर्णि ३, पृ ३३०, आचाराग चूर्णि, पृ ३७०)।

परिनिव्वाण सुत्त)। जैनों के आदि तीर्थंकर ऋषभदेव का निर्वाण हो जाने पर ऋषभदेव के मृत शरीर पर चन्दन का अनुलेप किया गया हंस चित्रित सुन्दर वस्त्र पहनाये गये और उनके शरीर को सर्वालंकारों से विभूषित किया गया। उसके बाद शवको शिविका में रखकर ले गये और गोशीर्ष चन्दन से निर्मित चिता पर रख दिया। अगुरु तुरुष्क मधु और घृत आदि डालकर चिता को प्रज्वलित किया गया। फिर शरीर का मांस और रक्त जल जाने पर जल से चिता को शांत किया गया। तत्पश्चात् उनकी अस्थियों पर चैत्यस्तूप निर्मित किये गये (आवश्यक चूर्णि पृ २२-४ जम्बुद्वीप प्रज्ञप्ति) ×

मृतकों की पूजा (मडग पूयण) की प्रथा बहुत प्राचीन काल से चली आती है (देखो आवश्यक भाष्य २६ ७ हरिभद्र टीका पृ १३३ आवश्यक चूर्णि पृ १ ७ २२२ आदि)।

× रामायण (६ ११४ १ १ आदि) में कहा है कि रावण की मृत्यु होने पर सुवर्ण की शिविका बनाई गई मृतक को क्षौम वस्त्र पहनाये गये रंग-बिरंगी पताकायें लगाई गईं और फिर बाजे गाजे के साथ अर्थी निकाली। दक्षिण की ओर मृतक का मुँह किया गया। आग्नेय दिशा में चिता के पास एक वेदी निर्मित की गई और वहाँ एक बकरे का वध किया गया। तत्पश्चात् चिता पर खील बखेर कर उसमें आग लगा दी गई। प्रेतवाहन के लिये दूर्वा और जल से सिंचित तिल भूमि पर रक्खे गये। इसके बाद मृतक को जल तर्पण कर सब नर-नारी अपने घर लौट गये। इसी प्रकार वानर राज बालि के मरने पर अनेक पक्षी और क्रीडा-पर्वत आदि के चित्र निर्मित कर शिविका को सजाया गया और उसे श्मशान भूमि में ले गये (वही ४ २५ १६ आदि) पाण्डु का और्ध्व दैहिक कृत्य करते समय शिविका को अलंकृत कर छत्र लगा चामर डुलाते हुए गाजे-बाजे के साथ अर्थी निकाली गई। रत्नों का दान दिया गया। तत्पश्चात् चन्दन उशीरक आदि सुगंधित द्रव्यों से चिता बनाकर पुरोहित की बताई हुई विधि के अनुसार दाह कर्म समाप्त हुआ (महाभारत १ १२४ १२६)।

जैन भिक्षुओं की नीहरण क्रिया

बृहत्कल्पसूत्र (४ २९) भाष्य (भाष्य का समय ईसवी सन् की चौथी शताब्दि) के विष्वग्भवन (जीव और शरीर का पृथक हो जाना अर्थात् मरण) प्रकरण में जैन भिक्षुओं की नीहरण क्रिया का विस्तार से उल्लेख किया गया है। उक्त सूत्र में कहा है कि यदि कोई भिक्षु रात्रि अथवा विकाल में मरणधर्म को प्राप्त करे तो रोगी की वैयावृत्य करनेवाला भिक्षु मृतक को लेजाकर जीव-जन्तु आदि रहित एकान्त स्थान में रख दे। यदि मृतक के शरीर को वहन करने के लिये किसी गृहस्थ के घर कोई काष्ठ आदि हो तो उसके द्वारा मृतक को वहन करे और फिर काष्ठ को जहाँ से लिया हो वहीं रख दे।

व्यंतराधिष्ठित भिक्षु

यदि कोई भिक्षु हाल ही में मरा हो और वायु के कारण उसका शरीर स्तब्ध न हुआ हो तो मृतक के हाथ-पैर फैला दे तथा मुँह और आँख बन्द कर दे। उसके हाथ और पैर के अंगूठों को रस्सी से बांधकर मुखवस्त्रिका से मुँह ढक दे। मृतक को यक्षाविष्ट न होने देने के लिये उसकी अक्षत देह में उँगली को बीच में से थोड़ा सा चीर दे। ऐसा करने पर भी यदि कोई व्यंतर या प्रत्यनीक देवता शरीर में प्रविष्ट हो जाय तो मूत्र (परिणामिनी) को बायें हाथ में लेकर शव को सींचे। यदि शरीराधिष्ठित व्यंतर विकराल रूप प्रदर्शित कर चिल्लाये या अट्टहास करे तो निर्भीक रहकर शव को एकान्त स्थानमें रख दे।

मरणोत्तर-विधि

भिक्षु के कालधर्म को प्राप्त होने के पश्चात् भूमि को प्रमार्जित करके अव्यवच्छिन्न धारा से सम तृणों का एक संस्तारक तैयार करे। यदि तृण न हों तो चूर्ण केशर या लेप आदि के द्वारा क (ब्राह्मी लिपि में क निम्न प्रकार से लिखा जाता है+) बनाकर उसके नीचे त (ब्राह्मी लिपिमें ⅄) लिखे ककार के नीचे तकार लिखने से λ पुरुष की आकृति बन जाती है। इस पर मृतक को स्थापित करे। साधु के कालगत होने पर उचित नक्षत्र आदि देखकर डाभ के पुतले बनाये।

मृतक को अढाई हाथ के श्वेत और शुचि वस्त्रमें लपेटे। एक वस्त्र नीचे और दूसरा उसके ऊपर डाले। फिर शव को रस्सी से लपेटकर उसे एक उज्ज्वल वस्त्र से ढक दे।

मृतक को ले जाना

दिन या रात्रि के समय जब भिक्षु कालधर्म को प्राप्त हो उसे उसी समय ले जाये। यदि रात्रि मे हिम वरसता हो, चोरों अथवा जगली जानवरो का भय हो, नगर के द्वार बन्द हों और यदि किसी ग्राम मे शव को रात्रि के समय निकालने की प्रथा न हो तो शव को रात्रि मे न ले जाये। यदि कोई महा तपस्वी मरणधर्म को प्राप्त हुआ हो तो भी उसे रात को न ले जाये। हां यदि साधुओं के पास शुचि और श्वेत वस्त्र न हों तो मृतक को रात के समय निकाल सकते हैं। तथा यदि राजा अन्तपुरसहित नगर में प्रवेश कर रहा हो या अपने योद्धा और प्रमुख कर्मचारियों के साथ बाहर जा रहा हो और उस समय नगर के द्वार बन्द हो तो मृतक को रात्रि में ही निकालना चाहिये (बृहत्कल्प सूत्र-भाष्य, विष्वग्भवनप्रकृत)।

मृतक को वहन करने की विधि

उपाश्रय से मृतक को ले जाते समय जिस दिशा मे ग्राम हो उधर मृतक का सिर रखना चाहिये। यदि साधु काफी सख्या मे मौजूद हो तो उन्हे ही मृतक को वहन करना चाहिये, नहीं तो गृहस्थ मृतक को बैलगाडी मे रखकर ले जायें अथवा मल्ल लोग वहन करें। अन्यथा गृहस्थ राजकुल मे पहुँच कर सहायता मागें। यह सभव न हो तो चाण्डाल मृतक को उठाकर ले जाये। यदि शव को वहन करने वाले कुल चार व्यक्ति हों और उनमे एक वसतिपालक (उपाश्रय आदि की देखरेख करनेवाला) हो तो शेष तीन व्यक्ति बीच-बीच मे विश्राम करके शव को ले जायें। आवश्यकता होने पर अन्य वेष धारण करके मृतक की परिष्ठापना करनी चाहिये। सभव है कभी वहन करनेवाला साधु अकेला ही हो तो ऐसी हालत मे वह सवेगी, असवेगी, सारूप्य, सिद्धपुत्र और श्रावकों की सहायता से मृतक को ले जाये। आवश्यकता होने पर वाहकों को दूसरे गांव से बुलवाये। यदि श्रावक भी न मिलें तो फिर क्रम से सारूपिकी, सिद्धपुत्री, तुल्य वयवाली श्राविका, वृद्धा सयती, मध्यम वयवाली सयती और तुल्य वयवाली सयती की सहायता से मृतक का निस्कासन करे। स्त्रियां भी न मिलें तो मल्लगण, हस्तिपाल गण और कुभकार गणो की सहायता प्राप्त करे। अन्यथा हीन जाति, हीनकर्मा, कूडाकचरा उठानवाले (सवर), नख-शोधक और स्नान कराने वाले आदि की सहायता से मृतक को ले जाये। ये लोग यदि विना पेसा लिये काम करने को तैयार न हो तो इन्हें धर्मोपदेश देकर अथवा वस्त्र आदि देकर सतुष्ट करे। (व्यवहार भाष्य ७, गाथा ४४९-६२ पृ ७९)।

मृतक की परिष्ठापन विधि

मृतक के परिष्ठापन करने के लिये स्थडिल प्रदेश (जीवजन्तु रहित प्रदेश) की देख भाल करना अत्यत आवश्यक है। किसी कोरे मिट्टी के वर्तन में पानी और चार अगुल प्रमाण कुशों को लेकर स्थडिल की ओर मुँह किये अर्थी के आगे-आगे एक साधु को चलना चाहिये (बृहत्कल्पभाष्य, वही)।

यदि मरण का समाचार किसी को ज्ञात न हो तो साधु शीघ्र ही अन्य लिंग धारण कर प्रच्छन्न रूप से मृतक को किसी स्थडिल प्रदेश मे ले जाये। यदि मरण का पता लग गया है और मृतक को नगर के बाहर ले जाना सभव न हो तो उसे विधिपूर्वक उपाश्रय के पश्चिम-दक्षिण मे रख दे। यदि वहां स्थान न हो तो फिर राजा द्वारा अनुज्ञात स्थडिल मे परिष्ठापित करे। यदि स्थडिल जीव-जन्तु रहित न हो तो सूखे तृणो मे रख दे। यदि राजा की आज्ञा हो कि सब पाखडियों को अपने मृतको को गड्ढे मे रख देना चाहिये अथवा बहती हुई नदी या जलती हुई आग मे फेंक देना चाहिये तो फिर ऐसा ही करे। (बृहत्कल्प भाष्य ४, गाथा ४८०४)। मृतक को परिष्ठापन करते समय सबसे पहले नैऋत दिशा पसद करनी चाहिये। उसके अभाव में क्रम से दक्षिण, पश्चिम, आग्नेय, वायव्य, पूर्व, उत्तर और उत्तर-पूर्व

दिशाओं में मृतक को रखना चाहिये (वही निष्क्रमण प्रकृत)।

आनन्दपुर (वडनगर उत्तर गुजरात) में उत्तर दिशा में संयतों को परिष्ठापन किया जाता था। ऐसी हालत में उत्तर दिशा में ही जैन साधुओं को भी परिष्ठित करना चाहिये। यदि किसी गाँव में सब जगह खेत ही खेत हों तो राजपथ अथवा दो गाँवों के बीचकी सीमा में मृतक को रख कर छोड़ दे। यदि यह संभव न हो तो श्मशान में जाय। यदि श्मशान पालक श्मशान के द्वार पर खड़ा होकर कर माँगे तो जहाँ अनाथ मृतक जलाये जाते हों वहाँ ले जाय। यदि श्मशान में इस तरह का कोई अलग स्थान न हो तो श्मशान-पालक को धर्मोपदेश आदि देकर संतुष्ट करे। यदि वह फिर भी न माने तो उसे मृतक के अथवा नये वस्त्र दे। यदि स्वीकार न करे तो गाँव में से माँगकर लाये। यदि वस्त्र न मिले तो—राजकुल में जाकर निवेदन करे कि हम निष्किंचन साधु श्मशान पालक को क्या दे सकते हैं। यदि राजा कहे कि श्मशान-पालक की मर्जी के खिलाफ हम कुछ नहीं कर सकते तो फिर धर्मास्तिकाय की कल्पना कर हरितकाय के ऊपर ही मृतक को परिष्ठापित कर दे (व्यवहार ७ गाथा ४४२ ६ पृ ७६)। मृतक के पास रजोहरण मुखवस्त्रिका आदि साधुओं के उपकरण रख दे। ऐसा न करने पर राजा को भ्रम हो सकता है कि मृतक की किसी गाँव वाले ने हत्या कर दी है और ऐसी हालत में संभव है कि वह किसी गाँव को जलवा डाले। (बृहत्कल्प भाष्य वही)।

परिष्ठापन के बाद की विधि

मृतक को स्थंडिल में रखकर शव की बिना प्रदक्षिणा किये ही साधु लोग इस तरह अपने स्थान को लौट आयें जिससे उनके पैर गाँव की तरफ न हों। वे जिस मार्ग से गये हों उस मार्ग से न लौटें। उपाश्रय में आकर मंगलस्तोत्र का पाठ करें। मृतक की मूत्र कफ आदि से गंदी हुई कुशमयी शय्या को फेंक दे। यदि कोई यक्षाधिष्ठित साधु मरा हो तो उसकी तो शय्या के टुकड़े-टुकड़े करके फेंक दे तथा उसके अन्य उपकरण जो उसके शरीर से छू गये हों उनका भी परित्याग कर दे (बृहत्कल्प भाष्य वही)।

श्राद्ध

मृतकों का श्राद्ध किया जाता था और उनके सत्कार में ब्राह्मणों को भोजन कराया जाता था।+

+उत्तराध्ययन टीका १३ पृ. १९४अ। निशीथ चूर्णि ११ ७ ९ नायाधम्म कहा १४ १५१। श्राद्धके लिये देखो सांख्यायन गृह्यसूत्र ४ १-४ मतक भत्त जातक (१८) पृ १६६।

★

સંન્યાસ માર્ગ ઔર મહાવીર

—★—

લેખક : શ્રી. દલસુખભાઈ માલવણિયા

વેદકા માર્ગ યજ્ઞમાર્ગ હૈ યજ્ઞ કરકે દેવોકી તૃપ્તિસે સંપત્તિ ઔર પુત્રાદિ ઐહિક સુખસાધનોંકો જુટાનેકા પ્રયત્ન વૈદિક આર્યલોગ કરતે થે ઉસ સમય ધર્મ, અર્થ ઔર કામ પુરુષાર્થકી પ્રધાનતા થી મોક્ષ પુરુષાર્થ વૈદિકોંકે લિએ નહીં થા યહ પુરુષાર્થ ઔર ઉસકા સાધન યે દોનો વૈદિકોંકે લિએ નયી બાત થી વૈદિક આર્ય જૈસે જૈસે હિન્દુસ્થાનમે ફૈલતે ગયે વૈસે વૈસે યહાઁકી પ્રજાકી કઈ બાતે ઉન્હોને અપનાયી ઉનમે મોક્ષ પુરુષાર્થ ઔર ઉસકા સાધન સંન્યાસ માર્ગ ભી હો તો કોઈ આશ્ચર્યકી બાત નહીં હૈ ક્યોંકિ જબ આર્ય લોક કુરુપાંચાલકો છોડકર ઈધર પૂર્વ પ્રદેશકે સંપર્કમે આતે હૈ તબ હી આર્ય ઋષિયોંકે મુખસે ઉપનિષદોંકા બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રકટ હોતા હૈ વે વેદપ્રતિપાદિત યજ્ઞોંકો ફૂટી નાવકે રૂપમે દેખને લગતે હૈ બાહ્ય સમ્પત્તિકે મૂલ્યકો તુચ્છ સમઝને લગ જાતે હૈ ઔર અનન્ત સુખકી ખોજકે લિએ પ્રયત્નશીલ દેખે જાતે હૈ જૈન ઔર બૌદ્ધશાસ્ત્રોમે ઉસ સમયકે ભારતકા જો ચિત્ર હૈ વહ કુરુ પાંચાલકા નહીં હૈ કિન્તુ વહ મગધ, બિહાર, મિથિલા, ઔર બનારસકે આસપાસકી તત્કાલીન ભારતીય સંસ્કૃતિ પર હૈ. ઈન શાસ્ત્રોંકે પ્રકાશમે યદિ હમ ઉપનિષદોંકા બ્રહ્મજ્ઞાન ઔર યાજ્ઞિકધર્મકા વિરોધ દેખે તો સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ કિ સંન્યાસપ્રધાન શ્રમણસંસ્કૃતિકી હી યહ દેન હૈ જો બ્રાહ્મણો કે ઉપનિષદોંમે પ્રતિબિમ્બિત હુઈ હૈ જો બ્રાહ્મણ યહા ભૌતિક સંપત્તિકો જુટાનેમે હી ઔર પરલોકમે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરનેમે હી પુરુષાર્થકી ઇતિશ્રી સમઝતે થે વે હી યહાંકી શ્રમણ સંસ્કૃતિકે પ્રભાવમે આકર કર્મકાણ્ડકો તુચ્છ માનને લગે ઔર જ્ઞાન તથા ત્યાગમાર્ગકા આશ્રય કરકે મોક્ષમે હી પરમ પુરુષાર્થકી પ્રતિષ્ઠા કરને લગ ગયે

બૌદ્ધ ત્રિપિટક ઔર જૈન આગમોંમે પરિવ્રાજક ઔર શ્રમણ–સંન્યાસિયોંકે આચાર ઔર દર્શનકા વર્ણન હૈ પરિવ્રાજક લોગ અપના ઘર છોડકર અપને કુટુબકા પરિત્યાગ કર ઇધર–ઉધર ઘૂમતે થે ઔર ભિક્ષાવૃત્તિસે જીવન યાપન કરતે થે જીવ ઔર જગતકે વિષયમે જ્ઞાનસંપાદન કરના–કરાના યહ ઉનકા કામ થા ઉનકે વિવિધ આચારોંકા વર્ણન બૌદ્ધ ઔર જૈન ગ્રન્થોમે મિલતા હૈ ઔર ઉનકે વિચાર દર્શનકા ભી વર્ણન હમ યહીં પ્રાપ્ત કરતે હૈ ઉસસે પતા ચલતા હૈ કિ ઉસ યુગમે વિભિન્ન મતવાદોં–સંપ્રદાયોંકી બાઢ આયી થી ઉન સભીકા એક લક્ષણ યદિ કુછ કહા જા સકતા હૈ તો યહી થા કિ ઉન સબને અપના નિર્વાહ ભિક્ષાવૃત્તિસે કરના સ્વીકાર કિયા થા બાહ્યવેશકા સ્થૂલરૂપસે સામ્ય હોનેપર ભી સભી સંપ્રદાયો મે અપને–અપને બાહ્ય ચિહ્ન હોતે થે. ઊપર વિચારોમે ભી મતભેદ થા ભ્રમણશીલ પરિવ્રાજકોંકો છોડકર કુછ ઐસે ભી ત્યાગી થે જો એકાન્ત જંગલોંમે ધ્યાન ઔર તપસ્યા મે લગે હુએ થે ઔર ઇસ પ્રકાર અપના સમસ્ત સમય આત્મા ઔર જગતકે સ્વરૂપકી ખોજમે લગાતે થે જિજ્ઞાસુ લોક ઉન્હીંકે પાસ જાકર અપની શંકાઓંકા સમાધાન કરતે થે ઔર આધ્યાત્મિક સાધનામે પ્રગતિ કરથે થે ઐસે હી સન્યાસિયોંકી ખોજમે ભગવાન બુદ્ધને અપની સાધનાકા બહુકાલ બિતાયા થા, યહ બાત ત્રિપિટકસે માલૂમ હોતી હૈ કિન્તુ કિસીસે ઉનકો સંતોષ નહીં હુઆ ઔર ઉન્હોને અપના નયા હી માર્ગ ખોજ નિકાલા ઔર વહ થા આત્મવાદકા નિષેધ આત્મવાદકા નિષેધ કરકે ભી ઉન્હોંને નિર્વાણ–મોક્ષ ઔર ઉસકે

માર્ગ કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ ઔર દૂસરે સન્યાસિયોંકી તરહ નિર્વાણકે લિએ ગૃહત્યાગકો આવશ્યક બતલાયા હૈ અર્થાત્ વિચારમેં મતભેદ રહતે હુએ ભી સન્યાસદીક્ષાકા મહત્ત્વ ઉન્હોંને ભી સ્વીકાર કિયા ઉસ સમય ત્યાગિયોંકા એક બહુત બડા ભાગ ઉનકે વિચારસે સહમત હુઆ ઔર કઈ પરિવ્રાજકોંને ઉન્હીંકે માર્ગકો અપનાયા. ઊપર ઇસ પ્રકાર બૌદ્ધધર્મકે રૂપમેં એક નયા સન્યાસમાર્ગ શ્રમણમાર્ગ પ્રચલિત હુઆ. ઇસ નયે સન્યાસમાર્ગ કા પ્રારમ્ભ ઇસી બનારસમેં હુઆ થા ઇસીસે ઇસ બાતકા હમ સહજ નિશ્ચય કર સકતે હૈં કિ ઉસ સમય ભી અર્થાત્ આજસે ઢાઈ હજાર વર્ષ પૂર્વ ભી બનારસ ત્યાગિયોંકા અખાડા બના હુઆ થા અન્યથા ભગવાન્ બુદ્ધકો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તો બિહાર કે ગયામેં હુઈ કિન્તુ ઉનકા પ્રથમ ઉપદેશ યહાં ક્યોં હોતા?

યદિ હમ ઇતિહાસકે પન્ને ઉલટે તો પતા ચલતા હૈ કિ ભગવાન બુદ્ધસે ભી ઢાઈ સૌ વર્ષ પૂર્વ બનારસમેં ભગવાન પાર્શ્વનાથ નામક જૈન તીર્થંકર હુએ થે ઔર ઉન્હોંને ભગવાન બુદ્ધકે શ્રમણમાર્ગ કે લિએ ક્ષેત્ર કિયા થા બૌદ્ધ વિદ્વાન કોસામ્બીજીકા કહના હૈ કિ ભગવાન બુદ્ધને અપને જીવનમેં જો ઉગ્ર તપસ્યા કી ઔર ઉન્હોંને ભિક્ષુકે લિએ અહિંસાદિ યમોંકી જો યોજના બનાઈ વહ ભગવાન પાર્શ્વનાથકી હી પરમ્પરાકી દેન હૈ. પાર્શ્વનાથકી હી પરમ્પરામેં ભગવાન મહાવીર જૈન તીર્થંકર હુએ વે ભગવાન બુદ્ધકે સમકાલીન થે કિન્તુ સન્યાસ માર્ગકે વિષયમેં ભગવાન બુદ્ધસે કાફી બડે થે

ભગવાન બુદ્ધકે સન્યાસમાર્ગ કા નામ હૈ મધ્યમ માર્ગ જબ કિ ભગવાન મહાવીરકા સન્યાસમાર્ગ ઉત્કટ હૈ જિસ તપસ્યાકો બુદ્ધને નિકમ્મી બતાયા ઉસી તપસ્યાકો મહાવીરને સન્યાસિયોંકે લિએ પરમ આવશ્યક બતલાયા હૈ. કિન્તુ તપસ્યાકા રહસ્ય જો મહાવીરને બતલાયા હૈ યદિ ઉસીકા અવલમ્બન બુદ્ધ કરતે તો ઉન્હેં તપસ્યાસે ઘૃણા નહીં હોતી. ભગવાન મહાવીરને તપસ્યાકો દો પ્રકાર બતાયા હૈ. બાહ્ય ઔર આભ્યન્તરમેં મુખ્ય તપસ્યા આભ્યન્તર હી હૈ ઔર ઉસીકી પુષ્ટિકે લિએ બાહ્ય તપસ્યા સાધન માત્ર હૈ બાહ્ય તપસ્યામેં ઉપવાસ મુખ્ય હૈ. ઔર આભ્યન્તર તપસ્યામેં સેવા સ્વાધ્યાય ઔર ધ્યાન મુખ્ય હૈ બાહ્ય તપસ્યા તબ તક હી ઠીક હૈ જબ તક ધ્યાન સ્વાધ્યાયમેં બાધા ન હો યદિ ઉસકે પ્રતિકૂલ હો તો બાહ્ય તપસ્યાકો ભગવાન મહાવીરને નિરર્થક બતલાયા હૈ અર્થાત્ ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપસ્યા ધ્યાન ધારણાકો સફલ બનાનેમેં યદિ સહાયક સિદ્ધ હોતે હોં તબ તો ઠીક હૈ કિન્તુ યદિ ઉપવાસસે આધ્યાત્મિક શાન્તિમેં બાધા આતી હો તો વહ તપસ્યા નહીં કિન્તુ તપસ્યાભાસ હૈ.

પરિવ્રાજકોં દ્વારા તપસ્યામેં પઞ્ચાગ્નિ તપ કાંટોં પર સોના આદિ શરીરકે લિએ કષ્ટદાયક ઔર હિંસક સાધનોંકા અવલમ્બન લિયા જાતા થા ઉસકા વિરોધ તો ભગવાન પાર્શ્વનાથને હી ઇસી બનારસમેં કિયા થા ઔર દેહદમનકા માર્ગ—શ્રેષ્ઠ માર્ગ ઉપવાસ હૈ યહ બતાયા થા તબસે સન્યાસિયોંમેં ઉપવાસકી પ્રતિષ્ઠા બઢી થી કિન્તુ ભગવાન બુદ્ધને દેહદમનકે ઇસ પ્રકારકો ભી અચ્છા નહીં સમઝા. ભગવાન મહાવીરને દેખા કિ ભિક્ષુઓંકો યદિ ખાનેકે લિયે કમાના નહીં હૈ ઔર સ્વોપાર્જિત ધનસે ભી જીવનનિર્વાહ નહીં કરના હૈ સિર્ફ ભિક્ષાવૃત્તિ પર જીના હૈ તબ ઉસકે લિયે કમસે કમ ખાના યહ અનિવાર્ય હોના ચાહિયે અન્યથા વહ સમાજકે લિયે બોઝ રૂપ બન જાયગા ઔર જીવનનિર્વાહકે લિયે નાના પ્રપઞ્ચોં—મન્ત્ર તન્ત્ર જ્યોતિષ આદિમેં પડ જાયગા ઔર ઉનકી આધ્યાત્મિક સાધના એક ઓર રહ જાયગી. ખાને-પીનેકી ચિન્તા હી ઉસે સતાયા કરેગી ઔર ઉસીકે પ્રપઞ્ચમેં પડકર અપના ભિક્ષુજીવન નિષ્ફલ બના લેગા.

ભિક્ષાવૃત્તિકે નિયમોંમેં જિતની કડાઈ ભગવાન મહાવીરને સન્યાસિયોંકે લિયે કી ઉતની શાયદ અબ તકકે ઇતિહાસમેં કિસીને નહીં કી. ભગવાન બુદ્ધ સ્વયં ઔર ઉનકે શિષ્યોંકો યહ ઇજાજત થી કિ વે કિસીકા નિમન્ત્રણ પાકર ઉસીકે યહાં ભોજનકે લિયે જાયેં ભોજન ભગવાન બુદ્ધકે નિમિત્ત ઔર ઉનકે

શિષ્યોંકે નિમિત્ત બનાયા જા સકતા થા એક સમય તો ઐસા ભી હુઆ કિ ભગવાન બુદ્ધકે લિએ ઔર સંઘકે લિએ એક બડા પશુ કાટા ગયા ઔર પકાકર ઉન્હે ખિલાયા ગયા ભગવાન મહાવીરકે શિષ્યોંને ઇસ બાતકી બડી નિન્દા કી ઇસ બાત કી ખબર જબ ભગવાન બુદ્ધકો મિલી તો ઉન્હોને નિયમ બનાયા કિ અબસે કોઈ ભિક્ષુ વહ માંસ નહીં ખાયગા જો ઉસકે લિયે બનાયા ગયા હો ઇસકા જિક્ર બૌદ્ધોંકે વિનયપિટકમે હૈ મહાવીરને તો અપને સાધુઓંકે લિયે યહ નિયમ બનાયા થા કિ વહ કિસીકા નિમંત્રણ સ્વીકાર હી નહીં કર સકતા ભોજનકે સમય જૈન સાધુ ભિક્ષાકે લિયે નિકલે ઔર જહાંસે યોગ્ય આહાર મિલ જાય લે લે ઔર લેનેમે ભી કઈ કડે નિયમ હૈ—માંસ, મક્ખન, ઘી, દૂધ, ઐસે રક્ત-વર્ધક આહાર કી મનાહી હૈ રૂખા-સૂખા ભોજન હી કિયા જા સકતા હૈ ઔર વહ ભી ઉસકે લિયે ન બના હો ઐસી પ્રતીતિ હોને પર હી ઇતના હી નહીં, કિન્તુ વહ ઉતની માત્રામે હી લે સકતા હૈ જિસસે દેનેવાલેકો ફિરસે અપને લિયે કુછ ન બનાના પડે જિસકે મકાનમે વહ ઠહરા હો ઉસકે યહાંસે ભિક્ષા નહીં લે સકતા કિસીકા દ્વાર બંદ હો તો ઉસકો ખોલકર યા આવાજ દેકર ખુલવાકર વહ ભિક્ષા નહીં લે સકતા ઇતના હી નહીં કિન્તુ ભિક્ષામે ભી સચિત્ત—સજીવ, અચિત્ત—નિર્જીવકા વિવેક કરના ચાહિયે વહ કોઈ ઐસા પદાર્થ ભિક્ષામે નહીં લે સકતા જિસમે બીજ હો ઔર જીવ હોનેકી સંભાવના હો ઇસકે કારણ સ્વયં ભગવાન મહાવીરકે જીવનમે ઐસા કઈ બાર હુઆ હૈ કિ ઉન્હે અપને નિયમાનુસાર ભિક્ષા નહીં મિલી ઔર વે ખાલી હાથ લૌટ આયે ઔર કઈ દિનકે ફાકે કિયે કિંતુ ઉન્હોંને અપને નિયમોંમે કોઈ ઢિલાઈ નહીં કી

ભગવાન મહાવીર સ્વયં નગ્ન રહે ઔર અપને સંઘકે ભિક્ષુઓંકો ભી આદેશ દિયા કિ જહાં તક હો સકે નગ્ન રહનેકા હી પ્રયાસ ભિક્ષુકો કરના ચાહિયે રહનેકે લિયે ઉસી મકાનકા ઉપયોગ કરના ચાહિયે જો ભિક્ષુકે નિમિત્ત બનાયા ન ગયા હો વૃક્ષકે નીચે, શૂન્યગૃહ, શ્મશાનગૃહ,—યહી ભિક્ષુકે લિયે યોગ્ય નિવાસસ્થાન હૈ અન્ય નહીં ભિક્ષુ કિસી સવારીકા ઉપયોગ નહીં કર સકતા ઉસે સદૈવ પાદ-વિહારી હોના ચાહિયે ચાતુર્માસ—વર્ષાઋતુકો છોડકર કિસી એક સ્થાનપર સ્થાયી નિવાસ જૈન ભિક્ષુઓંકે લિયે મહાવીરને નિષિદ્ધ કિયા હૈ વે સ્વયં ભી સતત વિહારી થે ઔર સદૈવ નયે નયે અપરિચિત સ્થાનોંમે કઈ બાર વે ગુપ્તચર સમઝકર પકડે ભી ગયે ઔર લોગોને ભી કાફી કષ્ટ દિયા, કિંતુ વે અપને સતત વિહારકે નિયમસે વિચલિત નહીં હુએ ઔર જૈન ભિક્ષુઓંકે લિયે ભી સતત વિહારકા નિયમ બના દિયા ઇસ પ્રકાર નિર્મોહી—નિષ્પરિગ્રહી હોનેકે લિયે ઉન્હોને કાફી કડાઈ ભિક્ષુઓંકે જીવનમે કી ઔર ઇસ બાતકા ધ્યાન રખા કિ યે ભિક્ષુ લોગ સમાજમે અપને જીવન નિર્વાહકે લિયે કિસી પ્રકારસે ભી બોઝ રૂપ ન બને ઉનકા ધ્યેય તો યહી રહે કિ લોગોંસે સિર્ફ સદાચાર ઔર જીવનશુદ્ધિ કી આશા રખે ઔર સ્વયં ભી અપને જીવનકો ઉન્નત બનાવે અર્થાત સ્વપર કલ્યાણકા ધ્યેય રહનેપર ભી સમાજસે અપને સ્વાર્થકી સિદ્ધિમે અન્ન, વસ્ત્ર, નિવાસ યા કિસી ભી વસ્તુકી વે આશા ન રખે પ્રેમપૂર્વક કોઈ દે દે તો લે લે કિંતુ લેના અપના અધિકાર ઔર દેના અન્યકા કર્તવ્ય હૈ ઐસી ભાવના ન રખે કિસી ઇષ્ટ વસ્તુકે મિલને પર ખુશી ઔર ન મિલને પર નારાજી—ઇન દોનોં બાતોંસે ભિક્ષુ દૂર રહે શાપાનુગ્રહ યહ ભિક્ષુકા કામ નહીં યદિ ઇન સબ બાતોંકો દેખા જાય તો કહના હોગા કિ ભગવાન મહાવીરને જો સન્યાસ માર્ગકા ઉપદેશ દિયા વહ લોક—કલ્યાણકારી થા.

★

મસ્તિષ્ક-જ્ઞાન

—★—

લેખક શ્રી ચન્દનમલજી નાગોરી-છોટીસાદડી (મેવાડ)

મસ્તિષ્ક અનેક શક્તિયોંકા સ્થાન હૈ જીન કે દ્વારા વિચાર, બુદ્ધિ કલાકૌશલ્ય હુનર, ઉદ્યોગ અધ્યાત્મ આત્મજ્ઞાન વિકસિત હોતે હૈ ઔર શુભ અશુભ કી પ્રગતિ શક્તિ કે અનુસાર હોતી રહતી હૈ જીન કે ભેદ ઇસ પ્રકાર હોતે હૈં કિ મસ્તિષ્કમેં જ્ઞાન શક્તિ હોતી હૈ ઉસકો મતિજ્ઞાન કહતે હૈં શ્રુતિજ્ઞાનકા શ્રોત્રેન્દ્રિયસે સમ્બન્ધ હૈ. હૃદયમે જ્ઞાનકા પ્રકાશ હો ઉસે અવધિજ્ઞાન કહતે હૈ જીસકે અનેક ભેદ હૈ મનઃપર્યવજ્ઞાન વિશેષ જાનકારીવાલા હોતા હૈ ઔર આત્મપ્રદેશ માત્ર વ્યાપ્ત હો ઉસે કેવલજ્ઞાન કહતે હૈ. જ્ઞાનમેંસે મસ્તિષ્કકી શક્તિયોં દ્વારા જો વિચારધારાયે બનતી હૈ ઊનકે સ્થાનોંકો જાનના આવશ્યક હૈ. સારે શરીરમે મસ્તિષ્ક ઉત્તમ માના ગયા હૈ. પાંચો ઇન્દ્રિયોંકા મુખ્ય સ્થાન મસ્તિષ્ક હૈ જીસમે સૂક્ષ્મતત્ત્વોંકા સમૂહ સ્થિત હૈ. મનુષ્યકી પહિચાન મુખ દ્વારા હોતી હૈ. હાથ પૈર આદિ શરીરકે અવયવ ખંડિત હોય જાય તો મનુષ્ય એકાએક મરતા નહી હૈ ઔર મસ્તિષ્ક ખંડિત હો જાય તો તત્કાલ મૃત્યુ હો જાતી હૈ. શરીર પર લગી ચોટસે મસ્તિષ્ક પર લગી ચોટકી વેદના ભી અધિક હોતી હૈ ઔર મસ્તિષ્કકી શક્તિયોંકે અનુસાર મુખાકૃતિ બનતી હૈ. મુખાકૃતિ મસ્તિષ્કકી શક્તિયોં કે અનુસાર હોનેકે અનેક પ્રમાણ મિલ સકતે હૈં ઔર ઠાણાંગ સૂત્રકે પાંચવે ઠાણેમે વર્ણન હૈ કિ મસ્તિષ્કકી ઓરસે જીવ નિકલે તો સ્વર્ગમે જાતા હૈ. કંઠસે નાભિપર્યન્ત સ્થાનસે જીવ નીકલે તો મનુષ્યભવ પાતા હૈ નાભિસે જીવ નીકલે તો તિર્યંચ હોતા હૈ. ચરણસે જીવ નિકલે તો નર્કમે જાતા હૈ ઔર સર્વાંગસે એક સાથ પુદ્ગલ પરમાણુકો છોડકર જાય તો મોક્ષ પાતા હૈ

યહ ભી વિદિત હૈ કિ માગધી ભાષાસે સંસ્કૃતમે બનાને કી શક્તિ શ્રીમાન્ સિદ્ધસેનસૂરિજી મહારાજમેં થી. એક હજાર ચારસો ચુંવાલીસ ગ્રંથ રચનાકી શક્તિ પરમોપકારી ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજમે થી સ્તોત્ર મંત્રકે રચયિતા તો બહુતસે હૈ પરન્તુ જીન અપૂર્વ શક્તિયોંકા સમાવેશ ભક્તામર સ્તોત્રમેં હૈ ઉસકી રચના કરનેકા બલ તો ભગવાન માનતુંગસૂરિજી મહારાજામે હી થા. ઇસ પ્રકાર અનેક શાસ્ત્ર કે રચયિતા કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ ઔર અનેક વિષયોંકે પારગત ચારિત્રચુડામણી મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજકે મસ્તિષ્કમે ઐસી અનેક શુભશક્તિયોંકા વાસ થા જીનકી શોભા વ વિદ્વત્તાકી પ્રશંસા કરનેકો મનુષ્ય સમર્થ નહી હોતા. જીતને કાર્ય પ્રયત્ન રચના યોજના નિર્માણ હોતે હૈં સબ મસ્તિષ્કકી શક્તિ દ્વારા હોતે હૈ.

મસ્તિષ્કમે ખોપરીકે આઠ વિભાગ હોતે હૈ જીનમે પૃથક્પૃથક વિષય કે તત્ત્વ હોતે હૈ ઔર એક સે એકકા સમ્બન્ધ હોતા હૈ. અનેક તત્ત્વ મિલે હોતે હૈં ચોટી કે પાસ હી સ્વાભિમાન શક્તિકા સ્થાન હૈ, આગે કે ભાગમે ધર્માભિમાનકી શક્તિ હોતી હૈ. કાનકે પાસવાલે ભાગમે ધનપ્રાપ્ત કરનેકી શક્તિ હોતી હૈ. નેત્ર ઔર કાનકે મધ્ય સ્થાનમે જીસકો કરમેડી કહતે હૈં વહાં પાચનશક્તિ હોતી હૈ. નસકોરે કે પાસ

દાનો તરફ ચિંતા મુક્ત કરનેકી શક્તિ હોતી હૈ મસ્તિષ્કકે પીછેકે નીચેકે ભાગમે અકૃત્ય, અન્યાય, દુષ્કૃત્ય આદિ નિન્દનીય કાર્ય કરનેકી શક્તિયાં હોતી હૈ મનુષ્યકા મસ્તિષ્ક પરીક્ષા દ્વારા યા સ્વપ્રકૃતિ સ્વભાવ દ્વારા જીન શુદ્ધ શક્તિયોંકી ન્યુનતા હો ઉનકા વિકસિત કરનેકા પ્રયત્ન કરના ચાહિયે.

મસ્તષ્કકી પરીક્ષા કે લિયે ફ્રાન્સકે દો તત્ત્વવેત્તાઓને એક યંત્ર નિકાલા હૈ જીસકે દ્વારા મસ્તિષ્ક સબલ નિર્બલ હોનેકી પરીક્ષા હોતી હૈ કઈ મનુષ્યોંકી વયોવૃદ્ધ હોને તક ભી મસ્તિષ્કકી શક્તિયાં બાલબુદ્ધિ કે અનુસાર રહ જાતી હૈ

તુલનાત્મક શક્તિ, ન્યાયશક્તિ, વિવેકશક્તિ, વિચારશક્તિ, વીરાગતા, અક્ષોભ, ઉદારપ્રતિતતા, તત્ત્વરમણતા, સ્વરૂપાનુયાયી, વીર્યતા, મુમુક્ષુતા, આકર્ણતા, પ્રાણાયામ, મહાપ્રાણાયમ, ધ્યાન, સમાધી, મૈત્રી, મુદિતા, કરુણા, યોગક્ષેમાદિ અનેક શક્તિયોંકા સ્થાન કેવલ મસ્તિષ્ક હૈ

श्रीआगमोद्धारकाऽष्टकम्

ग्रामे कर्प्पटवाणिज्ये, श्राद्धमगनलालस्य: ।
शासनरक्षणार्थं तु, यमुनाकुक्षिदीपकः ॥ १ ॥

हेमचन्द्रः समुत्पन्नः, शशीवाऽऽभासयद् भुवम् ।
पित्रोः पवित्रसंस्काराद्, बालोऽयं संस्कृतः सदा ॥ २ ॥

प्रौढबुद्धिः वशी ज्ञानी, विवेकी निर्भयः सदा ।
झवेरसागरस्याऽऽस- द्य गुरोः वाग्मिनो मुदा ॥ ३ ॥

प्रपेदे सयम श्रेष्ठं, हेमचंदो जितेन्द्रियः ।
आनन्दसागरो नाम्ना, विख्यातो वीरशासने ॥ ४ ॥

आगममन्दिरे स्रष्टा, श्रीतपागच्छरक्षकः ।
गीतार्थ सार्वभौमश्च, शैलानाधिपबोधकः ॥ ५ ॥

विपक्षपक्षकक्षस्य, नाशहेतुहुताशनः ।
अजैषीत्पुरुषार्थैः स्वैः, नैकशासनदूषकान् ॥ ६ ॥

माणिक्यचन्द्रहेमाऽऽख्य- शिष्यमण्डलमण्डितः ।
केशरियाऽन्तरीक्षादि- पु जिनशासनस्य च ॥ ७ ॥

समेतशिखरे तीर्थेष्वचकम्पद् यशोध्वजाम् ।
आगमोद्धारको जीयात्, सूरिरानन्दसागरः ॥ ८ ॥

अमरकीर्तिना क्लृप्त सुपुण्यदाऽष्टकम् ।
सिद्धिं यायादवश्यं सः, पौनः पुन्येन यः पठेत् ॥ ९ ॥

"अमरकीर्ति"

કેટલાક સંદેશાઓ

Dr P L Vaidya
M.A (Cal) D Litt (Paris)
Director

MITHILA INSTITUTE
of
Post Graduate Studies and Research
in Sanskrit Learning
DARBHANGA

Dear Sir

I am very happy to learn that you are bringing out a Golden Jubilee Number or Volume called देवानंद सुवर्णांक and asking me to send an article in English or a message

I am sorry I am at present very busy with several works which prevents me from preparing a special article for the above issue but *wish your scheme a complete success*

I may add that the Devachand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund has rendered a valuable service to the country by bringing out a vast number of Jain works in Sanskrit and Prakrit I myself am infinitely benefitted by these publications and I may ever go to the length of saying that in the absence of these publications modern Oriental Scholars could not have access to the vast and varied literature of Jainas and that their Scholarship in India s Culture would have remained partial and incomplete

I wish all success to your unkertaking

Yours sincerely,
P L. Vaidya

22-1-1958

Mss No. 6262 of 1957-1958.

Bhandarkar Oriental Research Institute
POONA-4 (India)

29th January 1958

Best Wishes for Grand Success

To,

Shri Kesanchand H Javeri,
Mohasin Mansion,
Mirza Street, Bombay No 3

Dear Friend,

It is a pleasure to get your kind letter of 18-1-1958, and to · that you propose to bring out a Golden Jubilee Volume of your Fund. Though I regret my inability to contribute any article to this Volume for want of leisure.

I send you my Best Wishes for a grand success of your Volume

The services of the Devachand Fund in the sphere of the publication of Jain Texts during the last fifty years are really memorable and the Volume contemplated by you would be a lasting tribute to these series

With best wishcs and kindest Regards,

Yours sincerely,
Illegable
Curator

Prof H D Velankar
M.A
Director
Bhartiya Vidya Bhavan

10/2 Shastri Hall
BOMBAY-7

Dear Shri Jhaveri

I feel extremely happy to learn about your intention to publish a Golden Jubilee Number called Devananda Suvarnanka to celebrate the completion of 50 years of useful servics by the Devachand Lalbhai Pustakoddhara Fund of Surat

The fund has done invaluable services to the cause of Scholarship by publishing good and cheap editions of many important Jain works both in Sanskrit and Prakrit and what is more making them available to Students of research free of charge.

Let us pray to the Almighty that the fund may prosper day by day and continue its work of publishing rare and Valuable works for many more years to come

I wish you complete success in your undertaking.

Yours sincerely
H D Velankar

24-6-1958.

Need for Research Home

By

Saubhagyachandra Singhi M A

Jainism though highly a religion of soul and emancipation of soul from the fetters of cyclic birth and death has never lacked in its contribution to science, art and culture The Jain Acharays well versed and learned in their religious engagements, were very much introspective of varied aspects of human habits and trends That is why we have huge literature dealing on geography, astronomy, astrology, medicine, arithmetic and philosophy as all such subjects touch the life of an individual in a society All this they had done for us and they must have hoped similar contributions to these subjects from us They had bequeathed to us such a huge treasure that more and more probes one makes in that fathomless sea more he finds himself delighted and surprised But that is the story of long long past In recent years things have changed completely The quick march of materialism and the progress of science has brought about huge changes in thinking of man Previously the life in villages was cheap one with few needs and more of a religious type Man thought of his environments and led a contented life. He had nothing much to worry about many things which a modern man has to do Therefore the man was contemplative and introspective This gave him an ample time and leisure to think, write and ponder over other things and to produce highest quality literature in almost all subjects They had by spiritual penances acquired infinite and intutive knowledge which further helped them to reach the core of the truth about anything It is due to this that their deductions are unchallengable facts The literature produced in postulation of these facts is also capable to stand any lapse of time or perhaps eternity

But after the advent of industrial revolution in this country and due to rapid strides of science the activities of man have increased immensely. He is losing contact with spiritualism and is being overwhelmed by the achievements of science Various influences are working and all these have made immense effect on his mind Therefore the literature at present

produced by Jain literary persons is not very effective in the sense that it is not of permanent value May there be few exceptions. Something of an haphazard way has been accepted Literature is neither intuitive nor introspective. Much of the attempt is a translation of something or something of putting old wine in new bottles Without least fear of contradictions one can say that the aspect of originality is conspicious by its absence. The jain sadhus were in past the fountain head of literature are at present seem to be engrossed in so many other activities particularly religious ceremonies and functions etc and they do not concentrate on this very important aspect The lay man is dazzled with scientific prosperity Under such circumstances the urgent need of the hour is to create a team of research students and thinkers who can exclusively devote themselves to the literary work Indeed there are still best brains in the Jain community who can produce gems of literature but they have their own handicaps It is no doubt that some trusts have done quite a good work in publishing many unknown works but a time has come for a highly organised efforts. It is therefore a humble suggestion to the Jain community that they should establish a Central Jain Library in places like Bombay or Delhi and through the medium of this library researches should be carried out. A separate trust should be created providing for the facilities for the research students who could devote their entire energies for this task It is no problem for a Jain Community that they cannot afford the library as proposed above. Even the foreigners when they come to India in search of religious guidance about Jainism find it difficult as to whom they should approach. It would be in the fitness of things that all publishing houses who are spending lot of money in producing and publishing writings on Jainsim may sink their individuality and look for the combined and centralised efforts Such an effort would help them to save a huge money which go waste in publishing a competative literature. There is hardly any fear for really good publishing houses Their originality would be safe guarded We are not the least dogmatic on this issue but we are quite emphatic that that is the need No 1 of the hour

We welcome the establishment of the research institutions at Vaisali (Bihar) the home place of Mahaveer Bhagwan but that by itself is not sufficient. Things must be nearer home Places like Bombay and Delhi have other advantages also

(Contined on page 39)

The Soul of Eight Kinds

From Six Reals

written By

H S Bhattacharya M A B L Ph D

With reference to the eight attributes of the soul, it is said to be of eight modes The eight kinds of the Karma also account for the right modifications of the soul

The right natural attributes of the soul are as follows –

(1) The soul has knowledge (Jnana), (2) It has the power of perception (Darsana), (3) It is possessed of power (Virya), (4) It is minute (Suksmatva), (5) inter–penetrability (Avagahana), (6) The soul is neither heavy or light (Agurulaghutva), (7) Right Faith (Samyaktva) or an essential attribute of the Jiva, (8) It is also possessed of equanimity (Avyabadha) Although, however, these are natural attributes of the soul, they can not be explicit in it because it has been perverted by the dirt of Karma since the beginningless time. These qualities become manifest in the Siddha (the perfected sould) It is thus that (1) The siddha is possessed of Infinte knowledge (Ananta Jnana) there is nothing in the Lokakasa (filled space) or the Alokakasa (void space beyond it), which is beyond the cognition of the Siddha (2) The infinte power of perception (Ananta Darshana) is another attribute of the Siddha (3) The perfected soul is said to be possessed of Infinite Power (Ananta Virya) (4) Minuteness (Suksmatva) is an attribute of the Siddha in as much as it can never be an object of sensuous perception (5) The perfected soul has no attribute in common with Pudgala or matter, hence it is possible for many such souls exist in one and the same place, this extra–ordinary attribute of the soul is called inter–penetrability (Avagahana) (6) The Siddha is neither heavy nor light (Agurulaghu) (7) Pure Faith (Samakita) is another attribute of the Siddha (8) Infinite, interminable, and unchangeable joy (Avyabadha) is inherent in the perfected soul.

As said before, – the eight modes (Prakriti) of Karma also which are opposed to the nature of the Jiva account for its being regarded as of

eight modifications The eight forms of Karma are (1) Jnanavarniya, this envelopes the cognising power of the soul (2) Darshanavarniya, this envelopes the natural power of perception (3) Mohaniya this destroys the pure faith and the right conduct of the soul (4) Antaraya this Karma is an obstacle to soul s power of gaining (Lobha etc). (5) Vedaniya, this Karma brings in objects of worldly pleasure and pain (6) Gotra on account of the inflow of Gotra Karma the Jiva is born in high or low families (7) Ayushya this Karma accounts for the varied ages (periods of living) of the souls (8) Nama owing the inflow of this Karma the soul gets the various kinds of status in life.

The Soul of Nine Kinds

The Jiva or the soul involves the nine *Tattvas* (categories viz) *Jiva Ajiva Ashrava Bandha Samvara Nirjara Moksa Punya* and *Papa* In consideration of these *Tattvas* or catogories the Jaina thinkers talk of the nine sub divisions of the soul

That which is characterised by its attributes of conciousness it is the *Jiva* or soul

What is other than the *Jiva* is the *Ajiva* or Non-soul. It has five modes viz – *Pudgala Kala Akasha Dharma* and *Adharma* *Varna* (Colour) *Gandha* (Smell') *Rasa* (Test) and *Sparsha* (Touch) are the four Gunas or attributes of Pudgala and *Sabda* (Sound) *Samsthana* (Form) *Suksma* (Minute) *Sthula* (Gross) *Bandha'* (Unity) *Tamas* (Darkness) *Chhaya* (Shade) *Atapa* (Heat) *Udyota* Revelation without being hot) and *Vadha* (Separateness) are the various modes or states of Pudgala Kala or Time itself is inactive but it is on account of it that things are variously modified i. e (1) do acts of moving from place to place (2) move from one state to another (3) and (4) are considered great or small etc. in relation to one another The mutation of things is due to Time What reveals all things is self-revealed and gives to all substances e. g. soul etc. is Akasa or Space Dharma is what helps the Motion of soul or matter just as water does that of a moving fish Adharma on the contrary helps a stopping soul or matter in its stoppage just as ground does a stopping cow

'*Asharva*' means a 'door-way' or a 'channel' The passage through which water finds its way into a tank is called '*Asharva*' in the same way, the principle through which 'Pudgala' flows into the Jiva has been called 'Asrava' in Jaina Philosophy Jiva and Pudgala are mixed up from the beginningless time Pudgala comes and goes, it is always unstable, and hence the Body which is made up of Pudgala is also unstable. Like the Body, the Mind and the Words are always wanting in stability These unstabilities viz-of the Body, the Mind and the words are ealled in Jaina philosophy, Kaya-Yoga, Manyoga and Vacana-Yoga respectively On account of these three forms of the Yoga or Torpor, Karma flows into the Soul Yoga, is thus Asarva The Jainas consider two forms of the Asarva called the Karmasrava and Bhavasrava The water which comes into the pond through channel is also called 'Asrava' and Similarly, the Karma which is essentially opposed to the nature of the Jiva and which flows into it through the three channels of the Yoga, is called Karmasrava. The three forms of the Yoga which serve as channels for the low of Karma constitute what has been called Bhavasrava

'*Asarva*' leads to '*Bandha*' or Bondage of the soul On account of Yoga, there is Karmasarva i e Karma begins to collect in the soul, bringing about its bondage These Karma Pudgals enter every "Pradesa," (part) of the soul, operate in accordance with their 'Prakriti' (nature) give rise to varied 'Anubhaga' (intence or low feelings) and thus persist in their 'Sthiti' (Stay) in the soul Hence the 'Bandha' or Bondage is considered with reference to '*Pradesa,*' *Prakriti*', *Aunbhaga*' and *Sthiti*' It is to be noted that along with the Karmasrava or inflow of Karma into the soul, Kasayas or passions make their appearance and as a consequence of that, the Jiva goes straight to the path of its own Bondage, by continuing to take in the Karma Pudgala there arise in it '*Mithyatva* or false faith, '*Asanyama*' or non-restraint and 'Pramada' or delusion, and thus the Bondage of the soul becomes complete. Accordingly, 'Yoga', 'Kasaya', 'Mithyatva' 'Asamyam' and 'Pramada' are said to be the five-fold causes of the Bandha or Jiva

Bondage of the soul consists in its subjection to the *Karma*. Hence, the soul that wants Salvation, must first try to break the *Karma-fetters* Ordinarily, it is very difficult to break them of all of a sudden It is for

this reason that the activity of the sould is first directed to the stoppage of the *Karma-flow* *Samvara* consists in the stoppage of the Asarva Samvara prevents the further inflow of Karma The Jainas maintain that *Samvara* is effected by *Gupti* (Preservation) *Samiti* (carefulness) Dharma (Piety) *Parisaha jaya* (suffering of privations) *Tapascarana* (Penance) Anupreksa (contemplation of the unsatisfactory nature of the world) and *Caritra* (good conduct).

Samvara stops the inflow of the fresh *Karmas* But it is also necessary that the already colleted *Karmas* are destroyed for salvation is impossible as long as there is any Karma in the soul *Nirjara* consists in the annihilation of the already introduced Karmas. Avipaka and *Savipaka* are the two forms of the Nirjara The former consists in the annihilation of of the Karmas because of their fruits being all enjoyed *Savipaka Nirjara* is the destruction of the *Karmas* through penance etc.

The blissful Moksa is attained when *Asrava* is stopped on account of the want of Yoga *Bandha* becomes loosened owing to the annihilation of *Kasaye* etc. the already-collected Karmas are destroyed by Nirjara and thus when all the *Karmas* subside from the soul altogether In the state of salvation there is no Bondage nor the unchangeable state of knowledge Perception Power and Joy It is attained through Right faith Right knowledge and Right Conduct, the three Jewels as they are called

Jiva Ajiva Asrava Bandha Samvara Nirjara and *Moksa* are the seven primary and principle Tattvas or categories. *Punya* and *Papa* are not separate categories they are included in *Asrava* It has already been stated that the three forms of Yoga effect the *Karmasrava* Some *Asrava* may generate pleasure, some again produce misery The former is called Punya (Punyasarava) i. e good inflow and the latter Papa (Papa srava) i e. bad inflow) A Yoga which is *Subha* or good causes Punya-arava Ahimsa (non-injury) Achaurya (non-stealing) Brahmacaryya (strict celebacy) i. e. are instances of Subha Kaya-Yoga, Satya-vacana (telling the truth) Hita vacana yoga Arhat-Bhakti (regard for the Lord) *Sastra-bhakti* (regard for the scripture) etc. are *Subha-Manoyoga.* Hinsa (injury) Maithuna (sexual connection) etc. are instances of *Asubha-kaya yoga* Asatya-bhasana (telling a lie) etc. are

Asubha-vacanayoga ' Vadha-cinta ' (determination to kill), ' Irsha ' (malice) etc are Asubha Mano-yoga The Karmas also that flow into the soul on account of the Subha and the Asubha Yogas are respectively called the ' Punya ' and the ' Papa ' The three Ayus-karmas viz Deva-ayus (The life-period of a heavenly being) Manusya-ayus (the life-period of a human being) and the Tiryac-ayus (the life-period of a lower animal) the thirty-seven Nama-Karmas e g Deva-Gati etc (the status of a heavenly being) etc Ucha-gotra-karma (the Karma that accounts for one's birth in a high family) and Satavedaniya-karma (Karma that account for a pleasurable feeling) these fortyseven are the Asubha and *Papa Karmas*

(Continued from page 34)

A step in this direction will be useful not only in creating literary persons but also giving new setting to Jain principles in their application to the present order of society. A large number of educated people at present think that Jainism is a religion for the hermits and saints isolated from the society, very very hard to practise, therefore they have nothing to do with it This and such misconception and tendencies are doing such immense damage that we witness a growing indiscipline and decline in moral and spiritual values of life If we lost that we had lost everything Such a calamity must be averted at any cost Hence we must satisfy new tastes by new type of literature with new connotations and new emphasises This can only be done by opening new research homes One cannot expect the new generation to follow blindly what their forefathers did 30 or 40 years back This is an impossible state of affairs Sooner the way is found better for all of us

શુભેચ્છાનો સંદેશો અને સૂચના

લોકભોગ્ય સાહિત્યની જરૂર

શ્રેષ્ઠીવર્ય દેવચંદ લાલભાઈના શુભ નામથી સ્થપાયેલ ફંડમાંથી અનેક ધાર્મિક પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર–પ્રકાશન–થયા આગમોદય સમિતિ તરફથી પણ એજ ઉપક્રમે કાર્યો થયાં આમાંનાં ઘણાં પુસ્તકો તો વિદ્દભોગ્ય હોવાથી જોઈએ તેવો તેનો પ્રસાર થઈ શક્યો નહિ પરિણામે તે ભેટ દેવા પડયા જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યા છે ત્યાં ત્યાં તેનુ બહુમાન થશે

આ સઘળુ સાહિત્ય અલબત્ત મુનિ મહારાજાઓને તો ઘણું જ ઉપકારક થઈ પડ્યુ છે પરંતુ આ સાહિત્યનો ઉપયોગ સરળતાથી થઈ શકે તેવુ તે લોકભોગ્ય નહિ હોવાથી જ તે વિશેષ પ્રસાર પામી શક્યુ નહિ.

ઉપકાર તો થયો પરન્તુ તે એક જ વર્ગ ઉપર મુનિમહારાજાઓ અને વિદ્વાન વર્ગના ઉપયોગને અર્થે જ તે માત્ર ઉપકારક બન્યું.

વિશાળ ઉપકાર અને પ્રચાર માટે સાહિત્ય લોકભોગ્ય હોવુ જોઈએ તે માટે કથાસાહિત્ય માતૃ ભાષામાં અને બને તેટલું સચિત્ર હોય તો તે વધુ ઉપકારક બને. આ કથાસાહિત્ય કાવ્યમય હોય તો વળી તે ઘણુ જ વિશેષ પ્રસાર પામે. બને તેટલું તે સસ્તુ હોવુ જોઈએ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયની કાર્ય પદ્ધતિએ તે પ્રકટ થવુ જોઈએ. લોકો લોકભાષા લોકભોગ્ય ભાષા, કથાકાવ્ય અને ચિત્રોવાળુ સાહિત્ય હોંશે હોંશે વાંચે તો જ નાટક સીનેમા તરફથી પાછા વળી આ બાજુ રસીક બને.

આગોચર સાહિત્યના પ્રકાશન માટે પ્રકાશકના સંયોજકોને ધન્યવાદ અવશ્ય ઘટે છે

એ શાહ

